23119

22967

22967

23119

ગાંધી સ્મૃતિ ગ્રંથાલય
ભાવનગર

P
050
31-11-7
23119

GANDHI SMRITI LIBRARY
BHAVNAGAR

આ

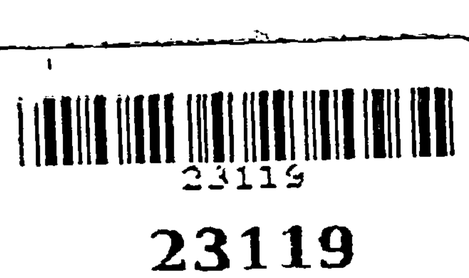

23119

તરફથી ભેટ મળેલુ છે.

આ પુસ્તક .....દિવસ રાખી શકાશે.

12 JAN 2006

- 5 JUN 2007

2 9 NOV 2004

આ ગ ણી

આપણે આપણી પત્રિકાનું છઠ્ઠું વર્ષ નિર્વિઘ્ને પૂરૂં કર્યું. આજે પત્રિકાને સાતમું વર્ષ બેસે છે.

આપણે પરમકૃપાળુ ઇશ્વર પાસે આભારની લાગણીથી નમીએ અને માગીએ કે 'હે દયાળુ, આ પત્રિકાને વધારે ને વધારે પ્રાણવાન કર, તેજસ્વી કર અને એની સેવાનું ક્ષેત્ર વિશાળ કર.'

આ ફી

ગયા વર્ષમાં અમારી પત્રિકાને અંગે જે નાની મોટી ભૂલો થઇ હોય, ઉણપો રહી હોય તે માટે અમે પત્રિકાના વાંચનારાં ભાઇ બેનોની માફી ચાહીએ છીએ.

તમે અમને અત્યાર સુધી જે સહકાર આપ્યો છે તે માટે આભારની લાગણી દર્શાવીએ છીએ. તમારો સહકાર વધારે ને વધારે ઇચ્છીએ છીએ અને અમારી અપૂર્ણતાઓ કેવી રીતે પૂરીએ તે અમને જણાવવા આગ્રહ કરીએ છીએ.

બાળકો અને મહેમાનો

ઘરની નાની શી દુનિયામાં નાનાં બાળકો સામે નવો માણસ 'મહેમાન' છે. આ મહેમાન બાળકોનું ધ્યાન તુરત જ ખેંચે છે. બાળકોની કુતુહલવૃત્તિ જગાડે છે અને બાળકોને તે અભ્યાસ રૂપ થઇ પડે છે. પરિણામે મહેમાન બાળકને જાગૃત કરી જાય છે. સારી માઠી બાબતોની છાપો પાડી જાય છે, બાળકોના કુમળાં જીવનમાં તાત્કાલિક અને કેટલીક વાર કાયમી નુકસાનના બીજ રોપી જાય છે.

બાળકો તેને પોતાના માબાપનો જાણીતો, મિત્ર રૂપ, સગો કે સ્નેહી સમજીને તેની પાસે જાય છે, તેની સાથે વાતો કરે છે, તેને પોતાની વાતો કહે છે, ઘરની વાતો કહે છે, મા અને બાપાની વાતો કહે છે. ઉપરાંત તેઓ મહેમાનો પાસેથી વાતો સાંભળે છે.

તેઓ જાણતા નથી કે મહેમાન જે વર્તન રાખે છે તે ઇષ્ટ છે કે અનિષ્ટ; મહેમાન જે વાતો કહે છે તે સારી ગણાય કે નઠારી; મહેમાન જેમ તેમની સાથે વર્તે છે તે સારૂં ગણાય કે નઠારૂં. કારણ કે બાળકો મહેમાનોને અત્યંત વિશ્વાસથી પોતાનાં ગણે છે. ઉપરાંત 'મહેમાન' એક નવી જ વ્યક્તિ હોવાથી તેનું બધું નવું જ લાગે છે અને તે નવીનતાને કારણે બાળકો તે જોવા જાણવા લલચાય છે. અજ્ઞાન બાળકોને ખ્યાલ નથી હોતો કે બધી નવીનતા સારી નથી હોતી. ઘણી વાર તો તે ભયંકર હોય છે.

મહેમાનો બાળકોને પરાણે પરાણે પાસે બોલાવે છે. તેમનો હાથ ચોળે છે, તેમને ગલીપચી કરે છે, તેમને બોળામાં બેસાડે છે,

શિક્ષણ પત્રિકા

(મોન્ટીસોરી સંઘ)

વર્ષ સાતમું
૧૯૮૮

અંક ૧ લો
ફાલ્ગુન

: તંત્રીઓ :
ગિજુભાઈ
તારાબેન

દુનિયા પ્રત્યેક પળે પોતાનો ઇતિહાસ રચી રહી છે. સૃષ્ટિની ભૌગોલિક પરિસ્થિતિ પ્રત્યેક ક્ષણે બદલાતી રહે છે. કેટલાયે વર્ષો પછી એની નોંધો ઇતિહાસ અને ભૂગોળ બને છે. એ જૂનો ઇતિહાસ અને બની ગએલી ભૂગોળ કરતાં વર્તમાન ઇતિહાસ અને બનતી ભૂગોળ જે શિક્ષક અગર માબાપ પોતાના બાળકને ભણાવે છે તે જ તેનો સાચો ગુરુ છે.

તેમને કૂદાવે છે અને નચાવે છે. આ બધું તેમના અધિકારની બહાર જ છે એ વાત જુદી છે પણ ભલાં બાળકો એમ માને છે કે જ્યારે બા કે બાપાના આ મહેમાનો છે, મહેમાનો મોટા માણસ છે, બા અને બાપા તેમને માન આપે છે ત્યારે તો તેઓ સારા જ હશે. તેઓ જે કરતા હશે તે સારૂં જ કરતા હશે. તેઓ જે કરે તે ન ગમે તો પણ કોઈને કહેવાય નહિ કે બોલાય નહિ.

બાળકોને ઘણા મહેમાનો ત્રાસ રૂપ લાગે છે. તેમને કઢંગા અને જંગલી લાગે છે. સંસ્કારી બાળકો તો તેમનાથી દૂર જ રહે છે. છતાં મહેમાનો તેમને પાસે લે છે, રમાડે છે, ત્યારે તેઓ મૂંગા રહે છે, કોઇ વાર રડી પડે છે. આવે વખતે માબાપો ઉલટાં બાળકોને કહે છે 'જો એમ ન થાય. વાત કરોને બેટા. એ તો આપણે ફલાણા ફલાણા છે. એમ કાંઈ થાય? ના રડાય.'

પણ માબાપોને બાળકો મહેમાનોની દુર્ગંધ સમજાવી શકતા હોત તો માબાપોની આંખ તુરત ઉઘડત. અને તેમનાથી બાળકોને તેઓ બચાવી લેત.

બાળકોને મહેમાનોની વાસ તીવ્રપણે આવે છે. તેઓ સારાનરસા મહેમાનોને ઓળખી કાઢે છે અને તેના પરિચય લેવા રાજી કરાજી હોય છે. છતાં જ્યારે એક વાર તેઓ મહેમાનોની બદીના ભોગ થઇ પડે છે ત્યારે તેઓ પણ મહેમાનપ્રિય થઇ જાય છે અને મહેમાનોને પસંદ કરે છે. પછી તો ઘણા મહેમાનો પાસેથી બાળકો ન સમજે તેમ ચારિત્ર્યની હીનતાની દૂર દૂરની ભયંકરતાનો અસ્પષ્ટ એવો પરિચય મેળવે છે અને પોતે ન સમજે તેમ તેનો એક પ્રકારનો આનંદ મેળવે છે.

બધા મહેમાનોનો ઉપર લખ્યો લાભ નથી મળતો પણ કેટલાક હલકા મહેમાનો આવો લાભ આપવા શક્તિવાન હોય છે.

મહેમાનોના વર્ગો પાડીએ તો મિત્રો, સગાંઓ, ફાલતુ આવતા જતા આડતીઆ, ભલામણથી આવેલા વટેમાર્ગુઓ વગેરે વર્ગો પડે. અંગ્રેજીમાં કહેવત છે કે "ખુદા આપણને આપણા મિત્રોથી બચાવે." એ કહેવત વધારે સારી રીતે આપણે સમજવી જોઇએ. "ખુદા આપણા બાળકોને આપણા મિત્રોથી બચાવે.' આપણા મિત્રો એટલે વધારે નજીકના, વધારે હક્ક ધરાવનારાઓ, વધારે માનનીય માણસો. તેઓ બીડી પીતા પીતા બાળકોને રમાડે તો બાળકોએ તેના ધૂમાડા સહન કરવા! તેઓ ગંધાતા મોઢે બાળકોને બચી લે તો બાળકે તે કબૂલ રાખવી! તેઓ બાળકોના વાંસા થાબડે તો બાળકોએ તે માન્ય રાખવું! તેઓ તેમને બે પગ વચ્ચે કે હાથ વચ્ચે દાબીને ભીંસે તો બાળકોએ તે ગમાડવું! માબાપોએ પોતાનાં મિત્રોને આ કુટેવમાંથી છોડાવવા જ જોઇએ.

સગાં સંબંધી તથા મહેમાનોની લાગણીનો બહુ લાભ બાળકોને આપવાની જરૂર નથી. તેઓ બાળકો ઉપર જે કૌટુમ્બિક હક્ક ધરાવે છે તેનો પટ્ટો હવે પૂરો થયો છે એમ માબાપે વિચારી લેવું. સગાં સંબંધીઓ બાળકો માટે આદર્શ રૂપ છે એવું બાળકો કદિ ન સમજે તે જોવું. આપણે આવા મહેમાનોની ટેવો, વિચારો વગેરે વિષે ઘરમાં છૂટથી બાળકો સમક્ષ

વાતો કરીએ જ. 'તારી આ આવી છે, તારી માશી તો આવી છે, ફલાણીએ ફલાણાને આમ કીધું હતું, તું નાનો હતો, તું ધાવણી હતી ત્યારે આમ બન્યું હતું ને તેમ બન્યું હતું, તારો બાપ કે બા પરણ્યા ત્યારે અમે આમ કર્યું હતું ને તેમ કર્યું હતું.' વગેરે વાતો સગાં સંબંધીઓ હવેથી બાળકોને કરતાં અટકે તે માટે ખૂબ કાળજી લેવી. સગાં સંબંધીઓ આપણાં માન, મમતા, આપણી મહેમાનગતિના અધિકારી છે પણ તેઓનો બાળકો સાથે વાતો કરવાનો ચાલુ થએલો હક્ક અતિથિ સત્કારની બાદીમાંથી કાઢી નાખવો જોઇએ.

આપણે ત્યાં આવતા જતા આડતીયા વગેરે માણસો અગર વટેમાર્ગુઓ સાથે આપણા બાળકોને પરિચય હોવો જ ન જોઇએ. આપણા બાળકોને એમ જ કહી રાખવું ઘટે કે આપણે તેની સાથે કામ ન પડાય. આપણે તેની પાસે જવાની અને બેસવાની જરૂર ન હોય. બાળકોને એવી રીતે રાખવા અને મહેમાનોને એવી રીતે ગોઠવવા કે તેમની વચ્ચે પરિચય થવાનો અવકાશ જ ન રહે. ધીમે ધીમે બાળકોમાં મહેમાન મહેમાન વચ્ચેનો તફાવત સમજવાની સૂક્ષ્મ ભેદવાળી સંસ્કારીતા કેળવવી. બાળકો સાથે વારંવાર વાતો કરવાથી અને તેમનું વર્તન દોરવાથી બાળકોમાં આ સમજણ પેદા થશે. બાળકો અભિમાની ન થાય, સૂગવાળાં ન થાય, અતિથિ પ્રત્યે ઘૃણાવાળાં ન થાય તેવી રીતે તેમને ખ્યાલ આવવા દેવો કે આપણાથી અમુક માણસો સાથે એકદમ હળાય મળાય નહિ, અમુક માણસો સાથે બેસાય ઉઠાય નહિ. એ બાળકોના પોતાના દરજ્જાથી નીચું જ ગણાય તેમ તેમના મનમાં ઉતારવું જોઇએ. આ ઉતારવાની રીત દરેક વિચારી અને સંસ્કારી માતાપિતા પોતાની મેળે જ શોધી શકે છે અને તેણે શોધી કાઢવી.

આડતીઆ અને વટેમાર્ગુ જેવા મહેમાનો આપણા તરફ સ્નેહ કે ઉપકારની લાંગણી બતાવવા બાળકોને રમાડે છે, તેને ભેટ આપે છે, ફરવા લઇ જવા કહે છે. આ બાબતમાં આપણું વલણ બહુ સ્પષ્ટ અને કડક જ રહેવું જોઇએ. આપણે જ મહેમાનોને સ્પષ્ટ ના કહી દેવી જોઇએ. બાળકોના વલણને તેવે વખતે માન આપવાની જરૂર નથી કેમકે તે વલણ મહેમાનોએ ઉભું કરેલું અને કૃત્રિમ છે. આપણે બાળકોને જોઇએ તે લઇ દઇએ અગર ગમે ત્યાં લઇ જઇએ. પણ મહેમાનોને તેમ કરવા ન દઇએ. બાળક ઘણી વાર આને લીધે લોભી અને લાલચુ બને છે. બાબાપો પાસેથી ન મળતું બીજેથી મેળવવા યત્ન કરે છે અને હલકું બને છે.

આપણા બાળકો અતડા દેખાય તેની ચિંતા નહિ. આપણે જરા ગુમાની દેખાઇએ તેની પણ ચિંતા નહિ. પણ બાળકોને ગમે તેવા મહેમાનો સાથે હળવા મળવાને કે રમવા રઝળવાને છૂટાં તો ન જ મૂકીએ. હા, આપણે બાળકોને મહેમાનોની નાની એવી સેવામાં પ્રસંગોપાત ગોઠવી શકીએ. જેમકે તેમને મહેમાનોને પીરસવામાં રાખીએ, મહેમાનો માટે તેમની પાસેથી પાણી પાનસોપારી મંગાવીએ. મહેમાનોને લેવા જતા કોઇ વાર તેને સાથે લઇ જઇએ. અને એ રીતે અતિથિ ભાવના,

અતિથિની કિંમત આપણે જરૂર તેની પાસે મૂકીએ. પણ મહેમાનોનો ભોગ તો બાળકોને થવા ન જ દઈએ.

આપણે સૌ એક બીજાને ઘેર મહેમાનો તરીકે જઈએ છીએ. આપણે સૌ બીજાના બાળકો તરફના આપણા હક્કો અને મર્યાદાઓ સમજી લઈએ તો આપણે બાળકોને બચાવી લઈ શકીએ તેમ છીએ. મિત્રોના બાળકો પ્રત્યે, સગાંના બાળકો પ્રત્યે આપણને મમતા હોય અને હોવી જ જોઈએ. તે પોષાવી પણ જોઈએ. મિત્રોના બાળકો ધીમે ધીમે આપણાં બાળકોના મિત્રો થાય અને મિત્ર પરંપરા, સગપણપરંપરા ઉતરે તે રૂડું છે અને તે માટે જ આપણે બાળકોની મૈત્રી બહુ સંભાળથી, બહુ આદરથી બહુ યોગ્યતાથી સાધીએ. આપણાથી મિત્રોના બાળકો દૂર રહે તો તેથી આપણે ખોટું ન લગાડીએ. મિત્રના બાળકો, બાનદાન કુટુમ્બના આપણા શેઠનાં બાળકો આપણી સાથે રમે, હળે મળે તો આપણને ગમે છે. આપણે તેમાં થોડીક મોટાઇ પણ માનીએ છીએ. પણ તે બધું બાળકોના હિત બાતર આપણે છોડી દઈએ. આજે બાળકો બાતર સૌએ જેમ ઘણું છોડવાનું છે, બાળકો બાતર પોતાની યોગ્યતા વધારવાની છે તેમ જ આ બાબતમાં પણ અવશ્ય કરીએ.

આપણે માબાપો પણ મિત્રોનો સાચો અને સદુપયોગ કરીએ. મિત્રોની આવડતનો, બુદ્ધિનો, કલાપ્રિયતાનો, સંસ્કારીતાનો લાભ આપણા બાળકોને જરૂર અપાવીએ. એટલા માટે યોગ્યતાવાળા મિત્રોને ઘરમાં વધારે નજીકનું સ્થાન આપી તેમની વાર્તા, નાટકો, વાતચીત, ખેલો, ગમ્મતો જોવા સાંભળવાનું બાળકો માટે જરૂર ગોઠવીએ. બાળકો માણસોના કેટલેક અંશે ભૂખ્યાં છે. તેઓ બહિર્ જગતનો મહેમાનો દ્વારા અભ્યાસ કરી શકે છે. પણ તે ભૂખ સારા અને સોજ્જા બોરાકથી ટળે તેવું આપણે કાળજીપૂર્વક ગોઠવવું. છતાં સારામાં સારા મહેમાનો વચ્ચે આપણાં બાળકોને કેવળ મૂકી દેવાં અને કેવળ ભરોંસે ચલવી લેવું એ બહુ ઠીક નથી. સારી વસ્તુની શોધ માટેની ચીવટ અને અવિશ્વાસ એ બેમાં તફાવત છે. આપણા મહેમાનો આપણા માથા પર છે. પણ આપણી ચીવટ તેથી કમી કરવાની જરૂર નથી.

બાળકો અને હોઠ

સીદી લોકોના બાળકોના હોઠ જાડા હોય છે. એટલા જાડા હોઠ આપણાં બાળકોના નથી હોતા. પણ પાતળા હોઠ જ સંસ્કૃતિમાં આગળ છે એ ખોટું છે. ઉલટું માનવ્યશાસ્ત્રના કેટલાએક અભ્યાસીઓ કહે છે કે પાતળા હોઠ પ્રાથમિક દશાના માણસોને હતા જ્યારે જાડા હોઠ સુધરેલી સ્થિતિ બતાવે છે. ચિત્રકારોનાં પણ બે પ્રકારો છે. કેટલાક પાતળા હોઠને રૂપના અંગ તરીકે મૂકે છે ત્યારે બીજા કેટલાએક જાડા હોઠને તે જ કારણે મૂકે છે. આમ છે માટે બાળકને પાતળા જાડા હોઠને કારણે રૂપાળું કરૂપ ન સમજવું

ખરી રીત બાળકમાં રૂપ એ કાંઇ અમુક પ્રકારના હોઠમાં કે અમુક લંબાઇના નાકમાં કે

અમુક ગોળાઇ કે લંબગોળાઇની આંખોમાં જ કે અમુક રંગોમાં જ માત્ર નથી આવતું. રૂપ એ આખા શરીરના અંગ ઉપાંગના સાચા સુમેળમાં છે; એથી આગળ વધીને કહીએ તો એ સુમેળ પાછળ બાળક કે મોટાની માનસિક શક્તિના સુમેળને લીધે જ શરીરનો સાચો સુમેળ જન્મે છે. સૌથી છેલ્લે તો રૂપ પ્રેમની આંખમાં છે.

આજની સુધરેલી દુનિયામાં બાળકનો હોઠ બીજા અંગો કરતાં પ્રમાણમાં ઓછો પીડાઇ રહ્યો છે. જંગલી અવસ્થાના લોકોનાં બાળકના નીચલા હોઠ અને દાંત વચ્ચે લાકડું ભરાવી તેને લાંબો બનાવી બાળકને રૂપાળું બનાવે છે! એવા રૂપાળા જંગલી લોકોનું ચિત્ર જોવાથી જણાશે કે રૂપ માટે બાળપણથી બાળકને કેટલું સહન કરવું પડતું હશે. આપણે ત્યાંનો હોઠ ઉપર છુંદણું પડાવવાનો રિવાજ ઓછો થવા લાગ્યો છે. નહિતર એ રિવાજ થોડોક ક્રૂર તો ગણાય જ. રૂપાળા દેખાવા માટે હોઠ ઉપર સોયના ત્રોફા ખમતી છોકરીઓને મેં જોઇ છે. રૂપની સામાજીક વ્યાખ્યા બાળકોને સુદ્ધાંત પીડે છે. હાલમાં છુંદણા વિનાનાં હોઠોવાળાં બાળકો શું એના માબાપોને અને હોઠે છુંદણાં વિનાની સ્ત્રીઓ એના પ્રિયતમોને ઓછી રૂપાળી લાગતી હશે શું?

બાકી એમ બરૂં કે હોઠ મોઢાનો કુદરતી શણગાર છે. અને તેથી બાળકો હોઠને સાચવે તે જરૂરનું છે. નાના બાળકો અંગૂઠો કે આંગળાં ચૂસે છે તેથી આખું મોં દાંતના પેઢા અને હોઠ વિરૂપ થઇ જાય છે.

બાળકો અંગૂઠો શા માટે ચૂસે છે વગેરેનો વિચાર અહીં નહિ કરીએ પણ બાળકને એ ટેવમાંથી પહેલી તકે બચાવી લેવું તો જોઇએ જ જોઇએ.

ઘણા બાળકો પોતાના હોઠ મોઢામાં લઇને ચૂસે છે. આથી હોઠ વધારે પ્રમાણમાં જાડા અને લાંબા થઇ જાય છે. ઉંટીઆ જેવા લબડતા અને જાડા હોઠ બાળકને કરૂપ બનાવે છે. તેવા હોઠમાંથી લાળ ઝટ કરીને નીચે પડી જાય છે. દાકતરોને મળીને આનો ઉપાય કરી લેવો જોઇએ છે.

વળી બાળકોમાં એક વિચિત્ર ટેવ પડે છે તેથી નીચલો હોઠ લાંબો થાય છે અને મોઢાનો આકાર બગડવાનો સંભવ દેખાય છે. બાળક પોતાના હાથના આંગળા હોઠ ખુલ્લો રાખી તે ઉપર વારંવાર ફેરવે છે. જાણે કે આંગળા જીભ હોય તેમ હોઠ ઉપર ફરે છે. આનું કારણ ગમે તે હોય પણ બાળક તેમાં મજા લેતું દેખાય છે. એમ કરવાથી હોઠમાં જરા બારાશ આવે છે ને તે પુનઃ જીભ ચાટે છે. બાળકો એક બીજાને એમ કરતાં જોઇ આમ કરે છે. ગામડામાં આ પ્રવૃત્તિ વધારે જોવામાં આવે છે.

હોઠ શિયાળામાં ફાટી જાય છે ત્યારે બાળકો હેરાન હેરાન થાય છે. માબાપો બાળકોને એમાંથી બચાવે એટલી જ એમને વિનતિ કરીએ.

એક બીજી વિનતિ પણ નમ્રપણે માબાપોને અને તેમના મિત્રોને કરીએ. તે એ કે તેઓએ બાળકોના હોઠ ઉપર ચૂમી લેવી નહિ. બાળકના ગાલ ઉપર પણ ચૂમી લેતાં હરકોઇએ વિચાર કરવો ઘટે છે. બાળકો ઘણી વાર અજિણ્યા કે ઓછા પરિચયવાળાને પોતાના ગાલે

તેણે ચૂમી લીધી માટે તેને એટલા તો મનમાં ધિક્કારી પાડે છે કે બસ. માબાપો પણ વારંવાર બાળકોને ચૂમી લે છે તે તેમને નથી જ ગમતું. બાળકો હોંશે ચૂમી લેવડાવવા દોડે છે તેમાં કેટલા બધા ટકા આપણે જ ઉભી કરેલી હોંશ છે એ વિચારવા જેવું છે. બધું ઠીક પણ હોઠ ઉપર ચૂમી લેતાં બાળકોને આપણાં મોંના રોગો સીધા જ મળવાનો પૂરેપૂરો સંભવ છે. હોઠ મોંના દરવાજા છે અને ત્યાં સુધી રોગ પહોંચ્યો કે અંદર પેસવાનો જ.

એક બીજી વિનતિ.

નાનપણમાં બાળકો ઉંઘે છે ત્યારે તેમના હોઠ ઉઘાડા રહે છે. આ બાબતમાં સામાન્યતઃ માબાપો બહુ દરકાર નથી કરતાં. પણ હોઠ ઉઘાડા રહી માબાપોને જાત જાતની ચેતવણી આપે છે. કાં તો બાળકના ગળામાં ટોન્સીલ્સ (ચોરીઆ) છે. અગર તો તેનાં નાકમાં મસા છે. અગર તો શ્વાસ લેવાની સ્વાભાવિક રીતિમાં કંઇક દોષ છે. જે બાળકોના હોઠ ઉઘાડા રહેતા હોય તેમને માટે વૈદકીય સલાહ લેવી જ જોઇએ અને સારા દાકતરની મદદથી અંદરના રોગ દૂર કરવા જોઇએ.

આટલી વિનતિ સાથે વિરમીએ.

ગોદડાં

કહેવત છે કે ગરીબનો ઉનાળો અને શ્રીમન્તનો શિયાળો. ગરીબનાં બાળકોને શિયાળામાં પૂરતું ઓઢવાનું મળતું નથી. તેમની ઉંઘ હુંફાળી અને સુખાકારી વાળી થતી નથી. તેમને થાય છે કે કયારે સવાર પડે, સૂરજ ઉગે અને તડકે બેસીએ. તેમને મૂળે ઓઢવાનું પૂરૂં મળતું નથી એટલે તેમને ઓઢનાના બોજાની પીડા તો હોય જ શેની! વધારે પડતું ઓઢવાથી થતા નુકસાનમાંથી તેમને બચાવવાપણું સહેજે જ નથી. તેમને પૂરાં ગોદડાં મળે, તેઓ ટાઢે ધ્રૂજે નહિ, તેમની રાત્રી સુખરૂપ બને તે માટે શું કરવું એ પ્રશ્ન તેમના સંબંધેનો છે. આપણી સામે સમસ્ત બાળકોનો પ્રશ્ન હોય તો આ પ્રશ્નનો ઉકેલ પણ કરવો જોઇએ. અને લોકોની આર્થિક સ્થિતિની સુધારણાની વ્યવસ્થા કરનારાઓએ ગરીબનાં બાળકો માટેનો આ પ્રશ્ન ઉપાડી લેવો જોઇએ.

બીજો પ્રશ્ન શ્રીમંતનાં બાળકોનો છે. તેઓને જેમ ખાવા, પીવા, રહેવા જોઇએ તે કરતાં વધારે મળે છે તેમ જ તેઓને ઓઢવા પાથરવા પણ જોઇએ તે કરતાં વધારે મળે છે.

વધારે પડતું ખાવાથી જેમ ખાનારને જ નુકસાન થાય છે તેમ જ વધારે પડતું ઓઢવાથી ઓઢનારને જ નુકસાન થાય છે. વધારે મળે છે માટે વધારે વાપરવું એ સમજણ બુદ્ધિવાળા લોકોની સંભવી શકે નહિ. એવી સમજણ બાળકોને બહુ નુકસાન કરી રહી છે તેથી ચેતવું જોઇએ.

બીજી વાત એ છે કે ઘણા માબાપો બાળકોને વધારે પડતું ઓઢાડે છે. એટલા માટે કે બાળકને ઠંડી લાગે નહિ, તેને હવા લાગી ન જાય, તેને ન્યુમોનીઆ કે એવા રોગો લાગુ ન પડે. આવા માબાપો એક તરફથી બાળક ઓઢાડેલું ફેંકી દે છે ત્યારે બીજી તર-

કથી તેઓ તેમને ઓઢાડતાં જાય છે. બાળકો જાગતાં કે અર્ધ જાગતાં હોય છે ત્યાં સુધી તે શરીર ઉપરનો વધારેનો બોજો ફેંકી દેવા યત્ન કરે છે. પણ ઉંઘ આવ્યા પછી તો તે બોજો તેના શરીર ઉપર પડ્યો રહે છે. ઉંઘી ગયેલાં બાળકો ઉપર એકાદ મોટું વજન મૂકીએ કે તેના ઉપર એકાદ વજનવાળું પ્રાણી બેસારીએ તો બાળકને નુકસાન થશે? ને એ નુકસાન શકય હોય તો ભારે ગોદડાં ઓઢાડવાથી આ નુકસાન બાળકને અવશ્ય થાય જ છે.

વધારે ઓઢાડવાથી બાળકોનું શરીર હરતું ફરતું નથી. ઉંઘમાં હરવા ફરવાથી શરીરને આરામ મળી જાય છે. પાચન સારૂં થાય છે, અને સવારે સ્ફૂર્તિ આવે છે. પણ ગોદડાંને ભારે દબાએલું શરીર ઉલટું કચરા જેવું બની જાય છે. ગોદડાંને ભારે પાચન બગડે છે, શ્વાસોચ્છવાસ બરાબર લેવાતા નથી અને અને ખરૂં તો શરીર રાતમાં વધતું નથી. રાતે પણ શરીરના બધા ભાગો જેમ ઝાડનાં ડાળાં પાંદડાં ધીમે ધીમે વધે છે તેમ વધે છે. પણ જો બાળકનું શરીર દબાએલું હોય તો તે વધી શકે જ નહિ. ઘણીવાર બાળકોને ગોદડાંનો ભાર એટલો બધો લાગે છે કે તેઓને તેના ભારથી સ્વપ્નામાં કોઈ દાબે છે એવો ભાસ થાય છે ને તેથી તેઓ બ્હીને જાગી ઉઠે છે. દાક્તરો માબાપોને ભાગ્યે જ પૂછતા હશે કે તમારૂં બાળક રોજ માંદું રહે છે અને વધતું નથી તો તેનું કારણ એ તો નથી કે તમે તેને વધારે પડતું ઓઢાડો છો? માબાપો પોતાને ઘેરણે બાળકોનો વિચાર કરે છે ત્યારે તેઓ મોટી ભૂલ ખાય છે. પોતે બે ગોદડાં ઓઢે છે તો બાળકને પણ બે ઓઢવાં પડશે જ એમ ઘણા લોકો વિચારે છે. પણ પોતે ચાર લાડવા ખાય છે માટે બાળકે પણ તેટલા ખાવા પડશે એમ કાંઇ તેઓ કહેતા નથી. એટલા તેઓ ઘણા લાંબા કાળે, અને બાળકોના ભોગે સમજુ થવા લાગે છે. ઘણા ભોગે ગોદડાંની બાબતમાં આવી સમજણ મેળવીએ તેના કરતાં વહેલી અને વગર ભોગે મેળવીએ તો શું ખોટું?

બાળકોને બહુ ગોદડાં ન ઓઢાડવાં પણ તેને બદલે હુંફાળું પણ પાતળું ઓઢણું ઓઢાડવું. ઓછું, નરમ, ગરમ ઓઢણું બાળકને માટે તો જોઇએ જ. ગોદડું હોય પણ રજાઇ જેવું અને રૂએલ જોઇએ. ટૂંકમાં બાળકોનાં ગોદડાં બાળકોને માફક આવે તેવડાં ને તેટલાં વજનવાળાં બનાવવાં જોઇએ. 'બાળકોનાં ગોદડાં' ની હજી એકે દુકાન દેખાતી નથી. હજી એકે દરજીની દુકાન પર 'બાળકોનાં ગોદડાં' બનાવનાર એવું પાટીયું નથી. ઘરમાં બાળકોનાં ગોદડાંની હજી કોઇ વાત કરતું નથી, હજી ઘરમાં બાળકોનાં ગોદડાં મૂકવાનો ડામચીઓ નથી.

બાળકોનાં ગોદડાં તેઓ ઉપાડી શકે તેવાં, બાટલા ઉપરથી પડી જાય તો પોતે જ લઇને ઓઢી શકે તેવાં, પોતે ઉપાડીને તડકે નાખી શકે તેવાં કેમ ન જોઇએ? બાળકો નાનાં એવાં માણસો છે અને તેમને માટેની નાની નાની સામગ્રી રચવી જ જોઇએ.

બાળકોનાં ગોદડાં બાળકોને ઓઢતાં આરામ આપે તેવાં અને જોતાં આનંદ થાય તેવાં પણ બનાવી શકાય. સવારે બાટલામાં પડ્યાં પડ્યાં

બાળકો પોતાનાં ગોદડાં ઉપરનું ભરત કે છાપેલી સુંદર ભાતો વગેરે જોઇને આનંદ પામે. તેમ કરીએ તો ઉપયોગ સાથે કલાને કેમ ગૂંથી શકાય છે તેની વિવિધતાના પ્રદેશ ઉપર બાળકની નજર પડે.

બાળકોનાં ગોદડાં અને ગાદલાં–પથારી– વારંવાર તડકે નંખાવા જોઇએ. ડાહી માતાએ ગોદડાં ગાદલાં જોવાં ને તેમાં માકડ ચાંચડ છે કે નહિ તેની તપાસ કર્યા કરવી. મોટા માણસને ત્યાં તો નોકરોનું આ કામ હોય છે. પણ નોકરો આવી બાબતમાં કાળજી રાખે છે કે નહિ તે તેનાં શેઠાણીએ જોવું જ જોઇએ. નોકરો ને ભળેલાં બાળકો જેમ હેરાન હોય છે તેમ નોકરોને સોંપાએલાં ગોદડાં પણ હેરાન હોય છે.

વેંગણ શા માટે ફેંકયું?

શ્રી૦ બહેન,

તમે નીચેનો પ્રશ્ન પૂછ્યો તેનો જવાબ લખું છું.

પ્ર૦ એક દિવસ હું વેંગણ સમારતી હતી. હું શાક સમારું તેનો કચરો હમેશ એમી જ ફેંકે. એક વેંગણ હું સમારતી હતી ને બીજું પાસે પડયું હતું. બહેને તો વેંગણ ઉપાડયું ને કહે 'હું નીચે ફેંકી આવું?' મેં કહ્યું 'ના. એ તો શાક છે.' એ કહે 'ના, હું ફેંકી આવું.' એમ કહી ચાલી. 'પાછું લાવતો બહેન' એમ કહીને હું લેવા ગઇ એટલે એ દોડી. પાછળ હું પણ દોડી. પણ એણે તો બારીએ પહોંચતાની સાથે જ વેંગણ ફેંકી દીધું. તે પડયું સામી મોરીમાં. મારાથી તો એક ઢીંકો જ મરાઇ ગયો. અને એણે ભેંકડો તાણ્યો. આ વખતે મારે શું કરવું જોઇએ?

જ૦ આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપું તે પહેલાં જરા ઠપકો આપું? 'એમી' શબ્દ વાપરવાની હોંશ શા માટે રાખો છો? બચુ, બચી, બબી, બાબી, બધુ એવા વ્હાલભર્યા શબ્દોથી ન ચાલે? અનુકરણમાં આપણે આટલા બધા વધારે ન વધીએ તો?

જ્યારે એમીએ પૂછ્યું કે હું 'વેંગણ બહાર ફેંકી આવું?' ત્યારે તમોએ એમ પૂછ્યું હોત કે કયાંથી ફેંકીશ? પછી વેંગણ કયાં પડશે? પછી કોણ લઇ આવશે? મોરીમાં પડશે તો શાક થઇ શકશે નહિ તો? આવા સવાલો મિઠાશથી પૂછ્યા હોત તો એમીના મનમાં વેંગણ ફેંકવાનો એકાએક આવેલો આવેશ રોકાત. કારણ કે એમી વિચાર કરવા લાગત અને એટલામાં તેના આવેગ ઉપર સંયમ આવત.

એમીને તો એક પ્રયોગ કરવો હતો કે જોઇએ વેંગણ નીચે ફેંકી નાખું તો શું થાય? અને પ્રયોગ થયો પણ બરો જ. કારણ કે એમીને પ્રયોગમાંથી ઢીંકો મળ્યો. પ્રયોગને પરિણામે રડવું પડયું, વેંગણ ગયું વગેરે. પણ એમીને એવું પરિણામ નહિ જ જોઇતું હોય. તેને તો ઉંચેથી નીચે પડતી વસ્તુની ગતિ જોવાનું મન કદાચ હશે, કદાચ કંઇ બીજો અનુભવ કરી જોવાની ઇચ્છા હશે. પરંતુ આપણને બાળકોની

કલ્પનાઓ, તેના પ્રયોગક્ષેત્રોની ખબર નથી હોતી તેથી તેને પાર પાડવામાં આડે આવીએ છીએ. પરિણામે બાળકનો પ્રયોગ ધૂળધાણી મળે છે અને એક આનંદી બાળક થોડા જ વખતમાં રડતું બની રહે છે. એક વેંગણ મોટી વાત ન હતી. ફેંકી દીધું હતે તો નીચેથી લઇ આવી શકાતે. પરંતુ જ્યારે આપણે બાળકોના હેતુઓને સમજવાને અસમર્થ હોઇએ છીએ અથવા તેને વિશે બેદરકાર હોઇએ છીએ ત્યારે બાળક અને આપણી વચ્ચે ખેંચતાણ થાય છે ને એકને બદલે બીજું બની આવે છે. બેબીની પાછળ દોડવામાં આવ્યું ન હોત પણ તેની સાથે વાતો ચલાવી હોત તો તેને વિચાર કરવાનો અવકાશ મળત. પણ જ્યારે તેને ના કહેવામાં આવી ત્યારે તો તે તુરત જ ચાલવા માંડી અને જ્યારે તેની પાછળ દોડવામાં આવ્યું ત્યારે તો તે દોડી અને પોતાની ઇચ્છાનો તુરત જ અમલ કર્યો. ખરી રીતે આપણે જ એને પરિણામ તરફ વેગથી ધકકેલી કહેવાય.

વાહ, વેંગણ નીચે ગયું. મોરીમાં પડ્યું. નકામું ગયું. આ બધું બની ગયું. નુકસાન થઈ ગયું. પણ પછી બેબીને ઢીંકો માર્યો તે શું? વેંગણ ન ફેંકવા દેવા કે વેંગણ મોરીમાંથી બહાર આવી પડે એટલા માટે કે શા માટે? ખરી વાત એમ છે કે પહેલી તો ગુસ્સો આવી ગયો ને ગુસ્સાએ બેબીને ઢીંકો મારી દીધો. બેબીએ આમ શાથી કર્યું એનો વિચાર કરવા અગર એને જ તેમ કરવાનું કારણ પૂછવા અથવા વેંગણ ગયું તે ભયંકર પરિણામ તેને સમજાવવા બેઠાં હોત તો ગુસ્સાને અવકાશ રહેત નહિ. કારણ જ્યાં સુધી બુદ્ધિ સાવધ રહી પોતાનું કામ કરે છે ત્યાં સુધી ગુસ્સો પેસી શકતો નથી પરંતુ જ્યારે બુદ્ધિની ક્રિયા બંધ પડે છે ત્યારે ગુસ્સાને કૂદી પડવું સહેલું થઇ પડે છે. આ બાબતમાં પણ ખરે તેમ જ બન્યું છે. અને પછી બેબીએ ભેંકડો તાણ્યો તેમાં નવાઇ ખરી? એક રીંગણું તો આમેય ગયું અને આમેય જાત પણ બેબીને તેવો પ્રયોગ કરવા દીધો હોત તો બેબીને મારવી ન પડત, ભેંકડો સાંભળવો ન પડત. પ્રત્યેક પ્રસંગે ઉતાવળા કે આકળા થયા વિના આપણે અવશ્ય જોવું જોઇએ કે આવે વખતે શું કરવું બરાબર ઠીક છે અને એ જ કરવું. હું ધારું છું કે આટલો ખુલાસો બસ થશે. ફરીવાર આ બાબતમાં પૂછવું હોય તો જરૂર પૂછશો.

બાળકો અને કેડ

જ્યારે બાળક વાંકું થઇને બેસે છે ત્યારે તેને ટોકવામાં આવે છે. 'જોને કેડ ભાંગલો. કેવો બેઠો છે. સમો બેસ સમો.'

પણ એમ કહેવાથી કાંઇ કેડ મજબૂત થતી નથી. ટટાર થતી નથી. અક્કડ થતી નથી.

નબળી કેડ કે સબળી કેડ બાળકની શક્તિ બતાવે છે. કુટેવ પણ બતાવે છે.

અશક્ત બાળક પોતાનું ધડ અને માથું પોતાની કેડના હાડકા પર ટકાવી શકતું નથી તેથી ઉપરનો ભાગ કેડ ઉપર લચી પડે છે. અને તેથી માણસ કેડ ભાંગલો દેખાય છે. ખરી રીતે ત્યાં કેડ ભાંગેલી નથી પણ કરોડની

નબળાઇ છે. કરોડ એ શરીરનો થાંભલો છે. એની મજબૂતી પર ધડ અને માથું ટટ્ટાર રહે છે. આપણે જ્યારે કેડનો વાંક કાઢીએ ત્યારે જોઇએ કે એ વાંક કેડનો છે કે કરોડનો.

આજના જમાનાની વાંકા વળીને લખવાની કે વાંચવાની કુરીતને લીધે બાળક કેડ પાસેથી વાંકું વળી જાય છે. બાળક જ્યારે લખે ત્યારે કે વાંચે ત્યારે, ઘરમાં કે શાળામાં તે ટેબલ કે ડેસ્ક સામે બેસી ટટ્ટાર બેસી લખે વાંચે તે શિક્ષકે કે માબાપે ખાસ જોવું જોઇએ.

સ્વતંત્ર અથવા મોન્ટીસોરી શાળામાં જ્યાં બાળકો પોતાને અનુકૂળ સમયે અનુકૂળ કામ કરે છે ત્યાં ટટ્ટાર કેડ રાખીને કામ કરે તે વાત કદી ભૂલી જવા જેવી નથી. કેમ બેસવું તે બાબતમાં બાળક અજાણ છે. તેને બેસવાની રીત બતાવીને મરજી મુજબનું કામ કરવા છૂટું મૂકી શકીએ. ઘરમાંથી કેડ બેવડવાળી કામ કરવાની ટેવ પડી હોય તો તે ચલવી ન લઇએ. તેમ જ વાંકું બેસીને લખવાની કે બીજું કામ કરવાની ટેવ હોય તો તેને હટાવવા દેખરેખ રાખવી ઘટે છે. સ્વતંત્રશાળા નવી કુટેવો-શરીરની કે મનની-પાડવા માટે નથી. શરીરની કે મનની શક્તિઓ કે સાધનોનો દુરૂપયોગ કરવા માટે શાળા નથી.

બાળકોને ઠીક લાગે ત્યાં પોતાનું ટેબલ અગર ખુરશી લઇને તેઓ કામ કરવા સ્વતંત્ર રહેવાં જોઇએ. અમુક સ્થળે અમુક બાંકડા પર જ બેસાડી રાખવાની પ્રાથમિકશાળાની રીત છોડી દઇએ. પણ પછી જોઇએ કે જ્યાં બાળક બેસે છે ત્યાં બરાબર એવી રીતે બેસે છે કે નહિ કે જેથી બરડાને, કેડને કે આંખોને નુકસાન ન થાય. શરીરવિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ શરીરને બેસાડવાના જે સારા નિયમો સફળપણે સિદ્ધ થયા છે તેનો અવશ્ય સ્વીકાર જ કરીએ અને તેની સાથે બાળકોના સ્વાતંત્ર્યને અવિરોધ છે એમ પણ સમજીએ.

કેડ ધોતલી, ચોરણી, ઘાઘરી વગેરેને પહેરવા-શરીર ઉપર ટાંગવા-ની ખીંતી છે તે આપણે જાણીએ છીએ. પણ તેથી કેડ ઉપર ખેંચીને ઘાઘરીની નાડી બાંધવી ન જોઇએ. અગર ધોતીયું ખેંચીને પહેરાવવું ન જોઇએ. બાળકો ઘણી લાંબી તપશ્ચર્યા પછી કેડને કૃતોહમંદ અને વફાદાર ખીંતી બનાવી શકે છે. તે જાણ્યા પછી આ તપશ્ચર્યામાંથી આપણે તેમને કેમ બચાવવા તે શોધવું જોઇએ. ચોરણી ઘાઘરી પહેર્યાં વિનાનાં મોટાં થનાર બાળકોની કેડ વધારે ઘાટીલી રહે છે. અને આરોગ્ય તથા રૂપની દૃષ્ટિએ કેડને સાચવવી જોઇએ. કેડ પાતળી તે રૂપાળી અને જાડી તે ન રૂપાળી એ વિચાર ગમે ત્યાંથી આવ્યો હોય અને સાચો હોય કે ખોટો હોય પણ એટલું તો સાચું જ છે કે જે કેડ નાડી વગેરેથી દબાઇને ચામડી ઉપર કરચલીવાળી ને આંકાવાળી ન બની હોય તે તો રૂપાળી કહેવાય જ.

શરીરને વધવા દેવા તથા સુઘટિત બનવા માટે ઝભ્ભા જેવા કપડાં સારાં ગણાય. નાનાં બાળકો જેટલો લાંબો વખત ઉઘાડાં રહે તેટલું સારૂં છે એમ નહિ તો તેઓને ખૂલતાં કપડાં લાભકારક છે. જ્યારે નાડીવાળા પેરણાં તો બહુ અકળામણ પણ કરાવે છે. પોચું બાંધેલું રહેતું નથી ને સરી પડે છે. જ્યારે

કઠણ બાંધવાથી કેડની ચામડી ઉપર ચિત્રો પડે છે ને સૂઝી આવે છે. બાળકોને આના ભોગ થઈ જ પડવું પડે છે. પાટલૂન કે એવી નાડી વિનાની ચોરણીઓને ઉત્તેજન આપી શકાય પણ પાટલુનની પાછળ મોજાં અને બુટ વળગીને આવતાં હોય, તેની ઉપર પટ્ટો ચોંટીને આવતો હોય; પાટલુન સાથે અક્કડાઈ તોછડાઈ વગેરે અવગુણો આવતા હોય તો પાટલુન પણ જરૂરનું નથી. રબ્બરની દોરી નાખેલી ચડ્ડીઓનો અનુભવ કરી જોવા જેવો છે. દાક્તરી મત પણ જાણવો જોઇએ કે તેવી ચડ્ડીઓથી કાંઇ નુકસાન થાય કે નહિ. કેડ વિશે આટલું બસ થશે.

ચ્હા ના અપાય

સ૦ બેનને દૂધ જરાએ ભાવતું નથી. ગમે તેટલું સમજાવીએ તો પણ નહિ જ પીએ. ચ્હા દૂધ આપીએ તો કેમ ? એ પીએ છે. પોણો કપ દૂધ અને પા કપ ચા આપીએ તો વાંધો ખરો કે ?

જ૦ બેનને દૂધ નથી ભાવતું તેનું એક કારણ ઘરમાં ચ્હા પાણીનું ખૂબ વાતાવરણ હોય અને માત્ર બાળકોને જ દૂધ પીવાનું હોય એ હોઇ શકે. જ્યારે માબાપો હરહંમેશ ઉઠીને ચ્હા પીતા હોય છે ત્યારે બાળકોને જ દૂધ પાવું એ બહુ આકરૂં બનતું જોવામાં આવેલું છે. આવે વખતે બાળકો વચ્ચે વચ્ચે થોડીક ચ્હા મેળવી લેવા પ્રયત્ન કરે છે. પોણો કપ દૂધ અને પા કપ ચ્હાથી પણ તેઓ સમાધાન કરી લે છે. બાળકોને દૂધ જ પાવું હોય તો સર્વોત્તમ ઉપાય માબાપોએ પોતાના તેમજ બાળકોના હિતાર્થે ચ્હા મૂકી દેવી એ જ છે. પોતે ચ્હા પીતા રહી બાળકોને દૂધ પાનારા માબાપોનો આડકરો એવો ઉપદેશ છે જ કે મોટા થઇને ચ્હા પીજો. હમણા નહિ. અને ઘણે ઠેકાણે બનેલું જોવામાં આવ્યું છે કે નાનપણમાં જેને ચ્હા પીવાની બંધ હતી અથવા દૂધ જ પાવામાં આવતું હતું તેઓ મોટપણે ચ્હાના પરમ ભક્ત બની ગયા છે. આવી બાબતમાં માબાપો ઘરનું વાતાવરણ સુધારે. અર્થાત પોતે જ પોતાની રહેણીકરણી બદલે તો જ સારૂં.

એ વાત ખરી છે કે બધાં બાળકોને દૂધ નથી ભાવતું. પણ એ વાત એટલી જ ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે કે બાળકોના પેટમાં દૂધ જવું જ જોઇએ. દૂધ ખૂબ જ ગુણકારી છે અને બાળકોનો તો એ મુખ્ય જ ખોરાક છે એ લખવાની જરૂર જ નથી. એટલે જ હરેક ઉપાયે બાળકોના પેટમાં દૂધ નાખવાની રીતો આપણે શોધવી જોઇએ.

દૂધમાં સાકર નાખવાથી દૂધ ભાવે તો તેમ કરવું. દૂધ સાથે ધઉંનો, જવનો કે બીજો લોટ મેળવી રાબ અર્થાત કાંજી બનાવીને આપવું. આ રીતે દૂધ જેમાં પીણા કે અર્ધ પીણા તરીકે આવે તેવાં પીણાં કે ચાટણાં આપણે બનાવવા જોઇએ. એટલું ખરૂં કે પેંડા કે એવા પદાર્થો વાટે દૂધ આવી શકતું નથી. તાજું દૂધ પેટમાં જાય તેવી તેને વાપરવાની રીતો શોધવી જોઇએ.

મોન્ટીસોરી સાધનો

સ૦ શું મોન્ટીસોરી સાધનો હોય તો જ મોન્ટીસોરી પદ્ધતિની નિશાળ ચાલે?

જ૦ હા. એ વિના 'મોન્ટીસોરી પદ્ધતિ'ની શાળા ન કહેવાય. મોન્ટીસોરી પદ્ધતિ જેટલી તેના સિદ્ધાન્તોમાં છે તેટલી જ તેના સાધનોમાં છે. પદ્ધતિના સિદ્ધાંતોને અમલમાં મૂકી પદ્ધતિનાં પરિણામોની આશા રાખવી હોય તો મોન્ટીસોરી પદ્ધતિના સાધનો વાપરવાં જ ઘટે.

સ૦ પણ દેશદેશનાં બાળકો પરત્વે જુદાં જુદાં સાધનો બનાવી લઇએ તો ન ચાલે?

જ૦ એ શક્ય નથી. દેશેદેશનાં બાળકો પરત્વે જુદાં જુદાં સાધનો બનાવવાની જરૂર જ નથી. કારણકે સાધનો વૈજ્ઞાનિક પ્રયોગશાળાના માપો, વજનો, વગેરે પ્રયોગ સાહિત્ય રૂપે છે; અને તે કોઇ પણ દેશની છાપ, સંસ્કાર, નીતિ, રિવાજ કશું ધરાવતા નથી. ઉલટું એ સાધનો પ્રયોગશાળાનાં સાહિત્યો હોઇ બધી શાળામાં એક જ ઢબનાં વપરાવાં જોઇએ કે જેથી પ્રયોગોમાં ચોકસાઇ રહે અને પરિણામોની તુલના કરવાનું શક્ય બને. દેશો આપણા મનથી જુદા જુદા છે, પણ ઇશ્વરની પૃથ્વી પરનાં બાળકોનાં માનસ સરખાં છે અને તેની ચડતી પડતીના નિયમો સરખા જ છે. એક જ ઇશ્વરના બાળકોને વધારે નજીક લાવવા, અને એકબીજાને વધારે ચાહતા કરવા, કેળવણીની એક સરખી પ્રથા અને વાતાવરણ જ વધારે ઉપયોગી થઇ પડે.

સ૦ મોન્ટીસોરી સાધનોની સાઇઝ તથા રંગો, પેકીંગ કરવા માટેની સગવડ માટે તથા વધારે ઠીક લાગે માટે બદલી શકાય કે નહિ?

જ૦ ના, ન બદલી શકાય. મોન્ટીસોરી સાધનોનાં રૂપ તથા રંગો પ્રયોગોથી નક્કી થયા છે. પ્રયોગોથી સિદ્ધ થએલ હવામાં વેચનારો બાટલીની સગવડ ખાતર વધારો ઘટાડો કે ફેરફાર કરી શકે નહિ. ઑપરેશન રૂમમાં વાપરવાનાં સાધનોની, પેકીંગની સગવડ ખાતર સાઇઝ બદલી નાખે તો ઑપરેશન કરી શકાશે? કેળવણી માટેનાં પ્રયોગસિદ્ધ સાધનોની સાઇઝ મનસ્વીપણે બદલીએ તો તે કેળવણી આપી શકે?

આપણને લાગે કે આ રંગ ઠીક દેખાય છે માટે સાધનનો રંગ બદલીએ નહિ. કારણ કે રંગોનું ધોરણ બાળકોની પસંદગી નાપસંદગી અર્થાત્ તેમના આકર્ષણ ઉપર રાખેલું છે. જો બાળકોને બીજા રંગે રંગેલાં સાધનો વધારે આકર્ષતાં હોય અર્થાત્ તેનો વધારે ને વારંવાર ઉપયોગ કરતાં માલુમ પડતાં હોય તો બાળકો ને પ્રિય એવા રંગો દાખલ કરી શકીએ. પરંતુ આવા ફેરફારો સિદ્ધ સાધનોમાં કરતાં પહેલાં આપણા પ્રયોગોની વિશાળતા અને અનુભવની વિશાળતાની જરૂર છે. આપણા વિચાર અને અનુભવ જુદા છે. એકાદ પ્રયોગ અને અનેક પ્રયોગો એમાં ફેર છે. મોન્ટીસોરી શિક્ષકો પ્રયોગ કરનારા માણસો છે. સૌના અનુભવમાં કોઇ સરખો ફેરફાર જ માલુમ પડે તો જરૂર તે દાખલ કરીએ. પણ મોન્ટીસોરી શિક્ષક અને મોન્ટીસોરી સાધન બનાવનાર એ જુદા છે. માત્ર મોન્ટીસોરી સાધનો બનાવનાર સાધનોમાં ફેરફાર કરવાનો અધિકારી નથી. આવા પ્રશ્નો મોન્ટીસોરી શિક્ષકોના સંમેલનમાં સારી રીતે ચર્ચી શકાય.

એના ભાઇને હોંશ નથી

સ૦ બાળકને હમેશાં સાંજે ફરવા જવાની ઇચ્છા થાય છે. સાંજ પડે કે પજવે છે. ઘરનું વાતાવરણ એવું છે કે ફરવા લઈ જઇ શકાય એમ નથી. એના ભાઇને ફરવા લઇ જવાની ફુરસદ કે હોંશ નથી. અને બીજું કોઇ લઇ જાય એવું છે નહિ. તો મારે શું કરવું?

જ૦ બાળકની હોંશ પૂરી પડવી જ જોઇએ. તે નાનું છે અને પોતાની હોંશ પૂરી પાડી શકવાને અશક્ત છે માટે આપણે તેની હોંશ પૂરી પાડવી જોઇએ. અશક્ત અને નાનાનો વિચાર આપણે કરીએ તેનો કંઇ અર્થ છે. તેમાં જ માબાપના જીવનની મિઠાશ છે, રમ્યતા છે અને ઉદાત્તતા છે. બાળકો મોટાં થશે ત્યારે તો પોતાની મેળે ફરવા જશે જ.

ઘરના એવા વાતાવરણને બાળકો માટે આપણે હલાવી નાખવાની ફરજ છે. વાતાવરણના જૂના કાયદાઓનો અમલ બાળકો ખાતર આપણે તોડી શકીએ. મનુષ્યજાતે પોતાના બાળકો માટે અનેક લડાઇઓ લડી છે અને અનેક જોખમો ખેડ્યાં છે. આજે પણ આપણે અને ખાસ કરીને સ્ત્રીઓએ આ લડતો લડવાની છે. જે સ્ત્રી પોતાના બાળકના હક્કો માટે લડશે તે બાળકો તેમ જ સ્ત્રીઓ બન્નેને સ્વાતંત્ર્ય અને સુખ અપાવશે. એવા વાતાવરણને માટે લડનારી સ્ત્રીઓ જેમ વધશે તેમ બાળકોનો અને તે દ્વારા માનવજાતનો ઉદ્ધાર વહેલો થશે.

એના ભાઇને ફરવા લઇ જવાની ફુરસદ કે હોંશ નથી તો એના ભાઇને પૂછો કે તમારો નકામો વખત કેટલો જાય છે? તેને કહો કે કલબમાં મિત્રોમાં ગપ્પાં સપ્પામાં જે તમારો વખત જતો હોય તો તમે તે બધું છોડી દો અને બાળકને લઇને ફરવા જાઓ. પુરુષોની અત્યાર સુધીની બાળકો, સ્ત્રીઓ અને ઘર પ્રત્યેની બેદરકારીને ટાળવા તથા બાળકોના જીવનને રક્ષવા માટે અને વિકસાવવા માટે, બેનોએ પુરુષોને ઠેકાણે લાવવા જોઇએ. પુરુષો છાપાં વાંચે, મિત્રો સાથે ગપ્પાં મારે, સાઇકલો ફેરવે, જ્યાં ત્યાં મળવા હળવા જાય અને સ્ત્રીઓ ઘરમાં બેઠી બેઠી બાળકોને સાચવ્યા કરે એમાં પુરુષોનું પતન છે. પુરુષ જાતિનું અપમાન અને વિવેક ભ્રષ્ટતા છે. પોતાના પ્રેમનું ફળ જે બાળક છે તેનો સર્વાંગ સુંદર વિકાસ કરવાનું કામ બન્નેને માથે છે. સહન કરવાની કેળવાએલી શક્તિનો પુરૂષ જો ગેરલાભ લેશે અને સ્ત્રીને જ માથે બધો બોજો નાખી દેશે તો પુરુષો સ્ત્રીઓની શ્રદ્ધા, વિશ્વાસ અને પ્રેમ ગુમાવી બેસશે અને જીવનને હાથે કરીને નિરસ, નિષ્પ્રયોજન અને દુઃખી કરી નાખશે. વર્ષોથી ચાલી આવતી સ્ત્રીઓની નબળી સ્થિતિનો લાભ લેનાર પુરૂષો પોતાનીં જ પ્રજ્ઞનું અકલ્યાણ ઇચ્છે છે અને તેમાં તેમનું પણ અકલ્યાણ જ છે. પુરુષોએ વહેલા ચેતી લેવું જોઇશે. બાળ-ઉછેરમાં, ગૃહવ્યવસ્થામાં તેણે રસ લેવો જોઇશે. પોતાની અર્ધાંગનાને સહાય આપવી પડશે.

એના ભાઇને બાળકને ફરવા લઇ જવાની હોંશ નથી તો પછી એને છે શેની હોંશ? સંભવ છે કે આખો દહાડો કમાણીમાં રોકા-એલો બાપ થાકીપાકીને ઘેર આવી આરામ

લેવા ઇચ્છે ને તેથી બાળકને ફરવા ન લઇ જઇ શકે. પણ તેના મનમાં ફરવા લઇ જવાની જરૂર હોંશ તો હોય જ. મા કે બાપને પોતાના બાળકની સાથે વાતો કરવાની, તેની સાથે રમવાની, તેને ફરવા લઇ જવાની હોંશ હોય જ છે અને હોવી જ જોઇએ. બાપની એવી મનોવૃત્તિ તે કેવી હોય કે જેને ફરવા લઇ જવાની હોંશ ન હોય. બાપ અશક્ત હોય, અપંગ હોય, રાત્રે પણ કોઇને ત્યાં કામમાં રોકાએલો હોય, એવા કામમાં રોકાએલો હોય કે જેની કિંમત અસાધારણ હોય તો તે બાપને આપણે માફ કરી શકીએ. પણ બીજા પિતાઓની અહોંશને આપણે માફી ન આપીએ.

પૂછનારને એ જવાબ છે કે બાળકને લઇને ફરવા જવું અને સાંજે રસોઇ પાણી ન કરવા. એટલે સૌની એની મેળે આંખ ઉઘડશે જ. બાળકોને ખાતર લડનારી માતાઓના હાથમાં બાળકનું, તેના પિતાનું અને જગતનું કલ્યાણ છે.

પરાણે ના સૂએ તો ?

સ૦ મારું બાળક ચારેક વર્ષનું છે. તેને બપોરે સૂવાડીએ છીએ તો તે સૂતું નથી. ન સૂવાડીએ તો કનડ્યા કરે છે તો બપોરે પરાણે સૂવાડવું કે નહિ ? તેને બપોરે પરાણે સૂવાડીએ તો કંઇ નુકસાન થાય ખરું ?

જ૦ ના પરાણે સૂવાડવું નહિ. બાળક કનડે છે એનું કારણ એ કે તેને પ્રવૃત્તિ મળતી નહિ હોય. તમારે ત્યાં ક્રીડાંગણ અગર બાળમંદિર હોય તો ત્યાં બાળકને મોકલશો તો તેનો બધો વખત આનંદ સાથે કામમાં જશે.

પરાણે સૂવાડવાથી નુકસાન છે. કદાચ બાળકને ધમકાવો કે મારો તો તે સૂઇ રહે. પણ સૂવું માત્ર આરામ માટે છે. આરામ પ્રવૃત્તિથી થાકયા પછી ફરી તાજા થવા માટે છે. બાળક પ્રવૃત્તિ કરી થાકવા માગતું હોય અને થાકે તે પહેલાં તેને ઉઘાડીએ તો ભૂખ લાગ્યા પહેલાં પરાણે જમાડીએ એને જે નુકસાન થાય તે જ નુકસાન આમાં રહેલું છે.

અલબત્ત વહેલાં ઉઠેલાં બાળકો બપોર સુધીમાં થાકી જાય અને સૂઇ જાય તો ઘણું સારું છે. તેઓ દિવસમાં વચ્ચે તાજગી લઇ લે તે જરૂર કરવા જેવું છે. તે માટે સવારની પ્રવૃત્તિઓ સર્જનાત્મક અને વ્યાયામ પ્રેરક રચવી જોઇએ. ઉપરાંત ઘરનું વાતાવરણ બપોરે શાન્ત, સ્વસ્થ, જરા પડી રહેતાં ઉંઘ આવી જાય તેવું અને નિયમિત જોઇએ. આવે વખતે બીજા દોસ્તદારો વગેરેને આવવાનો સમય ન જોઇએ. સામાન્ય રીતે બાળકોને સૂવાનો ઓરડો કે ઓરડી જૂદી જોઇએ.

થાકયાં છતાં બાળકો રમ્યા જ કરે અને વિશ્રાન્તિ ન લે એવું બને છે. રમતના આકર્ષણને લીધે, મિત્રોને લીધે, વગેરે કારણે બાળકને ઉંઘવાની જરૂર લાગતી હોય તો પણ તે ઉંઘવા લલચાતું નથી અને ખેંચી ખેંચીને જાગે છે ને રમે છે. જ્યારે આવી સ્થિતિ બાળકની હોય ત્યારે તેને તેવી પરિસ્થિતિમાંથી વિવેકથી પરાણેપણું ન લાગે તેમ દૂર કરવું. અને સૂવારી દેવાની ગોઠવણ કરવી અગર તેને શાન્ત પ્રવૃત્તિ જેવી કે ચિત્રો જોવાં જેવી આપવી.

બાળકોને બપોરે પરાણે એટલા માટે તો ન જ સૂવાડવા કે તે ઘરમાં દોડાદોડ કરી મૂકે છે. એ તો બાળકોમાં પ્રાણ છે, ચેતન છે, શક્તિ છે માટે તેમ કરે છે. માંદું બાળક બોલશે નહિ. હાથ વિનાનું બાળક ફોડશે તોડશે નહિ. અને એવી જ રીતે ઉંઘાડીને બનાવેલું અપંગ બાળક પણ કંઈ તોફાન કરશે નહિ. પણ તેથી તો બાળક જેટલો વખત ઉંઘે તેટલો વખત તે પ્રાણનો વ્યાયામ ગુમાવે. શરીર અને મનની ખીલતી શક્તિઓનો વિકાસ ગુમાવે. એટલે જ પરાણે સૂવાડવું નહિ પણ ઘરમાં તેને જાતજાતની પ્રવૃત્તિઓ આપવી. આપણે જો બાળકોને ઘરમાં કામ કરવાના રસ્તાઓ આપીશું તો તેઓ આપણને કનડશે નહિ અને તેઓ અને આપણે બન્ને સુખી થઈશું.

જે બાળકો દિવસે થાકવા છતાં પણ સૂવાનું મન કરે નહિ અને બપોરે સૂવું સ્વીકારે જ નહિ, તેઓ સાંજે થાકે છે. તેઓ વહેલા જમી લેવા અને સૂઈ જવા માગે છે. તેમને અવશ્ય જ વહેલાં જમાડી દેવાની ગોઠવણ કરવી. જમવામાં અને સૂવામાં આપણું સમયપત્રક બાળકોને હિતાવહ નથી. તેમની જરૂરીઆતો વર્ધનની છે અને તે માટે આરામની જરૂર છે તેથી તેમને માટે તેવી સગવડ કરવી. આપણી જરૂરીઆતો શક્તિ ખર્ચવાની અને ખર્ચની ભરપાઇ માટે આરામની છે તો આપણે માટે તેવી સગવડ કરવી.

પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે રેપર ઉપરનો તમારો ગ્રાહક નંબર લખશો.

મદદે આવો.

સાતમા વર્ષના આરંભમાં જ અમે તમારી મદદ માટે અમારો હાથ લંબાવીએ છીએ. આ માસમાં તમે તમારા થકી ફક્ત એક જ ગ્રાહક વધારી આપો. જો તમે ધારો તો આ કામ લેશ પણ અઘરું નથી. ફક્ત એક જ રૂપીઓ બાળકોની બાતર કાઢી આપતાં કોઇ પણ સમજુ બાપાપને મુશ્કેલી નહિ જ પડે. આપ આજે જ એક બાપાપને મળો અને તેને આપની પત્રિકા બતાવી ગ્રાહક કરો. અમારા ઉપર, પત્રિકા ઉપર, અને પત્રિકા વાંચનારી દુનિયા ઉપર આપનો મોટો ઉપકાર થશે.

અક્ષરજ્ઞાન

આપની સામે અનેક કામો દેશના ભલા અર્થે પડેલા છે. બીજું કોઈ કામ આપ હાથ ધરી શકતા ન હો તો આપણા અજ્ઞાની ભાઈઓને અક્ષરજ્ઞાન આપવાનું કામ તો હાથ ધરો જ. જનતાની અને દેશબાંધવોની એટલી સેવા આપ જરૂર કરશો. અક્ષરજ્ઞાન માટેનું સાહિત્ય આપ અવશ્ય મંગાવો, બીજાને મંગાવવા પ્રેરો.

લખો:

અક્ષરજ્ઞાન કાર્યાલય. બાલમંદિર, ભાવનગર.

વાર્ષિક લવાજમ રૂા. એક. લખો: તંત્રી, શિક્ષણ પત્રિકા : શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ બાલમંદિર, ભાવનગર.
આ પત્રિકા શ્રી સરસ્વતી છાપખાનું, અજીજ બિલ્ડીંગમાં પારી. ભીખાભાઈ ગોપાળજીએ છાપી.

શિક્ષણ પત્રિકા

(મોન્ટીસોરી સંઘ)

વર્ષ સાતમું
૧૯૮૯

અંક ૨-૩
ચૈત્ર-વૈશાખ

: તંત્રીઓ :
ગિજુભાઇ
તારાબેન

"જ્યારે જ્યારે તમે દુન્યવી
દુઃખો અને દર્દોથી થાકી
જાઓ, હતાશ થઇ જાઓ,
આગળ ધપતાં વારંવાર પાછા
પડો ત્યારે નિરાશ ના થતા.
ત્યારે ઢીલા પગ કરી બેસી
ના જતા, ત્યારે તમારી જાત
અને માણસ જાત ઉપરનો
અસીમ વિશ્વાસ ના ખોતા;
અને દુન્યવી શરણોને ત્યજી
દઇ ઇશ્વરના શરણે જજો."

આવડત અને તેનો ઉપયોગ

દરેક કામ કે વર્તન માટે યોગ્ય સ્થળ-કાળ હોય છે. તે તે વખતે ને તે તે સ્થળે જે તે તે કામ કે તે તે વર્તન ન થાય તો તે થયું ન થયું સરખું થાય છે. ટૂંકમાં કામની આવડત પણ નકામી જાય છે ને થયું કામ પણ નકામું જાય છે.

બાળકોનું ઘણી વાર એમ બને છે. અમુક પ્રસંગે કે અમુક જગ્યાએ અમુક પ્રકારનું વર્તન હોવું જોઇએ. અમુક કામ અમુક વખતે જ થવું જોઇએ. અમુક કામ અમુક સ્થળે ન જ થાય વગેરે સામાજિક સગવડ અગવડમાંથી ઉત્પન્ન થએલાં ઘણા રીતરિવાજો સમાજમાં પ્રચલિત હોય છે. ને તે મોટાંઓ પ્રસ્થાપિત કરે છે. બાળકોથી બરાબર જે વખતે કે જે સ્થળે જે બનવું જોઇએ તે થતું નથી ને તેથી તેને મોટાંઓનો ઠપકો ખાવો પડે છે, સામાજિક હાંસીને પાત્ર થવું પડે છે કે સામાજિક તુચ્છકાર સહન કરવો પડે છે. બાળજીવનના ઘણા કરૂણ કે દુઃખમય પ્રસંગો આ બાબતને લગતા હોય છે. ચાર માણસ વચ્ચે તેને ઠપકો મળે અથવા તે પોતાના આવેગથી કાંઇક કરતું હોય ત્યાં તેને એકાએક અટકવું પડે કે કામ છોડવું પડે વગેરે પ્રસંગો તેને માટે બહુ જ દુઃખદાયી હોય છે. ને તે શા માટે બને છે તે ન સમજવાથી દુઃખ સાથે મુંઝવણ પણ ઘણી વાર હોય છે. માટે મોટાંઓએ આવી બાબતોમાં બાળકોને પહેલેથી નિયમો બાંધી દેવા જોઇએ, એટલે તેનો રસ્તો સરળ થાય છે ને તેના જીવનની ઘણી મુંઝવણ ટળે છે. બાળકોને નિયમો આપવાની સાથે સમજી શકે એવી ઉંમરે તેમને ટૂંકમાં તેનાં કારણો પણ આપતાં જવાં જોઇએ. તેથી આંખ મીંચીને માત્ર મોટાંઓની સત્તાથી કાયદા પાળવામાં જે એક જાતની માનસિક ગુલામી છે તેમાંથી તેઓ મુક્ત થઇ, સમજીને વર્તવાની કળા તેમનામાં આવે છે.

એકાદ સાદો દાખલો લઇએ. બહુ તાણીને ન બોલવા સંબંધે કે અવાજ ને ગડબડ ન કરવા સંબંધે બાળકોને ઘણી વાર ટોકવું પડે છે. આ સંબંધમાં આપણા દેશનું સામાન્ય ધોરણ તો ધોરણનો અભાવ જ છે. મોટાંઓ ફાવે ત્યારે ધાંટો કાઢીને બોલે છે, ગડબડ મચાવી મૂકે છે. આસપાસના ચાર ઘરોમાં સંભળાય એવી રીતે આપણા ઘરની વાતો ચલાવવાનો સામાન્ય રિવાજ છે. છતાં બાળકો હસાહસ કરે કે તાણીને બોલે કારવે ત્યારે વારંવાર તેને ઠપકો દઇને અટકાવવાનો આપણો રિવાજ છે. એ બાબતમાં પ્રથમ તો મોટાંઓએ પોતાના વર્તન પરત્વે જ ધોરણ બાંધવાની જરૂર છે. પછી જ બાળકોને પણ ધોરણસર ચાલવાનું તેઓ કહી શકે છે. ધારો કે આપણે બાળકોને નિયમ આપ્યો કે આ ઓરડામાં કે જ્યાં સૌ પોતપોતાના વાંચવા લખવાનું કામ કરે છે ત્યાં તમારે ધીમે ધીમે વાત ચલાવવી અથવા બહાર જઇને વાત કરવી. ત્યાં દડાની રમત ન રમાય કે ત્યાં બારી પરથી કૂદવાનું કામ ન ચાલી શકે વગેરે વગેરે. તો ઘણાં ખરાં બાળકો તે નિયમનો બરાબર અમલ કરી કોઇ દિવસ

વાંકમાં ન આવે. પણ આપણું સામાન્ય ધોરણ કોઇ વાર તેમને રમવા દેવાં, કોઇ વાર તેમને રાડો પાડવા દેવી ને કોઇ વાર સખ્ત ઠપકો દેવો, એવું હોય છે. ટૂંકમાં તદ્દન ધોરણ વગર ઠપકો ને ચલવી લેવાપણું ચલાવવાથી બાળકો મોટાંઓના ઠપકાને જીવનના અનિવાર્ય અકસ્માતો ગણી કાઢે છે ને પોતાના જીવનમાં કોઇ પણ જાતનું વર્તનનું ધોરણ દાખલ કરી શકતાં નથી.

નિયમો આપીએ એટલે આપણું કામ પૂરૂં થતું નથી તેમ જ બાળકોનાં જીવનમાં તે ઉતરી જતા નથી. વારંવાર નિયમભંગના પ્રસંગો આવે છે ને તે તે વખતે નિયમભંગનાં કારણો શોધી કાઢી ઉપાયો યોજવાની આવશ્યકતા રહે છે.

નિયમભંગનું પહેલું જ કારણ જાણવામાં આવે છે તે આવડતનો અભાવ. આપણે કહીએ કે આમ કરવાનું છે અને આમ કરવાનું નથી એટલે તે બની જ શકે છે એમ નથી. જેમ બાળકોને તરવા લઇ જઇએ અને કહીએ કે કોઇએ ડૂબવાનું નથી પણ તરવાનું છે તો બાળકો એકદમ તરવા લાગી શકતાં નથી. તરવાની આવડત આવતાં વખત લાગે છે તેમ જ બાળકો પરત્વે બધી બાબતોમાં સમજવું. બાળકોને કહીએ કે ધીમે સાદે વાતચીત કરવી, અવાજ ઉપર કાબુ મેળવવો, જોઇએ તેટલો જ ઘાંટો કાઢવો, એ કામ કાંઇ સહેલું નથી. મોટા મોટા વક્તાઓ ને શિક્ષકોને પણ તે આવડતું નથી. બાળકો સાથે કામ પાડનારને એનો અનુભવ હોય છે. બાળક ધીમેથી બોલવાનો પ્રયત્ન કરી ઘાંટો કાઢે છે તે સહેજે આપણા ઓરડામાં સંભળાય એવો નીકળી જાય છે. જ્યારે કોઇ બાળક એવું બોલે છે કે આપણને સંભળાતું જ નથી એટલે જરા મોટેથી બોલો એમ કહેવું પડે ને પછી મોટો એટલે બહુ જ મોટો અવાજ નીકળી જાય છે ત્યારે બાળક પોતે મુંઝાય છે કે ધીમે સાદે કેમ બોલાતું હશે. આ જ રીતે દરેક બાબતમાં બાળકનું બને છે. જંમતી વખતે નીચે ન પડવા બાબતમાં કે પાણીનો પ્યાલો ઉપાડી જતાં નીચે ન ઢોળવા બાબતમાં કે બીજી બધી બાબતમાં આવડત કેળવવી પડે છે. માટે મોટાંઓએ બરાબર ધ્યાનમાં રાખવું જોઇએ કે આમ કર ને આમ કરીશ મા એટલું રોફથી કહેવાથી તેમની ફરજ પૂરી થતી નથી. પણ બાળકમાં તે પરત્વે આવડત આવે માટે ધીરજથી રાહ જોવી જોઇએ ને જરૂર હોય ત્યારે ત્યારે તે કેમ બને છે તે કરી બતાવવું જોઇએ. કેમ બોલાય, કેમ ચલાય, કેમ ઉપાડાય, કેમ મૂકાય, કેમ બેસાય, કેમ ઉઠાય, કેમ ઉભું રહેવાય, વગેરે દરેકે દરેક બાબત આપણે યોગ્ય વખતે યોગ્ય રીતે કરી બતાવી પછી તે વસ્તુ બાળક શીખી લે ત્યાં સુધી શાંતિથી રાહ જોવી જોઇએ. વારંવાર ને જ્યારે ત્યારે ટોકવાથી પણ ઇષ્ટ પરિણામ દૂર જાય અથવા ન જ આવે. વારંવાર ને એક સરખું આપણે ધ્યાન રાખ્યા કરીએ તો પણ બાળક તે બાબતમાં વિશેષ nervous–બીકણ અથવા અસમતોલ બનીને આવડતથી દૂર ને દૂર જ રહે એ પણ સંભવિત છે. માટે બાળકે આવડત મેળવે ત્યાં સુધી ખૂબ સંભાળથી કામ લેવાની જરૂર રહે છે.

આવડત કે માહિતી હોવા છતાં તેનો ઉપયોગ ન કરવાના દાખલાઓ પણ ઓછા

હોતા નથી. આવા દાખલાઓ મોટે ભાગે મોટાં બાળકોમાં બને છે. આવડત હોય પણ તે વાપરવાની બેદરકારી તેમનામાં દેખાય છે. કારણ તેઓ નિયમ જાણે છે પણ નિયમ પાછળનું કારણ જો તેમને કહેવામાં ન આવ્યું હોય તો જાણે અજાણે તેમના મનમાં આવે છે કે 'શા માટે ?' 'શા માટે આમ કરવું ?' 'શા માટે મોટેથી ન બોલાય ?' 'શા માટે વાસણ ન ખખડાવાય ?' એમ દરેક બાબતમાં તેના મનમાં પ્રશ્ન ઉપજે છે કે શું કામ નહિ ? ને પોતાનામાં જવાબ દેવાની શક્તિ ન હોવાથી ઘણી વાર પ્રયોગ ખાતર બાળકો નિયમો તોડી જુવે છે ને તેમના મનથી કાંઇ વાંધા ભર્યું લાગતું નથી એટલે આવડતનો ઉપયોગ કરતાં નથી ને તે જ પછી ટેવ થઇ જાય છે. ઘણીવાર પ્રયોગની દૃષ્ટિ હોતી નથી પણ બેદરકારી જ હોય છે.

'શું કામ જોઇએ ?' એ પ્રશ્ન ઉપજે કે તરત જાણે પોતે જ જવાબ દેતાં હોય કે કાંઇ જરૂર નથી ને તેથી તે નિયમ પાળવા પરત્વે બેદરકારી તેઓ રાખ્યા કરે છે. આવાંઓને નિયમોનાં કારણો આપીએ કે સમજાવીએ તો તેઓ નિયમ પાળવાની ચિવટ રાખે છે. એટલે નિયમોનાં કારણો અર્થાત્ તેના યોગ્યાયોગ્યપણા સંબંધી બાળક જાણવાની સ્થિતિમાં આવે કે તેને તે સમજાવવાની જરૂર રહે છે; ને કારણો કે આવશ્યકતા જાણે એટલે બાળકો તે નિયમો પાળવા કબુલે છે.

કારણો જાણવાં કે સમજવાં એ બુદ્ધિનો પ્રદેશ છે. ઘણીવાર એમ પણ જોવામાં આવે છે કે બાળકો નિયમો જાણતા હોય છે. તેનાં કારણો પણ સમજે છે ને છતાં આચરણમાં તેઓ બેદરકારજ રહે છે. જેમ કે ઉપરથી ચાલતો આવ્યો અવાજનો દાખલો લઇએ તો તેઓ ધારે ત્યારે ધીમેથી બોલી શકે છે. દરેક જણ ધીમેથી ન બોલે તો ઓરડામાં ગડબડ થાય ને બધાં પોતાનું કામ કરી ન શકે એ વાત તેઓ જાણે છે, એટલું જ નહિ પણ બીજાં બધાં એ નિયમનું પાલન કરે એમ તેઓ ઇચ્છે છે. છતાં જ્યારે પોતે બોલે છે ત્યારે ત્રણ માળ સંભળાય એવી રાડ પાડે છે. આનું કારણ શું ? આનાં કારણો બે પ્રકારનાં હોય છે. બુદ્ધિથી કોઇ વસ્તુ સમજવી એ એક વાત છે ને વખત આવ્યે બરાબર આચરણમાં ઉતારવી એ બીજી વાત છે.

આચરણમાં મૂકવા માટે ક્રિયાશક્તિ (will power)ની જરૂર હોય છે. વારંવાર કરવાથી ક્રિયાશક્તિ ખીલે છે. એટલે ધ્યાન રાખીને બાળકો કોઈ પણ વાત વારંવાર કરે તો તેની ટેવ પડે છે. પરિણામે તે વાત માત્ર બુદ્ધિના પ્રદેશમાં રહેતી નથી પણ ક્રિયાશક્તિની મદદથી સિદ્ધ થાય છે. માટે બાળકોને નિયમ આપીએ ને નિયમનું પાલન કેમ કરવું તેની આવડત આપીએ એટલું જ બસ નથી પણ તેનો જ્યારે જ્યારે અમલ કરવાનો વખત આવે ત્યારે ત્યારે તેઓ તે કરે જ એ વસ્તુ તેમની આગળ મૂકવાની જરૂર છે. ને તેઓ તે હમેશની ટેવ તરીકે સિદ્ધ કરી લે એ ધોરણે તેમને મૂકવાની જરૂર છે.

ઘણીવાર આચરણમાં વસ્તુ લાવવાની બેદરકારીની પાછળ ક્રિયાશક્તિનો અભાવ નહિ પણ બીજું જ કારણ હોય છે. કોઇ કારણ સમજાવે તો બાળકો તે સમજે ખરાં પણ જો

તેમની લાગણીને તે ન સ્પર્શે તો નિયમપાલન પરત્વેની બેદરકારી તેમનામાં આવી જાય છે. મોટે ભાગે નિયમો સામાજિક જીવનની સુલભતા ને સગવડ ખાતર ઉપજાવેલા હોય છે. સામાજિક જીવન એટલે altruistic life અથવા એકલા પોતા સિવાય બીજાંનો વિચાર કરીને ચાલવાનું જીવન. બીજાં તરફથી પોતાને અડચણ ન આવવી જોઇએ એ વાત સૌ કોઇ તરત સમજી શકે છે, જ્યારે પોતે બીજાંને અડચણ ન કરવી જોઇએ એ વાત ભૂલાઇ જાય છે. બાલમંદિરનો એ એક હમેશનો અનુભવ છે કે ઘણાં બાળકો આપણને આવીને કહે છે કે અમને ગડબડ થાય છે. અમારાથી વંચાતું નથી, અમારાથી ગણાતું નથી વગેરે. જ્યારે પોતે વાતોના રસ ઉપર ચડે છે ત્યારે પોતાની વાતથી બીજાં વાંચનારાં લખનારાં કે ગણનારાંને આપણી વાતોથી હરકત પહોંચતી હશે એ વાત તેઓ ભૂલી જાય છે. અથવા બાંસ ધ્યાન ઉપર લેવાની તેઓ તરદી લેતાં નથી. એટલે અમલમાં મૂકવા માટે તૈયાર છતાં મૂકાતું નથી એવો વર્ગ આ વર્ગથી જુદો પડે છે. આમનામાં અમલમાં મૂકવાની ઇચ્છા કે તૈયારી જ ઓછી હોય છે. કારણ તેમની લાગણીને આ વસ્તુ સ્પર્શતી નથી. આનું કારણ altruistic–સામાજિક લાગણીઓનો વિકાસ સામાન્યતઃ જરા મોટી ઉંમરે થાય છે. બાલ્યાવસ્થામાં પોતા પરત્વેનો ખ્યાલ વહેલો આવે છે ને તેમનું લક્ષ જ પોતે આગળ વધવામાં હોવાથી બીજાંનો વિચાર તેઓ ભૂલી જાય છે. પરંતુ એનો અર્થ એવો નથી કે બાળકોમાં સામાજિક વિચાર કેવળ અશકય જ છે. તેમને તે રસ્તે મૂકીએ, તે રીતે વિચાર કરવાની સરણી પાડીએ તો તેમની સામાજિક લાગણીઓ પણ જાગૃત થાય છે. પાશ્ચાત્ય શિષ્ટ ને સંસ્કારી સમાજમાં જેને Christian attitude of life કહે છે એટલે કે બીજાં પ્રત્યે લાગણી, ભાવ ને ન્યાયથી વર્તવાની રીત ઘરમાં સામાન્ય હોય છે ને બાળકો આગળ પણ તે મૂકવામાં આવે છે તો તેમનામાં બીજાંની સગવડ અગવડનો વિચાર કરીને વર્તવાનું ધોરણ હમેશનું થઇ ગએલું દેખાય છે. તે સમાજમાં બતાવવાની બાહ્ય સભ્યતાના એક અંગ તરીકે રહેતું નથી પણ રગેરગમાં ભરાઇ ગએલી સામાન્ય વાત હોય છે. આપણા દેશમાં સામાન્ય સમાજનું શિક્ષણ તપાસીએ તો "ગમે તે રીતે સ્વાર્થ સાધો" અને "સમાજમાં બોટી સભ્યતાનો ડોળ કરો" એ બે સૂત્રોમાં તે સમાઇ જાય છે. બાળકોનાં વર્તનમાં તેનો પડઘો પડે તો નવાઇ નથી.

ટૂંકમાં આપણે બાળકોની આવડત અને તેના ઉપયોગ પરત્વે ઘણો ઝીણો વિચાર કરી શકીએ છીએ. બાળકોની આવડત વધે અને તેનો ઉપયોગ પણ વધે તે રસ્તે તેમને મૂકવાની જરૂર છે. તે માટે શિક્ષકો અને માબાપોએ એકમત થઇ બંધે એક જ ધોરણસર નિયમો ઘડવાની જરૂર પણ છે જ. ઘણી વાર ઘરે મળતું શિક્ષણ નિશાળમાં ભૂંસાય છે ને ઘણી વાર નિશાળે મળતું શિક્ષણ ઘરે ભૂંસાય છે. ત્યારે એકેનો કાયમી સંસ્કાર બાળકના ગન પર રહેતો નથી એ આપણા બાલશિક્ષણની હાલની કફોડી સ્થિતિની કરૂણતા છે. વહેલી તકે આપણે તે મટાડીએ ને બાળકોનાં જીવનને સ્થિર ધોરણ પર મૂકીએ.

તા.

પ્રશ્નોત્તર

[ઉત્તર આપનાર : પ્રો. જીરવીસ]

સ૦ મોન્ટીસોરી શાળામાં બાળકને શા માટે ત્રણથી ચાર વર્ષની ઉંમરે દાખલ કરવાં?

જ૦ અનુભવ એમ કહે છે કે કુમારાવસ્થા પહેલાં બાળકો સામાન્યતઃ પોતાની હમેશની પરિસ્થિતિને, આજુબાજુના સ્થળોને, સહજ વલણોને તેમ જ પડેલી ટેવોને મજબૂત રીતે વળગી રહે છે. બાળક રાજીખુશીથી પોતાની ટેવોમાં અગર પોતાની પરિસ્થિતિમાં ફેરફાર કરતું નથી પરંતુ પોતાની આજુબાજુ જે છે તેમ જ પોતાનામાં જે છે તેને જાણે કે તેનું અંગ હોય તેમ વળગી રહે છે. બાળક જો નવી પરિસ્થિતિમાં આવી પડે તો તે ગભરાય છે. તેને બધું અજાણ્યું અજાણ્યું લાગે છે. તે પોતાનો આત્મવિશ્વાસ ખોઇ બેસે છે. તેની પરિસ્થિતિમાં થતો હરેક ફેરફાર બાળકની પ્રવૃત્તિને તાત્કાલિક ઘટાડે છે, અને તેના મનમાં તીવ્ર તાણ ઉત્પન્ન કરે છે. નવો ફેરફાર જો માબાપને સ્થાને આવે એવાં તત્ત્વોવાળો હોય તો તેને ગમે. મોટાંઓ જ્યારે ફેરફાર અને વિવિધતા ઝંખે છે ત્યારે બાળક એ બાબતમાં તદ્દન જુદું છે.

ફ્રોઇડ અને તેનો સંપ્રદાય આથી આગળ જાય છે. તે કહે છે કે બાળક માત્ર પોતાની પરિસ્થિતિ અને ટેવોને વળગી રહેવા માગે છે, એટલું જ નહિ પરંતુ પોતાના જન્મ પહેલાંની સ્થિતિનો અનુભવ કરવાની પણ તીવ્ર ઇચ્છા ધરાવે છે. આનો સ્થૂળ દાખલો એ છે કે બાળક ઉંધમાં ટુંટિયાં વાળીને સૂએ છે. કેટલેક અંશે બાળક, જે માંણસ તેની સ્વાભાવિક સ્થિતિમાં ફેરફાર કરવા આવે છે તેને દુશ્મન ગણે છે. દેખીતી રીતે આવે વખતે બાળકો સામા થતાં નથી, પણ શરણે થાય છે. પણ તેનો અર્થ એવો નથી કે તેઓથી તે સંતોષ પામે છે. ઉલટું બાળક આવી પડેલી અપ્રિય પરિસ્થિતિમાંથી નાસી છૂટવાને અનુકૂળતા શોધી રહ્યું હોય છે. જે આમાંથી છૂટવામાં કૃત્તેહમંદ ન નીવડે અને નવી પરિસ્થિતિને અનુકૂળ ન થઇ શકે તો દેખાઇ આવે એવી માનસિક અવ્યવસ્થાઓ જન્મે છે. જે તેના આંતર જીવનને ભારે નુકશાનકારક નીવડે છે અને તેની શક્તિનો હ્રાસ કરે છે. બાળકની આ સ્થિતિ આપણે આ ચિન્હોથી જાણી શકીએ છીએ. જેવાં કે સમૂહમાં અત્યંત શરમાળપણું, વધારે પડતું એકાંત જીવન, આત્મવિશ્વાસની ખામી વગેરે વગેરે. બાળકની પરિસ્થિતિમાં પહેલો ક્રાંતિકારક ફેરફાર છ વર્ષની ઉમ્મરે જ્યારે તેને પ્રાથમિક શાળામાં પ્રથમ વર્ષમાં મૂકવામાં આવે છે ત્યારે થાય છે. શાળા અને ઘર વચ્ચે એટલું બધું અંતર છે કે એને પરિણામે બાળકની માનસિક અને શારીરિક શક્તિઓનું વધવું અટકી પડે છે. અને નિર્બળ બાળકો પર તો ભયંકર અસર થાય છે. બાળક જે ઘેર લગભગ સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય અનુભવ્યું છે, જેણે પોતાના સમયને અને પોતાની પ્રવૃત્તિઓને

પોતાની ઇચ્છા અને તત્કાલ રસ પ્રમાણે ગોઠવેલ છે તેને એકાએક કોઇ જાહેર શાળામાં જઇ બેસવું, અમુક અમુક સમયમાં અમુક કામ પતાવવું એ કેટલું બધું અઘરું છે, એની કલ્પના સહેજે થઇ શકે છે.

આમ એકાએક આવી પડતા ફેરફારનાં જોખમોને, મુશ્કેલીઓને ઘટાડવા માટે બાળકોને કિન્ડરગાર્ટન શાળામાં મૂકવામાં આવે છે. કિન્ડરગાર્ટન શાળા મોટે ભાગે ગૃહજીવન અને ગૃહશિક્ષણને મળતી આવે છે. કિન્ડરગાર્ટન શાળામાં ધીરે ધીરે બાળક શિક્ષક અને શિસ્તથી ટેવાય છે. અને ધીમે ધીમે પ્રાથમિક શાળામાં જવા માટે તૈયાર થાય છે. જો કે એક રીતે કિન્ડરગાર્ટન શાળા વચલો માર્ગ છે અને બાળકને પ્રાથમિક શાળા તરફ સહેલાથી મોકલી શકે છે. છતાં કિન્ડરગાર્ટનમાં પ્રાથમિક શાળામાં જવાની સાચી તૈયારી થતી નથી. કારણ કે પ્રાથમિક શાળા બાળકો પાસેથી જુદા જ કામની તૈયારી માગે છે. જેમ કે નિશ્ચિત અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે અભ્યાસ અને એ તૈયારી કિન્ડરગાર્ટનની શાળામાં શક્ય નથી.

મોન્ટીસોરી પદ્ધતિમાં પ્રાથમિક શિક્ષણ અને પૂર્વ પ્રાથમિક શિક્ષણ (જે કિન્ડરગાર્ટન શાળામાં અપાય છે તે) માં ભેદ નથી. પૂર્વ પ્રાથમિક શિક્ષણમાંથી બહાર ન પડે તેમ બાળક પ્રાથમિક શિક્ષણને માર્ગે ચડી જાય છે. બાળકને બહાર પણ પડતી નથી કે તે કયારે પ્રાથમિક શાળામાં દાખલ થઇને તૈયાર થઇ ગયું ! અને મોન્ટીસોરી શાળામાં એવો નિશ્ચિત સમય પણ નથી કે જે વખતે બાળક પ્રાથમિક શાળામાં જવા યોગ્ય ગણાય.

મોન્ટીસોરી કેળવણીના સામાન્ય હેતુઓ અને સાધનવિષયક પરિસ્થિતિ ત્રણથી દસ બાર વર્ષની ઉંમરના બાળકો માટે સરખાં ચાલ્યાં આવે છે, તેમ જ બાળકનો શિક્ષક કે સાથીઓ સાથેનો સંબંધ, ઉંમર અને શક્તિઓ સાથે બદલાતો આવતો નથી. મોન્ટીસોરી શાળામાં એક વર્ષે એક ધોરણનો જૂનો સિદ્ધાંત છે નહિ. બાળકો કામ કરે છે અને શીખે છે. શાળાની શરૂઆતથી તે શાળા છોડે ત્યાં સુધી બાળકો કામ કરે છે અને શીખે છે. દરેક બાળક પોતાની ગતિએ અને પોતાની શક્તિઓ પ્રમાણે અને આ વર્ષો દરમીઆન ભવિષ્યના સામાન્ય માનસિક વિકાસ માટે તેમને જરૂરનું છે તે ચૂસી લે છે.

મોન્ટીસોરી શિક્ષણવિચાર એક જ આખી પદ્ધતિ છે. એનું એક અંગ બીજાની સાથે નિકટ સંબંધ ધરાવે છે એટલે એ જ સાચું છે કે બાળકોએ આખો ક્રમ પસાર કરવો જોઇએ. જેમ પહેલું ધોરણ પસાર કર્યા વિના બીજા ધોરણમાં પસાર થઇ શકાતું નથી તેમ ત્રણથી છ વર્ષનો ક્રમ પસાર કર્યા વિના આગળ મોન્ટીસોરી શાળામાં બેસી શકાય નહિ.

સવાલ એ ઉભો થાય છે કે જે બાળકોએ છ વર્ષ સુધી મોન્ટીસોરી શાળામાં હાજરી ન આપી હોય તે બાળકો મોન્ટીસોરી શાળાનો પાછળથી ક્રમ લઇ શકે કે ક્રમ ? અગર તો તેવાં બાળકોને મોન્ટીસોરી પદ્ધતિમાંથી બાતલ રહેવું પડે કે ક્રમ ? જો મોન્ટીસોરી કાર્યક્રમ અમુક વિષયોનું જ્ઞાન, અથવા અમુક બૌદ્ધિક સામગ્રીના ઉપાર્જનમાં જ સમાઇ જતો હોય તો આવી મોડી તૈયારી શક્ય થાત. જો કે આવા

પોતાના અભિપ્રાય પ્રમાણે એવી ઉતાવળી, ટૂંક મુદતમાં કરેલી તૈયારી ભૂલ ભરેલી અને બાળકના વિકાસને નુકશાનકારક જ ગણાય. મોન્ટીસોરી કેળવણીમાં માત્ર અમુક વિષયોનો સમાવેશ થતો નથી, પણ આ તૈયારીના જ કાળમાં ખાસ ભાર ઇંદ્રિયોની તુલનાશક્તિના અને એકાગ્રતાના વિકાસ ઉપર, તેમ જ સ્વયંસ્ફૂરિત ઐચ્છિક ક્રિયાના અનેકવિધ વિષયોની સ્વયંરસ જાગૃતિ ઉપર અવલોકનની શક્તિની ખીલવણી અને ચોક્કસ કામ ઉપર મૂકવામાં આવે છે. સૌથી અગત્યનું એ છે કે આ સમયમાં એ જાતની તૈયારીઓ અને શક્તિની ખીલવટ થઇ ચૂકે છે કે જેને પરિણામે આગળનો બૌદ્ધિક વિકાસ શકય બને છે.

આ વિકાસ કે જે બાળકોના સ્વતંત્ર પ્રયાસથી પ્રાપ્ત થાય છે તે સમય માગે છે. તે વિકાસ જોઇએ તે કરતાં ટૂંકી મુદતમાં ઉપજાવવાને માટે ટૂંકો રસ્તો હોઇ શકતો નથી. કારણ કે મોન્ટીસોરી કાર્યક્રમ લાંબો અને વિવિધ છે. અને બાળકો આગળ પરાણે કામ કરાવી કાર્યક્રમમાંથી તેને પસાર કરવાં એ તો મોન્ટીસોરી પદ્ધતિની જ વિરૂદ્ધ જાય છે. જો આપણે નાની ઉમ્મરમાં પ્રાથમિક શક્તિઓના વિકાસને અવકાશ આપીએ નહિ તો જ્યારે આગળનો વિકાસ કરવાનો વખત આવે ત્યારે પાયો કાચો અને અધુરો નીવડે. અને હમેશને માટે બાળકને અપૂર્ણ તૈયારીએ આગળ વધવું પડે.

ત્રણ અને સાત વર્ષ વચ્ચેમાં કેળવણીનો પાયો નંખાઇ જવો જોઇએ. એના ઉપર ભવ્ય મંદિર બાંધી શકાશે. આ પૂર્વ તૈયારી અનિવાર્ય છે; અને તે આ ઉમરે જ.

કોઇ વિશિષ્ટ બાળક સંબંધે વિશિષ્ટ અપવાદ સ્વીકારીએ એ જુદી વાત છે. પણ ખરી વાત એમ છે કે જે બાળકો યોગ્ય ઉંમરે મોન્ટીસોરી શાળાની અંદર દાખલ થયાં નથી તેઓ કદિ આ પદ્ધતિનો સંપૂર્ણ લાભ ઉઠાવી શકશે નહિ.

અનુવાદક: ગિજુભાઇ

બાળકોનો ઠપકો

બાળકો પરત્વે ખૂબ ચિંતા રાખનાર એક માતાએ મને પૂછ્યું: "અમે આ તમારા નવા વિચારોને અનુસરી બાળકોને નવી શાળામાં મૂકીએ છીએ તો આગળ જતાં બાળકો મોટાં થાય ત્યારે વખતે અમને ઠપકો નહિ દે કે "તમે અમને ભણાવ્યાં નહિ. કાંઈ રમવા નહિ દીધાં. અમારી સાથેના બધા ભણીને આગળ વધ્યા ને અમે ભણ્યા વગર પાછળ રહી ગયાં. અમારું ભવિષ્ય તમે બગાડ્યું." અર્થાત્ આમ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કદાચ તેઓ ન કહે તો પણ આ પ્રકારના વિચારો તેમને આવે ને મનમાં નિરાશ થાય તે પણ બોટું તો ખરું જ ને? આ પ્રશ્ન વારંવાર સામે આવે છે એટલે જરા વિસ્તારથી વિચારની ચોખવટ કરીએ.

જગતના આરંભથી માબાપોએ ઘણી રીતે બાળકોનું નુકસાન કર્યા જ કર્યું છે; તેમની શારીરિક કે માનસિક માવજતમાં ભયંકર ને અક્ષમ્ય એવી ભૂલો કર્યાજ કરી છે. છતાં કોઇ વખતે બાળકોએ તેમને ઠપકો દીધો નથી. અથવા કોઇ બાળકો માબાપ વિરૂદ્ધ બોલવા

નીકળે તો તે કૃતઘ્નજ ગણાતાં આવ્યાં છે. તેનું કારણ એક જ છે કે દરેક વખતે માબાપોએ બાળકોનું ઉત્તમમાં ઉત્તમ હિત કરવાની બુદ્ધિએ અને બાળકો પ્રત્યેનાં વ્હાલથી જે કર્યું હશે તે કર્યું છે. એટલે પોતાની બુદ્ધિશક્તિ અનુસાર અને શુદ્ધ બુદ્ધિથી માબાપો જ્યારે પોતાથી વધારેમાં વધારે બને તેટલું કરી છૂટતાં હોય ત્યારે બાળકો તરફથી ઠપકાને તેઓ જરાએ પાત્ર ન ગણાય. જો બાળકો ઠપકો દે તો તે બાળકોનો દોષ ગણાય. તેમને માટે તો તે અયોગ્ય ગણાય.

છતાં ઘણીવાર માબાપો ઠપકાને પાત્ર હોય જ છે. કારણ તેઓ પોતાથી બનતું કરી છૂટતાં નથી. બાળકોનાં હિતપરત્વે યોગ્ય જ્ઞાન મેળવતાં નથી; તેમનાં શરીર અને મનની તંદુરસ્તી કેમ જળવાય તે જાણતાં નથી. ને તેથી બાળકોનું નુકસાન થવા દે છે તે માટે માબાપોને તેમનાં બાળકો ઠપકો દે તો તેમાં નવાઇ નથી. માબાપોએ ઠપકો સહન કરવો જ પડે: અઢાર વર્ષનો ઉગતો જુવાન ક્ષયરોગનો ભોગ થઈ પડ્યો હોય તે માબાપોને ઠપકો દે કે 'મારાં માબાપે મને ગંદા ઓરડામાં સાલતી ધૂડી નિશાળમાં બેસાડ્યો ને મારી જીંદગી ધૂળ ભેગી કરી દીધી. મને ચોખ્ખી હવા કે અજવાળું કે ચોખ્ખું પાણી મળે છે કે નહિ તે પણ જોયું નહિ' તો તે ઠપકો યોગ્ય જ ગણાય. કોઇ પેટના દરદથી પીડાતો જુવાન 'મારાં માબાપોએ મને બજારની ગંદી મિઠાઇ ખવરાવ્યા જ કરી. તેના પર માખી બેઠી છે, ધૂળ પડી છે કે કંદોઇએ કેટલી ગંદી રીતે તે બનાવી છે તેટલું પણ તપાસ્યું નહિ' એમ કહે તો તે ઠપકો યોગ્ય જ ગણાય.

એવી એક નહિ પણ હજાર રીતે માબાપો યોગ્ય જ્ઞાન મેળવવાને અભાવે, બાળકોનું અક્ષમ્ય નુકસાન કરે છે ને તે માટે ઠપકાને પાત્ર ઠરે છે.

ભણાવવાની બાબતમાં પણ આવા જ પ્રકારો બન્યા જ કરે છે. કોઇ ઉગતો ચિત્રકાર ગણિત નીચે કચરાઇ મરે છે તો કોઇ પ્રખર ગણિતશાસ્ત્રી ઇતિહાસભૂગોળમાં દબાઇ જાય છે. કંઈ કંઇ ભાવી શિલ્પશાસ્ત્રીઓ ને કારીગરો, વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી ને કલાધરો મારી મચ્ડીને સામાન્ય ધોરણનાં સરખાં બીબાંમાં ઉતારવાની બાતર મૂળમાં દબાઇ જાય છે. તે સર્વેનો ઠપકો પણ યોગ્ય જ છે.

પણ પેલાં બેનનો પ્રશ્ન તો નિરાળો જ છે. આ પ્રશ્ન પરથી કોઇ પણ જોઇ શકશે કે તેઓ તો નવા વિચારો સેવે છે. પોતાનાં બાળકોને નવી નિશાળમાં મૂકે છે. શિક્ષણની ચાલુ પ્રથા તેમણે તોડી છે ને તેથી મનમાં મુંઝાય છે કે આને માટે જ બાળકો મને ઠપકો દેશે. તેમના પ્રશ્નનું મૂળ અશ્રદ્ધામાં છે. પોતે ચાલુ પ્રથા તોડી છે. જૂના ચાલુ પ્રવાહનું જોર તેમને નવા માર્ગમાં સ્થિર રહેવા દેતું નથી. દરેક પ્રકારનો નવો ચીલો પાડનારની એ જ સ્થિતિ હોય છે. તેમને અમાપ આત્મશ્રદ્ધાની જરૂર રહે છે. ચાલુ લોકમતથી જુદા પડવામાં અખૂટ ધૈર્યની અપેક્ષા રહે છે. બેનને એટલું જ કહેવાય કે પોતાના મનને પૂછો કે તમે સાચા દિલથી તમારા બાળકનું જેમાં હિત છે તે જ રસ્તો લીધો છે કે નહિ. તમારાથી બને તેટલું તમે કરો છો કે નહિ. માબાપોની જ્યાં ચોખ્ખી હિતબુદ્ધિ હોય ત્યાં

તેમને કોઇ પ્રકારનો ઠપકો ઘટતો જ નથી. મનુષ્યનું જ્ઞાન ઘણું જ ટૂંકું છે. તેથી આજે જે સારું ગણાય તે આવતી કાલે ભૂલભર્યું લાગે એ સંભવિત છે. પણ તેથી માબાપોની ભૂલ ન જ ગણાય. જે કાળે સોટીથી જ બાળકોનું હિત થાય એમ વિદ્વાનોની માન્યતા હતી તે કાળે માબાપોએ મન કઠણ કરી બાળકો પર સોટીનો પ્રયોગ કર્યો તેમને ઠપકો ન જ ઘટે. કારણ માબાપોની ઇચ્છા તો કેવળ બાળકોનું હિત થાય એ જ હતી. પણ આજે જ્યારે સોટીથી થતાં નુકસાનો જગજાહેર થયાં છે ત્યારે પણ જે માબાપો અજ્ઞાનમાં રહીને અથવા ક્રોધને વશ થઇ સોટી વાપરે છે તેમને જરૂર ઠપકો ઘટે.

આ નિયમે પ્રશ્ન કરનાર બેનને કહેવાનું કે તમારી જાતને પૂછી જુઓ કે તમે લીધેલા માર્ગમાં તમારા બાળકનું હિત રહેલું છે એ પ્રકારની શ્રદ્ધા તમને છે? તમે બરાબર બધું તપાસી જુઓ, વિચારી જુઓ. અધ્યયન કે મનનની જરૂર હોય તો તે કરી લ્યો ને પછી તમારા માર્ગમાં અડગ શ્રદ્ધાથી સ્થિર થાવ. તમારાં બાળકો તમને જરૂર ધન્યવાદ દેશે કે અમારા માબાપોએ અમારું હિત થાય તે ખાતર પોતાથી બનતું કર્યું છે. તમારા વિચારને વળગી રહેવાની તમારી શક્તિ જ તમારા બાળકોને અનંત બળ આપશે. તા.

ડૉ. મોન્ટીસોરીનો નાનાં બાળકોનો અભ્યાસ.

[૧૯૨૩ માં આંતરરાષ્ટ્રિય અધ્યાપન પ્રસંગે ડૉ. મોન્ટીસોરીએ આપેલા ભાષણની નોંધ ઉપરથી]

કેક નાનાં બાળકો પણ માનસિક જીવન જીવે છે જેની આપણે પૂરતી દરકાર રાખતા નથી, તેનાં કેટલાંએક દૃષ્ટાન્તો હું આપીશ. એ ઉપરથી આપણને જણાશે કે કેળવણીકાર તરીકે બાલમનમાં કંઇ નાખવાનું છે તેના કરતાં વધારે અગત્યનું કામ બાલમનથી કંઇ પ્રગટાવવામાં સહાય કરવાનું છે. નાનાં બાળકો માત્ર ભાષા દ્વારા પોતાને વ્યક્ત કરે છે એમ નથી પણ તમને મળી આવતી સર્વ સામગ્રી દ્વારા તેઓ પોતાને વ્યક્ત કરે છે. તેઓને ભાષાનું જ્ઞાન થાય છે તે પહેલાં પણ તેઓમાં માનસિક જીવન સ્પષ્ટ રીતે હોય છે. આ ઘણો અગત્યનો મુદ્દો છે. એક દૃષ્ટાન્ત બતાવે છે કે ઘણાં નાનાં બાળકમાં તીવ્ર અવલોકન શક્તિ હોય છે. બે વર્ષથી નાનાં બાળકને એક ચોપડીનાં સુંદર ચિત્રો બતાવવામાં આવ્યાં. એક ચિત્ર બાળકોની વચ્ચે બેઠેલ જીસસ ક્રાઇસ્ટનું હતું. એ ઉંમરે સમજાય તેવી તે ચિત્રની સમજણ આપવામાં આવી. અને જ્યારે લાગ્યું કે આટલું કહેવું બસ છે ત્યારે પાનું ફેરવ્યું. બાળકે તુરત જ કહ્યું "ઉંઘ." પહેલાં આ શબ્દો તરફ કોઇનું ધ્યાન ગયું નહિ. પણ બાળક અસ્વસ્થ થતું જોવામાં આવ્યું. પાનું પાછું ફેરવ્યું અને જોયું તો દેખાયું કે ખરેખર જીસસની આંખો બાળકો તરફ જોતી, પોપચાં ઢળેલી હતી. અહિં આ બાબત સંબંધે કાંઇ સમજણ આપવામાં આવી હતી નહિ. છતાં સ્વતંત્ર રીતે બાળકનું ધ્યાન આંખો તરફ ગયું હતું.

બીજે વખતે એક જેકબની સીડીનું ચિત્ર દેખાડયું હતું. સીડી અને દેવદૂતની પાંખો સ્પષ્ટ રીતે દેખાઇ આવતાં હતાં. જ્યારે નીચલાં ખૂણામાં અંધારામાં સૂતેલ જેકબની આકૃતિ મુશ્કેલીથી દેખાય તેવી હતી. તે સંબંધે ચિત્ર સમજાવનાર કાંઇપણ કહેવાનું ચૂકી ગયો હતો. પાનું ફેરવતાં નાના છોકરાએ કહ્યું: "બાળક ઉંઘે છે." અને એમ કહેતાં એણે જેકબની આકૃતિ બતાવી.

એક દિવસ એક બાજુ "લીસ્ટ બ્લોક સેંબો" ની વાર્તા મોટાં બાળકોને કહેતાં હતાં. ત્યાં એક નાનું બાળક હાજર હતું. વાર્તાનો અંત આનંદજનક હતો. બ્લોક સેમ્બો સાજોસારો ઘેર આવે છે અને તેના જબ્બાને ફાડતાં વાઘો પાછળ રહી જાય છે. નાનું બાળક જે આ વાર્તા સાંભળતું હતું તેણે કહ્યું: "રડે છે." શબ્દને વાત સાથે કશો સંબંધ જણાયો નહિ, પણ પોતાની હકીકત કોઇ સમજ્યું નહિ તેથી બાળક ખૂબ અસ્વસ્થ બન્યું, અને જુદી જુદી રીતે પોતાને સમજાવવા લાગ્યું. આખરે જે ચોપડીમાં એ વાર્તા કહેવામાં આવી હતી તે ચોપડી હાથ આવી. એની અંદર એક ચિત્ર હતું. એ ચિત્ર એક રડતા બાળકનું હતું.

બીજી જાણવા જેવી વાત એ છે કે આટલાં નાનાં બાળકોમાં વિચાર સાહચર્ય હોય છે. બાળકને જીસસના ક્રોસનું ચિત્ર બતાવવામાં આવ્યું અને તે બોલ્યું: "સસલું". એમ કહીને તેણે પોતાના ગળાના અછોડામાં ટાંગેલું પરવાળાનું સસલું બતાવ્યું. પહેલાં અમને એમ લાગ્યું કે બાળકે ચિત્ર તરફ લક્ષ આપેલું જણાતું નથી, પણ જ્યારે બાળક ખૂબ આતુરતાથી અમને ચિત્ર તરફ જોવા બતાવા લાગ્યું અને જ્યારે ઝીણવટથી તે ચિત્ર જોયું ત્યારે એક છાયાવાળા ખૂણામાં અમે એક નાની આકૃતિ જોઇ. એ આકૃતિ બાળકના હાથમાં સસલાંની હતી. એક દિવસે એક ગ્રામોફોન રેકર્ડ અને એક નાનો રૂમાલ તેને માટે આવ્યાં. બીજે દિવસે તેણે રૂમાલ સામું જોયું અને કહ્યું: "સંગીત". એક વાર જંગલમાં ચાલતાં તેણે એક ફળ જોયું. એકાએક તે નામની અમારી આશા જે સાત મહિના પહેલાં ચાલી ગઇ હતી અને જેનું આ પહેલાં કદી નામ નહોતું લીધું, તેનું નામ તે બોલી ઉઠ્યું.

વળી પુસ્તકાલયમાં પક્ષીઓનાં ચિત્રોથી ભરપુર એવી એક અભરાઇ નીચે ટાંગેલી હતી. એક નાનો છોકરો અને તેની બ્હેન હમેશાં ત્યાંથી જ ચિત્રોની ચોપડી મેળવતાં. એક દિવસે પ્રયોગ ખાતર અમે ચિત્ર વિનાની એક ચોપડી વચ્ચે ગોઠવી દીધી. નાનાં બાળકોએ તે ઉપાડી. અમે તેમને કહ્યું કે તેમાં ચિત્રો નથી. ત્યારે તેઓ અમારૂં કહેવું માની શકયાં નહિ. તેમણે પક્ષીઓ જોવા માટે ચોપડીનાં બધાં પાનાં ફેરવી જોયાં. વધારે નવાઇ જેવું એ છે કે નાનાં બાળકો ધારો કે એક ચોપડીનાં ચિત્ર જુએ છે, તો તે તેઓને યાદ રહે છે કે કયાં બેસીને તેમણે જોયાં, કઇ ખુરશી હતી, કોણે તેમને ચિત્રો બતાવ્યાં. ફરીવાર ચોપડી મળતાં જાણે કે એ સાથે સઘળી પરિસ્થિતિ તેઓ ફરીવાર માગે છે. તેમની વસ્તુઓની, તેમ જ શું બન્યું તેની સ્મૃતિ ઘણી જ ચોક્કસ હોય છે. (તેઓને ભાષાજ્ઞાન થાય છે તે પહેલાં પણ). એક બાળકે જે 'હતી' બોલતાં શીખ્યું ન હતું

તે મોટા બાળકને વાર્તા કહેવાતી હતી ત્યાં આવ્યું. કોઇએ ધાર્યું ન હતું કે આ બાળક વાર્તા સાંભળે છે. પણ કેટલાએક વખત પછી જ્યારે તે થોડાએક શબ્દો બોલવા લાગ્યું ત્યારે તેણે તે શબ્દો દ્વારા વાર્તાનું સૂચન કર્યું, અને બીજી વાર્તાને બદલે એ વાર્તા સાંભળવાનો આગ્રહ કર્યો. બાળકને ક્રમની સ્મૃતિ પણ ઘણી જ સ્પષ્ટ હોય છે. બાળકને એક ચિત્ર બતાવવામાં આવ્યું. તે ચિત્ર જોતાં તે બોલ્યું, "પાણી." એ ચિત્રમાં કયાંયે પાણી ન હતું. પરંતુ પછીના ચિત્રમાં પાણી હતું. જોઇ શકાશે કે બાળકને-ક્રમનો ખ્યાલ રહ્યો હતો.

વિકાસના અમુક કાળે ક્રિયાતંતુઓની શક્તિનો આવિર્ભાવ જાગે છે. એક નાના બાળકે સારી પેઠે લાંબા કાળ સુધી કેટલાએક ચિત્રોને જોયા કર્યું. બાળક કૂદવા ને નાચવા લાગ્યું. ચોપડીના પાનાંને મથાળે કેટલાએક લોકોના નૃત્યનું ચિત્ર હતું. એક ક્ષણ પછી તે ખુરશી પાસે ગયું અને કહ્યું: "માણસ-ચઢો-દાદરો." એ ચોપડીમાં અંદર ચડતા માણસનું ચિત્ર હતું. પછી તે બાળક આરામ-ખુરશી ઉપર ચડયું ને બોલ્યું: "માણસ-ચઢ્યો-ઘોડો". ઘોડા ઉપર બેઠેલ માણસનું ચિત્ર તે ચોપડીમાં હતું.

આ ઉપરથી જણાશે કે બાલમાનસ કેટલું યે કામ ચલાવી રહ્યું હોય છે. પોતાને વ્યક્ત કરવાને તે માત્ર શબ્દોથી નહિ પણ હીલચાલોથી પુષ્કળ પ્રયત્ન કરે છે. અને જેવું તે થોડાએક શબ્દો શીખે છે કે તરત જ, પોતે શબ્દ જાણતું થયું તે પહેલાં પણ તેને જે અનુભવો થયા હોય છે, તે બતાવવા શબ્દો વાપરે છે. તેનું અવલોકન તીવ્ર છે. પણ તે આપણાથી જુદી જાતનું છે. આપણે બાળકોને અર્થ સમજાવવાની કે અવલોકાવવાની જરૂર નથી. પરંતુ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પોતે અવલોકન કરે તેની તક આપવાની છે.

એક બહુ અગત્યની અને ધ્યાનમાં રાખવા જેવી બીના એ છે કે બાળકનો આંતર વિકાસ અમુક રીતે તાલબદ્ધ-અમુક મેળને અનુસરીને હોય છે. બાળકની આંતરજીવનની હીલચાલો જાણે કે અમુક વર્તુળમાં ચાલે છે અને એમ થવું એ એનો વિકાસને માટે આવશ્યક છે. બાળકે પોતાની પ્રવૃત્તિનું આ તાલબદ્ધ વર્તુળ કરી શકે તે માટે એનો વાતાવરણમાં અમુક જાતની ચોકસાઇની જરૂર છે. આ અત્યંત મહત્ત્વની વાત છે. બાળકને એવા વાતાવરણની જરૂર છે કે જે તેને અમુક રીતે બંધ બેસતું આવે. બાળકને સહાય કરવા માટે આપણે તેને સાધનો જોઇએ તે આપવાની જરૂર છે. એક દાખલો આપીશ. એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ પદાર્થો લઇ જવામાં માત્ર બાળકને રસ છે તે વિષે મેં એક વાર કહ્યું હતું. આવી જાતની પ્રવૃત્તિ માટે અમુક જાતની પરિસ્થિતિ આવશ્યક છે. એક મોટા ઓરડાના દૂરના ખૂણામાં બીજા લોકો પિયાના સાથે સાંગીતપ્રવૃત્તિમાં રોકાએલા હતા. અમે એક બીજા ખૂણામાં સોફા ઉપર બેઠેલાં હતાં. એની નજીકમાં બે આરામખુરસીઓ અને એક ટેબલ હતાં. બાળક એક ખુરશીમાં બેઠેલ માણસ પાસેથી પદાર્થ ટેબલ પાસે લઇ જતું હતું. દરેક વખતે તે સોફા ઉપર બેઠેલ માણસ પાસે થોભતું હતું; જાણે કે તેની સંમતિ લેવા માટેજ થોભતું ન હોય,

થોડા વખત પછી એ વચલું માણસ ઉભું થયું ને ચાલ્યું ગયું. બાળક તે બેઠું હતું ત્યાં પદાર્થ લઇને આવ્યું. ત્યાં સુધી તેના જાણવામાં આવ્યું ન હોતું કે તે જગ્યા છોડી ગયેલ છે. પણ પછી તેણે ચોમેર જોયું. તેને ખોળી કાઢયું અને તેનો હાથ ઝાલીને તેની મૂળ જગ્યાએ જ બેસાડયું. અને પછી આગળ પ્રમાણે પદાર્થ લઇ જવા માંડયું. અખતરો કરવા ખાતર ત્યારપછી આરામ ખુરસીમાં બેઠેલ માણસ ઉભું થયું. પણ બાળકે તેને જોતાં જ તેને બેસવાનો આગ્રહ કર્યો. તે માણસ બેઠું પરંતુ બીજી ખુરસીએ. બાળક પ્રથમ મૂંઝાયું. કંઇ યાદ કરતું હોય તેમ જણાયું. પછી તે બોલ્યું: "નહિ, પેલી ખુરસીએ બેસો." પછી સંતુષ્ટ થઇ પોતાનું કામ આગળ ચલાવ્યું.

વળી બીજી એક અગત્યની અને મહત્ત્વનું ધ્યાન ખેંચનારી હકીકત છે. નાની ઉંમરે બાળકની એક આ જરૂરીઆત છે કે તેઓ અમુક ચોક્કસ લાંબા સમય સુધી તેની આસપાસના મનુષ્યો અને પદાર્થોને એક જ સ્થિતિમાં રાખવા ઇચ્છે છે. મેં મારા લંડનના છેલ્લા વ્યાખ્યાનમાં એક અઢી વર્ષની નાની છોકરીનો દાખલો આપ્યો હતો. જ્યારે બીજાં બાળકો કૂચમાં તલ્લીન હતાં ત્યારે તે છોકરીએ ઓરડામાં આજુબાજુ નજર ફેરવી અને રખડતી ખુરસીઓ અને ચાર કૂલોને સરખા કરવા તે, બીજાથી છૂટી પડી અને તે ગોઠવ્યા પછી પાછી જોડાઇ. સાનફ્રાન્સીસ્કોની એક શાળામાં બે વર્ષથી જરાક મોટી છોકરી આખો ઓરડો સંપૂર્ણ સુવ્યવસ્થિત રાખતી. કેટલીક વાર તેને બધી ખુરસીઓ ભીંત પાસે ગોઠવવી પડતી હતી. એક મોટી ખુરસી હતી જેનું સ્થાન તે ભૂલી ગઇ હતી. તરત જ તેણે તે યાદ કર્યું ને ખુરસીને અસલ જગ્યાએ મૂકી. આ બધા ઉપરથી એમ જણાય છે કે બાળકના આ ઘડતરના કાળમાં બાળક પોતાની પરિસ્થિતિમાં ચોકસાઇ માગે છે તે આપણે આપવી જોઇએ.

સંગીતશિક્ષક એક વાર ઓરડામાં આવ્યો અને ઉતાવળથી તેનાં કોટ અને ટોપી ખુરસી ઉપર મૂકી વાજું વગાડવા લાગ્યો. તેના મનમાં હતું કે હમેશ માફક બાળકો સંગીત સાંભળશે. પણ એક બે વર્ષના બાળકે વિરોધ કર્યો. તે બોલ્યું: "નહિ, ત્યાં નહિ." બાળકને સંતોષ આપવા માટે અને કંઇક ઉત્સુકતાથી તેણે બાળકને કહ્યું: "ચાલો, ક્યાં મૂકું?" બાળક આગળ ચાલ્યું. પાછળ શિક્ષક ચાલ્યો. શિક્ષકે પૂછ્યું. "ઓરડાની પેલી ખુરસીમાં મૂકું?" બાળકે નિર્ણયપૂર્વક કહ્યું: "ના, પેલી ભીંતી ઉપર મૂકો."

પરિસ્થિતિ માંહેની વસ્તુઓ અથવા માણસોની સ્થિરતા કેટલીકવાર બાળકોને એટલાં બધાં જરૂરી થઈ પડે છે કે તેમાં ફેરફાર થતાં ઘણીવાર બાળકની લાગણીને આઘાત પહોંચે છે. અઢી વર્ષના બાળકની માતાને કંઇક દર્દ થતું હતું, અને તે આરામખુરસીમાં પડી હતી. બાળક જુદી જુદી વસ્તુઓ લાવીને આરામ આપવા પ્રયત્ન કરતું હતું. કેટલાએક વખત પછી માતાનું દર્દ વધ્યું અને તે ત્યાંથી ઉઠી પથારીમાં સૂતી. બાળક સ્નેહની લાગણી સાથે માની પાસે ગયું અને પથારી પાસે ઉભું રહ્યું. પણ

તે બબડયું: "બા, ખુરસી." કેમ જાણે બે લાગણીઓ વચ્ચે તે આંદોલિત થઇ રહ્યું હોય! એક લાગણી પોતાની માના દર્દ માટેની અને બીજી લાગણી મા ખુરસીમાં જ બેસી રહે તેની.

એક બીજો દાખલો. બાળકનો ભાષા ઉપરનો કાબુ અતિ દરિદ્ર હોવા છતાં તેની આંતરશક્તિઓ કેટલી તવંગર હોઇ શકે છે તેનો. એક નાનું બાળક દ્રાક્ષ ખાતું હતું. તેને છાલ તથા ઠળીઆ જુદા કાઢતાં આવડતું હતું. ઠળીઓ લઇને બાળકે કહ્યું: 'બલુન.' કોઇ આનો અર્થ સમજી શકયું નહિ. બાળક અસ્વસ્થ બન્યું. પોતાને બીજા સમજે છે તેનો બાળકને સંતોષ જોઇએ છીએ. બીજાનો પ્રત્યાઘાત અગર સહાનુભૂતિ તે માગે છે. તેણે ઠળીઓ હાથમાં લીધો અને હવામાં ઉડાડ્યો. ફરી તે બોલ્યું: 'બલુન.' બલુન અને ઠળીઆ વચ્ચે બહુ સામ્ય હતું. બાળકનું અવલોકન સ્પષ્ટ હતું. એક બીજા પ્રસંગે આતુરતાથી તે ફરીઆદ કરતું જણાયું. અમને સમજાવવાનો વ્યર્થ પ્રયત્ન કરી રહ્યું હતું. અમે એટલું સમજ્યા કે તે ઇંડા વિષે કંઇક કહે છે. ઓરડામાં કયાંય ઇંડાં ન હતાં પણ આગલે દિવસે તે બાળકે મારા વર્ગનાં બાળકોને લોઢાની આકૃતિથી ચિત્ર કાઢતાં જોયાં હતાં. અમને થયું કદાચ આ તે માગે છે. પણ જ્યારે આકૃતિ આણવામાં આવી ત્યારે તેણે તેની ના પાડી. પહેલાં અમે અંદર નાખવાની આકૃતિ બતાવી. બાળકે ના કહી. પછી લોખંડની ફ્રેમ બતાવી. દૃઢતાથી તેણે તેની પણ ના કહી. આખરે કાગળના ટુકડા પર જેમ બાળકો કાઢતાં હતાં તેમ અંડાકૃતિ દોરી. પોતાનું કહેવું સમજાયું છે એમ ખાત્રી બતાવીને બાળક આનંદથી હસવા લાગ્યું.

આ ઉપરથી આપણા કામમાં મહત્ત્વની વાત શું છે તે આપણે સમજી શકીએ છીએ. આપણે તેને અવલોકતું કરીએ, જાતને વ્યક્ત કરતું કરીએ, યાદ રાખતું કરીએ તે માટે આપણી બાળકને જરૂર નથી. તેમ જ જેઓ બાળકની આજુબાજુ છે તેઓનું કામ તેને અવલોકતાં, આવિર્ભાવ કરતાં કે યાદ રાખતાં શીખવવાનું નથી, પણ તેના વિકાસમાં મદદ કરવાનું છે. તેના મનના ઘડતર માટે પૂરતાં સાધનો આપણે તેને આપવાનાં છે. અને તે પણ તેની પ્રવૃત્તિઓ અને વ્યક્તિત્વને માન આપીને. પોતાની પ્રવૃત્તિનું વર્તુલ પૂરું કરવાને આપણે તેને છૂટું મૂકીએ, આંતર જીવનનો તાલ અનુસરવા માટે તેને મુક્ત કરીએ અને આપણે તો તેની જરૂરીઆતોને બંધ બેસતા થવાને આપણી સર્વશક્તિ વાપરવાનો પ્રયત્ન કરીએ. એ જે વ્યક્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેને સમજવાને તત્પર રહીએ. આપણે તેને સમજવાને યત્ન કરીએ છીએ તેનું ભાન તેના આંતર વિકાસને સહાયરૂપ બની રહે છે. બાળક પોતાને માત્ર વ્યક્ત કરવા જ ચાહે છે એમ નથી. તે બીજાઓ સાથે એકરૂપ થવા માગે છે અને તે પણ ભાષા જેવા વાહક સાધનની સહાય તેને સાંપડે છે તે પહેલાં. પોતાના ઘડતરને માર્ગે જે આત્મા આગળ પ્રયાણ કરી રહેલ છે તેને આપણે આપણો ટેકો આપીએ અને મનમાં ભય ન રાખીએ કે બાળકનું આવિષ્કરણ રખેને આપણું આવિષ્કરણ હોય. બાળકની વ્યવસ્થિત થવાની ઇચ્છાની સેવા કરતાં આપણે સંકોચ ન પામીએ, અગર પાછા ન હઠીએ. એવા

ભયથી કે રખેને આગળ જતાં આપણે તેના ગુલામ થઇ જઇએ. આપણે બાળકની શક્તિ-ઓમાં અને આપણી સહાનુભૂતિમાં શ્રદ્ધા રાખીએ અને જડ અને જટિલ એવા બુદ્ધિ-વાદને કોરે રાખી એની જરૂરીઆતોને પહોંચી વળીએ. આપણે બાળકને યથાસમયે સંપૂર્ણ-તાને માર્ગે મદદ કરીશું તો તેને મનુષ્ય બના-વવાના કારણભૂત થઇશું. યોગ્ય વખતે બાળ-કને દૂધ આપવાથી પછીના સમયમાં જે શક્તિ આવે તેમાં આપણે મદદ કરીએ છીએ અને જેમ મા બાળકને ધવડાવતાં તેને દાંત ક્યારે આવશે તેની અને મોટા જેમ ક્યારે ખાશે તેની ચિંતા રાખતી નથી, એમ જ શિક્ષકે ભવિષ્યની ચિંતા રાખવાની નથી. પરંતુ બાળકની પોતાની અંતઃશક્તિઓ અને વૃત્તિઓ જે વખતે પરિવર્તન માગે છે તે વખતે તેને ગતિ આપવી ઘટે છે.

અનુવાદક
ગિજુભાઇ

બાળકો સાથે વાતચીત

થોડાએક વિધિનિષેધો

બાળકો સાથેની વાતચીતની આજે કેવી સ્થિતિ છે તે આપણે પહેલાના એક લેખમાં જોઇ ગયાં છીએ. હવે વાતચીત પરત્વે જે થોડા એક વિધિનિષેધો ધ્યાનમાં રાખવાના છે તે નીચે આપ્યા છે.

વાતચીત કોણે કરવી ?

બાળકોનાં માબાપોને વાતચીતનો અધિ-કાર હોય.

બાળકોનાં શિક્ષકોને વાતચીતનો અધિ-કાર હોય.

બાળકોનાં સગાં સંબંધીઓને માત્ર સંગ-પણને દાવે વાતચીતનો અધિકાર મળતો નથી. પણ બાળકના સંબંધમાં આવી તેમનો ચાહ કે મૈત્રી સંપાદન કરી હોય તો તેમને વાત-ચીતનો અધિકાર મળે. ઘરે આવનાર મિત્રો તથા બેનપણીઓને પણ બાળકોનાં મિત્ર થવાની તેમનામાં આવડત અથવા સ્નેહ હોય તો જ વાતચીતનો અધિકાર મળે.

નોકર, ચાકર, કારકૂન વગેરે પરત્વે પણ સામાન્ય નિયમ એ જ કે બાળકના મિત્ર થઇ શક્યા હોય તો જ વાતચીતનો અધિકાર મળે.

તદ્દન પારકાઓને પણ બાળકની મૈત્રી કે સ્નેહ કે અભિમુખતા મેળવે તો વાતચીતનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે.

વાતચીત ક્યારે કરવી ?

પહેલામાં પહેલો નિયમ તો એ કે જ્યારે બાળક વાતચીત માટે અભિમુખ હોય ત્યારે.

છતાં માબાપ વગેરે પાસેનાં સગાંઓ માટે કામ પડે ત્યારે વાતચીત કરવાની છૂટ મૂકવી જ પડે. પણ તે વખતે જરૂર જેટલી જ વાત કરવી. અભિમુખ ન હોય એવે વખતે કરેલી વાત નકામી જાય છે, ને એવો વખત છોડી દઇ યોગ્ય ક્ષણ જોઇ કરેલી વાત બહુ જ કામની થઇ પડે છે.

બાળક સાથે વાતચીત માટે બાળકની અભિમુખતા સાથે આજુબાજુની યોગ્ય પરિ-

સ્થિતિની પણ અપેક્ષા રહે છે. અયોગ્ય પરિસ્થિતિ કઇ ગણવી તે અનુભવથી તરત શોધી શકાય તેમ છે. એક સામાન્ય દાખલો લઇએ. બાળકો ઘણીવાર રસ્તા પરથી જતી વખતે પ્રશ્ન પૂછે છે અથવા પોતાની કાંઇ વાત રસપૂર્વક કહે છે જ્યારે આપણે તેને બે બાજુથી દોડતી મોટરો વચ્ચે થઈ પસાર કરવાના કામમાં હોઇએ છીએ. આ વખતે તેને કહેવું જોઇએ કે હમણાં વાત નહિ. બાળક આગગાડી કે મોટરો જોવામાં પડયું હોય છે ને આપણે તે વખતે નવરા હોઇ વાત કર્યા કરીએ છીએ તે પણ નકામું. તે વખતે આપણે જોઇ લેવાનું કે આ વાતનો વખત નથી.

બાળક જિદ્દે ચડેલું છે; હઠે ભરાણું છે. તે વખતે આપણે તેની સાથે વાત કરવાનો પ્રયત્ન કરીએ તો નકામો જાય છે. કવખત ગણી છોડી દઇએ. બાળકને એકલું છોડી દઇએ તો થોડી વાર પછી તેની સાથે વાત કરવા જેવો વખત આવી જાય છે.

વાતચીત કેટલી કરવી ?

બાળકને નકામું વાતુડીયું ન બનાવી મૂકીએ એટલી.

બાળક આપણી વાતોથી કંટાળી જઇ આપણને મૂરખમાં ગણવા ન લાગે એટલી.

બાળક સાંભળતાં થાકી ન જાય એટલી.

બાળક બોલતાં કંટાળી કે થાકી ન જાય એટલી.

ટૂંકમાં સપ્રમાણ જોઇએ. બહુ અધિક નહિ ને બહુ ઓછી નહિ એટલી.

આ પ્રમાણે વાતચીત કોણે, કયારે ને કેટલી કરવી તે સંબંધેના નિયમો ઘડી શકાય.

હવે થોડાએક સામાન્ય વિધિનિષેધો

૧. બાળક સાથેની વાતચીતમાં કોઇ વખતે તેને ગાંડું કે ડાહ્યું ઠરાવવું નહિ ને કહેવું પણ નહિ.

૨. બાળકના પ્રશ્નના જવાબમાં અથવા તેને પ્રશ્ન પૂછી તેની પાસેથી જવાબ લેતી વખતે તેને કશું આવડતું નથી ને આપણે બહુ ડાહ્યા ને જાણકાર છીએ એવી છાપ તેના મન પર પાડવી નહિ.

૩. તેને ઉશ્કેરવું નહિ કે આપણે ઉશ્કેરાઇને વાત કરવી નહિ.

૪. બાળકને વાતમાં હરિફાઈ ઉપર ચડાવવું નહિ. "જોઇએ કોણ આગળ જાય, જોઇએ કોણ પહેલાં કરે, જોઇએ કોણ હુશિયાર છે" વગેરે પ્રકારની હરીફાઈ છોડી દેવી.

૫. બાળકને સ્તુતિનિંદાત્મક વચનોથી ઉત્તેજવું કે ધિક્કારવું નહિ.

હવે વાતો કયા પ્રકારની હોય ને તે કરવાની રીત કેવી હોય તે આ પછી વિચારવામાં આવશે. તા.

પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે રેપર ઉપરનો તમારો ગ્રાહક નંબર લખશો.

મોન્ટીસોરી પદ્ધતિ વિજ્ઞાન શા માટે ?

સામાન્ય અવલોકન અને શાસ્ત્રીય અવલોકન વચ્ચે શો ભેદ છે ? ભેદ એમાં રહેલો છે કે શાસ્ત્રીય અવલોકનકાર અવલોકનમાં આવી જતી ભૂલની કાળજી લીધા કરે છે. પ્રાયોગિક વિજ્ઞાન હરહંમેશ એ તત્ત્વોને બાજુએ રાખે છે કે જે મહત્ત્વનાં ન હોવા છતાં પ્રયોગના હેતુને પાર પાડવામાં આડે આવ્યા કરે છે. દાખલા તરીકે એકાદ test-tube માં બે પદાર્થોને નાખી તેના આઘાત પ્રત્યાઘાતો કેવા થાય છે એ આપણે જાણવા માગતા હોઇએ તો આપણને એ ટયૂબમાં કોઇ અજાણ દ્રવ્ય–પદાર્થ હોય તો પરિણામ બાબત સંદેહ રહે છે. મોન્ટીસોરી પદ્ધતિ શાસ્ત્રીય છે કારણ કે તે ઉક્ત સિદ્ધાન્તને અનુસરે છે. દાખલા તરીકે ભલે આપણે બાળકના મન ઉપરથી બાળકનું માનસ જાણવા ઇચ્છતા હોઇએ, અર્થાત્ આપણે તેની પ્રવૃત્તિને અવલોકવા, તેને ગમતી બાબતો જાણવા, અમુક પરિસ્થિતિમાં તેના આઘાત પ્રત્યાઘાતો જોવા માગતા હોઇએ, પરંતુ જો તેની પ્રવૃત્તિ શિક્ષા અગર ઇનામથી પ્રેરિત હશે તો આપણે ખાત્રીપૂર્વક કેવી રીતે કહી શકશું કે તેની પ્રવૃત્તિનો આ અર્થ છે કે પેલો અર્થ છે ? તેની પ્રવૃત્તિનું રહસ્ય આ છે કે પેલું છે ? જો બાળકને તેના સાચેસાચા સ્વરૂપમાં જોવું હોય તો આ બાહ્ય ઉપાધિઓ દૂર કરી નાખવી જોઇએ. આવી જ બીજી અસમધારણ પરિસ્થિતિ, ભૂખ, માંદગી, બાળકને જરૂરી એવી માનસવિકાસ પ્રવૃત્તિઓનો વિરોધ કરવો અગર વચ્ચે પડવું, આ બધું અવલોકનમાં આડે આવે છે. માટે આ બધી બાબતોનો બાલઅભ્યાસની આવશ્યક શરત તરીકે બહિષ્કાર કરવો ઘટે છે. અહીં આપણે ડૉ. મોન્ટીસોરીનો નિર્ણય સ્વીકારવો પડે છે. બાળક જ્યારે સ્વતંત્ર હોય અને તેના જીવનને વિકાસક એવી પરિસ્થિતિ તેને આપવામાં આવી હોય ત્યારે જ માત્ર ભૂલોની સંભવિતતા વિના આપણે તેને અવલોકી શકીએ.

આથી જ્યારે મોન્ટીસોરી શાળામાં લાંબા વખત સુધી કોઇ એક ક્રિયામાં અગર તો કોઇએક, ચોક્કસ પ્રબોધક સાહિત્યના ઉપયોગમાં બાળકને એકાગ્ર થયેલું જોઇએ ત્યારે વિશ્વાસથી આપણે કહી શકીએ કે બાળકને એ બાબતમાં સાચેસાચો રસ છે. આની પાછળ બાળકની આંતર્વૃત્તિ છે એટલું જ નહિ પણ આમ બને છે તે બીજા કોઇ કારણથી બને છે એમ દેખાતું નથી. ઉલટું આજુબાજુમાં વ્યગ્રતા ઉત્પન્ન કરે તેવી પ્રવૃત્તિઓ છે, જેવી કે નૃત્ય, અને જે નિઃસંદેહ ધ્યાનવિમુખ કરી શકે એમ છે છતાં બાળકની એકાગ્રતા અભંગ, અચળ અને ગંભીર છે. હવે શરીરશાસ્ત્ર અને માનસશાસ્ત્રનું જ્ઞાન આપણને એમ કહે કે આપણે જે પ્રવૃત્તિ જોઇ તે કેળવણીની દૃષ્ટિએ અતિ મહત્ત્વની છે. તો સાચે જ આપણે કહેવું જોઇએ કે આપણે એક શોધ કરી છે. કારણ કે બાળક સ્વયંસ્ફુરણાથી પોતાની જાતને કેળવે છે. વળી પ્રવૃત્તિ અગર પ્રબોધક સાહિત્ય એના હેતુને અનુકૂળ દેખાય છે. વળી બાળકના રસ સંબંધે આપણને કંઇ ચોક્કસ જ્ઞાન થાય છે. અર્થાત્

તેના માનસમાં આપણે કાંઇક પેસી શકીએ છીએ.

આ વિજ્ઞાનમાં સંખ્યાબંધ પ્રારંભિક પ્રયોગો માટે આપણે પ્રતિભાસ પન્ન ડો. મોન્ટીસોરીના ઋણી છીએ. એના દાક્તરી અનુભવે, એના ખોડખાંપણવાળાં બાળકોના અનુભવે, કોઇ પણ જાતના પૂર્વગ્રહ વિના અને સીધા રીતે નાના બાળકોને અવલોકવાની એની તીવ્ર અને લગભગ અંતઃપ્રેરિત શક્તિએ, બાળકને જોઇતું વાતાવરણ નિશ્ચિત કર્યું છે. આ વાતાવરણમાં કાળજી-પૂર્વક નિશ્ચિત કરેલો ક્રમ અને પ્રયોગસિદ્ધ આઘાત પ્રત્યાઘાતનાં સાધનો છે. આ સાધનો એક અથવા બે બાળકોને માત્ર આકર્ષી શક્યાં છે એમ નથી પરંતુ બધાં બાળકોને ઉપકારક પ્રત્યાઘાત આપી શક્યાં છે. ડો. મોન્ટીસોરીને ખાત્રી થઇ છે કે જો અનુકૂળ બહિર પરિસ્થિતિ રચી શકીએ તો બાળકો જરૂર પોતાની જાતે પોતાને કેળવી શકે. આથી કેળવણીશાસ્ત્ર અથવા કેળવણીનું વિજ્ઞાન નવો જ માર્ગ લે છે.

એક અવલોકનકારનાં પરિણામો બીજા અવલોકનકારનાં પરિણામો સાથે સરખાવી શકાય; જો શાસ્ત્રીય પ્રયોગની પરિસ્થિતિ બહુ સંભાળપૂર્વક યોજવામાં આવી હોય તો. દુનિયાના જુદા જુદા ભાગોમાં ચાલતી મોન્ટીસોરી શાળાઓમાં આમ થવાની ગોઠવણ કરવામાં આવી છે. એમ માલુમ પડ્યું છે કે બાળકો મોન્ટીસોરી પ્રબોધક સાહિત્યો પ્રત્યે જે આઘાત પ્રત્યાઘાતો બતાવે છે તે મનુષ્ય સ્વભાવનાં સ્વાભાવિક તત્ત્વો છે અને તેથી નવીન બાલ-માનસના વિજ્ઞાનના પાયાભૂત છે. એ ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે કે શાસ્ત્રીય ચોક્કસ પરિણામ માટે જે સાહિત્ય આપવામાં આવે તે બહુ ચોક્કસ હોવું જોઇએ અને તે ધરવાની બાબતમાં જે જે વિગતોની ચોકસાઇ જોઇએ તે ચોકસાઇ સંપૂર્ણ જોઇએ.

કેટલાક પદાર્થો એવા છે કે જે સ્વયંશિક્ષણ જાગૃત કરે છે, અને કેટલાક જાગૃત કરતા નથી. એટલે કયાં સાધનો સ્વયંશિક્ષણ આપનારાં છે અને કયાં નથી તેનો બરાબર ભેદ પાડવો જોઇએ. જે શિક્ષક સાધનો આપવામાં લેશમાત્ર ફેરફારો અગર ભૂલો કરે તો બાળકનો રસ ઘણો જ ઘટશે અને તેની અસર તેની પ્રવૃત્તિઓ ઉપર પડશે. ડો. મોન્ટીસોરી કહે છે તેમ સવાલ બાળકોની જરૂરીયાતોને બંધબેસતાં આવવાનો છે. જેટલી ઝીણવટથી પરિસ્થિતિ બાળકને આપણે બંધબેસતી કરી શકીએ તેટલી બાળકની સ્વયંશિક્ષણ ગ્રહણ કરવાની પ્રવૃત્તિ વધારે ચાલવાની. જે વાતાવરણમાં સઘળાં પદાર્થો તથા શિક્ષકનું કેળવણી વિષયક પગલું બાળકને બંધબેસતું આવે છે તે વાતાવરણમાં બાળકનું માનસ પ્રતિબિંબિત થાય છે. એટલા માટે વાતાવરણ કોઇ રીતે અચલાયતન અગર જોહુકમીભર્યું હોવું જોઇએ નહિ; ઉલટું વાતાવરણ હમેશ બાળકની પ્રવૃત્તિ સાથે વૃદ્ધિંગત, ચોક્કસ વિગતો ભર્યું થવું જોઇએ. બાળકના વ્યક્તિગત ભેદો પાછળ બધા બાળકને સામાન્ય એવા નિયમો અગર તત્ત્વો છે. બધાં બાળકોને ઇન્દ્રિયો છે, અને બધાં બાળકોનાં જ્ઞાનતંત્રોની રચના સામાન્યતઃ સરખી છે. એક જ સરખાં સાધનો વાપરી બાળકો વાંચતાં લખતાં શીખે છે. વિજ્ઞાન તરીકે માનસશાસ્ત્રી આ સામાન્ય તત્ત્વો સાથે સંબંધ ધરાવે છે. કેળવણીની દૃષ્ટિએ આપણે કહી શકીએ કે સઘળાં બાળકોની

સામાન્યતઃ જરૂરીઆતો પૂરી પાડવામાં દરેક બાળકની મુખ્ય જરૂરીઆતો આપણે આપી શકયાં છીએ. વ્યક્તિગત ભેદો ઘણા મોટા હોઇ શકે છે. બાળકો જે પ્રવૃત્તિઓ કરે છે તેની અંદર આ ભેદો જેટલા સ્પષ્ટ દેખાય છે તેના કરતાં તે પ્રવૃત્તિઓ ઉપર કેટલાં પુનરાવર્તન કરે છે તેમાં દેખાય છે. વળી બાળકનું વિશેષ વલણ પાછળથી તેની આજુબાજુની પરિસ્થિતિમાં જે પ્રવૃત્તિ કરે છે તે દ્વારા જાણી શકાય છે. આ રીતે કેટલાંક બાળકો વધારે ઝડપથી સંખ્યાજ્ઞાનમાં વધશે ત્યારે કેટલાંક બાળકો લેખન વાચનમાં વધશે. વળી કેટલાંએક પોતાનાં સગાં સંબંધીઓને કાગળો લખશે; જ્યારે બીજાં કેટલાંએક બાળકો નાના નાના નિબંધો લખશે. બારસીલોનમાં ડૉ. મોન્ટીસોરીએ કરેલા અને ઈંગ્લીશ નિશાળોમાં ડૉ. કીમીન્સે કરેલા પ્રયોગો ઉપરથી જણાય છે કે અમુક મુદ્દતે તો સઘળાં બાળકો પ્રાથમિક ભૂમિકાઓમાંથી પસાર થાય છે. દસ વર્ષની ઉંમર સુધીમાં બાળકનું અમુક વિષયમાં વિશિષ્ટ વલણ ન દેખાય તો ડૉ. મોન્ટીસોરીનું કહેવું છે કે પ્રાથમિક ભૂમિકામાંથી પસાર થતાં તેવું વિશિષ્ટપણું દેખાઇ આવશે. ભવિષ્યમાં આખરે બાળક જે માર્ગે જશે તેનો પાયો આ શરૂઆતનાં વર્ષોમાં જણાશે. તેના ઉપર બાળકની ભવિષ્યની જીવનદિશા નિશ્ચિત થશે. વ્યક્તિગત વિશિષ્ઠતાઓ પ્રગટ થાય એટલા માટે સાચી મોન્ટીસોરી શાળાઓની અંદર સંપૂર્ણ સમૃદ્ધ વાતાવરણ આપવું જોઇએ. જેવું કે બાગ, પાળવા યોગ્ય પ્રાણીઓ, સર્જનાત્મક કામો, અવકાશ વગેરે. આવા વાતાવરણમાં દેખાઇ આવતાં વલણોનું વર્ગીકરણ અને કાર્ય વિસ્તાર ધીમે ધીમે ભવિષ્યમાં ચોક્કસ શોધખોળનો વિષય બનશે.

જ્યારે જ્યારે વ્યક્તિગત જરૂરીઆતને અંધબેસતું વાતાવરણ આપણે પૂરું પાડીએ છીએ ત્યારે ત્યારે બાળકમાં જે પ્રવૃત્તિ અન્યથા ગુપ્ત અથવા સુષુપ્ત પડી રહી હોત તેને આપણે મુક્ત કરીએ છીએ, અથવા બંધનમુક્ત કરીએ છીએ. સામાન્ય રીતે મનાય છે તેના કરતાં વધારે ગંભીર અર્થમાં આપણે બાળકને મુક્તિ આપીએ છીએ. આવી રીતે જેને સહાય કરવામાં આવી છે તેવું બાળક સામાન્ય રીતે તેને ધારવામાં આવ્યું હોય છે તેના કરતાં જુદી જાતનું પ્રગટ થતુ દેખાય છે. તે સ્વયંપ્રવૃત્તિને પરિણામે વસ્તુતઃ જુદું બની પણ જાય છે. આ બાળક, બીજું બાળક કે જેની પ્રગતિ રોકી લેવામાં આવી છે અને જે પ્રવૃત્તિ માટે ભૂખ્યું છે અને જે પરિણામે પાછળ પડયું છે તેના કરતાં સમધારણપણે વિકસ્યા કરે છે. આવી જાતની મદદ માનસશાસ્ત્રી અને કેળવણીશાસ્ત્રી બન્નેને ઉપકારક બને છે. કારણ બાળકને તે કેળવણી આપે છે, અને સાથે સાથે તેને આપણી સમક્ષ પ્રગટ કરે છે. વિશેષમાં બાળકની આગળની ઉંમર વિષે પ્રાયોગિક શોધખોળનો માર્ગ તૈયાર કરે છે. એટલા જ માટે આપણે બને તેટલી નાની ઉંમરથી બાળકની કેળવણી હાથ શા માટે ધરીએ છીએ એ સમજી શકાય છે. એટલા જ માટે શાથી બાળક કેળવણીના વિજ્ઞાનનો પાયો છે તે કહી શકીએ છીએ. કેમીકી રીતે આમાં વિજ્ઞાન જેવું દેખાતું

નથી અને છતાં વિજ્ઞાનોનાં જે બધાં મૂળભૂત તત્ત્વો છે તે આમાં છે.

રસાયણશાસ્ત્રમાં એક વસ્તુની શોધ આગળ પ્રયોગ કરવા પ્રેરે છે. પરિણામે બીજી હકીકતો જડી આવે છે. અને જેમ જેમ એક હકીકત સિદ્ધ થતી જાય છે તેમ તેમ તે રસાયણના વિજ્ઞાનના મકાનનાં અચળ અને કાયમી પત્થર રૂપ બનતી જાય છે.

એ જ પ્રમાણે શરીરવિજ્ઞાન કે વૈદકશાસ્ત્ર સંબંધે કહી શકાય. આપણે ધીમેધીમે બાલમાનસમાં શોધ કરી છે અને એ શોધ આગળની શોધને દોરી રહેલ છે. ધીમે ધીમે શોધનો પ્રદેશ વિસ્તરતો જાય છે. જેમજેમ શોધખોળ ઉંડી ઉંડી જાય છે તેમ તેમ સંપૂર્ણ જ્ઞાન અને વિગતોની ચોકસાઇની આવશ્યકતા ઉભી થતી જાય છે. આપણે ગબડી ન પડીએ તેની કાળજી રાખીએ. બીજા ક્ષેત્રના પ્રયોગશાસ્ત્રીઓ સાથે આપણે ઉભા છીએ. આપણે તેમનું વિજ્ઞાન તેમને જે પદવી આપે છે તે લેવા માગીએ છીએ. એક મહાન સર્જન (Surgeon) અગર શરીરશાસ્ત્રીની મહત્તા શેમાં છે? લખવાની કે વાત કરવાની તેની શક્તિમાં અગર સામાન્ય ધોરણે વિચાર દર્શાવવાની તેની આવડતમાં તેની મહત્તા નથી. તેની મહત્તા પોતાના વિષય સંબંધેના ઉદ્દેશો અને આશયોની ઉંડી સમજણમાં છે, તેમ જ તેની મહત્તા વિગતોના બારીક અને વ્યાપક જ્ઞાનમાં છે. ઉપરાંત માણસ સાથેના તેના સતત સંબંધ અને અંગત અનુભવોમાં છે. ભવિષ્યનો કેળવણીકાર લગભગ પૂરેપૂરા ડૉક્ટરથી જરા પણ જુદો જણાશે નહિ. જેમ ડૉક્ટર પોતાની હોસ્પીટલમાં શોધખોળનું કામ કરતો હશે તેમ જ તે પોતાની શાળામાં શોધખોળનું કામ કરતો હશે. તેની પ્રાયોગિક પદ્ધતિ બરાબર ડૉક્ટરના જેવી જ હશે. જેમ દરેક વિજ્ઞાન મામૂલી વસ્તુ પાછળ પડી તેની અંદર રહેલ ભવ્યતા શોધવા જતાં ઉત્પન્ન થયું છે તેમ જ ડૉ. મોન્ટીસોરીનું કાર્ય વિજ્ઞાનના સનાતન માર્ગે ચાલી ચૂકયું છે.

અનુવાદક
ગિજુભાઇ

પ્રશ્નોત્તર

પ્રશ્ન ૧:—મોન્ટીસોરી શાળામાં બાળકો સમુહગત કરતાં વ્યક્તિગત વધારે કામ કરે છે તો તેઓ સામાજિક જીવનને માટે કેવી રીતે તૈયાર થશે?

પ્રશ્ન ૨:—મોન્ટીસોરી શાળામાં બાળક પોતે જ પોતાનું કામ પસંદ કરે છે. પોતાને રસિક અને અનુકૂળ તેમજ ઉપયોગી એવું કામ કરે છે. બાળક પોતાને મનગમતું જ કરે છે; તો પછી સામાજીક જીવનની તૈયારી કેવી રીતે થઇ શકે? કારણ કે સમાજમાં હમેશ પ્રિય એવાં કામો કરવાનું હોતું નથી. ઘણીવાર અપ્રિય અને અંગત રૂચિને ન ગમે તેવાં કામો પણ કરવાની ફરજ આવી પડે છે.

જવાબ ૧:—સામાજિક જીવનનો અર્થ માણસનું ટોળું પાસે પાસે રહે, સાથે રહે એવો નથી. તેમજ સામાજિક જીવન એટલે

જેમ ભરવાડની નીચે ઘેટાંનું ટોળું ચાલે છે અથવા માસ્તરની દેખરેખ નીચે બાળકો જાય છે તેમ માણસો ટોળાં માફક ચાલે એમ પણ નથી. મનુષ્યનું સામાજિક જીવન સુવ્યવસ્થિતપણું, નિયંત્રિત પ્રવૃત્તિ અને સામાજીક ગુણો ઉપર નભે છે. અને બરાબર આજ વસ્તુ અમારા લોકોની અંદર વિકસે છે. પોતાના કામમાં સાતત્ય અથવા નિશ્ચિતતા, રાહ જોવાની હોય ત્યારે રાહ જોવી, બીજાના સંબંધમાં આવતાં હરેહમેશ ઉપસ્થિત થતી અનેકાનેક પરિસ્થિતિને અનુકૂળ થવાની શક્તિ અને પરસ્પર કરવામાં આવતી સહાય વગેરે સાચા અને વ્યવહારૂ સામાજીક જીવનના વ્યાપારો છે. અને દુનિયામાં પહેલવહેલી જ શાળાનાં બાળકોમાં એને હમણાં જ અવકાશ મળ્યો છે. આગલી શાળાઓ બાળકોને માત્ર બેસવાને અવકાશ કરી આપતી અને ત્યાં પાસે પાસે અક્રિયપણે બેસીને બાળકોને શિક્ષક પાસેથી કંઈક લેવા માટે લાવવામાં આવતાં હતાં. ઉલટું જ્યારે અમારી શાળાઓમાં વિવિધ કામને માટે જોઇતાં સાધનોની તૈયારી છે કે જેવી સાધનસામગ્રી કોઇ પણ સક્રિય અને સ્વતંત્ર એવી નાની મનુજસંસ્થામાં હોઇ શકે.

વ્યક્તિગત કામ કરતાં કરતાં બાળક આપોઆપ બીજાથી છૂટો પડી, કામ ઉપર એકાગ્ર થઇને ધીમે ધીમે પોતાના વ્યક્તિત્વને સંપૂર્ણ કરવાને માર્ગે ચાલ્યો જાય છે. જેમ જેમ માણસ વધારે સંપૂર્ણ થતો જાય છે તેમ તેમ તે બીજાઓ સાથે મેળથી ભળવાને માટે વધારે શક્તિવાન થાય છે. જેમ સમૂહ સંગીતના વાદકો જો તેમાંના દરેકે વારંવારની તૈયારીથી પૂર્ણતા મેળવી ન હોય તો સમૂહ સંગીતને સફળ કરી શકતા નથી તેમ જ સારી રીતે તૈયાર થએલી વ્યક્તિઓ વિના કોઈ પણ મજબૂત સામાજીક હીલચાલ નભી શકે નહિ.

જવાબ ૨:-પોતાનું કામ આનંદદાયક ન હોય તો પણ તે પાર પાડવા મુશ્કેલીઓને વટાવવામાં જે માણસ શ્રમ ઉઠાવે છે અગર બીજા શબ્દોમાં જે પોતાનો ભોગ આપી દે છે તે બળવાન તો હોવો જ જોઇએ. બળવાન થવા માટેની ઉક્ત શરત અનિવાર્ય છે. જ્યારે અમારી શાળામાં નાનાં બાળકો ગમેલા કામની પસંદગી કરીને લાંબા વખત સુધી તેમાં એકાગ્ર રહે છે, ત્યારે શાંતિના વાતાવરણમાં તેઓ પોતાને મજબૂત કરે છે. અને આ રીતે આડકતરી રીતે તેઓ પોતાના સામાજિક જીવનમાં આવી પડનારી અપ્રિય ઘટનાને માટે તૈયાર થાય છે. એવી જ રીતે જે બાળક પોતાના જીવનના પહેલા વર્ષમાં માત્ર દૂધ ઉપર પોષાયું છે તે આગળ ઉપર ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના ખોરાકો ખાવાની તૈયારી કરી રહ્યું છે. બાલ્યાવસ્થામાં પોષક ખોરાકને પરિણામે આગળ જતાં બાળક તંદુરસ્ત અને પ્રાણવાન બને છે.

મોટી ઉંમરનો માણસ ભારે ખોરાક પચાવવાને માટે શક્તિમાન થઇ શકે, જો નાનપણમાં એના શરીરને પોષક એવો ખોરાક આપવામાં આવ્યો હોય તો. પણ નાનપણમાંથી જ જો તેને ભારે અને મોટપણમાં પચાવે છે તેવો ખોરાક આપવામાં આવ્યો હોત તો તે મોટપણમાં બળવાન થાત નહિ.

જેણે શરીરનું સંપૂર્ણ સમતોલપણું કેળવ્યું હોય તે પડી ગયા વિના જમણી કે ડાબી

બાજુએ નમી શકે અને અનેક ચાલો ચાલી શકે. સમતોલતાની પ્રાપ્તિ, અઘરી હીલચાલો માટે આવશ્યક તૈયારી છે. જેમ શરીર પરત્વે આ સત્ય છે તેમ મન પરત્વે પણ આજ સત્ય છે. જે બાળક સ્વયંસ્ફૂરિત પ્રવૃત્તિ કરતાં તંદુરસ્ત માનસિક સમતોલતા પ્રાપ્ત કરી શકે તે જ પોતાનું વ્યક્તિત્વ ગુમાવ્યા વગર અનુકૂળ થતાં શીખશે. શું રોગ અને માંદગી દ્વારા આપણે આપણી જાતને બળવાન કરીએ છીએ? શું મહાન પુરુષો અથવા બહાદુર વીરો પોતાના કાર્ય માટે બાળપણમાંથી જ ક્રમશઃ તૈયાર થએલા છે? ના. તેઓના બાલ્યકાળમાં તેઓનું ભવિષ્ય અજાણ્યું છૂપાએલું હતું. બાળકમાં જે કાંઇ તૈયાર થવું જોઇએ તે બળ, સમતોલતા અને તંદુરસ્તી છે. જે બાળકોએ જાતે વ્યાપાર વ્યાયામ કરીને યા પ્રવૃત્તિ દ્વારા અંદરનું બળ મેળવ્યું છે તે માણસ તરીકે વધારે શક્તિમાન નીકળશે. તેને નહિ ગમતા એવા કામે તેને વળગાડીને આપણે તેને બળવાન કરી શકીશું નહિ.

વધારામાં આ સહુથી મહત્ત્વની વાત છે કે બાળકો તે માર્ગની શોધ કરવાને વધારે શક્તિમાન થશે, જે માર્ગ મનોનુકૂળ અને મનપસંદ પ્રવૃત્તિ તરફ લઇ જાય છે. જે પ્રવૃત્તિનું બીજું નામ નિરામય અને ઉદાત્ત એવી પૂર્ણતા છે, આત્માનું સમૃદ્ધ જીવન છે. આ બાળકનો મુક્ત પ્રાણ વિજેતા જેમ પ્રગટ થશે ત્યારે સારો સમાજ જન્મશે. જ્યારે આપણે આધુનિક સમાજની નિર્બળતાઓનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે આપણે ગમગીન અને હતાશ બનીએ છીએ. કારણ કે બાળકની આજની કેળવણી નિરુપયોગી એવી નિષ્ક્રિયતાની છે અને એમાંથી ઉભો થયેલ મનુષ્ય ક્ષુલ્લક અને નિરર્થક બલિદાનોમાં પોતાનું બળ વેડફી નાખે છે.

અનુવાદકઃ ગિજુભાઇ

જોઇએ છે : સેવાભાવી શિક્ષકો

શ્રી કચ્છ લોહાણા કેળવણીખાતાની કચ્છનાં ગામડાંઓમાં આવેલી પ્રાથમિકશાળાઓ માટે ચારિત્રવાન અને સેવાભાવી શિક્ષકો જોઇએ છે. વેતન યોગ્યતા મુજબ. ગામડાંમાં દટાઇ ગ્રામજનતાની કેળવણીદ્વારા સેવા કરવાની ભાવનાવાળાઓએ જ રૂબરૂ મળવું અથવા અરજી કરવી. લખોઃ—સુપરિન્ટેન્ડન્ટ, શ્રી કચ્છ લોહાણા કેળવણીખાતું: ભુજ (કચ્છ).

અક્ષરશાળાના સંચાલકોને

સૌ પોતપોતાના માસિક અહેવાલો વહેલી તકે મોકલી આપશો.
અક્ષરશાળાઓ માટે બની શકે તેટલી મદદ મોકલવા ચૂકશો નહિ.
અક્ષરજ્ઞાન કાર્યાલયઃ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ બાલમંદિર : ભાવનગર

મોન્ટીસોરી પદ્ધતિ : બીજી આવૃત્તિ : બહાર પડી ચૂકી છે. કીં. ૨-૦-૦

લીલાનો શણગાર

આજે કુમુદબેન એક કલાકથી કામમાં હતાં. આજ લીલાનો જન્મદિવસ હોઇ તેનો શણગાર વખત લે તેમ હતો.

લીલા કુમુદબેનની પહેલી દીકરી. તે તેમને બહુ જ વહાલી હતી. કુમુદબેન હોંશીલાં એટલે હોંશેથી લીલાને જાતજાતનાં કપડાં શીવડાવે ને ઘરેણાં પહેરાવે. તેને જૂદી જૂદી રીતે શણગારે ને વહાલથી તેની તરફ જોયાં જ કરે.

હું મારી બારી પાંસે બેઠો બેઠો જોતો હતો. આજે કુમુદબેને લીલાને કેવી રીતે શણગારી હશે તે જોવા હું પણ ઉત્સુક હતો. કલાક થયો; દોઢ થયો. આખરે લીલા રૂમઝુમ કરતી ઓશરીમાં દેખાઇ. માથે ફુલોનો ટોપ હતો. વેણી આખી ફુલોથી ભરેલી હતી. ઘરેણાં પણ ખૂબ દેખાતાં હતાં. કેડે કંમરપટ્ટો ને હાથમાં બાજુ, બંગડી, વીંટી ને જાતજાતનાં ઘરેણાં હતાં. કુમુદબેનની નજરે તે બહુ જ રૂપાળી લાંગતી હતી પણ મારી નજરે તે હમેશ કરતાં ઓછી રૂપાળી લાગી. કારણ તેના ચેહેરા પર પોતાની કૃત્રિમ શોભાનું ભાન દેખાતું હતું. પોતે આંજે બીજાનું ધ્યાન ખેંચી શકે છે; જે આવે તે તેની તરફ જ જુવે છે ને તેને વખાણે છે એમ તેને લાગતું હતું. તે તેના ચેહેરા પર સ્પષ્ટ દેખાતું હતું. તેના હાવભાવ, બોલવું ચાલવું બધામાં કૃત્રિમતા અને જાત વિષેનું અભિમાન દેખાતું તેથી મારી નજરે તેનું સૌંદર્ય ૫૦ ટકા તો ઘટી જ ગયું. કુમુદબેનની શણગારવાની કલાત્મક શક્તિના મનમાં વખાણ કર્યા વગર ન રહેવાયું; છતાં લીલાનું રૂપ ઘટી ગએલું જોઇ હું મનમાં જરા ખિન્ન થયો. કારણ લીલા એ મારા જીવનનું એક આરામસ્થાન હતું. મારા કામકાજનો થાક ને જીવનની અનેક ચિંતાઓથી ગમે તેટલો વ્યગ્ર થઇ જાઉં તો પણ મારી બારીમાં ઉભો રહું અને સામી ઓશરીમાં લીલાની નિર્વ્યાજ લીલા જોઉં, મધુર બોલ કાને સાંભળું એટલે આરામ પામી હું તાજગી મેળવી લેતો. આજે તો લીલાને જોઇ હું ખૂબ ખુશ થવા ધારતો હતો અને ઘણા વખતથી મનમાં ઉતાવળો થતો હતો. પણ... લીલીએ મને નિરાશ કર્યો? ના. લીલાની બાએ મને નિરાશ કર્યો!

ખિન્ન આંખે જોઇ રહ્યો હતો એટલામાં અનપેક્ષિત રીતે હું સંતોષાયો. લીલા મોટી ગંભીર થઇ ડાહ્યા માણસની જેમ વર્તવાનો પ્રયત્ન કરતી ખુરસીપર બેઠી હતી. ત્યાં બહાર વાદળાં જામ્યાં ને ઘડીકમાં ટપટપ ટપટપ છાંટા આવવા લાગ્યા. લીલાના કાન ચમકયા. આંખ ચળકી. શરીરમાં ચેતન આવ્યું. તે ઝટ ઉઠી. જાતનું ભાન ભૂલી ગઈ. દોડતી બહાર આવી. એટલામાં છાંટા વધ્યા, ને વરસાદ શરૂ થયો. લીલાએ નિશ્ચય કરી લીધો. દોડીને બા પાસે ગઈ. "બા, હું ન્હાવા જઉં છું." એમ કહી એક હાથે કપડાં ખેંચી કાઢયાં. બીજે હાથે ફૂલો બુટ્ટો બહાર ફગાવી દીધાં, ઘરેણાં બરેણાં ઉડાવી દીધાં ને કુદરતે બક્ષેલા સુંદર ગોરી ચામડીવાળા શણગારમાં કૂદતી કૂદતી આંગણામાં આવી. વરસાદમાં મોર નાચે તેમ નાચ્યું નાચ્યું નાચી; હસ હસ હસી;

ને મધુર સ્વરમાં ગાવા લાગીઃ "આવ રે વરસાદ ધેવરીઆ પરસાદ."

દૃશ્ય જોઇ મારી આંખ ઠરી. મારૂં હૈયું હર્ષથી પ્રફુલ્લ થયું. મારી પહેલાની ખિન્નતા કયાંયે ચાલી ગઇ. મારી અસલ લીલા, મારૂં કુદરતનું ફૂલ મને પાછું મળ્યું! હું હર્ષભેર જોતો હતો ત્યાં મારી નજર, સામે કુમુદબેન તરફ ગઇ. હું ચમક્યો. શું કૃત્રિમતાના ઉપાસક બની કુમુદબેને કુદરતી સૌંદર્ય જોવાની દૃષ્ટિ જ ગુમાવી? તો તો માતા તરીકે જોઇને આંખ ઠારવાનો મોટો ધર્મનો તેમણે ગુમાવ્યો! તો તો તેમણે બધું જ ગુમાવ્યું! સાચું છોડી નકલી વસ્તુની પાછળ પડ્યાં. હીરો ગુમાવ્યો ને કાચને વળગી પડ્યાં! હાય! દુર્ભાગી તે માતા ને દુર્ભાગી તે બાલક!!

બાલજીવનની કરુણતા

બે ચાર મિત્ર કુટુંબો ભેગાં થયાં હતાં. સૌનાં છોકરાં છૈયાં પણ ભેગાં હતાં. એક બીજાંની પૂછપરછ થઇ. વાત થઇ, ચીત થઇ. ત્યાં તુક્કો નીકળ્યો. એક મોટી ઉંમરના ભાઇએ આવેલાં બાળકોમાંથી એકને પૂછ્યુંઃ "કેમ ગાતાં આવડે છે કે?" બાળકે નમ્રતાથી કહ્યુંઃ "આવડે છે થોડું થોડું." "ગા ત્યારે એક ગાયન; સંભળાવ સૌને." બસ વાત આગળ ચાલી. એક બાળકને આજ્ઞા થઇ, બીજાને થઇ, ત્રીજાને થઇ. તેમાંથી કોઇને ઇચ્છા હતી, કોઇને ન હતી. કોઇને આવડતું હતું; કોઇને આપણને નથી આવડતું એમ લાગતું હતું. કોઇને 'પોતાની ફજેતી થાય તો!' એવી બીક લાગવા લાગી; તો કોઇને આપણું ગાયન કોઇને નહિ ગમે એવી બીક લાગવા લાગી. તેથી કેટલાંએકે ઝટ ગાઇ લીધું ને કેટલાંએકઃ "નથી ગાવું" કરીને બેઠાં.

તે બાળકો જેમ 'ના' પાડવા લાગ્યાં તેમ ગવરાવનારાંની ઉત્સુકતા વધી. "બસ એક ગાયન તો બોલવું જ જોઇએ." એમ તેમનો આગ્રહ વધવા લાગ્યો ને બાળકોની ગાવાની નામરજી વધવા લાગી. મેહેમાનોનો આગ્રહ વધ્યો છતાં બાળકો 'ના' જ પાડી બેઠાં એટલે બાળકોનાં માબાપોને ખોટું લાગવા માંડ્યું. જાણે પોતાની જ ફજેતી થાય છે એવું તેમને થવા લાગ્યું. બીજાં બાળકોને આવડે ને આપણાં બાળકોએ ચાર માણસો વચ્ચે કશું નથી આવડતું એમ બતાવ્યું તેથી તેમને ખોટું આવ્યું. મહેમાનો માત્ર આગ્રહ કરતા હતા તે જગ્યાએ તેઓ અધિકાર ને ધાક બતાવવા લાગ્યાં. બાળકોનાં મોઢાં ગભરાટથી ફિક્કાં પડી ગયાં. આંખોમાં આંસુ ચળકવા લાગ્યાં. હાથપગ ઠંડા પડ્યા. છતાં બાપુજી અધિકારયુક્ત વાણીથી ગાજી ઉઠ્યાઃ "કેમ વિશુ, કેમ બોલતો નથી? શાળામાં રોજ સંગીતમાં શું શીખે છે?" બીજી બાજુથી માએ આંખ બતાવી; મોઢું બગાડ્યું. મેહેમાનો આતુર થઇને બેઠેલાં. સાથેનાં બાળકો પણ અર્ધાં ગભરાએલાં હવે શું થાય છે તેની ઉત્સુકતામાં દબાઇને બેઠેલાં. બિચારાં બાળકો! ગાવા માટે મોઢું ઉઘાડવાનો પ્રયત્ન કરે પણ ગળામાંથી અવાજ નીકળે જ નહિ. શરીર આખું પરસેવાથી

રેઅઝેમ થઇ ગએલું. ડોકથી 'ના' પડાઇ ગઇ. ત્યાં ઉંચે જોયું. બાપુનો કડક ચેહેરો દેખાયો એટલે ભાઇએ તો બધી શક્તિ એકઠી કરી ધ્રૂજતે અવાજે એક ગાયન ગાઇ નાખ્યું ને બેને રડીને તેમાં સૂર પૂર્યો. બધાંએ ભાઇની પીઠ થાબડી. બાએ અંદર જઇ બેનને ઠપકો આપ્યો કે: "તારે લીધે અમને શરમાવું પડયું: સૌનાં છોકરાંઓએ ગાયું ને તેં અમારું માન્યું નહિ. તને કાંઇ આવડતું જ નથી એમ દેખાડયું. તારા શિક્ષણ ઉપર આટલા પૈસા ખરચ્યા તે શા કામના?" બાલજીવનનું આ એક કરુણદશ્ય નહિ શું?

ચિંતાનું વાતાવરણ

તરંગિની એક શ્રીમંત શેઠીઆની છોકરી. ચાર ભાઇઓ વચ્ચે એક જ બહેન, એટલે સૌની લાડકી. એની તબિયતને સૌ સાચવે. એનું જરા માથું દુઃખે તો ડાકટરને તેડવા મોટર ગઇ જ છે. થોડી વારમાં ઉતરે નહિ તો કન્સલ્ટેશન માટે મોટા ડાકટરને તેડું ગયું જ છે. એને ત્યાંથી રોજ ડાકટર તરફ એક યાદી જતી કે બેનથી ઢોકળાં ખવાય કે નહિ? તેને દાડમ અપાય કે નહિ ને અપાય તો કેટલા પ્રમાણમાં? તેને કેરીનું અથાણું અપાય કે માત્ર લીંબુનું જ? તેણે ગઈ કાલે અરધી વાટકી જેટલો સાકર-ટેટીનો પન્હો ખાધો છે તો કાંઇ વાંધો છે કે કેમ? તેને આજે ગુવારનું શાક ખાવાનું મન થયું છે તો અપાય કે નહિ? આવું બધું ડાકટરને પૂછી પૂછીને જ કરવાનું ચાલે. ઉપરાંત ડાકટરને પૂછયા વગરની પણ તેના પર ઘણી બંધી હતી. તડકામાં નીકળાય નહિ. રાત્રે ઉજાગરો થાય નહિ. ગરમ કપડાં પહેર્યા વગર સવારે ફરવા નીકળાય નહિ.

એ પણ બધું ઠીક. પણ આ બધા ઉપરાંત તેને બધાંની ચિંતાયુક્ત નજર વચ્ચે જીવવું પડતું હતું. તેને ખાતાં ખાતાં હસવાથી અંતરાશ જાય તો ચારે કોરથી માણસો જોવા લાગે. કોઇ વાંસાપર હાથ ફેરવે; કોઇ પાણી લાવે; કોઇ પાસે ઉભા રહી ચિંતાયુક્ત મોઢું કરી જુવે. તેને જરા ઉધરસ આવે કે તેની બા, કાકી વગેરે બધાં તેની તરફ જોયા જ કરે. નોકર દોડીને લવિંગ લાવે. રસોયો ઝટ ચા બનાવી લાવે. પાડોશી તરંત પૂછવા આવે: "કેમ ઉધરસ મટી કે?" બા જરા ઉદાસ ચેહેરો કરીને જવાબ આપે. "હા, જરા ઠીક છે. બિચારીની તબિયત જ કયાં સુધરે છે? કાલે વહુને પીયરથી બહુ તાણ થઇ એટલે જમવા મોકલી. જુઓને, જરા શેવ ખાધી ને અરધોએક લાડવો ખાધો હશે ત્યાં તો આજે ઉધરસ જ ઉપડી છે. કોણ જાણે કેવાય મારા નસીબ છે. બેનને સોરૂં રહેતું જ નથી."

બન્ને જણાં ચિંતાયુક્ત મોઢું કરીને બેસે ને આજ રીતે તરંગિણીની તબિયતની કેટલીયે વાતો ચાલ્યા કરે. તરંગિણીને પથારીમાં સહેજે વધારે ઉધરસ આવે જ.

આમ લક્ષાધીશની દીકરી તરંગિણીની પાસે પૈસાથી મળી શકે એવાં તમામ સાધનો ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાં હાજરાહજુર. પણ તરંગિણીને કેમે સારૂં રહે નહિ. શરીર પ્રકૃતિ અત્યંત નાજુક. પવનનું લહેરખું આવે તો

તેને ઉધરસ થાય ને જરા લૂ વાય કે તેને ગરમીનો તાવ આવે.

તરંગિણી સાથે નિશાળમાં ભણતી તેની એક બેનપણી તેની પાસે ઘણીવાર આવે. કુસુમનું શરીર જોઇ તરંગિણીની માને હમેશ થતું કે આ કુસુમ જેવી મારી તરંગિણી થાય તો ? તરંગિણી પોતે પણ કુસુમને કહેતી કે "તું કેમ જાડી તગડી છો ને હું કેમ રોજ માંદી રહું છું ? મને તારા જેવી બનાવ."

એક વાર કુસુમ આવી હતી ને તેને જોઇ તરંગિણીની બા હમેશના ઉદ્‌ગાર કાઢતાં હતાં, એટલામાં તેમના કુટુંબના જૂના ડૉક્ટર આવ્યા. તેમણે આ ઉદ્‌ગાર સાંભળ્યા, એટલે તેઓ બોલી ઉઠ્યાઃ "લક્ષ્મીબેન, તમે કુસુમની અદેખાઈ શું કામ કરો છો ? તમારે કયાં તરૂને સાજી સારી જોવાની ઇચ્છા જ છે. તમારે તો તેને માંદી રાખવી છે એટલે તે માંદી રહે છે ! " લક્ષ્મીબેન બોલ્યાંઃ " અરરર ! આ શું બોલ્યા; અમે તરૂને માંદી જોવા માગીએ છીએ એમ કેમ બોલ્યા ? અમે તો તેને તંદુરસ્ત બનાવવા માટે પૈસાનું પાણી કરીએ છીએ. જુઓ, રોજ આપણા પોપટલાલ ડૉક્ટર સવારે તેને જોઇ જાય છે. અમસ્તી હું તો રાતદિવસ તેનું ધ્યાન રાખ્યા જ કરૂં છું ને નોકરચાકર સૌને તાકીદ છે કે બેનની વ્યવસ્થા બરાબર રાખવી; ને તમે આવું ઉંધું બોલો એ ઠીક ન કહેવાય."

ડૉક્ટર જુસ્સાથી બોલ્યાઃ "એટલે જ હું કહું છું તે સાચું ઠર્યું. તરૂને કાંઇ થતું નથી છતાં રોજ ડૉક્ટર શું કામ આવે છે અને તમે ચિંતા શું કામ રાખો છો ? તેને શું રોગ છે હું કહું ? તેને રોગ છે તમે સૌ એની જે ચિંતા કરો છો તેનો. કુસુમને પૂછો તેને કોઇ આ ખા, આ ખાઇશ નહિ, અહીં જા, ત્યાં જઇશ નહિ. ઠંડી લાગી, ગરમી લાગી, સીતાફળ નડ્યું કે પોપૈયું નડ્યું એમ કયારેય કહે છે ? તે ખાય છે પીએ છે ને મજા કરે છે. તરૂને મોકલો મારે ત્યાં એક વર્ષ; ને જુઓ કુસુમ જેવી તંદુરસ્ત બને છે કે નહિ! આ તમારા જેવા શ્રીમંતો ને ભણેલા ગણેલાનાં છોકરાં થવું એ મોટું દુર્ભાગ્ય છે. તમે તમારી ચિંતા નીચે જ તેને દાબી નાખો છો. મારી સાથે જરા ગામમાં નીકળો. નહિ રહેવાનું ઠેકાણું કે નહિ પહેરવા ઓઢવાનું ઠેકાણું. પૂરતું પૌષ્ટિક અન્ન પણ નથી મળતું છતાં ગરીબનાં છોકરાં તમારી તરૂ કરતાં તંદુરસ્ત હોય છે. એક નહિ પણ એક હજાર છોકરાં બતાવું. અને તે બધાં તરૂ કરતાં વધારે તંદુરસ્ત. કારણ એક જ કે તમે તમારી ચિંતાથી જ તેને મારી નાખો છો. તમારાં દૂધ ઘીમાંથી ને મોંઘાં ફળોમાંથી એ પોષણ લે કયાંથી ? આ ચિંતાના વાતાવરણમાં મારા જેવો સાજો માણસ પણ માંદો પડે તો તરૂ કયાંથી સાજી થાય ? તમે પૈસાદાર લોકો એક પૈસા ખરચતાં શીખ્યા. પણ આનંદી, પ્રસન્ન, નિશ્ચિંત અને બેફિકર વાતાવરણની કિંમત નથી જાણતા. તરૂને હું લઇ જાઉં છું; ને જુઓ છ મહિનામાં તે કેવી થઇને આવે છે ! "

લક્ષ્મીબેનને ડૉક્ટરનાં વેણ સાચાં લાગ્યાં ને તેઓ પોતાની ભૂલ સમજતાં થયાં. તે દિવસથી તરંગિણીનું શરીર પણ સારૂં થવા માંડ્યું ને તેની વૃત્તિ પણ પ્રસન્ન રહેવા લાગી.

તા.

ચર્ચાપત્ર

(૨)

એક ભાઇ પૂછે છે:

"મને વારંવાર લાગ્યા જ કરે છે કે તમે નાનાં બાળકોની બોર્ડિંગ ન રાખો ત્યાં સુધી તમારું કામ અધૂરું જ ગણાય. તમારો પ્રયોગ પણ અધૂરો ગણાય ને આ કામ દ્વારા તમે જે સમાજ સેવા કરવા ધારતા હો તો તે પણ અધૂરી ગણાય. આખો વખત બાળકો તમારી નજર તળે ન રહે, તમારા સહવાસમાં ન હોય, તમારા સંસ્કારો તેમના ઉપર ન પડે ત્યાં સુધી તમારા આ ચાર કલાક ચાલતા બાલમંદિરની કશી અસર થવાની નથી. માટે તમને એમ નથી લાગતું કે તમારે પહેલી તકે મોન્ટીસોરી બાલગૃહ કાઢવું જોઇએ ?

જવાબ–આ પ્રશ્ન અમારી આગળ પહેલ-વહેલો જ આવેલો નથી. ઘણા લોકોએ જૂદી જૂદી દૃષ્ટિએ એ સવાલ અમને કરેલો અને ઘણાંઓએ તો સવાલનું રૂપ છોડી દઈ સૂચના સલાહ અને વિનંતિના રૂપમાં પણ કહેલું: 'તમે બાળકોનું છાત્રાલય કાઢો એટલે ઉત્તમ કામ થશે.'

એવા પ્રશ્નોના અમે મોઢેથી કે કાગળ દ્વારા જવાબ આપીને પતાવી દીધું છે. આજ સુધી તેને ચર્ચાપત્રમાં સ્થાન આપ્યું નથી. કારણ તેની પાછળ જુદો મુદ્દો હતો અને પ્રસ્તુત પ્રશ્નકારે જુદો મુદ્દો ઉભો કર્યો છે. પોતાનાં બાળકો પોતે સાચવી શકે નહિ, અથવા કોઇ બીજાં બોર્ડિંગમાં રાખી લે તો પોતાની ઉપાધિ ઓછી થાય અથવા પોતાની સગવડ સચવાય, માટે છાત્રાલય કાઢવા કહેનારની સ્વાર્થ-બુદ્ધિને અમે ચર્ચવાના પ્રશ્ન તરીકે ગણી ન હતી. તેવાં માબાપોને ઘૃણાપાત્ર ગણી તેમની જવાબદારીનું ભાન કરાવવાનો પ્રયત્ન કરી ત્યાં જ તેનો અંત આણવો અમને યોગ્ય લાગેલો.

બીજાં કેટલાંએક, અમારા તરફ માનની લાગણી ધરાવી, પોતા કરતાં અમે તેમના બાળકોનું વધારે હિત કરશું એવી ભાવનાથી કહેતાં હતાં. તેમની આ દૃષ્ટિ બરાબર નથી એમ સમજાવી તેમના પ્રશ્નનો નિકાલ આણ્યો.

પરંતુ પ્રસ્તુત પ્રશ્નકારે તે પ્રશ્નને જરા જુદું રૂપ આપ્યું છે. શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ પ્રશ્ન ઉભો કર્યો છે. માટે તેનો જવાબ અહીં સવિ-સ્તર દઇએ છીએ. જે બીજા બધાને પણ સંતોષશે.

અમારા તરફ માન ધરાવતા કોઇ કહે, કે પોતાની સગવડ સચવાવાની દૃષ્ટિએ કહે, કે અમારો પ્રયોગ અધૂરો રહે એ બીકે કહે, તે બધાંને અમારો એક જવાબ જ છે કે અમે બાળ છાત્રાલયમાં માનતા નથી ને માટે અમે તે રાખતાં નથી. કારણ અમે એમ માનીએ છીએ કે બાલ્યાવસ્થામાં બાળકને તંદુરસ્ત ઉછેર માટેની પ્રથમ જરૂરીઆત માબાપના પ્રેમ-છત્રની છે. તે અમે પૂરું નહિ જ પાડી શકીએ. આપણામાં કહેવત છે કે માતા લૂખો હાથ વાંસા ઉપર ફેરવે તો પણ શેર લોહી ચડે છે; તે વાત તદ્દન સાચી છે. ગમે તેટલો પુષ્ટિકર, દૂધ માખણ કે ફળોનો ખોરાક અમે આપીએ, યોગ્ય અને નિયમબદ્ધ તેમનું જીવન બનાવીએ, રમત ગમત ને આનંદ ઉલ્લાસનાં સાધનો પૂરાં પાડીએ

તો પણ તે બાળકને તેના માબાપના હૃદયમાંથી કુદરતી પ્રેમનું જે સતત જીવંત ઝરણું વહે છે તેનો સ્વાદ અમે નહિ જ આપી શકીએ. ટૂંકમાં કહીએ તો વ્યવસ્થા કે નિયમનનું શરીર ઉભું કરી શકીએ; પરંતુ તેમાં પ્રાણ ફૂંકી શકીએ નહિ. એનું કારણ એટલું જ કે માનવ-હૃદયના કુદરતી બંધારણની બહારનાં અમે નથી. માણસ ગમે તેટલો બાળપ્રેમી હોવાનો દાવો કરતો હોય તો પણ તેણે કબુલ કરવું જ પડે કે પોતાના બાળક પ્રત્યે તેની માના કે બાપના હૃદયમાં જે પ્રેમઉર્મિઓ ઉત્પન્ન થાય છે તે તેનામાં નથી જ હોતી. અને નાની ઉંમરનાં બાળકોને જેમ ધોવણની જરૂર હોય છે તેમ માના પ્રેમની પણ હોય છે. જેમ માતા પાસેથી તે આસ્તે આસ્તે છૂટું થાય છે તેમ કુટુંબના પ્રેમપૂર્ણ વાતાવરણથી પણ તે આસ્તે આસ્તે છૂટું થાય તે જ યોગ્ય ગણાય. ડૉ. મોન્ટીસોરી પોતાની ચોપડીમાં લખે છે કે બાલમંદિર જેવી શાળા પણ જે લત્તામાં શાળામાં આવતાં બાળકો રહેતાં હોય ત્યાં જ જોઇએ. એટલે બાળકને ઘરથી એકદમ છૂટું ન પાડવું પડે પણ આસ્તે આસ્તે દૂધ પરથી જેમ તે ખોરાક ઉપર આવે છે તેમ ઘરથી છૂટું પડી શાળામાં જતું થાય. જો ચાર કલાક શાળામાં જવા પરત્વે પણ બાળકના નાજુક મનને એટલું સંભાળવાની જરૂર છે તો ઘરથી તદ્દન લઇને છાત્રાલયમાં મૂકતાં પહેલાં તો વધારે જ સાચવવાની જરૂર છે. મારા મત પ્રમાણે ઘરનું પ્રેમાળ અને રક્ષણપૂર્ણ વાતાવરણ નાની ઉંમરે એટલે ૧૦–૧૨ વર્ષ સુધી બાળવિકાસ માટે જરૂરનું છે. ને ત્યાર પછી બાળક તે સુરક્ષિત ને બધી સગવડ સચવાતા વાતાવરણમાંથી નીકળી પોતાના પગ પર ઉભું રહેતાં શીખે માટે મોટા કુટુંબ જેવી છાત્રાલય સંસ્થાની પણ જરૂર છે. માટે બાલમંદિરના બાળકો માટે અમે બોર્ડિંગનો વિચાર કરતાં નથી. તેથી પ્રયોગ અધૂરો રહેતો નથી પણ ઉંડાણ પ્રયોગની આ એક શરત જ હોય.

બાળકો જુદાં જુદાં ઘરોમાં રહે તેથી જુદી જુદી રીતે ઉછેરાય છે, ઘરના વાતાવરણની ખામી તેમને સહન કરવી પડે છે, તેથી બાલમંદિરના જીવનની અસર ઓછી થાય છે એ વાત તદ્દન સાચી છે. પણ તેનો ઉપાય ઘરમાંથી બાળકોને ઉપાડી લેવાનો નથી પણ ઘરો સુધારવાનો છે. માબાપોને અંધકારમાં રહેવા દઇ તેમનું બધું જ કામ અમારે ઉપાડી લેવું યોગ્ય નથી પણ તેમને પોતાના બાળકોને ઉછેરવા બાબત શીખામણો દેવી કે સમજાવવાં એ છે. ને એક રીતે આજ કારણે મોન્ટીસોરી સંઘનો જન્મ છે ને આ શિક્ષણ પત્રિકાનો જન્મ પણ આ જ વિચારને આભારી છે. તા.

:૨:

એક બીજા ભાઈ પૂછે છેઃ

"મેં તમારા સાહિત્યનો પૂર્ણ અભ્યાસ કર્યો છે એમ નથી. છતાં જે થોડું ઘણું જાણું છું તે ઉપરથી મને તેના મૂળ વિચારમાં એક દોષ લાગે છે. હું ધારું છું કે તમારી શાળામાં એમ છે કે બાળકોને જે ગમે તે જ તેમને કરવા દેવાય છે ને જે તેમને નથી ગમતું તે તેઓ ન કરે તેની છૂટ હોય છે. એટલે બાળકોને જે સહેલું લાગે તેટલું તે કરે છે અને અઘરું લાગે તે તેઓ છોડી દે છે એમ એનો અર્થ નથી શું? એમ જ હોય તો મને લાગે

છે કે તે ભૂલ ભર્યું છે. અધરૂં લાગતું હોય તે કરવાથી જ બુદ્ધિ વિકસે છે. સહેલું સહેલું કરીને બેસી રહેવાથી બુદ્ધિ આળસુ બને છે. તો આ બાબતમાં તમારા વિચારો જણાવવા કૃપા કરશો.

આમાં એક નાનો એવો વિચાર દોષ છે. માણસને જે ગમે તે હમેશ સહેલું જ હોય છે તે ન ગમે તે અધરૂં જ હોય છે એવું હોતું નથી. મોટે ભાગે એથી ઉલટું જ હોય છે. પોતાનો ગમતો વિષય ગમે તેટલો અઘરો હોય, તેમાં ગમે તેટલી મહેનત લેવી પડતી હોય તો પણ તે માણસ કરે છે ને ન ગમતો વિષય સહેલો હોય તો પણ તે કરવાનું મન થતું નથી. ઉપલા પ્રશ્નની એક વાત સાથે અમે મળતાં છીએ ને તે વાત મોન્ટીસોરી શિક્ષકોએ ખાસ અવલોકવાની હોય છે. તે એ કે ગમતા વિષયમાં પણ બાળક આગળ ને આગળ જાય છે કે નહિ. વધારે ઉંડો ને ઉંડો ઉતરે છે કે નહિ. એટલે કોઇ પણ વસ્તુ ઉપર એકાગ્ર થવું, તેની અંદર જ તલ્લીન થઇને ખૂબ લાંબો વખત તેમાં કામ કર્યા કરવું, તે વિષયમાં વધારે અઘરો અઘરો ભાગ હસ્તગત કરતા જવું, તેમાં આગળ વધવામાં વચ્ચે નડતી મુશ્કેલીઓને ઓળંગવા તૈયાર રહેવું, ને તે દ્વારા વિચારશક્તિને કસવી વગેરે જો થતું હોય તો બાળક પોતાને ગમતા વિષયમાં છે માટે આ બધું નકામું ન ગણાય. ઉલટું ગમતા વિષયમાં જ બાળક પોતાની શક્તિઓને સારી રીતે કસી શકે છે ને ન ગમતા વિષયમાં વધારે મહેનત પડ્યા છતાં તે કશું જ મેળવતું નથી. તેમાં તે નથી એકાગ્ર થઇ શકતું, નથી તેમાં નવું નવું જાણવાનું તેને મન થતું, ને વચ્ચે નડતી મુશ્કેલીઓ અણગમાને લીધે વધારે પડતી મોટી લાગ્યા કરે છે. જ્યારે ગમતા વિષયમાં મુશ્કેલી પણ ગમે છે. જેને ગણિત પ્રિય છે તેને તદ્દન સાદો દાખલો લખાવીએ તો ગમતું નથી. ખૂબ અટપટો, બુદ્ધિને કસે તેવો દાખલો ગમે છે. ચિત્રના શોખીન એવા બાળકને સાવ સાદું ચિત્ર કાઢવું ગમતું નથી પણ જટિલ ઘટનાને રંગ પૂરવા વગેરેનું ખૂબ અઘરૂં કામ તે કર્યા કરે છે.

બાળકની શક્તિઓ વિકસે છે કે નહિ તે પ્રશ્ન ખરો મહત્ત્વનો છે. કયા વિષય દ્વારા તે વિકસે છે તે ગૌણ છે. શક્તિવિકાસની દૃષ્ટિએ જોઇએ તો અનુભવ એ છે કે બાળકો પોતાની પસંદગીના વિષય દ્વારા જ પોતાની શક્તિઓ ખૂબ ખીલવે છે. જ્યારે શાળામાં આપણે વિષયો ઉપર ભાર દેતા હોઇ, ન ગમતા ને ન આવડતા વિષયોની પાછળ બાળકોની શક્તિ નકામી ગુમાવીએ છીએ; અને તેને લીધે બાળકોનો બુદ્ધિવિકાસ જ અટકે છે.

તેમ જ જ્યાં વ્યક્તિ વિકાસને અવકાશ હોય અને જ્યાં જાતે પસંદગીને અવકાશ હોય ત્યાં બાળકોને આળસુ થવાની જરૂર જ હોતી નથી. સમૂહગત શિક્ષણમાં જ હુશિયાર વિદ્યાર્થીઓ મોટે ભાગે આળસુ રહે છે. કારણ તેમની શક્તિના પ્રમાણમાં તેમને કામ કરવાનું હોતું નથી; પરંતુ વર્ગના સામાન્ય ધોરણ પ્રમાણે પહેલા રહેવાનું હોય છે ને પસંદગીને અવકાશ ન હોવાથી કોઇ પણ વિષય પાછળ ગાંડા થઇ તેમાં પોતાથી બને તેટલું દોડ્યા જવાપણું હોતું નથી.

સાર એ કે ગમતો વિષય સહેલો લાગે એ

વાતં જુદી છે; પણ તે સહેલો જ હોય છે એમ કહેવાને કારણ નથી. તેમ જ ન ગમતો વિષય અઘરો લાગે તે અઘરો હોય છે એમ નથી. સહેલા અઘરૂં પણ સાપેક્ષ હોય છે. તેમ જ ન આવડતું શીખવું, ન જાણેલું જાણવું, નવા નવા પ્રદેશો સર કરવા એ જ બુદ્ધિવિકાસનું લક્ષણ છે. પછી તે કયા વિષય પરત્વે થાય છે તે ગૌણ હોય. એક વાર બુદ્ધિ વિકસ્યા પછી જે પ્રદેશમાં જરૂર હોય તે પ્રદેશમાં તે પોતાનો માર્ગ કાપી શકે છે. તા.

પત્રવ્યવહારમાંથી

એક બેન જણાવે છે:

" મારાં બાળકોને ખૂબ તંદુરસ્ત જોવા હું ખૂબ ઇચ્છું છું ને રાત દિવસ તેની જ ચિંતામાં હોઉં છું એમ કહું તો ચાલે. મારાથી બનતું કરૂં છું છતાં હમેશ ઘરમાં માંદગી હોય છે. કોઇ વાર મોટાને ઉધરસ થાય. તેને ઠીક થાય ત્યાં નાનીને ઝાડા થાય. તેની દવા કરીએ ત્યાં મોટીબેનને તાવ આવે. હવે તો હું કાયર થઇ ગઇ છું. ઘડીકમાં આંખો આવે; તે ઠીક કરીએ ત્યાં બસ કાં ગુમડાં નીકળે. તાવ કે ઝાડા કે અપચો તો ચાલ્યા જ કરે છે. બાળઆરોગ્યની ચોપડી વાંચ્યું છું. હમેશ ડૉક્ટરની સલાહ લઇને જ વર્તું છું. ને સંભાળ ને સારવાર તો ખૂબ રાખું છું છતાં આમ કેમ ચાલે છે તે હું સમજતી નથી. ખરચવામાં પણ હું કાંઇ બાકી રાખતી નથી. અમારી શક્તિ પ્રમાણે તેમને માટે ખરચીએ છીએ પણ ખરા. ડૉક્ટર મોસંબીની ભલામણ કરે તો તે મંગાવું ને દૂધ ઉપર રાખવાનું કહે તો તેમ કરૂં. કૉડલિવર ઑઇલ ને એવી મોંઘી દવા પણ કરીએ છીએ છતાં અમને કેમ યશ નહિ મળતો હોય એમ મને થાય છે. અને અમારાથી અર્ધી શું પણ પા ભાગની પણ સંભાળ ન રાખનારાંનાં છોકરાં હું સરસ અને તંદુરસ્ત જોઉં છું. જોવા જઇએ તો તેઓ ગંદકીમાં રખડતાં હોય છે. નથી હોતો તેમના ખાવાપીવામાં ઢંગધડો કે નથી હોતું તેમના પહેરવા ઓઢવાનું ઠેકાણું. છતાં તેઓ મજાનાં તગડાં હોય છે ને અમે આટલી સંભાળ ને ચિંતા રાખીએ છીએ છતાં અમને યશ આવતો નથી તેનું કારણ શું હશે? તમે કાંઇ રસ્તો સૂઝાડો તો ઉપકાર. ખરેખર હું મૂંઝાઇ ગઇ છું. "

બાળકોનો જેમને અનુભવ છે તેઓ ઉપલો કાગળ લખનારની મૂંઝવણ સમજી શકે. ખરેખર ઘણી વાર આ બેન લખે છે એવી જ સ્થિતિ બની જાય છે. જાણતાં ને સાચવતાં માબાપો કરતાં કાંઇ પણ ધ્યાન ન રાખનાર માબાપો બાળકોની તંદુરસ્તીની બાબતમાં વધારે ભાગ્યશાળી માલુમ પડે છે. ને બહુ ધ્યાન રાખનારનો અનુભવ બેન વર્ણવે છે તેવો ઘણી વાર દેખાઇ આવે છે. બેનનું ઘર ને પરિસ્થિતિ વગેરે બધું જોયા વગર આ કાગળ ઉપરથી અમે દૂરથી ખાસ સલાહ શું આપી શકીએ? બાળસંગોપન વિષે ચોપડી વાંચવાનું કે ડૉક્ટરની સલાહ લેવાનું તો બેન કરે જ છે. પણ આખો કાગળ વાંચતાં એક બે વાત સૂઝી છે; તે તરફ બેનનું તથા માબાપોનું ધ્યાન ખેંચું તો અયોગ્ય નહિ ગણાય.

ઉપલા કાગળમાં "સંભાળ ને ચિંતા" ઉપર બહુ ભાર જોવામાં આવે છે. ઘણી વાર બહુ સંભાળ ને બહુ ચિંતાનું વાતાવરણ બાળકોની આસપાસ એટલું બધું ઉભું થાય છે કે તેથી જ બાળકો મજબૂત થવાને બદલે નાજુક થાય છે. બીજું આપણે ખાવામાં ને પીવામાં પહેરવામાં ને ઓઢવામાં બહુ ધ્યાન રાખ્યા કરીએ છીએ તેથી પણ બાળકો વધારે પડતાં નાજુક બને છે. જેમકે જરા ટાઢ પડે કે ગરમ પહેરાવીએ; જરા છીંક આય કે તરત કાંઇ દવા પાઇએ; એવું ન કરવું જોઇએ. સાવ સંભાળ વગર રખડે છતાં મજબૂત એવાં જે બાળકો આપણને દેખાય છે તેનું કારણ એ છે. કે તેમને આવી રીતે કોઇ વધારે પડતું નાજુક બનાવતું નથી. હવાના ફેરફારો કે શરીરના થોડા ઘણા રોગો સામે થવાની શરીરમાં ને ચામડીમાં રહેલી તેમની કુદરતી શક્તિ ખીલે છે. જ્યારે સંભાળ રાખવાવાળાં, શરીરને તેમ ટેવાઇ જવાનો અવકાશ જ આપતા નથી. વરસાદના છાંટા આવે કે જરા હવા ઠંડી થાય ત્યારે 'ગરમ પહેરો;' 'આ ખાઓ;' 'આ ન ખાઓ' એવું એવું કરવાથી જ બાળકોની કુદરતી શક્તિઓ નબળી પડે છે. બાળકો કુદરતને સમજતાં કરી શકીએ તો કયારે ખાવું, કયારે ભૂખ્યા જ સૂઇ જવું, કયારે ટાઢ તડકામાં ફર્યા કરવું, કયારે પાછા ફરવું વગેરે તેમને કુદરતી રીતે ખબર પડવા લાગે છે. આપણા (મોટાંઓ) કરતાં પણ તેમને વધારે ખબર પડે છે કહીએ તો ચાલે. અમારા બાલમંદિરનો હમેશનો અનુભવ છે કે સહન ન થાય એવો તડકો બહાર પડે કે બાળકો બોલાવ્યા વગર ઓરડામાં આવી જાય છે ને ત્યાં જ રહે છે. બહાર વાદળાં થાય ને હવા ખુશનુમા હોય ત્યારે બાળકો બહાર નીકળી જ પડેલાં માલુમ પડે છે. તાવ આવ આવે તો બાળકો મોટે ભાગે ભૂખ્યાં જ રહેવા માગે છે. જ્યારે આપણે જ તેમને 'આ ખા;' 'તે ખા;' 'જરા કાંજી લે નહિ તો ચા લે;' કરીને હેરાન કરીએ છીએ. એટલે આપણી સારવાર ને સંભાળથી આપણે બાળકોને અકુદરતી ને વધારે પડતાં નાજુક બનાવી દઇએ છીએ કે કેમ તેનું ધ્યાન રાખવું જોઇએ. બાળકો ચીભડાં, કાકડી, મૂળા, ગાજર કે શકરીયું જે આવે તે કાચું ખાવા દોડે છે ત્યારે બાસ સંભાળ રાખવાવાળાંઓ 'તે નહિ પચે' 'પેટમાં દૂખશે' 'ઝાડા થશે' એમ કહી કહીને તેને ખોરાકમાંથી જોઇતાં તત્વોથી વંચિત રાખે છે. તે ભૂલ બાસ સંભાળ ન રાખવાવાળાં સામાન્ય માબાપો કરતાં નથી. એટલે બાળકોની બાસ સંભાળ રાખવામાં આપણે આ સંભાળ બાસ રાખવી જોઇએ કે બાળકોને કુદરતી તત્વોથી દૂર ન રાખીએ.

બીજું બાસ સંભાળ એટલે બાસ ધ્યાન આપવાથી, બાળકો પણ પોતાના જ શરીરની ફિકર કર્યા કરે. અથવા એટલું તો માને કે બીજાં બાળકો જેવાં આપણે નથી; પણ આપણી વિશેષ સંભાળ લેવાય છે. આ ભાન થવાથી બાળકો ઘણી વાર નાજુક પ્રકૃતિનાં થઇ જાય છે. માબાપો ઘણી વાર બૂબ સંભાળનું વાતાવરણ એટલે એક પ્રકારનું હિસ્ટેરિકલ—અસમતોલ, વધારે પડતું નાજુક—વાતાવરણ ઉભું કરે છે, ને તેથી બાળકો પણ તેવાં જ થઇ જાય છે. એટલે તેમને કાંઇ ને કાંઇ થયાં જ કરે છે. એટલે તદ્દન અસંભાળ ને બેદરકારી અને વધારે

પડતી સંભાળ એ બેની વચ્ચે કયાંક યોગ્ય સંભાળ ને યોગ્ય છૂટની લીંટી છે, તે શોધી ત્યાં માબાપોએ રહેવું જોઇએ.

આ બધાં કારણો ઉપરાંત બાળકો સાજાં ન રહેવાનું એક કારણ ઘરનું સામાન્ય વાતાવરણ હોય છે. જે કદાચ તમારે ત્યાં નહિ હોય. કજીઆ કંકાસ, ચીડિયાપણું, ક્રોધ, ઇર્ષા, વગેરેથી ઘણી વાર આપણાં ઘરો ભરપૂર હોય છે. મોટાં મોટાં શ્રીમંતોને ત્યાં મેં જોયું છે કે પૈસા પુષ્કળ ખર્ચાય છે. ડૉક્ટરનો બાટલા હાજરાહજુર, બજારમાં પૈસાથી મળતી વસ્તુઓ હાજરાહજુર. પણ ઘરમાં પ્રસન્નતા, આનંદ કલ્લોલ, કે ઉલ્લાસનું નામનિશાન ન મળે. આવાં ઘરોમાં કૂલો પણ કરમાઇ જાય તો બાળકો કેમ ખીલે ? ઇશ્વરે ઘણું આપ્યું હોય પણ તેમનાં દુર્ભાગ્યથી તેનો કોઇ ઉપભોગ જ ન કરી શકે એવી પરિસ્થિતિ જોવામાં આવે છે. ખાસ કરી ઘરની સ્ત્રીઓ–પ્રત્યક્ષ માતાઓ જ–આવું ભયંકર વાતાવરણ ઘરમાં ઉભું કરે છે. બાળકો ભોજન પાસે આવે ને માતાનું મુખ જોઇ તેમની ખાવાની ઇચ્છા જ મટી જાય છે. એકંદરે "ખાઓ, પીઓ, હરો, ફરો, મજા કરો." એવું વાતાવરણ બાળકો માટે હોવું જોઇએ તેને બદલે મોઢામાંથી કોળીયા પાછા ફરે એવું વાતાવરણ હોય છે. ત્યાં બાળકો હમેશ માંદા રહ્યાં કરે અથવા અશક્ત રહે તેમાં શી નવાઇ?

એટલે માબાપોએ બાળકોને પૂરતા ખોરાકની સાથે આનંદ, પ્રસન્નતા અને પ્રેમનું વાતાવરણ આપવું જોઇએ; કે જેમાં બાળકો તનમનથી તંદુરસ્ત થાય. બાળકોને ચિંતારહિત ને વધારે પડતી સંભાળ રહિત વાતાવરણ આપીએ, આનંદ કલ્લોલ કરવા દઇએ, આપણે તેમની સાથે આનંદમાં ભળીએ તો ચોમાસામાં ભીંડો વધે તેવા જોસથી બાળકો વધે છે. તેમની માંદગી લાંબો વખત ટકતી નથી. તેમનું લોહી તાજું હોઇ સાધારણ રોગોને તરત હઠાવી દે છે.

આ સામાન્ય વિવેચનમાંથી તમને કોઇ રસ્તો જડશે એવી આશા રાખું છું. તા.

મોન્ટીસોરી શિક્ષકો

જેઓને નવા તૈયાર થએલા મોન્ટીસોરી શિક્ષકોની જરૂર હોય તેઓ નીચેને સરનામે પત્રવ્યવહાર કરે. આ શિક્ષકો મોન્ટીસોરી શાળામાં, પ્રાથમિક શાળામાં અને બાનગી ઘરોમાં ઉપયોગી થઇ પડશે. પત્રવ્યવહાર વહેલી તકે કરવાની જરૂર છે. **ગિજુભાઇ : શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ બાલમંદિર : ભાવનગર**

વાર્ષિક લવાજમ રૂા. એક. લખોઃ તંત્રી, શિક્ષણ પત્રિકા : શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ બાલમંદિર, ભાવનગર.
આ પત્રિકા શ્રી સરસ્વતી છાપખાનું, અજીજ બિલ્ડીંગમાં પારી. ભીખાભાઇ ગોપાળજીએ છાપી.

શિક્ષણ પત્રિકા

(મોન્ટીસોરી સંઘ)

વર્ષ સાતમું
૧૯૮૮

અંક ૪–૫
જ્યેષ્ઠ–આષાઢ

: તંત્રીઓ :
ગિજુભાંઈ
તારાબેન

બીજાઓના દોષોને ન જોવાની શક્તિ ભાગ્યશાળીઓને હોય છે. બીજાના ગુણો જોઈને રાજી થનારા પોતાને સદૈવ સુખમાં રાખી શકે છે.

બીજાઓના દોષોને જોવા છતાં દરગુજર કરનારાઓ પણ નસીબદાર જ છે. તેઓ દરગુજર કરી પોતાને શુદ્ધ અને ઉન્નત રાખે છે. તેઓ પણ સુખી રહે છે.

પણ જેઓ બીજાના દોષોથી માત્ર પીડાયા જ કરે છે, બળ્યા કરે છે–તેઓ કમભાગી છે. તેઓ હાથે કરીને પોતાનામાં દાહ સળગાવે છે અને તેનો ભોગ થઈ પડે છે.

બાલ્યાવસ્થાની બીક

રિચર્ડ નામનો એક ચાર વર્ષનો છોકરો હતો. એક રાત્રિએ તેની રાડો સાંભળી તેનાં માતપિતા જાગી ગયાં. "બા, બા, બાપુજી જો પેલો છરો! ઓય વો...ય...જો, પેલો આવ્યો. એ...મને પકડશે, ઓ બા..."

તેની બા તેની પાસે દોડી ગઇ ને જોયું કે રિચર્ડ ખૂબ ગભરાએલો છે. તેની બાને પણ ઓળખતો નથી ને ડુસકાં ભરે છે. જરા વારમાં તે પોતાની મેળે શાંત થઇ ગાઢ નિદ્રામાં પડી ગયો. જાણે કશું બન્યું જ નથી. બાઇએ હમેશની જેમ તેને સરખો ઓઢાડ્યો ને મનમાં કહેવા લાગી: "કાંઇ ખરાબ સ્વપ્નું આવ્યું લાગે છે. કાં તો વધારે પડતો થાકી ગયો હશે. સવારે ઠીક થઇ જશે."

એકાદ અઠવાડિયું ગયું ને રિચર્ડ ફરીથી ચીસ નાખીને જાગ્યો, ને હવે તો એ રોજનું જ થઇ ગયું. દિવસ શાંતિમાં પસાર કર્યો હોય, ભાઇબંધો સાથે નિરાંતમાં ગાળ્યો હોય તો પણ રાત્રે બ્હીને ચીસ નાખવાનું ચાલું જ રહ્યું.

થોડા દિવસ પછી તો આવું રાત્રિમાં વારંવાર બનવા લાગ્યું ને લાંબા વખત સુધી આવી ગભરાએલી સ્થિતિમાં તે રહેવા લાગ્યો. ત્રણેક અઠવાડિયામાં તો માબાપોને તેની પાસે વારા ફરતી જાગતા જ બેસવું પડે એટલું વધ્યું. તે ગભરાઇને ચીસ પાડે કે તેને પાસે લઇ શાંત પાડવાનું તેઓ કરતાં.

એક રાત્રિ તો બહુ જ ભયંકર ગઇ. રિચર્ડ બીકનો માર્યો જરાયે ઉંઘી જ ન શક્યો. તેનું વજન પણ દિવસે દિવસે ઘટતું હતું. અને તે બહુ જ નબળો–શરીરથી ને મનથી–બની ગયો. એટલે તેના માબાપ તેને આવા રોગોના ખાસ ડૉકટર પાસે લઇ ગયા. ડૉકટર પાસે ગયા ત્યારે તેની સ્થિતિ એવી હતી કે માના બોળામાં પડ્યો પડ્યો જરા ઉંઘે તોયે વચમાં વચમાં ઝબકીને જાગી ઉઠે ને રાડ પાડે: "ઓ પેલી આવે છે. જો પેલી આવે છે. એ મને મારશે." અથવા કોઇ વાર તે મોટા કાળીઆ કૂતરાના નામથી બૂમો પાડતો. "એ...કાળીઓ આવ્યો. એ...મને કરડ્યો." વગેરે. કોઇ કોઇ વાર તેની બીક તેથીયે આગળ વધતી. તે પોતાના હાથથી જ બીતો ને ચીસો પાડતો: "અરે મારા હાથ! તે મને મારે છે. એ કોઇ આવો ને! મારા હાથ! જુઓ જુઓ, મારો હાથ." આ જાતની ચીસો પાડતો પાડતો તે જાગે ને મા કે બાપને પણ ઘડીક વાર તો ઓળખે નહિ. વળી જરા વાર તેમની સામે જોયા કરે. ને પછી જાણે તેમને ઓળખીને આંખ મીચીને સૂઇ જતો.

રિચર્ડને થોડા દિવસ ડૉકટર પાસે હોસ્પિટલમાં જ રાખવામાં આવ્યો. ડૉકટરે ધીમે ધીમે તેની ભાઇબંધી કરી લીધી અને તેનો વિશ્વાસ મેળવ્યો ને આખરે તેની સાથે તે છૂટથી વાતો કરવા લાગ્યો. વાતવાતમાં તે ડૉકટરને પોતાના સ્વપ્નો, ને તરંગો વિષે પણ થોડું થોડું કહેવા લાગ્યો. પહેલાં તો આવી વાતો કરતાં બ્હીતો. અને આગળ બોલવાની 'ના' પાડતો અથવા અનિચ્છાએ જરાક કહેતો.

તેમના સંવાદોનો સાર નીચે પ્રમાણે હતો:

ડૉક્ટરઃ "તને સારાં સારાં મજાનાં સ્વપ્નાં આવે છે કે રિચર્ડ?"

રિચર્ડઃ "ના રે ના. મને નથી ગમતાં એવાં ખરાબ સ્વપ્નાં આવે છે."

ડૉક્ટરઃ "કેવાં આવે છે? શું આવે છે સ્વપ્નામાં?" ૨૩૧૧૮

રિચર્ડઃ "મને તો એક માણસનું સ્વપ્નું આવે છે; ના, ભૂલ્યો, એક કૂતરાનું આવે છે."

ડૉક્ટરઃ "એ શું કરે છે?"

રિચર્ડઃ "એ મને કરડવા આવે છે."

ડૉક્ટરઃ "શું કામ કરડવા આવે છે?"

રિચર્ડઃ "કેમ કે હું ખરાબ હતો."

ડૉક્ટરઃ "ના ના. તું કાંઇ ખરાબ છોકરો નથી. તું ખરાબ હતો એમ તને કેમ લાગે છે?"

રિચર્ડઃ "એ તો પેલી બાઇ કહેતી હતી હું ખરાબ હતો. પણ હું કાંઇ જરાયે ખરાબ થતો ન હતો હો કે?"

ડૉક્ટરઃ "એ બાઇ કોણ?"

રિચર્ડઃ "પેલી મોટી બાઇ."

(રિચર્ડનાં સ્વપ્નામાં તેને બ્હીવરાવનાર માણસ હતો, કૂતરો હતો કે બાઇ હતી એનો તેને બરાબર ખ્યાલ ન હતો, એમ તેના જવાબ ઉપરથી દેખાયું હતું.)

ડૉક્ટરઃ "એ ક્યાં છે?"

રિચર્ડઃ "અમારા પડખેના જ ઘરમાં. એ પેલી જેનીની મા."

ડૉક્ટરઃ "જેનીની સાથે તારી ઓળખાણ છે કેમ?"

રિચર્ડઃ "હાસ્તો. જેની ને હું રેતીના ઢગલા પર સાથે રમીએ છીએ. પણ કોઇ કોઇ વાર જેની ખરાબ હોય છે."

ડૉક્ટરઃ "શું કરે છે જેની?"

રિચર્ડઃ "એ તો ખરાબ છે, ને એની મા કહે છે કે હું ખરાબ છું."

ડૉક્ટરઃ "એ તને ખરાબ છોકરો શું કામ કહે છે?"

રિચર્ડઃ "કારણ હું જેનીને અડું છું. એની મા કહે છે કે કાતર લઇને એ મારા હાથ કાપી નાખશે."

ડૉક્ટરઃ "ના રે ના. કાતરથી કાંઇ નાનાં છોકરાંના હાથ કાપવાના હોતા નથી. એનાથી તો કાપડ કપાય; કાં તો કાગળ કપાય.

રિચર્ડઃ "અરે એ તો ચપ્પુ લઇને મારું પેટ ચીરી નાખવાની છે. ખરેખર એણે મને કહ્યું છે કે હું હાથ બ્હીસામાંથી બહાર ન રાખું તો એ જરૂર એ મારું પેટ ચીરવાની છે.

ડૉક્ટરઃ "એણે અમસ્તું કીધું હશે, પણ એ કાંઇ કરવાની નથી. એ તો તું સરસ મોટા માણસ જેમ ડાહ્યો થાય એટલા માટે એણે કહ્યું હશે. મોટાં માણસો કાંઇ એવું કરે છે? મોટાંઓ તો બ્હીસામાં ચપ્પુ રાખે, પુસ્તક રાખે ને કોઇ કોઇ વાર ઘડિયાળ પણ રાખે. પેલું મોટું ચપ્પુ જોયું છે તેં?"

રિચર્ડઃ હા. મારા બાપા પાસે છે એવું, પણ એ મને અડવા દેતા નથી કારણ એ મને વાગી જાય."

ડૉક્ટરઃ "જુઓ તો આ ચપ્પુ!"

ડૉક્ટરે બ્હીસામાંથી ચપ્પુ કાઢ્યું ને ઉઘાડ્યું રિચર્ડ ગભરાઇને પાછો ખસ્યો. પણ ડૉક્ટરે તેને સમજાવ્યું કે તેમાં બ્હીવા જેવું કશું જ નથી ને તેને વાગશે પણ નહિ. પછી તેના હાથમાં લઇને તપાસવા આપ્યું ને તેનો

ભાઈ કનુભાઈ * ભાવનગર

જુદા જુદા ભાગો ઉઘાડી બતાવ્યા. આ બૂચ કાઢવાનો સ્ક્રુ છે, આ હુક છે એમ બધું બતાવ્યું એટલે રિચર્ડને તે જોવામાં ખૂબ રસ પડ્યો–ખાસ કરીને જ્યારે ડૉકટરે તેને કહ્યું કે ચપ્પુ તો પેન્સિલની અણી કાઢવાના કામમાં આવે કાં તો શાક સુધારવાના કામમાં આવે; ને એનાથી તો ઘણું જાતજાતનું મજાનું કામ થઇ શકે છે. માણસોને કાપવા સંબંધે ડૉકટર કાંઇ પણ બોલ્યા જ નહિ ને રિચર્ડ શાંત મને ઘેર ગયો.

થોડા દિવસ પછી રિચર્ડની બા તેને દવાખાનામાં બતાવવા લઇ આવી. રિચર્ડનું રાત્રિમાં જાગીને ઉઠવું હવે સાવ બંધ થયું હતું. અને પ્રમાણમાં ઠીક ઠીક ઉંઘતો હતો. માત્ર ઉંઘમાં કોઇ કોઇવાર ઝબકીને જાગી જતો.

ડૉકટરે રિચર્ડ સાથે વાતો કરવાનું શરૂ કર્યું. આ વખતે રિચર્ડે જણાવ્યું કે હવે તે જેની સાથે ગંદી રમતો રમતો નથી. હવે તેઓ નવી રમતો રમે છે, ને રેતીમાં તેઓ પૂલ બાંધે છે, ને જેની ભાંખરીઓ કરે છે. તેને હજી એક બીક બાકી રહી હતી. હજી તેના પોતાના હાથથી તે બીતો હતો. એને એમ બીક લાગતી હતી કે તેના હાથ કપાઇ જશે, કાં તો શરીરનો બીજો કોઈ ભાગ કપાઇ જશે તો !

બે ત્રણ વાર ડૉકટર સાથે વાતચીત કર્યા પછી આ બીક પણ સાવ નીકળી ગઈ ને રિચર્ડ તદ્દન સાજો થઇ ગયો.

પત્રિકાનાં વાચકો આ રિચર્ડનો કિસ્સો બરાબર ધ્યાન દઇને વાંચે એવી ભલામણ છે.

બાળકો મૂળે થોડા ઘણા બીકણ જ છે; કારણ તેઓ જગતથી અજાણ્યા હોય છે. સમાજ કે કુદરતના નિયમો કે કાયદાઓ તેઓ જાણતા હોતા નથી તેથી અણધાર્યાં સંકટો તેમના પર આવી પડે છે ને એવા એક બે અનુભવ પછી તેઓ અજાણ્યાથી બીતાં શીખે છે. તેમના નાના જીવનમાં–તેમનો એક માત્ર આધાર તેમના વડિલો હોય છે; પણ એ વડિલો તેમને હમેશ દગો દે છે. આપણે વડિલો કે જેમના આધારે બિચારાં બાળકો નિર્ભયતા ને સુરક્ષિતતા મેળવવા ચાહે છે તે તેમને જાતજાતની બીક બતાવી બીવડાવી કરીએ છીએ. સ્ત્રીઓ તો ડગલે ને પગલે તેમને જાતજાતની બીક બતાવે છે. બાળકો બીકના માર્યા કેટલાં હેરાન થાય છે તેની આપણે ધારીએ તો સહેજે કલ્પના કરી શકીએ. 'આ બાવો તને ઉપાડી જશે, ને સિપાઇને આપી દઇશ ને વાઘ તને ફાડી ખાશે' એવી એક નહિ પણ અનેક રીતે બીવડાવીને તેમનો પ્રાણ આપણે મૂંઝવી નાખીએ છીએ.

એ બાબતમાં બાસ ચેતવાનું કે ગમે તે થાય તોપણ બાળકોને બીવડાવવાનું તો પહેલી તકે છોડવું જોઇએ. બાળકોને એક વાર મારી દઇએ એ ઠીક પણ આપણે તો માર્યા પહેલાં 'મારીશ' 'મારી નાખીશ' 'કૂંદી નાખીશ' 'હાથ કાપી નાખીશ' 'પગ તોડી નાખીશ' 'કટકે કટકા કરી નાખીશ', ને એવું એવું અર્થ વગરનું છતાં બાળકની દૃષ્ટિએ બહુ જ ભયંકર એવું કહીને બાળકને વધારે હેરાન કરીએ છીએ.

આ દાખલા પરથી બીજું એ વિચારવાનું કે ઘણા લોકો બીજા અપરાધો માફ કરે છે પણ જેને તેઓ નૈતિક અપરાધો ગણે છે

તેવાને તેઓ બહુ જ સખ્ત શિક્ષા કરવાનું પસંદ કરે છે. પણ તે તદ્દન ભૂલ ભરેલું છે. શિક્ષા અને તેમાંથી પેદા થતી બીકમાંથી મોટે ભાગે નૈતિક ગુન્હાઓ જન્મે છે. બોટું બોલવું કે ચોરી કરવાથી માંડીને દરેક જાતના નૈતિક ગુન્હાનું કારણ માનસની વિકૃતિ. ને આવી વિકૃતિનું કારણ ઘણીવાર નાનપણમાં થએલા આઘાતો ને બતાવેલી સખ્ત બીક ને એવાં હોય છે. એટલે નૈતિક સુધારા શિક્ષાથી કરવાની ભાંજગડમાં કોઇએ પડવું ન જોઇએ. સીધી વાત ને સાદી સમજણથી બાળક મોટે ભાગે તેવા દોષોમાંથી મુક્ત થાય છે.

રિચર્ડના કિસ્સા ઉપર લખતાં એક ડૉકટર લખે છે: "બાળકોની રાત્રિમાં થતી ભયભીત અવસ્થા વગેરે મોટે ભાગે તે ૨૪ મહિનાનું એટલે બે વર્ષનું થાય તે પહેલાંની બેસી ગએલી જબર જસ્ત બીકનું પરિણામ હોય છે. મોટી ઉમરે જણાઇ આવતી બાળકોની બીકનું મૂળ કારણ શોધવા જઇએ તો તેના પહેલા બે વર્ષની ઉમરમાં જણાઇ આવે છે. એટલે બાળક એક બે વર્ષ જેટલું નાનું હોય ત્યારે તેના ઉપર કોઇ સજ્જડ છાપ પડી જાય ને તે બ્હી જાય, તો તેનું પરિણામ મોટી ઉમરે ઘણીવાર દેખાય છે. કારણ તે બીકનું સ્મરણ તેનામાં રહી જાય છે. પેલા રિચર્ડને હાથ પેટ વગેરે કાપી નાખવાની બીક તેની જાતીય કુટેવ (Masterbation)ને કારણે બતાવી હતી. પણ આવી જાતની બીક બતાવ્યાથી બાળકને કેટલું ભયંકર નુકસાન થાય છે તે કહી શકાતું નથી. બાળકને માટે તે અત્યંત ભયંકર છે તે આ કિસ્સા પરથી દેખાઇ આવે છે. અને આવા કેસો એક નહિ પણ રોજના કેટલાએ દવાખાનામાં આવે છે." (આપણે ત્યાં તો આ જાતનાં દવાખાનાંયે નથી ને ડૉકટરો પણ નથી એટલે મોટે ભાગે આવા કેસો 'ભૂત વળગ્યું કે કોઇએ કાંઇ કર્યું.' માં જાય છે ને ભુવાઓ નોંધ રાખે તો જણાઇ આવશે કે આપણે ત્યાં પણ આવા કેસો ઘણા બને છે.)

બાળકોની બીક કયારે ઉત્પન્ન થાય તે વિષેના પેલા ડૉકટરના વિચારો જાણવા જેવા છે. મોટી ઉંમરના બાળકમાં અમુક સંજોગોમાં બીક ઉત્પન્ન થાય છે તે વખતે તે સંજોગોને તેની બીકનું કારણ સમજવું ભૂલ ભરેલું નીવડે છે. અમુક સંજોગો, કાંઇક સાહચર્યને લીધે બાળકના મનમાં પેસી ગએલી જૂની બીક જગાડે છે; ને આ બીક મોટે ભાગે બાળક એક બે વર્ષનું હોય છે ત્યારે પેઠેલી હોય છે. મોટી ઉમરે કાંઇ કપાય કે કૂતરો કરડે કે એવી એવી વાતો થાય તો પણ બાળકમાં કેટલીયેવાર ભયભીત અવસ્થા જાગે છે, તેનું કારણ તદ્દન નાનપણમાં આ જાતની પેસી ગએલી બીક જ હોય છે.

બે સવાબે વર્ષની નાની ઉંમરે બીક સજ્જડ પેસી જવાનું કારણ એ હોય છે કે તે વખતે બાળકોની જાત પ્રત્યેની તેમ જ જાતિ વિષેની જિજ્ઞાસા પ્રથમ જાગૃત થાય છે. એટલે તે પોતાની ઇન્દ્રિયને અડે કે બીજાની ઇંદ્રિયને પણ અડવા જાય છે. મોટાંઓ તેને ભયંકર નૈતિક ગુન્હો ગણીને સખ્ત શિક્ષા કરે છે અથવા શિક્ષાની બીક બતાવે છે. 'અડીશ તો તારા હાથ કાપી નાખીશ અથવા ઇંદ્રિય કાપી નાખીશ.' એ બીક તો સર્વસામાન્ય હોય છે. ને એની

અસર બાળકના મન ઉપર એટલી ઉંડી રહે છે કે તે ગમે ત્યારે મોટી ઉંમરે જૂદા સ્વરૂપમાં જાગી ઉઠે છે.

બે વર્ષનું બાળક પોતાના શરીરની રચના જાણવા બહુ જ આતુર હોય છે. તેમજ પોતાનામાં ને બીજા ભિન્ન જાતીય બાળકોમાં કેવી ભિન્નતા છે તે જાણવા માગે છે. પણ તે જિજ્ઞાસા પૂર્ણ કરવા જાય છે ત્યારે તેને શિક્ષા મળે છે. આ ઉંમરે તેની સમજણશક્તિ ને ભાષાશક્તિ વધતી હોય છે. કોઇ પણ જાતના શબ્દો વપરાય તો તે તેના મગજમાં બરાબર રહી જાય છે. તેની સ્મૃતિ દૃઢ ને ઉંડી હોય છે. કોઇ પણ નવા પ્રસંગોમાં આ શબ્દસ્મૃતિ જાગૃત થાય છે ને તેથી બીક પેદા થાય છે.

મોટાંઓએ સમજી લેવું જોઇએ કે આ પ્રકારની જિજ્ઞાસા અને તેને અંગે અડવું કારવવું બાળકોમાં સ્વાભાવિક છે. તેથી તેને ભયંકર ગુન્હો ગણી કાપવા કારવવાની કે બીજી કોઇ પણ જાતની બીક બતાવવી નહિ અથવા સખ્ત શિક્ષા કરવી નહિ. એની જગ્યાએ સાચી ને યોગ્ય માહિતી તેને આપવી જોઇએ.

તા.

લોકો એમ માને છે...

બાળકને શું ગમે છે?

વ્યવસ્થા કે અવ્યવસ્થા?

શાંતિ કે ધોંધાટ?

કામ કે નિષ્ક્રિયતા?

લોકો એમ માને છે કે બાળકોને અવ્યવસ્થા ગમે છે કારણ તેઓ અવ્યવસ્થિત રહે છે ને અંવ્યવસ્થા ઉત્પન્ન કરે છે. પરંતુ તે માન્યતા ખોટી છે. બાળકોને વ્યવસ્થા પ્રિય છે. કારણ મનુષ્યનું માનસ વ્યવસ્થાપ્રિય છે. અવ્યવસ્થામાં તે ગુંગળાય છે, મૂંઝાય છે. તેને અવ્યવસ્થામાં કાંઇ સૂઝતું નથી. આપણે તેને સુવ્યવસ્થિત વાતાવરણ કરી આપતાં નથી, ને તે બિચારૂં નાનું હોવાથી મોટી અવ્યવસ્થા વ્યવસ્થિત કરી શકતું નથી- માટે તેને મૂંઝાતાં અકળાતાં જેમ તેમ અવ્યવસ્થામાં જીવવાનો રસ્તો શોધી કાઢવાનો રહે છે. ને તેને જ આપણે બાળકની અવ્યવસ્થા કહીએ છીએ. બાળકની અવ્યવસ્થા એ તો બિચારાની મૂંઝાએલ સ્થિતિ છે, જે આપણા અવ્યવસ્થિત વાતાવરણમાંથી ઉત્પન્ન થએલી હોય છે.

લોકો એમ માને છે કે બાળકોને ધોંધાટ ને ગડબડ પ્રિય છે; બાળકોને શાંતિગ મે જ નહિ ને શાંત બેસતાં આવડે પણ નહિ. કારણ બાળક ચંચળ છે. પણ તે માન્યતા ખોટી છે. બાળક ધોંધાટ ને ગડબડથી બહુ મૂંઝાય છે. તેના નાનાં નાનાં જ્ઞાનતંતુ મોટા અવાજથી બહુ અકળાય છે. તેના પર ખૂબ તાણ પડે છે. રોજ કેટલાયે અર્થ વગરના અવાજો તેના કાન પર નિર્દયતાથી આથડ્યા જ કરે, શેરીના ને ઘરનાં માણસો ખૂબ જોરથી વાતો કરતાં જ હોય; આજુબાજુમાં માણસો રાડો પાડતાં જ હોય, બારણાં ભટકાવતાં જ હોય, વાસણો ખખડાવતાં જ હોય ને તે બધું કારણ વગર, અર્થ વગર. બાળકનું મગજ આ ધોંધાટથી ખવાઈ જાય છે. આવી ધમાલમાં પોતાને બીજા સાંભળે માટે તેને પોતાનો નાનો અવાજ

પણ તાણવો પડે છે; ગળું દુઃખાવવું પડે છે. પણ બિચારૂં શું કરે ? અવાજ, ગડબડ અને ધોંધાટમાં જીવવાનો રસ્તો તેને શોધવો જ પડે ને તે શોધી લે છે કે ધોંધાટ કે ગડબડ કરવી એ જ તેનો રસ્તો છે. પણ . તેના જ્ઞાનતંતુ થાકી તો જાય છે જ.

લોકો એમ માને છે કે બાળકોને કામ કરવું ગમતું જ નથી. માટે બાળકો પાસે પરાણે કામ કરાવવું જોઇએ. પણ આ માન્યતા તદ્દન ખોટી છે. બાળકો કુદરતી રીતે ક્રિયાપ્રિય છે. પણ તેમને આ મોટાંઓના જગતમાં કામની સગવડ મળતી નથી. તેમને માટે યોગ્ય એવાં સાધનો મળતાં નથી. તેમને માટે સ્થળ મળતું નથી. મોટાંઓની ગમે ત્યારે રાડ પાડશે જ કે: '' આ શું કરે છે ? ત્યાં શું કામ અડ્યો ? આ શું કામ લીધું ? '' એવા અકસ્માતે વચ્ચે જ તેણે ક્રિયા કરવી રહી; એટલે તે નિષ્ક્રિયતા પ્રિય આસ્તે આસ્તે થતું જાય તો શી નવાઇ ? બાળકમાં અવિશ્વાસ રાખવાવાળા તો કયાંથી જ જોઇ શકે કે બાળકોને શું શું આવડે ને કેટલું કેટલું તેઓ કરી શકે છે.

બીજું જે ફાવે, જે ગમે, કે જેમાં સૂઝ પડે તે કરવાની સગવડ મળે નહિ, ને ન ફાવે, ન ગમે, ન સૂઝે તે ફરજીઆત કરવું પડે, તો તેવું કરવા કરતાં બાળકો ન કરવાનું પસંદ કરે તો શી નવાઇ ? તેથી મોટાંઓ માને છે કે બાળકોને કામ ન ગમે. આ કારણે બાળકોમાં કેટલી અમાપ ક્રિયાશક્તિ રહી છે તેનાથી તેઓ અજ્ઞાત જ રહી જાય છે.

બાળકનું લેખન

[એક ટ્રેનિંગ કૉલેજની વિદ્યાર્થિનીઓ આગળ આપેલા ભાષણનો સાર. સ્થળ સંકોચને લીધે અરધો ભાગ આવતા અંકમાં આવશે. તંત્રી.]

બાળકને નિશાળે બેસાડે કે માબાપો તરત તપાસ રાખવા માંડે છે ' તેને કાંઇ લખતા આવડ્યું ?' કેટલા એકડા આવડ્યા અને કેટલું લખતાં આવડ્યું તે પરથી બાળકના જ્ઞાનમાં કેટલો વધારો થયો તેનું માપ કઢાય છે. આ સ્થળે એકડા સંબંધે આપણે વિચાર છોડી દઇએ પણ જ્ઞાનના સાધન તરીકે લેખન શું ભાગ ભજવે છે તેનો વિચાર કરીએ.

શિક્ષકો પણ લેખનને ખુબ મહત્ત્વ આપે છે. શિક્ષકો તેને મહત્ત્વનું ગણે છે માટે માબાપો ગણે છે કે માબાપો તેને મહત્ત્વ આપે છે માટે શિક્ષકો તેના પર ભાર દે છે તે નક્કી કરવું અઘરૂં છે. બન્નેએ અન્યોન્ય મકકમ કરી લેખન પર ભાર દેવાની પ્રથા રૂઢ કરી છે. એમ કહીએ તો ચાલે. ગમે તેમ હોય આજે પણ બાળક નિશાળે બેસે કે તેને કક્કો કે એકડો ઘૂંટવાનું એટલે લખવાનું કામ પહેલાં શીખવાનું હોય છે. પાટીને કાંકરો એ નિશાળે જતા બાળકની પ્રથમ જરૂરીઆત હોય છે. શું લખવું એ બાળકને અર્થાત્ મનુષ્યને સાચે જ એટલું બધું ઉપયોગી છે કે જરૂરનું છે ? આપણા ભવિષ્યના જીવનમાં લખવાની કયાં કયાં અને કોને કોને જરૂર પડે છે તે જરા તપાસીએ તો શું દેખાય છે ? સામાન્ય મધ્યમ વર્ગ કારકુનીનો ધંધો કરે છે તેથી તેમને કાગળોની નકલો કરવામાં, હિસાબના ચોપડા રાખવા કરવામાં લખવું પડે છે. વેપારી વર્ગને હિસાબ કિતાબ અને વેપારને લગતા કાગળો લખવા માટે લખવું પડે છે. શ્રીમંતવર્ગ કામ-

કાજ ઉપરાંત પણ થોડો ઘણો પત્રવ્યવહાર શોખની ખાતર ચલાવે છે.

બાકી સર્વ સામાન્ય વર્ગને જરૂરનું લાગે એવું લેખન તે પત્રલેખન. ખેડુત હોય કે લુહાર સુતાર હોય, ભંગી હોય કે બ્રાહ્મણ હોય. બીજે ગામ રહેતા પોતાના ભાઇના સમાચાર આવે ને આપણા સમાચાર તેને લખી જણાવવાની ઇચ્છા સૌને હોય છે. સાસરે ગએલી દીકરી પીયરના સમાચાર મેળવવા તલસતી હોય છે ને પીયરીયાં દીકરીના સમાચાર માટે તેટલાં જ ઉત્સુક હોય છે. હવે તો છોકરા છોકરીઓ ભણવા બહાર ગામ જાય છે એટલે તેમના કાગળો વધ્યા, ધણી કમાવા માટે કે ભણવા માટે પરગામ જાય ને કવચિત ધણીઆણી ભણવા કે નોકરીએ પરગામ જાય એટલે હવેના બદલાતા રિવાજે પ્રમાણે કાગળો લખવાની ને વાંચવાની જરૂર મોટા પાયા ઉપર વધી. બાકી સાહિત્ય સર્જન તરીકે લેખ લખવા કે કાવ્યો લખવા, કે વિજ્ઞાનની ચોપડી લખવી કે છાપું ચલાવી અનેક વિગતો લખવી એવું કરવાવાળો તો જનતાનો બહુ જ થોડો ભાગ છે–જેમને કામ ખાતર લખવું પડે એમ નથી પણ તેઓ લખવા ખાતર જ લખે છે. પંદર પંદર વર્ષ સુધી ભણીને બી. એ. ને એમ. એ. થએલા સો વિદ્વાનોમાંથી નવાણું જણા તો ધંધાને અંગે કે કાગળ પત્ર સિવાય બીજું લખતા નથી. લખવાની તેમને જરૂર પડતી નથી. સોમાં એકાદ પણ લેખક નહિ હોય; જ્યારે લખવાની કળા પહેલા જ દિવસથી શીખવાનું તો સૌને માથે ફરજીઆત હોય છે. પેન્સિલ કે પેન પર કાબૂ એ જ જાણે કે જીવન સમસ્તની પ્રથમ જરૂરીઆત ન હોય એવી રીતે આપણા ભણતરની શરૂઆત પાટી પર કાંકરાથી લખવાનું શીખવાથી થાય છે. ખરી રીતે લેખનની જરૂરીઆત જીવનમાં ઘણી મોડી ઉભી થાય છે. પત્ર લખીને સમાચાર જણાવવાની જરૂર પણ બાળપણમાં હોતી નથી. ને કાવ્ય કે લેખો લખવાની શક્તિ પણ સામાન્ય બાળકોમાં હોતી નથી. અને જે કોઇ અસાધારણ બાનેકને નાની ઉંમરે સાહિત્ય-સર્જન કરવું જ હોય તો તેના પુરતી કોઈ લખી દેનાર લહીઆની ગોઠવણ કરી શકાય. શિક્ષકે; માબાપોએ કે બીજા મિત્રોમાંથી કોઇએ પણ આવા બાળકની આટલી સેવા ઉઠાવવી ઘટે. નિશાળના સામાન્ય બાળકોમાં જે આપણે કાગળ પેન્સિલ કે બીજું લખવાનાં સાધનો પૂરાં પાડી કહીએ કે 'લખો' તો લગભગ સોએ સો ટકા બાળકો પૂછે છેઃ 'શું લખીએ!' એટલે શું લખવું–લખવાનું વસ્તુ તેમની પાસે હોતું નથી. સારાંશ બાળકોને કાંઇ પણ લખવાનું હોતું નથી છતાં લખવા ઉપર જ ભાર દઇ આપણે પ્રથમ લખવાનું જ શીખવીએ, માબાપો પણ બાળકોએ કેટલું લખ્યું તે જ જુવે શિક્ષકો પણ તે જ આખો દિવસ કરાવે ને પરીક્ષકે પણ આવતાવેંત તે જ જોવું; ને જે વિષય જીવનમાં બહુ ઓછો ઉપયોગી થાય છે તેના ઉપર વર્ષોનાં વર્ષો મહેનત કરવી એ પ્રમાણની બહાર છે. લેખનશિક્ષણ જરૂરનું જ નથી એમ કહેવાનો આશય નથી પણ તેના પર મૂકાતો ભાર અસ્થાને છે.

લેખન ઉપર વધારે પડતી મહેનત લેવાય છે અને ઘણો વખત અપાય છે એનું, જ્યારે એક કારણ લેખનને જ ભણતરનું મુખ્ય અંગ ગણી લેવાની ભૂલ એ છે ત્યારે બીજું કારણ લેખન-શિક્ષણની ભૂલભરી રીત એ છે. અત્યારની નિશાળોમાં ચાલતી લેખનશિક્ષણની રીત એટલી, ઘણી રીતે ઉંધી છે કે જે પ્રથમ જોઇએ તે પછી લેવાય છે ને પછી લેવાવું જોઇએ તે પ્રથમ લેવાય છે. તેમ જ લેખન માટે લખતાં શીખનારની જે સ્નાયુ-ગત, ઇન્દ્રિયગત તથા માનસિક પૂર્વ તૈયારી જોઇએ તેનો અભાવ, એ પણ એક મોટું કારણ છે. લેખનશિક્ષણની રીતમાં કેવી રીતે ભૂલ છે ને તેમાં કઈ રીતે સુધારો કરવો ઘટે તે અહીં ટૂંકમાં

જોઇ જઇએ.

બાળક ભણવા આવે કે તેને પાટી પર લખવા બેસાડવું એ જ સૌથી મોટી ભૂલ છે. સીધું લખ-લખવાનું શરૂ કરતાં પહેલાં તે માટે કેટલીએક પૂર્વ તૈયારીઓ થઈ જવાની જરૂર હોય છે. ત્રણ આંગળાંમાં પેન્સિલ કે કાંકરો કે વતરણું પકડીને તેને પોતે ધારે તે રીતે ફેરવી શકે એટલે પેન્સિલ ઉપર કાબૂ મેળવવા માટે બાળકને પ્રથમ પાટી પર કાંકરાવતી કે શક્ય હોય તો કાગળ પર પેન્સેલવતી કે પાટિયા ઉપર ચાકવતી કે આખરે ધૂળમાં વતરણાવતી થોડું ચિત્રકામ કરવા દઈએ તો બાળકના આંગળાંના સ્નાયુનું ઝીણું હલનચલન સહેલાઇથી થવા લાગે છે. પેન્સિલ કે કાંકરો હાથમાં ઝાલી તે વતી ગમે તે આકાર કાઢવો તેને માટે સિદ્ધ વાત થઇ જાય તો બાળકને ક, ખ કે ગ કાઢતી વખતે પેન્સિલ કેમ ઝાલવી ને કેમ ફેરવવી તે વાત પણ નવીન જ શીખવાની રહેતી નથી. ચિત્રમાં ખાસ લાકડી કે પેન્સિલ કે દડો કાઢવાને બદલે બંગડી કે પ્યાલો કે એવી કોઇ વસ્તુની મદદથી પાટી પર આકૃતિ પાડી તેમાં ઉભા ને આડા લીંટા પૂરવાનું બતાવીએ તો બસ છે. આવા લીંટા પૂરવાથી આંગળાંપરનો કાબૂ મજબુત થાય છે.

લખવા માટે બીજી જરૂરીઆત તે અક્ષરનો ઘાટ ધ્યાનમાં રહેવો એ છે. તે માટે અક્ષરો શીખતી વખતે સારા વળાકદાર મોટા કદના અક્ષરો તેમની નજર આગળ આવવા જોઇએ. અક્ષરો સાથે ચિત્રો હોય, જાતજાતના રંગો હોય કે બે ચાર અક્ષરો એક સાથે એક જ પાના પર હોય તો અક્ષરની છાપ તેટલી ઝાંખી પડે છે. એને બદલે એક વખતે એક જ મોટો અક્ષર બાળકના હાથમાં આવે તો તેની છાપ સારી ચોખ્ખી પડે છે. ઉપરાંત એ અક્ષર પર જો બાળક આંગળાં ફેરવે તો તેની છાપ વધારે ઉંડી જાય છે; કારણ આંખ ને આંગળાં બન્ને વતી તે છાપ ગ્રહણ કરે છે. તેની સાથેસાથે બાળક તેનું નામ પણ ઉચ્ચારે તો આકાર અને ઉચ્ચારનો મેળ સધાય છે. આ રીતે એક એક અક્ષરનો ઉંડો પરિચય બાળક મેળવે તો તેને લખવામાં તે મદદ રૂપ નીવડે છે.

લખવામાં બીજી પણ કેટલીએક બાબતો ધ્યાનમાં રાખવાની હોય છે. જેમકે આપણે ગુજરાતી વગેરે ભાષાઓ કાગળની ડાબી બાજુથી જમણી તરફ લખીએ છીએ; તેમ જ ઉંચેથી શરૂ કરી એક નીચે એક એમ લીંટીઓ લખીએ છીએ. ત્રીજું શબ્દો છૂટા પાડીને લખીએ છીએ, વાક્યો પણ છૂટા પાડીએ છીએ; આ બધી નાની બાબતો છે. છતાં બાળકો માટે લેખનનો કિલ્લો હાથ કરવાના માર્ગમાં તે નાની નાની ટેકરીઓ તો છે જ કે જેના પર ચડીને તેમણે આગળ જવું જોઇએ. માટે આ બધી બાબતો જુદી જુદી તેમને બતાવવામાં આવે તો તેમનું કામ સરલ થાય. મોન્ટીસોરી પદ્ધતિમાં વપરાતી ચલમૂળાક્ષરોની પેટી આ બાબતમાં બહુ જ સરલતા કરી આપનારી છે. તેમાં તૈયાર અક્ષરોથી બાળકો લખે છે તેથી લખવાના રીતરિવાજો–Conventions–શીખતી વખતે તેમને અક્ષરનો મરોડ યાદ લાવવો ને હાથવતી તે કાગળ ઉપર ઉપજાવવાનું અઘરૂં કામ કરવું પડતું નથી. તૈયાર અક્ષરો લઇ આંકેલા પાટિયા પર મૂકીને તે ધારે તે શબ્દો અને ધારે તે વાક્યો લખી શકે છે. એટલે શબ્દની શરૂઆત કયાંથી કરવી, લખાણની શરૂઆત કયાંથી કરવી, શબ્દ છૂટા કેમ પાડવા વગેરે બાબતો તરફ જ ધ્યાન દેવાનું તેને ઠીક પડે છે.

ચલમુળાક્ષરની પેટીમાંથી તો બાળકો ઘણું ઘણું શીખે છે. બારાક્ષરીના ચિહ્નો જોડી 'ક'ની 'કી' કેમ કરવી 'દ'નો 'દા' કેમ કરવો વગેરે આખી બારાક્ષરી એમાંથી તે બહુ જ રસિક રીતે શીખે છે. બારાક્ષરીનાં ચિહ્નો પ્રત્યક્ષ હાથમાં ઉપાડી શકે છે. તેથી તેમનો પરિચય વધારે ગાઢ બને છે.

આ બધી વાતોની સાથે જે મુખ્ય વાત બાળકો

આમાંથી શીખે છે તે એ કે, બે કે ત્રણ અક્ષરો ભેગા મૂકીને ભેગા ઉચ્ચારાય તો તેમાંથી કાંઇક અર્થ ઉત્પન્ન થાય છે. જેમકે બાળક 'પ' લે, 'ગ' લે ને ભેગા મૂકે; ને બોલે 'પગ'. તો જેના વડે તે ચાલે છે તે પગ, એવો અર્થ નીકળે. એ વાત બાળકને બહુ જ રમુજ આપે છે તેથી તે અર્થવાળી ભાષા લખવા લાગે છે. આમ આ પેટી તો એક નદુઇ પેટી છે ને બાળકોના લેખનશિક્ષણમાં તે અત્યંત મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે. બીજી નિશાળો અક્ષરો ગમે તેમ શીખવતી હોય તો પણ આ પેટીને જો અપનાવી લે તો તેમની અને બાળકોની આગળ ઉપરની ઘણી મૂંઝવણો દૂર થશે.

ચિત્રો કાઢવાથી આંગળાં ને હાથ તૈયાર થાય, અક્ષરોને ચલ મુળાક્ષરદ્વારા અક્ષરનો મરોડ, બારાક્ષરી કેમ જોડાય ને કાગળ પર કેમ લખાય તે બધું શીખે, એટલે બાળકોને લખવા બાબતની બધી આટીઘૂંટી આવડી જાય છે. હવે માત્ર તેને માટે અક્ષરો સંભારીને લખવાનું જ બાકી રહે છે. જેમ જેમ બાળકોના મગજ પર અક્ષરો અને શબ્દોની છાપ ઉંડી જતી જાય છે તેમ તેમ તેઓ લખ્યા વગર રહી જ શકતા નથી. તે વખતે તેમને પાટી કાંકરો કે પાટિયું, ચાક કે કાગળ પેન્સિલ આપીએ તો બાળક આખો વખત લખ્યાં જ કરે છે. લખવાની જ તેને લત લાગી જાય છે. પણ આપણી શાળાઓમાં તેનાં આંખ હાથ મગજ તૈયાર થાય ત્યાં સુધી રાહ જોવાની પ્રથા જ ન હોય એટલે પહેલા દિવસથી બાળકને લેખન શિક્ષણ શરૂ કરવું પડે છે તે બે વર્ષ, પાંચ વર્ષ કે કદાચ જીંદગી સુધી અધૂરું જ રહી જાય છે. કારણ બધું જ અપરિપક્વ સ્થિતિમાં કરવાનું. લખવા માટે હાથ તૈયાર ન હોય ત્યારે લખવાનું. તેની સાથેના નવા અક્ષરો શીખવાના; તેની સાથે જ કેમ લખાય, કયાંથી લેખાય, લખવાનો અર્થ શું એ બધું એકી સાથે ભેગું. એટલે પહેલા દિવસના બ્રહ્મગોટાળામાંથી તે જ્યારે બહાર નીકળે ત્યારે ખરૂં.

હવે પછી લેખનશિક્ષણનાં જે બીજાં અંગો જેમકે જોડાક્ષર લેખન, સુલેખન, શુદ્ધલેખન, ગતિલેખન તેમ જ લેખનનું વસ્તુ વગેરે સંબંધે થોડો વિચાર કરીને આ વિષય પૂરો કરીશું.

તા.

સુખી.....કેમ.....થવાય ?

જમના એક ગરીબ કુટુંબની છોકરી હતી. વિમલા–તેની બેનપણી ખૂબ શ્રીમંત કુટુંબની હતી. બન્ને સાથે ભણે, સાથે વાતો કરે, એક બીજાના જીવનથી પરિચિત થાય ને મનમાં મનમાં એક બીજાના જીવનની અદેખાઇ કરે. જમનાને થાય કે વિમલા કેટલી સુખી ? વિમલાને થાય કે જમના કેટલી સુખી ? ખરેખર સુખી કોણ હતી તેનો નિર્ણય વાચકને સોંપીએ.

વિમલા એક સંસ્કારી ને સુશિક્ષિત ગણાતા કુટુંબની છોકરી, દર ઉનાળામાં તે તેની મા સાથે મહાબળેશ્વર હવા ખાવા જાય. દિવાળીની રજામાં તે લોણાવળા પોતાના બંગલામાં રજા ગાળે. નિશાળે તેને ઘરની ગાડી તેડવા મૂકવા આવે. નિશાળના સમારંભમાં તે સારાં કપડાં ને ઘરેણાં પહેરીને આવતી. નિશાળની મોટી શિક્ષિકા કોઇ વાર તેની ગાડીમાં જાય. નિશાળમાંથી કાંઇ પણ મંગાવવાનું કહે તો વિમલા તરત લાવતી, ને સારૂં લાવતી ચોપડી, નોટો, શિવણનો સામાન, પેન્સિલ, રબ્બર બધું વિમલાનું સુંદર ને સરસ હોય.

જમનાને મનમાં થતું: " અહા ! વિમલા કેટલી સુખી ! ઘરેણાં કપડાંનું જવા દઈએ તો પણ દર વર્ષે મહાબળેશ્વર જેવા સુંદર સ્થળે મુસાફરી કરવી, પોતાના સુંદર મકાનમાં રહેવું, પોતાના સુંદર બગીચામાં હરવું ફરવું. અને કાંઈ પણ જોઈએ તો તરત મળે. આહા ! કેટલું સુખી જીવન !

" મારે શું છે ? કશું જ નથી. જોઈતી વસ્તુ બે ચાર મહિને મળે, ને ન પણ મળે. 'બેન આના વગર ચલવી લેજે.' એ તો હમેશ સાંભળવાનું હોય જ. મહાબળેશ્વર કેવું ને માથેરાન કેવું ? રજા પડે એટલે 'બેનને ઘેર જા, કાં તો કાકાને ઘેર જા, નહિ તો અહીં જ રહે.' બેનને ઘેર એનાં છોકરાં રાખવાં પડે ! કાકાને ઘેર રસોઇ પાણી કરવાં પડે ને ઘેર જ રહેવું કોને ગમે ? બેનપણીઓ બધી ગઇ હોય હવા ખાવા ને મારે ઘેર જ રહેવું રજા પછી બેન સૌને પૂછે 'કયાં ગયાં હતાં ?' બધાં જૂદાં જૂદાં ગામોનું નામ લે ને મારે કહેવું પડે 'કયાંઈ નહિ.' કેટલી શરમ થાય ! લુગડાં કપડાંનું પણ એમ જ. વિમલા વર્ષમાં કેટલીએ જાતની સાડી પહેરે ને મારે બે સાડી ફાટે ત્યારે બીજી બે મળે; ને તે પણ વહેલી ફાટે તો ન ચાલે. આનું નામ કાંઇ જીવન ? આ તો મરણ."

વિમલા મનમાં કહેઃ " અહા ! આ જમના કેટલી સુખી ! મને પાંચ દિવસ પણ એના જેવા મળે તો હું કેટલી ભાગ્યશાળી થાઉં ? એ જ્યાં જોઈએ ત્યાં જાય. સાંજે એકલી ફરવા જાય, સર્કસ જોવા જાય. રજામાં ગિરનાર જાય; ગમે ત્યાં જાય. કોઇની બાસ રજા લેવી ન પડે. ને લેવી પડે તો તેને કોણ ના પાડે છે ? આજે કહેતી હતી કે અમે તો પાંચ વાગ્યે ઉઠીને દરિયા કિનારે ફરવા ગયાં હતાં. મારે તો સ્વપ્નામાંજ દરિયો જોવાનો. ઝાઝાં કપડાંની કાંઇ નહિ કે પોશાક ઘરેણાંની કાંઇ નહિ. અને બાવાનું પીવાનું દુઃખ કાંઇ ઓછું ? ન બાવું હોય તોયે બાવું પડે. ને જે બાવાનું મન થાય તે તો કોઇ કાળે મળે જ નહિ. મારે જમના પાસેથી બોર લઇ ચોરીને બાવાં પડે. એ કાંઇ ઓછું દુઃખ !

" મારે તો શું છે ! કશું જ નથી. કોઇ સાથે આવે તેમ હોય, અને ગાડીને ફુરસદ હોય તો ફરવા જવાની વાત કરાય ને તે પણ દસ વાર ના પાડ્યા પછી એક વાર હા પડે. દાદીમાનું હંમેશનું " રોજ રોજ ફરવા શું જવું'તું ? આપણા જેવાને એ ન શોભે. સિનેમા સર્કસ શું જોવાં ' તાં ?" છે જ.

" રજા તો મને જરાયે ન ગમે. એ...જવું પડે મહાબળેશ્વર કે માથેરાન. મોટા મોટા લોકો ભેગા થાય. ત્યાં 'આમ જ પહેરવું જોઇએ', આમ જ ચલાય', ' આમ જ બેસાય, આમ જ બોલાય.' હું તો કયારે નિશાળ ઉઘડે ને મારી બેનપણીઓમાં જઇ બોલવા ચાલવાની છૂટ ભોગવું તેની રાહ જ જોયા કરું. જરા બહાર જવું હોય તો ' કપડાં બદલવાં જોઇએ. આમ જ પહેરવું જોઇએ. આમ જ ઘરેણાં જોઇએ.' મને તો થાય છે ઘરેણાં બધાં દઉં ને જમનાને ત્યાં ચાર દિવસ તો કેવી મજા ! મારા જેવી જ મડી તે કેમ સુખી થાય !"

ત્યારે બરૂં સુખી કોણ બરી રીતે બને દુઃ

માબાપો પાસે જો જીવવાની કલા હોત તો બન્ને સુખી થઇ શકયાં હોત. બન્નેના દુઃખ માટે તેમના માબાપોને જવાબદાર ગણવા જોઇએ. જમના ગરીબ અને સાદા જીવનનો આનંદ લઇ શકી હોત ને વિમલા વિપુલતાથી કંટાળી ગઇ ન હોત. શ્રીમંતોની અદેખાઇ અથવા શ્રીમંતો તરફ જોઇને અસંતુષ્ટ રહેવાનું બાળકોને માબાપો જ શીખવે છે. આપણી પાસે કેટલાં સુખનાં સાધન છે ને તેમાંથી કેટલો આનંદ લૂંટી શકાય તેમ છે તે માબાપો બાળકોની નજર આગળ લાવતાં જ નથી. જગતમાં ઇશ્વરની કૃપાએ જે આનંદો મળે છે તે મહા મુલ્યવાન છે, તે તો માણસો કૃતઘ્ન થઇને ભૂલી જાય છે. ખુલ્લી હવામાં હરી ફરી શકાય છે. સૃષ્ટિના સુંદર દૃશ્યો મફત જોવા મળે છે. હવા અજવાળું બધું મફત ઢગલાબંધ મળે છે. તે બધું તો માણસોના ધ્યાનમાં જ આવતું નથી. ઉલટું "પેલીએ જરીની સાડી પહેરી તેવી મારી પાસે નથી." એ, એક કૃત્રિમ છતાં મહાન દુઃખ થઈ પડે છે.

સૌથી પહેલું છોકરાં ગાડીમાં ફરવા જાય છે અને ચાલીને જવાનો આનંદ લૂંટી શકતાં નથી માટે તેમની દયા આવાને બદલે 'તેવું આપણને નથી.' આ અસંતોષથી દુઃખી થવાનું સાથેના માબાપો ને વડિલો પાસેથી સીધી જીવનથી ઉડતરી રીતે શીખે છે. માબાપો બીજાના બાળકોને સુખી જોવા ઇચ્છે પણ ય કે વિમલા કે ચાવી તેમને ન આપે, તે શા ભના કેટલી સુખપોતે દુઃખી અને અસંતુષ્ટ તેનો નિર્ણય વાચક કરે છે ને દુઃખી થવાની ા એક સંસ્કારી ને સુ

કરી, દર ઉનાળામાં

એકવાર રસ્તા પરથી જતાં મેં એક ડાહી બાઇનો તેના છોકરા સાથે ચાલતો સંવાદ સાંભળ્યો. બાળક કહેઃ " બા, આપણે આવી ગાડી હોત તો કેવું સારું થાત ? આ જો ને, ચાલીને પગ દુખવા આવે છે તે ન આવત."

તેની બા કહેઃ " જો ને પેલો લંગડો ! બિચારો ચાલીયે શકતો નથી. આપણે કેવાં મજાનાં બે પગે ચાલ્યાં જઇએ છીએ ! ને તેને તો કોઈ ઉપાડે તો જઇ શકે. બિચારો કેટલો દુખી !"

બાળક લંગડા તરફ જોઇ રહ્યો. તેનું દુઃખ કલ્પી લીધું અને પોતાના પગ સામે જોઇને કૂદતો કૂદતો આગળ ચાલ્યો.

ખરેખર પેલી બેન બહુ જ ડાહી ગણાય. તેણે બાળકને બે વાક્યોમાં ને બે ક્ષણમાં જીવનના ઘણા મોટા પાઠો ભણાવ્યા. આપણી સ્થિતિથી આપણે કંટાળીએ ત્યારે આપણા કરતાં દુઃખી જીવો તરફ જોઇએ, તેમનો વિચાર કરીએ તો આપણા સારા ભાગ્યની કલ્પના થાય છે એ વાત તેણે તેને બતાવી. બીજું, સાજા પગ, સાજા હાથ, સાજી આંખો એ બધું કેટલું કિંમતી છે તેની તો આપણને કલ્પના જ હોતી નથી. કોઈ પણ અપંગ કે માંદાને જોઇએ ત્યારે સુદઢ શરીર એ પોતે જ કેટલી મહાન સંપત્તિ છે તેની કિંમત સમજાય છે.

ત્રીજું, આડકતરી રીતે પાંગળા અને ગાડીમાં બેસનારને પણ સરખાવ્યા. બંનેને પગે ચાલવાની મજા તો નહિ જ. એકને પગ નથી માટે ને બીજાએ હાથે કરી પગ પંગુ બનાવ્યા છે માટે.

આમ માબાપો ને વડિલો બાળકોને સાચા સુખની ચાવીઓ આપે તો બાળકોને કેટલાં સુખી બનાવે !

સામેથી વિમલા પણ પોતાને એટલી ને એટલી જ દુઃખી માને છે. જમનાની જેમ તેને પણ જોઈતું મળતું નથી. જમનાને પૈસાનો અભાવ, તો વિમલાને શ્રીમંતાઈની ખાનદાની પરત્વેનો માબાપોનો ખોટો ખ્યાલ ગુલામ બનાવે છે. ચાલીને ફરવા ન જવાય, સિનેમા સર્કસ જોવા ન જવાય, કોઈને ઘેર ન જવાય, એકલા ન જવાય, તેમ ન થાય ને આમ ન થાય. શ્રીમંતાઈની ગુલામીમાં તો આજે ઘણાં બાળકો જકડાઈને સાચેસાચ દુઃખી થાય છે. જ્યાં ને ત્યાં તેમની ખાનદાનીના ખોટા ખ્યાલો આડે આવે છે. બિચારી વિમલા મહાબળેશ્વર જાય તો પણ દુઃખી અને ગાડીમાં ફરે તો પણ દુઃખી. મિત્રોની હાજરી તો તેને ઉલટું વધારે દુઃખ આપતી; કારણ તેને તેમની હાજરીમાં ખાનદાનીનું કૃત્રિમ જીવન જીવવું પડતું. તે ક્યાંયે પોતાનું સ્વાભાવિક જીવન જીવી જ શકતી ન હતી. તેથી તે દુઃખી હતી, તેમાં શી નવાઈ! બાલપણમાં જ દુઃખી થયેલી વિમલા મોટી ઉંમરે કેવી રીતે સુખી થઈ શકે? તેના માબાપો તો પોતાના જેવા ખાનદાન ગણાતા શ્રીમંત ઘરમાં તેને પરણાવી વિમલાને સુખી કરી એમ માનશે. પણ પોતાને હાથે વિમલાના જીવનની ઉગતી કળી તેમણે કચડી નાખી છે તેની તેમને ખબર છે ખરી!

સારાંશ, આજે ગરીબો ને શ્રીમંતો પોતાના અજ્ઞાનને કારણે પોતાના બાળકોને દુઃખી કેમ થવાય તેની કેળવણી આપી રહ્યાં છે. માબાપો આ વાત વિચારશે? ને બાળક, જીવનમાં સુખી કેમ બને તેવો રસ્તો તેને આપશે? તા.

બાળકો..... અને..... સ્વચ્છતા

હાથ પગ વગેરે ધોવામાં બાળકને મજા આવે એવી જાતની વ્યવસ્થા ઊભી કરો અને તમે બાળકની અંદર સ્વચ્છતાની ટેવ પાડવામાં મોટા ભાગે સફળ થયા છો એમ ખાત્રીથી માનશો.

સવારના નવ દસ વાગ્યે બાળક ધૂળથી સરસ મજાનું રગદોળાઈને રસોડા પાસે આવીને ઊભું રહે એટલે દરેક માતાને મનમાં એકદમ થઈ જવાનું કે એ હાથપગ ધોઈને આવે તો કેવું સરસ! માતાના મનમાં પહેલો વિચાર એ નથી આવતો કે બાળકને રમવાની કેવી મજા આવી હશે! એને બદલે બાથી એમ જ કહેવાઈ જવાય છે: "બચુ, જા જઈને હાથ મોં ધોઈ આવ." બાપા ગામમાંથી કે ઑફિસેથી પોતાના બે ચાર મિત્રો સાથે સાંજના આવે અને બાળકને ધૂળના કૂબા બનાવતું જુએ એટલે: 'કેમ, કેવીક મજા આવે છે?' એમ કહેવાને બદલે તરત જ રાડ પાડશે: 'કીકી, જા હાથપગ ધોઈ આવ.' 'જાઓ, હાથ પગ ધોઈ આવો' આ ધૂમ દિવસમાં કેટલીયે વખત સાંભળવામાં આવે છે. બાળક રોટલી અને મધ ખાવાની મજા લૂંટતું હોય કે ધૂળ અને પાણી ભેળવી આનંદ માણતું હોય કે લપસણા ઉપર લહેરથી લપસી આવીને એની વાતોએ ચડયું હોય, ત્યાં બાળકના ઉલ્લાસમાં ભંગ પાડતી, 'હાથપગ ધોઈ આવો' ની ધૂમ પડી જ સમજો ને!'

માબાપ બાળકોને ચોખ્ખાં રાખવા શા માટે ઇચ્છે છે? બાળકોને ચોખ્ખાં રાખવાના પાછળ કદાચ સ્વાભિમાનની ભાવના હોય,

તેને પરણાવી વિમલ
નશે. પણ પોતાને હાથે
તી કળી તેમણે કચડી
ખબર છે બરી!
શ, આજે ગરીબો ને શ્રીમંત
કારણે પોતાના બાળકોને
તની કેળવણી આપી રહ્યાં છે.
ત વિચારશે? ને બાળક, જીવન
ને તેવો રસ્તો તેને આપશે?

...સ્વચ્છતા

ના કૂંપા બનાવતું જુએ એટલે
મજા આવે છે?' એમ કહેવ
' રાડ પાડશે: 'કીકી, જા હા
, 'જાઓ, હાથ પગ ધો
મ દિવસમાં કેટલીયે વખત
. બાળક રોટલી અને
ટતું હોય કે ધૂળ અને
માણતું હોય કે લપસણ
આવીને એની વાતે

ગંદા બાળક કરતાં સ્વચ્છ બાળક એ વધારે પસંદ કરવા લાયક મિલકત હોય. કદાચ વિજળીના આંચકાની માફક એકદમ મગજમાં વિચાર ઝબકે કે બાળકે મધ કે મુરબ્બો બાધો અથવા ધૂળમાં રગદોળાઇને આવ્યું એટલે આપણા ઘરનાં બારીબારણાંના સરસ મજાના રંગ રોગાનનું આવી બન્યું જ સમજો ને! કેમકે બાળકના આખા શરીરને અને મધ, મુરબ્બો, ધૂળ, ગુંદર વગેરેને જાણે કે કુદરતી સંબંધ જ ન હોય એમ એ બધાં બાળકના શરીર આખાને ચોટી જાય છે. આ ઉપરાંત એક બીજું પણ કારણ હોઇ શકે. ઘણાં માબાપોને બબર છે કે ચેપી રોગો ફેલાવવામાં હાથ ઘણો મોટો ભાગ ભજવે છે. આવાં માબાપ જમતાં પહેલાં પોતાનાં બાળકો હાથ પગ સાબુથી બરાબર ધોવે એ માટે ખૂબ આગ્રહ રાખે છે.

પણ આ બધાં તો મોટેરાં માટે સ્વચ્છ રહેવાનાં કારણો છે. બાળકને તો એમાંથી એકેની પડી હોતી નથી. એનામાં એ ઉંમરે નથી હોતી સ્વાભિમાનની ભાવના, નથી હોતો રંગરોગાન બચાવવાનો ખ્યાલ કે નથી હોતી ચેપી રોગોનો ફેલાવો ન થાય તે માટે રાખવી જોઇતી સાવચેતી. એ બધાં કારણો બાળક માટે તો નકામાં છે. આપણે મોટેરાં એક વસ્તુ ભૂલી જઇએ છીએ કે બાળક ઉંમરલાયક થાય–મોટેરું થાય તે પહેલાં મોટેરાં માટે સ્વચ્છ રહેવાનાં જે કારણો હોય છે તે તેને માટે નથી હોતાં. એટલે આપણે સ્વચ્છતા માટેના આપણા નિયમો બાળક ઉપર લાદવા જઇએ ત્યારે આ વસ્તુ ખ્યાલમાં રાખવી જોઇએ. માણસ ઉંમર લાયક થાય ત્યાર પછી તો બીજું કંઇ નહિ તો એનું સ્વાભિમાન એને સ્વચ્છ રહેવાની મદદે આવે છે. મોટી ઉંમરના માણસને લાગે છે કે પોતે સ્વચ્છ નહિ રહે તો પોતાનું સ્વાભિમાન હણાશે.

પણ સાધારણ બાળકને તો ચોખ્ખા રહેવું કે ગંદા રહેવું એ બન્ને સરખું છે. એને તો બન્નેમાંથી એકે સ્થિતિ તરફ કંટાળો હોતો નથી. એના મનમાં તો એક જ ભેદ હોય છે કે ચોખ્ખા રહેવામાં ઘણી તકલીફ હોય છે જ્યારે ગંદા રહેવું ઘણું સહેલું હોય છે. બાળકના મનમાં સ્વચ્છ રહેવાની તરબડ કરતાં કાંઇક બીજું વધારે મહત્ત્વનું કારણ ઘુસાડવાનો પ્રયત્ન આપણે મોટેરાં કાયમ કરતાં હોઇએ છીએ. જાણે કે આપણે બહારથી કોઇ વસ્તુ બાળકના ઉપર લાદવાનો પ્રયત્ન કરતાં ન હઇએ એવી પરિસ્થિતિ હોય છે. પણ સાચી સ્વચ્છતા બહારથી પરાણે લાદેલી વસ્તુ ન હોવી જોઇએ. સાચી સ્વચ્છતા કાંઇ જોર-જુલમ કરવાથી નથી આવતી. જ્યારે જ્યારે બાળક આપણા પંજામાં સપડાય એટલે એને સાબુ, પાણી અને ટુવાલથી સાફ કરવાથી સાચી સ્વચ્છતા ઉભી થતી નથી. આપણે તો બાળકને પોતાને સ્વચ્છ રહેવાનું અંદરથી ઉગી આવે એવું માગીએ છીએ. આપણે તો એવું ઇચ્છીએ કે બાળકને એમ ન લાગે કે એને સ્વચ્છતાનો બોજો ઉપાડવાનો છે. પણ એને તો એમ થઇ જવું જોઇએ કે સ્વચ્છતા તો એનાં પોતાનાં સુખ સગવડ, એની તબીયત અને એના પોતાના જીવનની સફળતા માટે છે. આપણે જો આમ કરી શકીએ તો જ બાળકમાં સાચી સ્વચ્છતા આવવાની છે.

પણ આ બને કેવી રીતે ? આના માટે મોટા ભાગે પહેલી વસ્તુ તો એ છે કે આપણે સ્વચ્છતાને બાળકના દૈનિક કાર્યક્રમમાં દાખલ કરી દેવી જોઇએ. અને પછી એને ચીવટાઇથી વળગી રહેવું જોઇએ. પણ આ દૈનિક કાર્યક્રમના બહારના વખતની અંદર બાળક સ્વતંત્ર હોવું જોઇએ. એટલે કે આપણે સ્વચ્છ થવાનો અમુક વખત રાખીએ. તે વખત સિવાય બાળકને ગંદા થવાને માટે સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય હોવું જોઇએ. આપણે બાળકને ગંદા થવા માટે વારંવાર ટોકણી ન કર્યા કરવી જોઇએ. આનો અર્થ તો એ થયો કે આપણે બાળકને ધૂળ વગેરેથી ગંદું થતાં રોકતા નથી. હુવેના જમાનામાં આપણે એક વસ્તુ તો વધારે ને વધારે સમજતા જઇએ છીએ કે જે બાળકો રમતના વખતમાં ધૂળ વગેરેથી ગંદાં થતાં નથી તેવાં બાળકો સાધારણ રીતે આળસુ હોય છે. આપણે ઇચ્છીએ તેટલા આનંદ અને રસથી જે બાળક રમતું હોય અથવા કામ કરતું હોય તે, રમત અથવા કામ દરમીઆન કોઇ દિવસ, તદ્દન સ્વચ્છ ન રહી શકે. એક નાના બાળકને રમવાનું કહેવું અને સાથે સાથે એનાં નવાં કપડાં ગંદાં ન થવા દેવાનું કહેવું એ તો એક માણસને તરતાં શીખવાનું કહેવું અને સાથે સાથે એને પાણીમાં ન જવાનો હુકમ કરવો એના જેવું છે. બાળક રમવા જાય એટલે એનાં કપડાં, એના હાથ, એના પગ, એનું મોં, બલ્કે એના શરીરના જે જે અવયવો ધરતી માતાના સંસર્ગમાં આવે કે જેને આકાશમાંથી આવતા પવનના ઝપાટા લાગે તે બધા ગંદા થવાના જ છે. કિલટું રમત કે કામ દરમીઆન જે બાળક આ રીતે ગંદું ન થાય તેનાથી આપણે જરૂર શરમાવું પડે.

પણ આપણે એક વસ્તુ કરી શકીએ. બાળક સવારમાં વહેલું ઉઠે ત્યારથી સાંજે એ સૂઇ જાય ત્યાં સુધીમાં આપણે અમુક અમુક અંતરે, ખાવા માટે, ઉંઘવા માટે, કપડાં બદલાવા માટે મુકરર વખત રાખી શકીએ. આ બધી વસ્તુઓ બાળકને પોતાની રમતગમતમાં કે મનગમતી પ્રવૃત્તિઓમાં ખલેલ પહોંચાડનારી તો લાગે જ છે. પણ જો એને માટે મુકરર વખત રાખીએ તો બાળક એ પ્રમાણે કરે છે ખરું. આ બધા ગાળા દરમિયાન જો આપણે સાફસુફી દાખલ કરી દઇએ તો અત્યારસુધી બાળકને હાથપગ ધોવા વગેરે, પોતાની મનગમતી પ્રવૃત્તિના અંત તરીકે અથવા એમાં દખલગીરી તરીકે લાગતું હતું તે લાગશે નહિ. સ્વચ્છતાની શરૂઆત કરવાનો સારામાં સારો માર્ગ એ છે કે અમુક કામ કરતાં પહેલાં સ્વચ્છ થવાનું છે; નહિ કે અમુક કામના અંત તરીકે. એટલે કે બાળક રમી રમીને ગંદુ થયું છે તે માટે એણે ચોખ્ખા થવું જોઇએ એમ નહિ, પણ રોટલી ને સુરબ્બો કે રોટલી ને ગોળ ખાવા માટે ચોખ્ખાં થવું જોઇએ.

ઉપરની વસ્તુ બરાબર ખ્યાલમાં રાખ્યા પછી આપણે ચોખ્ખાઇ ચોખ્ખાઇની અંદર પણ ભેદ પાડવો જોઇશે. અમુક જાતની ચોખ્ખાઇ વધારે મહત્ત્વની, તો અમુક પ્રકારની સ્વચ્છતા ઓછા મહત્ત્વની. એટલે આપણે સ્વચ્છતાને બાળકના દૈનિક કાર્યક્રમમાં દાખલ કરીએ અને તે પળાવવા માટે યુક્તપ્રયુક્તિ કરીએ તે પહેલાં આપણા મનમાં સ્પષ્ટ ખ્યાલ હોવો જોઇએ કે કઇ જાતની સ્વચ્છતા જરૂરી છે અને કઇ જાતની બીનજરૂરી છે. કોઇ પણ કાર્યક્રમ

ઘડવો તેનો અર્થ જ એ છે કે જરૂરી બીન-જરૂરીનો ભેદ પાડવો. બાળકની સ્વચ્છતાનો વિચાર કરીએ એટલે સ્વાભાવિક રીતે આપણું ધ્યાન બાળકના માથાના વાળ બરાબર સેંથો પાડી ઓળેલા છે કે નહિ; એણે સરખી રીતે કપડાં પહેર્યાં છે કે નહિ; વગેરે તરફ જવાનું છે. અને જો આ બધી વસ્તુઓ બરાબર ન થઇ હોય તો આપણને એકદમ સૂગ આવવાની. પણ આ બધી વસ્તુઓ બરાબર ન થઇ હોય અને તે માટે આપણે જે જાતનો કંટાળો દાખવીએ અને એક બાળક હાથપગ ધોવા ગયું હોય છતાં હાથપગ ધોયા સિવાય આવીને એકદમ ફેરી કે એવું કંઇક બાવા મંડી પડે અને તે વખતે આપણને જે લાગણી થાય એ એની વચ્ચે મહત્ત્વનો ભેદ રહેવો જોઇએ. વાળ ઓળ્યા સિવાય આવનાર બાળકની પ્રત્યે આપણે જે અણગમાની લાગણી બતાવીએ તેના કરતાં હજારગણી વધારે અણ-ગમાની લાગણી આપણે હાથપગ ધોયા સિવાય ફેરી બાતાં બાળક તરફ બતાવવી જોઇએ. પણ આ તો સામાજિક મૂલ્ય પરિવર્તનનો સવાલ થયો. આજે આપણે સમાજમાં બહારની ટાપ-ટીપને અને સારી રીતભાતને જે સ્થાન આપીએ છીએ તેના કરતાં હાથપગ ધોઇને સ્વચ્છ થવાને વધારે મહત્ત્વનું સ્થાન આપવું જોઇએ. અલબત્ત ટાપટીપને અને કપડાં સારી રીતે પહેરવાં તેને બાળકના જીવનમાં સ્થાન તો છે જ, પરંતુ હાથપગ વગેરેની સ્વચ્છતા કરતાં તેને ગૌણ સ્થાન હોવું જોઇએ. અત્યાર સુધી આપણે સ્વચ્છતાના તે જ નિયમો ઉપર બાસ ધ્યાન આપ્યું છે કે જે સામાજિક રૂઢીને લીધે પાળવા પડતા હોય. પણ હવે જો સ્વચ્છતાના દૈનિક કાર્યક્રમ તરીકે સ્વચ્છતા માટે બાસ જરૂરી નિયમો પળાતા હોય તો બહારના દેખાવની સામાજિક રૂઢીને અનુસરીને સ્વચ્છ-તાની બાબતમાં કરવી પડતી કેટલીક વસ્તુઓ આપણે પ્રસંગે જતી કરવી જોઇએ. આટલું સામાજિક મૂલ્ય પરિવર્તન જો આપણે બાળ-કને સાચી સ્વચ્છતામાં રસ લેતું કરવાની ઇચ્છા રાખતાં હઇએ તો કરી લેવું જોઇએ.

આ વસ્તુ વધારે સ્પષ્ટ કરવા આપણે એક જ દાખલો લઇએ. આપણે બાળક પાસે દરરોજ બરાબર ટાપટીપ કરીને માથું ઓળા-વવાનો આગ્રહ રાખીશું કે જમતા પહેલાં હાથ પગ ધોવે તેની કાળજી રાખીશું ? અલબત્ત આપણે કહી શકીએ કે દરરોજ સુંદર સેંથો પાડી માથું ઓળવું એ પસંદ કરવા લાયક વસ્તુ છે. જ્યાં જ્યાં બની શકે ત્યાં દરરોજ સરસ રીતે માથું ઓળવાની પ્રથા દાખલ કરવી જોઇએ. પણ બીજી બાજુએ જમતાં પહેલાં ધૂળવાળા હાથ પગ ધોવા એ બાસ જરૂરી વસ્તુ છે. બાળકની તબિયત સાચવવી હોય, એને માંદુ ન પડવા દેવું હોય અને એને બરાબર ચોખ્ખું રાખવું હોય તો આ વસ્તુ ઉપર બાસ ભાર મૂકવો જોઇએ. અને એ બરાબર પળાય એનો આગ્રહ રાખવો જોઇએ. પણ આપણા સમાજમાં છોકરીઓનું માથું છોડી નાખીને ઓળવાની પ્રથા આપણે બાળ-કના દૈનિક કાર્યક્રમમાં રાખી શકીએ કે ક્રમ એ સગવડનો સવાલ છે. એક માતાને પાંચ સાત દીકરીઓ હોય તો દરેકનું માથું છોડી નાખી ફરી ઓળવું એ એને માટે શક્ય નથી. એ તો અઠવાડીઆમાં બે વખત આખું બાથું છોડી નાખી ઓળે તે જ એને પોસાય. દરરોજ

તો ઉપર ઉપરથી ઓળી લે તો ચાલે. એટલે આવી બાબતોમાં સગવડ અને સાધારણ બુદ્ધિનો સવાલ હોય છે. પણ આ જ માતાએ બાળકના હાથ પગ ધોવાનું તો દૈનિક કાર્યક્રમમાં દાખલ કરી દેવું જોઇએ.

પણ જ્યાં દરરોજ માથું ઓળવાની સગવડ હોય ત્યાં જરૂર એ કામ આપણે બાળકના દૈનિક કાર્યક્રમમાં દાખલ કરી શકીએ. એની અંદર ઘણી વસ્તુઓનો વિચાર કરી લેવો જોઇએ. માથું દરરોજ ઓળવાના ઘણાયે ફાયદા ગણાવી શકાય; માથું વધારે સુંદર લાગે. માથામાં ખોડો, જૂ ઓછી થાય વગેરે. પણ બાળકના વાળ વાંકોડીઆ હોય, માથું ઓળવાની વખતે એને ઘણું જ દર્દ થતું હોય, દરરોજ વાળ ખૂબ ગૂંચવાઇ જતા હોય, વગેરે બાબતોમાં પણ વિચાર કરવાનો રહે છે. ઉપરાંત કયે વખતે બાળકને માથું ઓળાવવું ગમે છે એનો પણ વિચાર કરવો પડશે અને બાળકની અને માબાપની સગવડનો બન્નેનો ખ્યાલ કરી, બન્નેને અનુકૂળ થઇ પડે તેવો વખત મુકરર કરવો જોઇએ. આવી ઝીણી ઝીણી વસ્તુઓનો વિચાર કરીએ તો જ બાળકોને સ્વચ્છતામાં રસ લેતાં કરી શકાય.

બાળકોને સ્વચ્છતામાં રસ લેતાં કરવાના આપણા દરરોજના કાર્યક્રમમાં આપણે બીજી એક વસ્તુ પણ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી જોઇએ. તે એ કે કાર્યક્રમને આનંદદાયક બનાવવા માટે આપણે બધી વસ્તુઓનો વિચાર બાળકની દૃષ્ટિથી કરવો જોઇએ. આપણે મોટેરાંનું દૃષ્ટિબિંદુ જેટલું બને એટલું ભૂલી જવું જોઇએ. નહિ તો આપણે આ વસ્તુનો હાઉ ઉભો કરીશું. એટલે બાળકને આ વસ્તુ આનંદદાયક થઇ પડે એને માટે મોટેરાંએ બાળકની દૃષ્ટિ કેળવવી જોઇએ. એક વસ્તુ તો બરાબર ચોક્કસ રીતે ખ્યાલમાં રાખવી જોઇએ કે સ્વચ્છતાનો દૈનિક કાર્યક્રમ એ કાંઇ બાળકની રમતગમતમાં વિઘ્નરૂપ અથવા તો શિક્ષા તરીકે અથવા તો બાળકના શરીર ઉપરથી ધૂળનો નાનામાં નાનો અણુ કાઢી નાખવા માટે નથી. આ કાર્યક્રમ જો આવી કોઇ પણ જાતનું સ્વરૂપ પકડે તો સમજી લેવું કે એની સામે મોટો વિરોધ ઉભો થવાનો છે.*

(અપૂર્ણ) શં.

*અંગ્રેજી ઉપરથી—Parents Magazineમાંથી.

મોન્ટીસોરી શિક્ષકો

જેઓને નવા તૈયાર થએલા મોન્ટીસોરી શિક્ષકોની જરૂર હોય તેઓ નીચેને સરનામે પત્રવ્યવહાર કરે. આ શિક્ષકો મોન્ટીસોરી શાળામાં, પ્રાથમિક શાળામાં અને બાનગી ઘરોમાં ઉપયોગી થઇ પડશે. પત્રવ્યવહાર વહેલી તકે કરવાની જરૂર છે.

ગિજુભાઇ : શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ બાલમંદિર: ભાવનગર

મોન્ટીસોરી પદ્ધતિ	(નવી આવૃત્તિ)	૨–૦–૦

બાળક કજીએ ચડે ત્યારે

ખોટા ઉપાયો

"મારૂં લોહી પીએ છે રોયો, રોજ કજીઓ." વગેરે ખૂબ ગાળો દેવી ને કહેવું 'નહિ જ મળે.'

"કજીઓ કરવો છે? લે ત્યારે." એમ કહી ચાર પાંચ થપાટો જોરથી લગાવવી.

બાળક વધારે રડશે એટલે કહેવું: "છાનો રહે છે કે નહિ? નહિ તો સોટી પડી સમજ." બાળક વધારે જોરથી રડશે એટલે વાંસા પર હાથ ફેરવી કહેવું: "લે હવે છાનો રહી જા."

બાળક પગ પછાડીને ખૂબ જોરથી રડવા લાગશે. વખતે માથું જમીન ઉપર કે ભીંત સાથે ભટકાવશે ને રાડો નાખશે એટલે જરા ઠપકાના રૂપમાં કહેવું: "રોયો કેમે માનતો નથી. લે આ પેંડો, રહી જા છાનેદ."

બાળક બેદરકારીથી રડ્યા જ કરશે ને પેંડા સામે જોશે જ નહિ એટલે કહેવું: "લે એકના બદલામાં બે દઉં, છાનો જ રહેતો હો તો?"

બાળક હજી વધારે મળશે ધારી કદાચ કજીઓ ચાલુ જ રાખે તો ફોસલાવવાને ખાતર કહેવું: "જો બાપુ, હમણાં તારા કાકા આવશે ને, તે જલેબી ને ગાંઠીઆ ને શીંગ ને રેવડી ને ઘણું બધું લાવવાના છે. (તદ્દન ખોટું ખોટું જ કહી દેવું.)

કાં તો એમ કહેવું: "જો ભાઇ આજે મગન સિનેમા જોવા જવાનો છે. તું કજીઓ કરીશ તો તને સાથે નહિ મોકલું." (આ પણ તદ્દન ખોટું જ કહેવું).

સાચા ઉપાયો

કજીઆનું કારણ જોવું ને 'હા' પાડી શકાંતી હોય તે 'હા' પાડીને પતાવી દેવું. 'ના' પાડવી પડે તેમ હોય તો દૃઢતાથી 'ના' કહી દેવી. બાળક સમજી શકે તેટલું મોટું હોય તો કારણ સમજાવીને 'ના' પાડવી.

તદ્દન નાનું હોય તો 'ના' કહીને તેનું ધ્યાન બીજે ખેંચવું જેમકે સાંકળ બખડાવવી, ગાય બતાવવી, ચકલી કેમ બોલે છે તેમ ચક ચક કરવું વગેરે.

જરા મોટા બાળકને વાર્તા કહેવી કે એવી બીજી વાતે ધ્યાન દોરવું. છતાં રડતું છાનું ન રહે તો તપાસ કરવી કે માંદુ છે? ભૂખ લાગી છે? કે ઉંઘ આવે છે? હાથ પગ કાન આંખ કાંઇ દુખે છે? વધારે પડતું થાકયું છે? જે જડી આવે તેનો ઉપાય તરત કરવો.

પણ જો એમ જ માલમ પડે કે બાળક કજીઆ ખાતર જ કજીઓ કરવા માગે છે તો બાળકને નિરાંતે રડી લેવા દેવું.

આ ઉપાય બાળક એક દિવસનું હોય ત્યારથી લઇ શકાય. કારણ બાળક હઠ કરતાં પહેલા જ દિવસથી શીખે છે. અને જો પહેલા મહિનામાં તેની સાથે યોગ્ય વર્તન થયું હોય તો આગળ જતાં ઉપાયો લેવાની જરૂર નહિ રહે.

આવી એક કે બીજી ખોટી ફોસલામણીથી બાળક છાનું રહેશે. પછી કહ્યું તે પ્રમાણે કરવાની વાત જ કયાં છે! 'લાવ લપોડશંખ લાખ તો કે' લે સવાલાખ!'

બાળજીવનની કરુણતા

દૃશ્ય બીજું

ચિમનભાઇને ઘેર આજે જમણવાર હતો. તેમનાં કેટલાંએક સગાં સંબંધી ભેગાં થયાં હતાં. આજે કાશીબેને દુધપાક પુરી, બે શાક અને ભજીયાં બનાવ્યાં હતાં. બાર વર્ષનો બટુક આજે ખુશ થયો હતો. બે ત્રણ વાર રસોડા તરફ આંટા મારી આવ્યો હતો ને રસોઇની સુગંધ લઇ આવ્યો હતો. પોતાની સાથેનાં છોકરાંઓને કહેતો હતોઃ "મારી બા ભજીયાં એવાં સરસ બનાવે છે! ખજૂરનાં ને કેળાનાં ને કેરીનાં! એવાં મીઠાં લાગે છે. આજે તો બહુ મજા પડશે. આપણે સૌ મજા કરીશું હોા કે?" સાંજે ફરવા કયાં જવું ને બપોરે શું રમવું ને કેમ ખૂબ મજા કરવી તેના નિર્ણયો કરતાં જ આખી સવાર ચાલી ગઇ. બટુક આજે ખૂબ આનંદમાં હતો. કેમકે મિત્રો મળ્યા હતા ને બાએ ભાવતી રસોઇ કરી હતી.

જમવાને થોડી વાર હતી. બટુકભાઇના બાપા ને માસા હિંડોળે બેઠા હતા. વાત પરથી વાત છોકરાઓના ભણવાની નીકળી. માસા કહેઃ 'અમારા ગામની શાળા સારી છે. માસ્તર બહુ સારા આવ્યા છે. છોકરાઓને ચું કે ચાં કરવા દેતા નથી. ને આંકબાંક એવા પાકા કરાવી લે છે કે બસ. જો જગુ અહીં આવ જોઇએ, બોલ આડત્રીશ સવા કેટલા? જગુએ ચાલાકીથી એકદમ જવાબ આપ્યો 'સાડી સુડતાળીશ.' આવા બે પાંચ અઘરા સવાલો માસાએ પૂછ્યા ને જગુએ સાચા બોટા પટપટ જવાબો આપ્યા. ચિમનભાઇ પણ ખુશ થયા ને કહેવા લાગ્યાઃ "ઓહો! જગુને ગણિત બહુ સરસ આવડે છે. અમારા બટુકને તો સાદા ચાળીસા સુધીના પાડા પણ હજી આવડતા નથી. આ બટુક તો તદ્દન મૂરખ છે. એના મગજમાં બટેટાં જ ભરેલાં છે. ગણિત તો નથી જ આવડતું પણ સાદી અક્કલ પણ નથી. બજારમાં જઇ બે પૈસાનું શાક લાવતાં પણ નથી આવડતું."

બટુકના માસા કહેઃ "હજી શાક લાવતાં નથી આવડતું? અરે આ જગુ તો એવો હુશિયાર છે કે ભાવ કરી કારવીને લે તો લે, પણ ઉપર બે ભીંડા પણ હળવેક લઇને ઉપાડી લે. પેલા કાછીયાને બબરે ન પડે. તમારે જે મંગાવવું હોય તે બરાબર લઇ આવે."

ચિમનભાઇ કહેઃ "અરે અમારો બટુક તો તદ્દન નકામો. બે પાઇનીયે અક્કલ નથી. 'કાંઇ કહેતાં, કાંઇ આવડતું નથી.' બટુક, અહીં આવ તો, જો જગુ કેવો જવાબ દે છે, જોયો? તું શું કરતો હતો?"

બટુકઃ "કાંઇ નહિ બાપા."

ચિમનભાઇઃ "કાંઇ નહિ શું કાંઇ નહિ? બે હાથમાં શું છે?"

બટુક (ગભરાઇને): "બે...બે તો ચપ્પુ છે."

ચિમનભાઇએ ગુસ્સેથી ચપ્પુ લઇ લીધું; તેના હાથમાંથી કાગળ બાગળ હતા તે લઇને ફગાવી દીધા ને વઢવા લાગ્યાઃ "રોજ કહું છું આ નકામા ધંધા કર મા. રોજ ઉડીને કાં તો કાગળ કાપશે, કાં તો વાંસડા છોલશે. આમ

ચોટાડશે ને આમ લગાડશે. આ નકામા ધંધા તને રોટલો આપવાના છે કે ? ક્યાં છે તારું ગણિત ? લાવ જોઉં ? કાલે શું ભણ્યો હતો ? ”

બટુક ગભરાતો ગભરાતો જય ગણિતની ચોપડી લાવે છે ને બાપાના હાથમાં આપે છે.

ચિમનભાઇ વળી ઉતરી પડ્યા: “ આ ચોપડી ફાટી કેમ ગઇ ? આ અહીં ડાઘો કેમ પડ્યો ? ” એમ કહી બટુકના ગાલપર બે તમાચા ચોડી દીધા.

“ બોલ, આજકાલ શું ચાલે છે શાળામાં ? ” ધ્રૂજતે હાથે બટુકે ત્રિરાશીનું પાનું કાઢી આપ્યું. આસપાસ જગુ ને બીજા મિત્રો ભેગા થયા હતા. માસા ને મામા પણ બેઠા હતા. બટુકને ઉંચું મોઢું કરવાની શરમ લાગી એટલે તે ચોપડી સામે જોઇ રહ્યો.

ચિમનભાઇને તે ન ગમ્યું: “ આ છોકરીની જેમ આમ શું બેઠો છો ? ” એમ કહી તેનું મોઢું બહુ જ જોરથી ઉપર ફેરવ્યું. બટુકની આંખમાં હવે આંસુ ભરાઇ આવ્યાં.

ચિમનભાઇ કહે: “ જો હમણાં ને હમણાં આ પાંચ દાખલા ગણી લાવ. છોડીની જેમ રડે છે શું ? ”

બટુકની શરમનો પાર ન રહ્યો. એક તો બધાંયની દેખતાં, તેને કાંઇ આવડતું નથી તે જાહેર થયું. તેમાં માર પડ્યો. ને તેમાં આંખનાં આંસુ રોકી શકયો નહિ તે પણ સૌએ જોયું ને બાપાએ ઉપર સર્ટિફિકેટ આપ્યું કે ‘ છોડીની જેમ રડે છે.’ બટુક શરમનો માર્યો વીલો થઇ પોતાની જગ્યાએ જઇ બેઠો. હાથમાં પાટી ને કાંકરો અને નીચે ગણિતની ચોપડી.

બિચારો આજે ખૂબ મજા કરવાનો હતો, પોતે બનાવેલાં કાગળનાં રમકડાં લઇ તળાવે

અક્ષરજ્ઞાન યોજના

અક્ષરજ્ઞાન યોજના ચલાવનારાઓ તરફથી વારંવાર પૂછપરછ થાય છે કે ‘ કેમ શીખવવું ’ અને ‘ ચાલો વાંચીએ ’ પુરું કરાવ્યા બાદ ભણનારાઓને શું વંચાવવું ?

ઉપલી બે ચોપડીઓ પૂરી થયા બાદ સામાન્યતઃ નીચેની ચોપડીઓ લેવીઃ

આગળ વાંચો પહેલી ચોપડી

આગળ વાંચો બીજી ચોપડી

આ બે ચોપડીઓ અક્ષરજ્ઞાન યોજના માટે ખાસ તૈયાર કરવામાં આવી છે એને તે શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ પ્રકાશનમંદિરઃભાવનગરથી મળશે.

ત્યાર પછી

બાલવાર્તાઓ, તેમ જ જુદી જુદી સંસ્થાઓના બાલપ્રકાશનો મંગાવી વાંચનારાઓ પાસે મૂકવા. વાંચનારાઓ મોટા હોવાથી તેમને ઘણી વાર બાલસાહિત્યમાં રસ નથી પડતો. તો તેમની પાસે ભાઇ મેઘાણીનું લોકસાહિત્ય મૂકવું. ગામડાંના લોકોને તે વાંચવું બહુ ગમે છે એમ જણાયું છે. તેઓને તેમાં જીવનનું જોસ માલુમ પડે છે.

આ ઉપરાંત દેશની અને દુનિયાની ચાલુ પરિસ્થિતિમાં ગામડાના નવા ભણેલા વાંચીને રસ લે તે માટે હરકોઇ સારું છાપું તેમની આગળ મૂકવું.

ફરવા જવાનો હતો. અને ! દુધપાક ને ભજીયાં ? ભોજન તો ભોજનને ઠેકાણે જ રહ્યું. બટુકને માટે આજે બધું ખારું ખારું થઇ ગયું.

બટુક દાખલા ગણે છે પણ જવાબ કેમે આવતો નથી. પેટમાં ભૂખ લાગી છે પણ ખાવું કેમે ભાવતું નથી. તા.

વીએનાનું શિશુમંગળ મંડળ

બે વરસ પહેલાં જ્યારે હું વીએનામાં આવ્યો ત્યારે ખબર પડી કે વીએનાનું શિશુ-મંગળ મંડળ પૃથ્વી ઉપરનાં બધાં મંડળો કરતાં ઉચ્ચ કોટિનું છે.

વીએના મ્યુનિસિપાલિટિના સોશીઆલીસ્ટ પક્ષના સભ્યોએ યુદ્ધ પછી એની સ્થાપના કરી છે. જ્યારે એ સ્થાપ્યું હતું ત્યારે અહીંની રાજનૈતિક તેમજ આર્થિક સ્થિતિ ઘણી શોચ-નીય હતી. તેથી તો આપણા હિંદીઓ આગળ એ આદર્શ વધારે સારો છે. આપણે પણ એવા કોઇ પણ કામમાં પડતાં રાજકીય અને આર્થિક ઉકેલ કરવો પડશે.

વીએનાના 'શિશુમંગળ મંડળ'ના કામના મૂળમાં સમસ્ત માનવજાતિની ભવિષ્યની ઉન્નતિની આંકાક્ષા છે. વીએનાની મ્યુનિસિપાલિટિના સોશીઆલીસ્ટ સભાસદોએ એ વસ્તુ આગળ ધરી કે બાળકનું હિત અહિત એ માત્ર વ્યક્તિગત જીવનમરણનો સવાલ નથી પણ સમગ્ર જાતિના જીવનમરણનો પ્રશ્ન છે. એથી જ બાળકના જીવન અને તંદુરસ્તીની વ્યવસ્થા કરવામાં જાતિ, રાષ્ટ્ર અને સમાજની શક્તિની જરૂર છે. આ જાણીને મ્યુનિસિપાલિટિના સભ્યોએ 'શિશુમંડળ'નાં કામને પોતાનું જ ગણી તેના ખરચનો ભાર શહેરની મ્યુનિસિપાલિટિ ઉપર નાખ્યો છે.

બાળક જન્મતાં પહેલાંનું કાર્ય

આ શિશુમંગળ કાર્યપદ્ધતિમાં બાળકનો જન્મ થાય તે પહેલાંથી શિક્ષણનો આરંભ કરીને સાંસારિક જીવનમાં પ્રવેશ કરતાં સુધીમાં જે જે જરૂરનું છે તે બધાંની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે.

૧ કોણ કોણ સંતાન ઉત્પન્ન કરવાને લાયક છે તેના શિક્ષણનો પ્રચાર.

૨ શહેરની દરેક ભાવિ માતાની ખબર રાખવી.

૩ તેની તપાસ, તથા જરૂર પડે તો ડૉકટરી સારવારની વ્યવસ્થા.

નવા જન્મેલા બાળકની પરિચર્યા

૧ નવા જન્મેલા બાળકની તંદુરસ્તી જોવી તથા તેની માતા અથવા પાલક માતાને લાલન પાલન સંબંધે જ્ઞાન આપવું.

૨ દૂધ ઉપર જે બાળકને રાખવું હોય તેની જગ્યા ઠરાવવી—હસ્પિતાલ અથવા આશ્રમ.

પછીની વ્યવસ્થા

૧ શાળામાં જવાની ઉંમર થાય ત્યાં સુધી અથવા, બાળકને આશ્રમમાં કે ઘેર રાખવાનું હોય ત્યાં સુધી, કિન્ડરગાર્ટન માટેની વ્યવસ્થા.

૨ સ્કુલમાં જવા જેવાં બાળકોના શારીરિક અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય તરફ નજર રાખવી.

૩ બાળકો માટે રમવાની જગ્યા, સ્નાનની જગ્યા રમતગમતનું ઘર વગેરેની વ્યવસ્થા કરવી.

૪ રોગી બાળકોની દવા કરવી.

'નિરોગી માનાં સંતાન નિરોગી' એ શિશુ-મંગળમંડળનો મુખ્ય મંત્ર છે તેથી બાળકના જન્મ પછી તેની બરાબર સંભાળ લેવી એ બરાબર નથી. જે રોગ જન્મથી હોય તેની ચિકિત્સા કરવી એ વધારે ખર્ચાળ છે માટે એવું બાળક ન

જન્મે એવી વ્યવસ્થા કરવી એ વધારે સારૂં છે. સંતાન ઉત્પન્ન કરવા માટે જે અયોગ્ય હોય તેને sterilise કરી નાખવામાં આવે એવો કાયદો વીએનામાં નથી તોપણ મ્યુનિસિપલ મેરેજ એડવાઇઝ બુરો નામની એક સમિતિ એ સંબંધે શિક્ષા આપે છે.

ભાવિ માતાની તપાસ કરવા માટે વીએનામાં ૩૪ માતૃમંગળ આશ્રમ છે. એ બધી જગ્યાએ ડૉકટરી પરીક્ષાને લાયક સામાન સરંજામ છે. કોઇ પણ સ્ત્રી એ આશ્રમમાં જઇને પોતાના આરોગ્યની પરીક્ષા કરાવી શકે. જેઓને માટે એ બધી જગ્યાએ આવવાનું ન બની શકે તેઓની પાસે સ્વાસ્થ્ય વિભાગના કર્મચારી હાજર થઇને તેની પરીક્ષા કરી શકે.

જન્મરજીસ્ટરી વિભાગનો મુખ્ય માણસ દરેક બાળકના જન્મની ખબર આશ્રમમાં જણાવી દે અને તેઓ તે બાળકની તપાસ કરી આવે.

તે સ્વાસ્થ્ય પરિદર્શકનું શું કામ છે તે નીચેના આંકડા પરથી સમજાશેઃ

૧૯૨૭ની સાલમાં ૨૩૦૦૦૦ વખત પરિદર્શન થયું હતું. મ્યુસિપાલિટિએ છેલ્લા દહાડાવાળી સ્ત્રીઓને માટે કેટલીક ઇસ્પિતાલો ખોલી છે. વીએનામાં અર્ધો કરતાં વધારે બાળકોનો જન્મ એ ઇસ્પિતાલોમાં થાય છે. મ્યુનિસિપાલિટિ માત્ર ઇસ્પિતાલ ખોલીને બેસી રહી નથી. જેઓ સરકાર પાસેથી સંતાન પ્રસવને વખતે પૈસા ન મેળવી શકે તેવાને પ્રસવ થયા પછી ચાર અઠવાડિયાં સુધી દરેક સપ્તાહે ૧૦ શિલિંગ પ્રમાણે આપે છે.

નવા જન્મેલા બાળકને લાયક લાલન પાલન કરવો માટે માતાપિતાને નિયમિત રીતે જુદી જુદી સંસ્થા દ્વારા શિક્ષણ અપાય. તે સિવાય સીટી હેલ્થ ડિપાર્ટમેન્ટ દરેક નવપ્રસૂત બાળકને માટે નવો પોષાક આપે. ૧૯૨૯ ની સાલમાં એવા ૧૧૦૦૦ પોષાક મોકલવામાં આવ્યા હતા.

નવા જન્મેલા બાળકની રક્ષા માટે મ્યુનિસિપાલિટિનાં બે સ્થળ છે. તે સિવાય વ્યક્તિઓ દ્વારા ચાલતાં ઘણાં સ્થળો છે. મ્યુનિસિપાલીટી તેઓને પૈસાની મદદ કરે.

મોટાં બાળકો માટે વિએનામાં ૧૦૨ કિન્ડરગાર્ટન શાળાઓ છે. શહેરના જુદા જુદા વિભાગમાં તે વહેંચાએલી છે. સવારે સાતથી સાંજના ૭ સુધી તેમને ખુલ્લી રાખવામાં આવે છે માબાપ બાળકને સવારે એમાં મૂકી કામે જાય અને સાંજે ઘેર લઇ જાય. ત્રણથી ૭ વર્ષ સુધીના બાળકને અહીં રાખવાનો નિયમ છે. ૭ વરસની ઉપરના બાળક માટે ૨૪ આખો દિવસ રહેવાની શાળા છે.

શાળાના છોકરાઓની તંદુરસ્તીની દરેક અઠવાડિયે પરીક્ષા કરવામાં આવે છે. પ્રથમ વર્ષે દમના આજારને માટે દરેક છોકરા છોકરીની વિશેષ કરીને પરીક્ષા કરવામાં આવે. દાંત અને આંખની પરીક્ષા માટે રીતસર વ્યવસ્થા છે.

મ્યુનિસિપાલિટિ તરફથી બાળકોને રમવાની ૩૧ જગ્યા કરવામાં આવી છે. તેમાં બાર તો સ્નાનઘર છે. આ સિવાય રજાને દિવસે શહેરની બહાર લઇ જવાની મ્યુનિસિપાલિટિ તરફથી વ્યવસ્થા છે.

ચિકિત્સાની અંદર દમના રોગી પર વીએ-

નામાં વધારે સારી રીતે ધ્યાન આપવામાં આવે છે. કારણ દમનો રોગ વીએનામાં ઘણો પ્રબળ છે. મ્યુનિસિપાલિટિનાં, દમના રોગી માટે ચિકિત્સાલય તથા ક્ષયના રોગીને માટે રહેવાનાં ઘર છે.

જે કુટુંબમાં ક્ષય થયો હોય ત્યાંથી બાળકને દૂર લઇ જવામાં આવે છે, જેથી રોગ બાળકમાં પ્રવેશી ન શકે.

એ બધાં બાળકોનો ખર્ચ મ્યુનિસિપાલિટિ જ આપે છે. માત્ર ચિકિત્સાલયમાં રોગ નિવારણ કરવો એટલું જ નહિ પણ સ્વાસ્થ્યકર આહારવ્યવસ્થા, રજામાં શહેરની બહાર ફરવા લઇ જવાનું વગેરે લોકહિતનાં કામોનો પણ ભાર ગ્રહણ કર્યો છે. આથી શહેરની મૃત્યુસંખ્યા ઘણી જ કમી થઇ ગઇ છે.

બંગાળી ઉપરથી અનુવાદકઃ
ર.

શા માટે મારો છો ?

: ૧ :

"તમે પૂછો છોઃ 'શા માટે મારો છો?' પણ મારું નહિ તો કરું શું ? આ આવડી ચાર વરસની સવિતા છે પણ સાવ અણઘડ છે. હવે અમારી હાલત તો જાણો છો. ચોમાસું માથે આવ્યું છે; આખા ઘરમાં પાણી ટપકે છે. આ વરસે ચળાવી પણ નહિ શકાય. સવિતાના બાપાને આજ બે મહિના થયાં તાવ આવે છે, ઉતરતોયે નથી. આજ સવારે વૈદ્યરાજને ત્યાં ગઇ હતી. કોણ જાણે કેવી દવા આપે છે ! ઘી દૂધેય કયાંથી બનવડાવવાં ? ચંદુ આજ ચાર મહિના થયાં, કલકત્તા નોકરી કરવા ગયો છે. તેનો કંઇ કાગળ નથી, એટલે મનમાં એયે અશાંતિ. ઉપર એની વહુને ત્યાં સારું ટાણું છે. ભગવાન લાજ રાખે. કોણ જાણે કેમ પાર ઉતરશે ? ઓછામાં પૂરું સવારથી ચૂલો ફૂંકી ફૂંકીને માથું પાકી ગયું છે. લાકડાંયે બળ્યાં સળગતાં નથી ! હવે મેં, માંડ ટીપું ટીપું કરીને, કોરું બાઇને ઘી સાચવ્યું હતું તે સવિતાએ ઢોળી નાખ્યું ! બીજ ન ચડતી હોય તોયે ચડે. પછી મેં તો બૂમ મારી, મારે નહિ તો કરે શું ? હવે એને રડતી જોઇને મને રડવું આવે છે ! પણ ભગવાન અમને મારે ત્યાં પછી કેટલીક ધીરજ રાખવી ? હું પણ માણસ છું. આવું થાય છે ત્યારે મારાથી તો મરાઇ જવાય છે. તમે પણ મારી જોયાએ હો તો બબર પડે. ઘણું થાય ન મારું, ન મારું, પણ મરાઇ જવાય છે."

: ૨ :

"હવે એ છોકરાને તો મારવો જ પડશે! ગરીબ માણસના છોકરાને આવા કજીઆ પાલવે ? કોણ જાણે નોકરીય મને કેવી મળી છે ? જાણે ધાણીનો બળદ. અરે, એ પણ મારા કરતાં સુખી હશે ! કામમાંથી છૂટે એટલે એને તો નિરાંત. આ તો ઘેર આવો ત્યાં રોજ કંઇ ને કંઇ ચીજ લેવાની. શેઠ પણ એવું કામ સોંપે કે ઘેર વખતસર પહોંચીએ તો ભાગ્યશાળી. થાકયાપાકયા ઘેર પહોંચીએ ત્યાં છોકરો કજિયો કરવા માંડે: "હાલો, બાપા ફલવા જઇએ ! બાપા, બાવાનું લઇ દ્યોને ! હેં, બાપા, પેલું રમકડું લઇ દો છો ? મને જોઇએ છે !" અહીં પગાર માંડ બે મહિને ચૂકતા

હોય, તેમાં મોદીના કે કપડાંવાળાના આંકડાયે પૂરા નથી ચૂકવાતા. ત્યાં આજે વળી નવું તૂત જાગ્યું. પાડોશવાળા નારણજીભાઇ પોતાના છોકરાને કાલે સિનેમા જોવા તેડી ગયા. એટલે આજ સવારથી ભાઇએ કજિયો માંડ્યો છેઃ "માલે છિનેમા જોવો છે!" સવારે માંડ સમજાવ્યો કે 'ભલે, સાંજે તેડી જાઇશ.' નારણજીભાઇને એમ નહિ જે એ છોકરા ભેળા રમે છે, તે એયને તેડી જાઉં. તે તો પૂરા મચ્ચીચૂસ. પણ એમનોયે વાંક નહિ. સાચવે કયાં? પણ હવે આવ્યો છુ ત્યારથી હઠ લઇને બેઠો છે. કેમે સમજતો નથી. મનમાં થયું કે એકાદ પૈસાની રેવડી લઇને સમજાવું. ખીસામાં જોઉં ત્યાં, માંડ બે આઇલ ચાલી, ટ્રામમાં ન બેસી એક આનો બચાવ્યો હતો તે જ ન મળે, કોઇક નગ્મોદિયો ઉપાડી ગયો કે કોણ જાણે કયાં પડી ગયો! કટલો ગોત્યો! મેં ગોત્યો, એની માએ ગોત્યો પણ જવાનો હોય તો જડેને! અને આનો–સૂવરનો કજિયો ચાલુ જ છે! હવે તો, ખરેખર છોકરાને મારવો જ પડશે! પછી થાશે શું? રોઇ રોઇને સૂઇ રહેશે, એની મા રોશે ને મારૂંયે અંતર રોશે! રાતે નીંદરમાં એ ડસકશે, ઘણીયે બચ્ચીઓ લેશું, પંપાળશું, પસ્તાવો કરશું. જાણીએ છીએ બધું, પણ ખીજ એવી છે, મરાઇ જવાય છે. પહેલાંએ બે ત્રણવાર એવું બન્યું છે, ઘણુંયે થાય છે નહિ મારૂં, નહિ મારૂં પણ આમ ખોટા કજિયા કરે ત્યારે શું કરવું?

: ૩ :

"હવે, લગાવ્યા વિના છૂટકો નથી! ઓહોહોહો! ભ...ઇ: કહ્યું કે ગોમતીબેનને ત્યાં ન જમાય. એ રહ્યાં લુવાણાં, આપણે કેવાઇએ નાગર! આવડી મોટી અઢી વરસની થઇ પણ હજી કોનું ખવાય, કોનું ન ખવાય એ જ ખબર નથી. ભલા, જોછ, અમે કોઇ દિ' પાણી યે પીએ છીએ! એને ત્યાં લાડવા કર્યા છે તેમાં શું? કેમ જાણે લાડવા કોઇ દિ' ન દીઠા હોય! આપણે ત્યાંય કરશું. બાકી હમણાં કેમ થાય? મોટા કાકાના વિનુભાઇ હમણાં ગુજરી ગયા છે ને એટલે હમણાં લાડવા ન થાય, હોં!

"વળી પાછી એની એ વાત? તને કહ્યું ને કે ગોમતીબેનને ત્યાં ન ખવાય! કહ્યું માનતી કેમ નથી, રાંડ! હવે ત્યાં ગઇ છો તો ચામડી ઉતરડી નાખીશ. ગોમતીબેન પાછાં એવાં, કે ના ન પાડે. મોટાં ગાલ્યાં! કહે છે કેઃ 'આવડાં છોકરાંને નાતની શું ખબર પડે?' એ તો સંસ્કાર પાડ્યા હોય એવા પડે! ને કોઇ જોઇ જાય તો કેવું લાગે! જો, ખબરદાર, ગઇ છો તો તારી વાત તું જાણી છો! તારો ઉપાડોયે બહુ વધી ગયો છે! હવે, લગાવ્યા વિના છૂટકો નથી?"

: ૪ :

"પછી, તો મારે એક લગાવવી પડી! કહ્યું કે 'જો ભાઇ, આજે બાપાનું શ્રાદ્ધ છે, સાર્યા પહેલાં કંઇ ખવાય નહિ, ગોર મહારાજ આવે ત્યારે નાહી ધોઇ અબોટિયું પહેરીને બેસજે. કોઇ કપડાંને અડી ન જવાય. ધ્યાન રાખજે, ધ્યાન રાખજે, ધ્યાન રાખજે! વાળી વાળીને કહ્યું હતું, પણ ધ્યાન કોણ રાખે! બે વખત ફરી ફરી નવરાવ્યો તોયે પાછો બેફકરો વગરધોએલાં

ધોતીઆંને અડી ગયેા. જમવા બેઠેા ત્યાં છેવટ સુંધી ધીરજ રાખીને છેવટે સંકલ્પ હજી પૂરો ન કરાવ્યેા ત્યાં કાળિયેા ભર્યો! પછી, તેા ઉપાડીને ગાલવાળી એક દેવી પડી! બ્રાહ્મણનેા દીકરેા થયેા છે, આચારની તેા ખબર જ નથી! આવડેા મેાટેા ઢગેા થયેા તેાયે બેાવેા જ રહ્યો. કેવું લગાવવી પડી!"

હોંશથી જમણ કર્યું હતું! દૂધપાક, પૂરી. પણ ઝેરજેવું થઇ પડ્યું. એણે ન ખાધું, એટલે એની માએ ન ખાધું, નહાંનાં છેાકરાં પણ બીકમાં પુરૂં ન જમ્યાં, મારાથીયે ક્રોધમાં કંઇ ન બવાયું, એવકૂફે એવું કર્યું કે પછી મારે

કાન્તિ

મારાં બાળપણનાં સંસ્મરણેામાંથી

[એક મિત્રના બાલ્યકાળના સંસ્મરણેામાંથી થેાડીએક સ્મૃતિઓ અહીં ઉતારી છે. આ સ્મૃતિઓ કેવી કડવી મીઠી છે અને તે શાથી તેવી છે તે આજના સમજુ વાચકેાને ટિપ્પણ દ્વારા સમજાવવાની જરૂર નથી. બાળકેાને જ્યારે માબાપેા અથવા અન્ય જનેા સમજતાં નથી ત્યારે તેઓ કેવાં હિઝરાય છે તે જોઇ શકાશે. આ સ્મરણેા ૫૦ વર્ષનાં જૂનાં છે. પરંતુ હજી પણ બાળકેાની સ્થિતિ મેાટે ભાગે આવી જ છે અને માબાપેા અને શિક્ષકેા ચેતે નહિ, સુધરે નહિ તેા આવી સ્થિતિ ૫૦૦ વર્ષ સુધી પણ ચાલ્યા કરે. આવી સ્મૃતિઓની કિંમત બહુ છે. આપણી બાલ્યજીવનની વસ્તુસ્થિતિ પ્રત્યે આંખ ઉઘાડવા જેટલે અંશે આ સ્મૃતિઓ ઉપયેાગી થાય તેટલે અંશે તે આપણને કામની છે. **તંત્રીઓ**]

મને મ્હારાં વહાલાં બાએ પેાતાના વહેમી સ્વભાવને લીધે અથવા મારા ઉપર તેમની અથાગ મમતાને લીધે વાત્સલ્ય ઘેલછાથી કહેા કે લાડકેાડથી કહેા—પણ મને ઘરને ખૂણે જ એટલેા બધેા રાખેલેા કે તેને લગતેા એક પ્રસંગ હજી મને દૃષ્ટાંત તરીકે સાંભરે છે. એક વખત અમારાં જુનાં પાડેાશીમાંનું એક જણ લાંબેા વખત પરદેશ ગએલું. તેનું નામ મને બબર નથી. તેઓ ચાર પાંચ વરસે પાછાં આવતાં મને મારી બાના બેાળામાં લગભગ સાતેક વર્ષનેા જોઇને કહ્યું હતું કેઃ "આવડા મેાટા દીકરાને તમે આજ સુધી કયાં સંતાડી મૂકયેા હતેા? હું તેા તેને આજે જ પહેલવહેલેા દેખું છું." મારી બાનેા વહેમી સ્વભાવ અને નજર પડવાની તેને બીક, તેથી અજાણ્યાં માણસની નજરે જ મને તે પડવા નહેાતાં દેતાં. આથી કરીને હું ઘરમૂણીઓ અને એકાન્તપ્રિય બાળક બની ગયેા. મને અજાણ્યાંની બહુ શરમ લાગતી અને અજાણ્યાં સાથે બેાલવું પણ મને ગમતું નહિ. હજી પણ એ સ્વભાવનેા ઘણેા અંશ મારામાં છે.

* * *

મારા ઘરની અને નીલકંઠ મહાદેવની સરહદ બહાર દુનિયા તેા ઘણી મેાટી છે તેનું મને આજે પહેલું જ ભાન થયું. સ્ટેશને ગાડીઓની ધમાલ, માણસેાની ગિરદી અને દેાડાદેાડ મારી પ્રથમની ઉઘડેલી નજરે એવી તેા અજબ લાગી કે તેનેા ખ્યાલ કરતાં હું તે વખતે છેક મૂંઝાઇ ગએલેા. અને એવી મૂંઝવણમાં મને પરસેવાની ઝરીયેા વળી ગઇ, તે જોઇને "મને

શું થાય છે ?" એમ મારાં સૌ. મણિબહેન પૂછવા લાગ્યાં, પણ "મને ધામ થાય છે." એટલું કહેવા ઉપરાંત હું બીજો કશો ખુલાસો તે વખતે આપી શકેલો નહિ.

* * *

અમારાં ખેતરો કે વાડીઓની તપાસ માટે જ્યારે મારા પિતાને જવાનું થતું ત્યારે હું તેમની સાથે ખેતર જતો. આ બહારની દુનિયાના દેખાવથી મારામાં કંઈક જાદુઈ અસર થએલી. ખેતરોની હરિયાળી ભોંય, વિશાળ પથરાઈ રહેલી નિસર્ગલલિત ભૂમિ, નિઃશંક ચરતાં પશુઓ, સાંજ અને સવારને વખતે આકાશમાં ઘડીક ગુલાબી, ઘડીક નારંગી, ઘડીક લાલ, ઘડીક ભૂરા, એમ વિચિત્ર રીતે બદલાતા અને મિશ્ર થતા રંગો–એ બધું મને જોવું બહુ ગમતું.

વાદળાંના બદલાતા રંગ અને ઘાટ તો હું ધારી ધારીને જોયા જ કરતો. કોઈવાર એવી કલ્પના કરતો કે જાણે કાળી પલટનનું લશ્કર બંદુકો લઈને કૂચ કરતું પશ્ચિમ દિશાના પડમાંથી ધીમે ધીમે ઉપર આવતું જાય છે. પછી જ્યારે વધારે કાળાં વાદળાંની આથમણી તરફ જાડી કિનારી બંધાઈ જતી ત્યારે હું એવો ખ્યાલ કરતો કે હવે એ લશ્કર કિલ્લા બાંધીને કિલ્લાની પછવાડે સંતાયું હશે. પછી ગડગડાટ અને વીજળીના ચમકારા સાંભળું ને દેખું ત્યારે એવો ખ્યાલ કરતો કે હવે એ લશ્કર દુશ્મનો ઉપર તોપોના ગગડાટ કરે છે ને તલવારો ચમકાવે છે. એટલામાં તો અનરાધાર તીરોની માફક મેઘની વૃષ્ટિ થતી અને આખી પૃથ્વીની સાથે મારૂં હૈયું પણ આનંદથી ભીંજાઈને તરબોળ થતું.

પછી આવાં વાદળાં થઈ જવાથી ઘડીક છાંયો અને ઘડીક તડકો થતો ત્યારે મને એવું લાગતું કે–જાણે સૂરજ મારી સાથે પકડાપકડીની અને સંતાકુકડીની રમતો રમે છે. એ વખતનાં બધાં સ્મરણો તો મને અત્યારે યાદ આવતાં નથી. પણ એ બધાં બાળ સ્મરણો, અને બાળ કલ્પનાઓ, અને બાળ સ્વપ્નાંઓની જો હું તે વખતે નોંધ લઈ શકયો હોત તો આજે તે એક અપૂર્વ કાવ્યતરંગાવલિ તરીકે જરૂર ખપત એમ મને લાગે છે.

* * *

મને ભાવનગર સ્ટેશનમાં મૂંઝારો થઈ ગયો હતો એવું મારાં બહેને મારે ઘેર પત્રથી લખ્યું હશે તેથી મારાં બાનો જીવ તો તલપાપડ થઈ રહ્યો હતો, અને મને જરૂર કોઈની નજર પડ્યાનું તેમણે માની લીધું હતું; અને હું સાજો નરવો ઘેર આવું ત્યારે રૂદ્રીઓ કરાવીને બ્રાહ્મણ જમાડવાની તેમણે માનતા પણ માનેલી. મને એક અઠવાડીઆ પછી સાજો સારો ઘેર આવેલો જોઈ તુરત તો મારાં બાએ મારે માથેથી મીઠું ઉતારીને આગમાં નાખ્યું; મને શંકર વિભૂતિની રક્ષા કરી, અને થોડીક વિભૂતિ પાઈ પણ દીધી. પછી બીજે દિવસે રૂદ્રીઓ કરાવી ને બે ત્રણ બ્રાહ્મણને જમાડ્યા.

* * *

કોઈ કોઈવાર હું નિશાળે જવાનું મન કરવા લાગેલો તેથી મારા ઘર પાસેની એક ધૂડી નિશાળે જવાની મને છૂટ આપવામાં આવી. ફરજીઆત શિક્ષણનો બોધ તો મારાં વત્સલ માતુશ્રીએ મને કદી આપ્યો જ નહોતો. હું સ્વેચ્છાથી બે ચાર વખત એ ધૂડી નિશાળે

ગયો. પણ ચકુ મહેતાના ચામડાના લાંબા ચાબકાથી બ્હીને ચમકી જઇ હું પાછો ઘરનો જ વિદ્યાર્થી થઇ રહ્યો.

દરબારી સવારીનો એક મકનો હાથી ગાંડો થઇ ગયો હતો, તેને જોવા હું મારા પિતા સાથે એકવાર ગએલો. એ હાથી તેની સૂંઢના છેડાથી પૂંછડીના છેડા સુધી જેટલો લાંબો હતો તેટલો લાંબો ચકુ મહેતાનો ચાબખો મને લાગેલો. અને એ હાથી તોફાની થવાથી જેવો ક્રૂર અને વિકરાળ લાગતો હતો એવો જ એ ચાબખો મને વિકરાળ લાગેલો. અને પછી પણ જ્યારે મને તે હાથી સાંભરતો ત્યારે ત્યારે એ ચાબખો પણ સાંભરી આવતો.

ભૌગોલિક અજ્ઞાન

'હેં બેન, ચીના લોકો યુરોપીઅન કહેવાય ના?'

'હેં ગિજુભાઇ, લંડન જાપાનમાં આવ્યું કે?'

'હેં મોટાભાઇ શાન્તિનિકેતન આફ્રિકામાં આવ્યું ના?'

ઉપરના ત્રણે પ્રશ્નો પૂછાતા મેં કાનોકાન સાંભળ્યા છે. પૂછનાર એક બુદ્ધિશાળી વ્યવહારકુશળ શિક્ષકનાં અઠ્ઠાવીશ વર્ષનાં પુત્રી છે.

પ્રશ્નો સાંભળતાં જ હું હેબતાઇ ગયો. મારી નવાઇનો તો પાર જ ન હતો. હું માની જ ન શકયો કે સાચે જ આ પ્રશ્નો અજ્ઞાનને લીધે જ હશે. મને પ્રથમ તો વિનોદ જ ભાસેલો.

ત્યારથી હું આ બાબતમાં તપાસ કરવા લાગ્યો. મારી ખાત્રી થતી જાય છે આવી એક નહિ પણ પણ અનેક બેનો છે કે જેઓને ભૂગોળનું સામાન્ય જ્ઞાન નથી. આ બેનો અભણ નહિ પણ ભણેલી છે. જેમણે નિશાળમાં ભૂગોળનો અભ્યાસ કરેલો છે તે છે.

કોઇ આનાકાનીએ આપણે કબૂલ કરવું જ જોઇશે કે પ્રાથમિકશાળામાં અપાતું ભૂગોળનું શિક્ષણ નિષ્ફળ જાય છે. એકલી નિષ્ફળતા જ નથી. એની સાથે જ ભણનારના સમયની અને જીંદગીની પણ નિષ્ફળતા જ છે.

ભૂગોળનું ભણતર નકામું જાય છે. એનું કારણ ભૂગોળનો અભ્યાસક્રમ, ભણાવવાની રીત અને સાધનો છે.

નાની ઉંમરે બાળકોને જે ભૂગોળ સંબંધે પ્રશ્નો પૂછવાનું સહેજે મન થાય છે તે પ્રશ્નોનો ઉત્તર ભૂગોળની શરૂઆતની ચોપડીમાં કયાંઇ નથી. ભૂગોળનો અભ્યાસક્રમ નદીઓનાં નામો, ડુંગરોના નામો, પ્રાન્તો અને રાજાની રાજધાનીનાં ગામોનાં નામો શીખવે છે. બાળકોને તેની કશી પડી નથી. બાળકોને પ્રશ્ન થાય છે કે ડુંગરા કોણે કર્યા હશે અને કેમ થયા હશે? નદી કયાંથી આવતી હશે? ધોળા લોકો, કાળા લોકો, ચીના લોકો કયાંના હશે ને કેમ હશે? દિવાસળીનું બાકસ, પેન, હોલ્ડર, પાટી કયાં થતી હશે અને કેમ આવતી હશે? રેલગાડીઓ રોજ કયાં જતી હશે ને કયાંથી આવતી હશે? વગેરે અનેક પ્રશ્નો તેના મનમાં આવે છે. આવા પ્રશ્નોને સંતોષવાનો અભ્યાસક્રમ આજે નથી.

અને તેથી ઉપર મૂકયા તેવા પ્રશ્નો ૨૮ વર્ષે પણ પૂછવા પડે છે. જ્યાં બાળકોની સમજણમાં ભૂતળનો પૂરો ખ્યાલ આવેલો નથી ત્યાં તો તેને એક સાથે ફેટલાય દેશો ને તેના ગામોનાં નામો શીખવા પડે છે. પરિણામે નામોનો ગોટાળો એટલે ભૂગોળનું જ્ઞાન. એટલું જ તેના મનમાં રહે છે. ખરાબ અભ્યાસક્રમ છે છતાં નિશાળના શિક્ષકોએ જો ધાર્યું હોત તો તેઓ સારી ભૂગોળ શીખવી શકયા હોત. પણ તેઓએ સારી ભૂગોળ શીખવવાનું કાંઇ પ્રયોજન છે ખરૂં? તેઓ પરીક્ષાની સામે જોઇ ચાલે છે. તેમના મગજમાં ભૂગોળના જ્ઞાનનાં ફોતરાં અને કૂચા છે, તેમનાં પેટમાં ભૂખના ગલુડીયાં બોલે છે, તેઓ અનેક આધિ ઉપાધિથી ઘેરાએલા છે. તેમની પાસેથી શી આશા રાખવી?

એમ ન હોય તો ગમે તેવો ખરાબ અભ્યાસક્રમ હોય તો પણ સારો શિક્ષક ઘણું બતાવી શકે. સારો શિક્ષક અભ્યાસક્રમની બેડી તોડી નાખીને સ્વતંત્રપણે જ્ઞાન આપે. પરીક્ષા વિષે બેપરવા રહ્યા વિના ખરી પરીક્ષાને હિસાબે જ તે શીખવે. પણ સારા શિક્ષકોને કઇ ભઠ્ઠીમાં તૈયાર કરવા?

સ્થિતિ આવી છે. ચોંક કોનો? તો કે' દાતરડાનો. અને છતાં આપણાં બાળકો ભૂગોળમાં આવું જ્ઞાન ધરાવે, તે અસહ્ય છે.

ભૂગોળ રાજકારણી વિષય જેટલો જ મહત્ત્વનો વિષય છે. એ શાળામાં જ શીખવી શકાય એ માન્યતા ભૂલ ભરેલી છે. જ્યારથી શિક્ષણ શાળામાં ગયું ત્યારથી આ ખોટી માન્યતા પેદા થઇ છે.

ખરી રીતે દરેક ઘરમાં થોડી ઘણી ભૂગોળ તો શીખવી જ શકાય. ઘરના જે માણસે નાના મોટા પ્રવાસો કરેલા હોય તેની વાતો તેઓ બાળકોને કહી શકે. તેઓ વારંવાર વેપાર રોજગાર અર્થે જ્યાં ત્યાં જતા હોય ત્યાંની વાતો કરી શકે. આજકાલ છાપાંઓ દુનિયા આખીની વાતો કરે છે. છાપાંઓ બાળકો પણ વાંચી શકે છે તેના સાદા બનાવો કયાં–કઇ જગાએ–બને છે તે તરફ ઘરનાં માણસો–છાપાં વાંચવાવાળા તેમનું ધ્યાન ખેંચી શકે છે. ઘરમાં એક નકશો વસાવવો જોઇએ. પૃથ્વીનો એક ગોળો હોય તો તો ઘણું જ સારૂં. માબાપો નવરાશની વેળાએ બાળકો સાથે ભૂગોળના વિષયની ગમ્મત કરી શકશે. અથવા તો માબાપો બાળકો સાથે નવેસરથી ભૂગોળનો વિષય શીખવા લાગશે.

માબાપોના પ્રશ્નો

માબાપો માટે નીકળતા એક અમેરિકન માસિકમાં દર વખતે 'માબાપોની ગૂંચવણો'ના સાત આઠ પ્રશ્નો આવે છે. પ્રશ્નો ઝીણા ઝીણા હોય છે છતાં તે માબાપોને મૂંઝવનારા લાગેલા, ને તેમાંથી માબાપોએ પોતે કઇ રીતે રસ્તો કાઢયો તે પણ માબાપો આપે છે. કેટલીએક વાર તેમણે કાઢેલો રસ્તો સાચો હોય છે ને કેટલીએકવાર નથી પણ હોતો. પરંતુ આવા આવા પ્રશ્નો ત્યાંના માબાપો આગળ ઉભા થાય છે ને તેનો ઉકેલ કેવી રીતે આણવો જોઇએ તેનો તેઓ વિચાર કરે છે. તેઓ પોતાના બાળકોના હિતાહિત સંબંધે એટલી ચિંતા ને સંભાળ રાખે

છે એ વાત ખરેખર અભિનંદનીય છે. નમૂના તરીકે થોડાએક તેમના પ્રશ્નો અહીં આપ્યા છે. કેટલાએક ત્યાંની રહેણી કરણીમાંથી ઉત્પન્ન થએલા હોય અને કેટલાએક તેમના સામાજિક રીતરિવાજમાંથી ઉત્પન્ન થએલા છે. આપણે ત્યાં આપણી રહેણી કરણીમાં ને આપણા સામાજિક જીવનમાં પણ બાળકોને લાગતા ઘણા પ્રશ્નો, ઘણી ગૂંચવણો, ઘણી મૂંઝવણો હોઇ શકે છે. પણ હજી આપણે બાળકો વિષે પૂરતો વિચાર પણ કરવા લાગ્યા નથી તેથી તે મૂંઝવણો પ્રશ્ન તરીકે કે એક વિચારવા જેવી બાબત તરીકે આપણને દીસતી જ નથી.

નીચે આપેલા પ્રશ્નો વાંચી માબાપોને પોતાને તેના જેવી મુશ્કેલીઓ ઉભી થાય છે કે કેમ, ને થાય તો આપણે શું કરવું જોઇએ તેનો વિચાર કરવાનું મળશે. આવતા અંકમાં પ્રશ્ન મોકલનાર માબાપોએ પોતે તે બાબતોમાં શા ઉપાયો લીધા હતા ને શું પરિણામ આવ્યું હતું તે જણાવીશું. **તંત્રી**

૧. એક માતા લખે છે: "બીજી બાઇ-ઓને હું તેમના બાળકોના હાથમાંથી વસ્તુઓ ખેંચી લેતાં જોતી ત્યારે મને તે ન ગમતું. તેથી મારા બાળક પરત્વે તેમ મારે ન કરવું તેનો શો ઉપાય કરવો તે મને એક પ્રશ્ન થઇ પડ્યો."

૨. બીજી માતા પોતાની મૂંઝવણ વર્ણવે છે: "મારો પ્રશ્ન તો એ હતો કે મારા છોક-રાઓ આખો દિવસ બંદુક ને તલવાર ને એવી જ રમતો રમ્યા કરે છે. એ જ બનાવે છે ને એનાથી મારવાની જ વાતો કરે છે. સવારથી સાંજ સુધી વખત મળે કે બસ બંદુક ને તલવાર. મને થયું કે આ તો ઠીક નથી. આ બંધ થવું જોઇએ. તો કેમ કરવું?"

૩. એક બીજી માતા જણાવે છે કે તેના બાળકનું ટૉન્સીલ્સ કઢાવવાનું ઑપરેશન થવાનું હતું. ને તેને પ્રશ્ન થઇ પડ્યો કે ઑપરેશનની બાળકને બીક ન પેસી જાય તે માટે તેણે શું કરવું?"

૪. એક માતાને મૂંઝવણ થઇ કે તેનું ત્રણ વર્ષનું બાળક અતિશય શરમાળ છે. બીજા બાળકોની સાથે પણ હળતું ભળતું નથી તો તેને માટે શું કરવું જોઇએ?

૫. એક ૭ વર્ષનો છોકરો પોતાની ચીજ વસ્તુ અને કપડાં બરાબર વ્યવસ્થિત રીતે યોગ્ય સ્થળે મૂકતો ન હતો; તે તેને કેમ શીખવવું જોઇએ તે તેના માબાપો વિચારવા લાગ્યાં ને તે માટે યોજના ઘડવા લાગ્યાં.

૬. જ્યારે એક ત્રણ વર્ષની ચંચળ રમ-તિયાળ છોકરીની માનો પ્રશ્ન આ છોકરીને પાંચ મિનિટ પણ શાંત બેસતી કેમ કરવી તે હતો. છોકરી સ્થિર બેસી જ્મે પણ નહિ.

૭. વિલ્યમની બાની મૂંઝવણ તો સાડા ત્રણ વર્ષનો વિલ્યમ જ્યારે અતિશય ક્રોધાવશ થવા લાગ્યો ત્યારે શરૂ થઇ. સામાન્યતઃ વિલ્યમ સમજે ને માને એવો ભલો છોકરો છતાં વચ્ચે વચ્ચે તેને ક્રોધનો એવો આવેશ આવે કે તેની બાને માટે તે એક પ્રશ્ન ઉભો થયો.

૮ નાનું બાળક જ્યાં ત્યાં ને જ્યારે ત્યારે પેસાબ કરે છે તેથી બધાં કપડાં બગડે કે જમીન બગડે, એટલે તેમ ન થાય માટે શું કરવું એ એક બીજી માતાનો પ્રશ્ન.

પુત્રવ્યવહારમાંથી

૧ : શિક્ષક શું કરે ?

નહાનો હતો ત્યારે જે શિક્ષકના હાથ નીચે હું શીખ્યો હતો, તે શિક્ષક એક દિવસ મને રસ્તામાં સામા મળ્યા. એમ તો અવારનવાર તેઓ મને મળતા અને મારી સાથે કંઈક કંઈક વાતો કરતા પણ તે દિવસનું મળવું તો અગત્યનું જ લેખાય. કોઈ વેળા નહિ ને તે દિવસે જ અમો બન્નેએ છૂટથી વાતો કીધી. થોડીક અંગત વાતો પછી તેઓએ મારી સમક્ષ એક વાત કહી, જે સાંભળી મને લાગ્યું કે આ હકીકત બાલશિક્ષણમાં રસ લેનારાને મહત્ત્વની લાગશે તેથી તે ઉતારીને મોકલેલ છે. તેમણે આમ શરૂઆત કરી:—

"તમે બાળકોના હિતેચ્છુ બની તેમની જે તરફદારી કરો છો અને અમો શિક્ષકોને મોટે ભાગે દોષ દો છો તો હવે કહો કે આ બીનામાં તમારું શું માનવું છે ?

"મારી નિશાળમાં એક શ્રીમંત માણસના બે બાળકો ભણવા આવે છે. બન્ને જણા તેમની શક્તિ અને ગુંજાસ મુજબ ભણવામાં અને અભ્યાસમાં ઠીક છે. એક બીજી ચોપડી ભણે છે જ્યારે બીજો નહાનો હજી બાળપોથીમાં જ છે. રહ્યા બાળક, એટલે મસ્તી તોફાન તો કરે જ. પણ બિચારા મારી ધાકથી બહુ જ ડરે. મસ્તી તોફાન કરે ને જો તેમની બા કહે: 'જો, જો, છોટાલાલ માસ્તરને કહી દઈશ.' તો તેઓ ડરી જાય ને મસ્તી તોફાન કરતા અટકી જાય.

"અવાર નવાર હું મારી નિશાળમાં આવતા વિષે થોડી બહુ વાતો કરતો અને તેમની જે ફરિયાદ બાબાપો તરફથી સંભળાવવામાં આવતી તે સાંભળતો. ચારેક દિવસ ઉપર હું તે બે બાળકોને ઘેર ગયો. બાળકો તે વેળા ઓસરીમાં લખોટે રમતા હતા ને રમતમાં બાળકો લડી પડે તેમ એક બીજાથી લડી પણ પડતા હતા. મને દેખતાંની સાથે બાળકો ગભરાયા. એકદમ મને જોઈ નાઠા ને ઘરમાં આવી ચૂપચાપ બેસી ગયા. હું તો તેમને ઘેર જ જતો હતો, એટલે ત્યાં ગયો. મેં તેમની માતા જોડે વાતોચીતો કરી, અને પૂછ્યું, 'કેમ, બ્હેન ! કંઈ બાળકોની ફરિયાદ તો નથી ને ?"

"અરે, ફરિયાદનું તો પૂછવું જ શું ? માસ્તર, તમે તો આજે લગભગ ચાર મહિને પૂછવા આવ્યા. તે દરમીઆન તો એક પણ વખત તપાસ કરવા આવ્યા જ નથી. એટલે એ છોકરા તો બહુ જ છાપરે ચડી ગયા છે. જુઓ છો ને ! આખો દિ' ઘરમાં ધીંગામસ્તી, લડાલડી અને મારામારી સિવાય બીજો ધંધો જ નથી. જ્યારે જુઓ ત્યારે હાથમાં લખોટા તો હોય જ. આજ સુધીમાં કંઈ લખોટાનો ઢગલો ભેગો કર્યો છે ! તેમના બાપા પાસેથી અને મારી પાસેથી પૈસા લઈ જાય ને તેના લખોટા જ લઈ આવે ! પચીસેક લખોટા ભેગા કર્યા છે. કોઈના ધાકમાં રહેતા જ નથી. હું તો રાડો પાડી પાડીને થાકું ત્યારે માંડ ઘરમાં બાવા આવે. અને કપડા બદલતાં બદલતાં તો મારો અર્ધો જીવ

નીકળી જાય તેટલી મને હેરાન કરે. અને આખો દિ' શેરીમાં નીચે રસ્તા પર રખડતા જ હોય. બીજા છોકરા મારે એટલે રોતા રોતા આવે. પણ નીચે જાય છે શું કામ? નીચે જાય તો માર ખાઇને આવે અને માર ખાય એટલે માંડે એની માની પોક મૂકવા. હું તો તેમનાથી કંટાળી જ ગઇ છું, આગળ તો તમારા ધાકથી બ્હીતા, ને હવે તો કોને બ્યર તમારા નામનેય ગણકારતા નથી....."

"બાઇ તો હજી આગળ ખૂબ બોલત પણ મેં વચ્ચે પૂછ્યું: 'કહો બાઇ, તેમને હવે શું સજા કરવી છે?' ત્યારે બાઇએ કહ્યું: 'તમે એમને બપોરે રજા આપો છો શા માટે? ત્યાં જ નિશાળમાં બેસાડી રાખતા હો તો? આઠેક દિવસ એમ કરશો તો પોતાની મેળાએ ઠેકાણે આવા જશે.'

"મેં બાઇના કહેવા મુજબ કરવા કબૂલ્યું અને કહ્યું, 'જોજો, પછી તેડવા કોઇને ન મોકલતા. હું તેમને જરૂર આખો દિ' નિશાળમાં બેસાડી રાખીશ, તમે કોઇને તેડવા નહિ મોકલજો. નહિ તો પછી તેઓ આ સજાને પણ ગણકારશે નહિ.' બાઇએ કબુલ્યું અને તેમને બાળકોના રમવાના બધાય લબોટા આપી દીધા. 'લ્યો લઇ જાવ એટલે કાંઇ ટળે.' આખો દિ' લોહી પી જાય છે!'

"હું રજા લઇ ઉઠ્યો ને બીજે દિવસે તેમને બપોરે છૂટી આપતી વેળા ઘેર નહિ મોકલતાં નિશાળમાં બેસાડી જ રાખ્યા. મેં તેમને ખૂબ ધમકાવ્યા અને 'ફરી જો તેમની ફરિયાદ આવશે તો નેતરે ફટકાવીશ' એમ પણ બ્હીક બતાવી. બિચારા બાળકોના મોઢાં તો સાવ લેવાઇ જ ગયાં. બિચારા વગર બોલ્યે એમ જ બેસી રહ્યા.

"આ બધું થયું તો થયું, પણ તે બિચારા બાળકોને જોઇ મારું મન કહેતું કે 'મેં આ ઠીક નથી કર્યું.' પણ અમારે તો માબાપો જેમ કહે તેમ કરવું જ જોઇએ.

"આવી દશા છે બાળકોની, માબાપોની અને અમો શિક્ષકોની."

ઉપર મુજબની વાત સાંભળી મને કાંઈક મારતરને કહેવાનું મન થયું પણ હું કંઇ કહેવા જાઉં તેટલામાં તો પાસે રહેતા એક વિદ્યાર્થીના બાપે તેમને તેડાવ્યા, એટલે મને એમ જ વિચારમાં મૂકી તેઓ પોતાને ઠેકાણે ગયા.

૨ : એક શિક્ષક લખે છે:—

બાળકો પાંચ વર્ષ સુધી માબાપોની દેખરેખ તળે અને ત્યાર પછી શાળાના મહેતાજીઓને સ્વાધીન છે. શાળામાં જેવું વલણ શિક્ષકનું હોય તેનું અનુકરણ નહાનાં બાળકો કરે એ બનવા જોગ છે. અહીંની શાળામાં મહેતાજી અને એક આસિસ્ટંટ છે. તેઓ શાળામાં હોટેલમાંથી ચહા મંગાવી ખુરશી ઉપર બેઠા બેઠા હમેશાં પીએ છે. એટલું જ નહિ, પણ બે દિવસ પહેલાં તો એક ઘોબીનો છોકરો ગાંડીયા લાવ્યો અને તે ઘોબી સ્ટૂલ ઉપર અને આસિસ્ટંટ ખુરસી ઉપર બેસીને જમ્યા. મહેતાજીને સોમવાર હશે તેથી જમ્યા નહિ. પણ પછી ચહા મંગાવી.

ગામડાંની શાળાઓમાં આવું ચાલે છે.

ઉપરી સાહેબોને આ રીતભાતની બીલકુલ બબર જ નથી. 'બાતો બાય અને ભરતો ભરે' એવું છે.

લોકો અજ્ઞાન કહો કે બેદરકાર કહો, અથવા ઉપરીઓ ભૂલો પકડવામાં અથવા સુધારવામાં બેદરકાર છે એમ કહો. ગમે તેમ હોય.

આ હકીકતોની સચ્ચાઇ શાળાના બાળકો પાસેથી જ કઢાવવી જોઇએ; એટલે વિઝીટર ઓચિંતા શાળામાં પ્રવેશ કરે અને પછી અમુક કારણો બતાવી મહેતાજી તથા આસીસ્ટંટને શાળા બહાર મોકલે. પછી આસ્તેથી હુલાવી ફુલાવી બાળકોને પૂછે કે 'માસ્તર ચહા મગાવે છે તેમાંથી તમને આપે છે? નાના માસ્તર આપે છે? ગાંઠીયા મંગાવ્યા ત્યારે કોને કોને આપેલા?' વગેરે પૂછવા જેવું છે.

હાલ તો ઉપરીઓ શાળામાં આવવાની ખબર મોકલાવે છે એટલે શાળા સાફસુફ રખાવી છોકરાઓને સરખા બેસાડી શાંતિ સ્થાપે છે.

[નોંધ: ગામડાના શિક્ષકભાઇઓએ આવી સ્થિતિમાંથી મુક્ત થવું ઘટે છે. ઉપરી સાહેબોએ એ જોવાની જરૂર લાગે છે. જો ઉપરી સાહેબો બરાબર જાગૃત રહેશે તો ગામડાની શાળાઓમાં આ ચાલી શકશે નહિ. તંત્રીઓ]

ટિકિટો મોકલો

બુકપોસ્ટ માટે એક આનાની ટિકિટ મોકલો એટલે નીચેની બે ચોપડીઓ તમારાં બાળકોને ભેટ મોકલાશે.

"સ્વદેશીની પ્રતિજ્ઞા"
"સૌને વંચાવો.

શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ બાલમંદિર, ભાવનગર.

અંત્યજ પ્રેમીઓને

દર વર્ષે અંત્યજ ભાઇઓને વિના મૂલ્યે પત્રિકા પહોંચાડવા માટે અંત્યજ-પ્રેમી ભાઇબેનો અમારા તરફ તેમના લવાજમ પેટેના નાણાં મોકલી આપે છે.

આ વખતે પણ જૂનાં અંત્યજપ્રેમી ભાઇબેનોએ અંત્યજને માટે નાણાં મોકલવાનું શરૂ કર્યું છે. પણ એટલેથી અંત્યજ ભાઇઓની જરૂરીઆતોને પહોંચી વળી શકશે નહિ.

વર્ષે એક જ રૂપીઓ આપીને અંત્યજ ભાઇઓને મદદ થઈ શકતી હોય, તેના ઘરમાં જ્ઞાનપ્રકાશ મોકલી શકાતો હોય, અને તેનું પુણ્યફળ મેળવી શકાતું હોય, તો શા માટે સેંકડો મધ્યમ સ્થિતિના માણસો પણ અંત્યજોને આવી મદદ ન કરે?

પત્રિકાના વાચકો! 'ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય અને કાંકરે કાંકરે પાળ બંધાય.' તમારો એક રૂપીઓ અંત્યજને બાર માસ સુધી શિક્ષણ પત્રિકા પહોંચાડશે. ગરીબોને માટે ફક્ત એક જ રૂપીઓ મોકલી આપો.

પણ એકને બદલે હજાર રૂપિયા મોકલો તો પણ ઓછા તો છે જ. અને હજાર મોકલી શકે તેણે એક ન જ મોકલવો. તંત્રીઓ

વાર્ષિક લવાજમ રૂા. એક. લખોઃ તંત્રી, શિક્ષણ પત્રિકા : શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ બાલમંદિર, ભાવનગર.
આ પત્રિકા શ્રી સરસ્વતી છાપખાનું, અજીજ બિલ્ડીંગમાં પારી, ભીખાભાઇ ગોપાળજીએ છાપી.

શિક્ષણ પત્રિકા

(મોન્ટીસોરી સંઘ)

વર્ષ સાતમું
૧૯૮૮

અંક ૬ ઠ્ઠો
શ્રાવણ

: તંત્રીઓ :
ગિજુભાઇ
તારાબેન

જેમ સંપત્તિમાં બે ભાગ છે—આસુરી અને દૈવી. તેમ જ મનુષ્ય સ્વભાવમાં બે ભાગ છે. એક દૈવી અને બીજો આસુરી. દૈવી સ્વભાવને શુદ્ધ, સાત્ત્વિક, સંસ્કારી, નિર્મળ અને ઉદાત્ત જ રુચે; જ્યારે આસુરીને અશુદ્ધ, અસાત્ત્વિક, જડ, અસ્વચ્છ અને ઉદ્ધતપણું જ ગમે.

શરીરબળથી, સૌંદર્યથી, જ્ઞાનથી, અને અનેક શક્તિઓથી માણસ રાક્ષસ હોય તો ભયંકર થઇ પડે છે; માણસ દેવ હોય તો પરમ હિતકર્તા થઇ પડે છે.

બાળકો અને પેટ

'હાથ પગ દોરડી ને પેટ ગાગરડી' એ જૂની ગુજરાતી કહેવત છે. હાથ અને પગ દોરડાં જેવાં પાતળાં હોય અને પેટ મોટું ગાગર જેવું હોય એવાં નાનાં બાળકો ઘણે ઠેકાણે જોવામાં આવે છે.

સામાન્ય રીતે માબાપો આ બાબતની દરકાર જ નથી કરતાં, ઘરની ડોશી કહે છેઃ 'એ તો છનકાનો બાપ પણ નાનપણમાં એવો જ હતો.' એટલે છનકાની બાને કે કોઇને કશું કરવાપણું રહેતું નથી. છનકાની દાદી કહેતી નથી કે એવાં બાળકોમાંથી કેટલાં બાળકોએ પોતાની પાંચ વર્ષની જીંદગી પણ પૂરી નથી કરી. જે દેશમાં બાળકો જીવ્યાં કેટલાં તેનો હિસાબ છે પણ મર્યાં કેટલાં તેનો હિસાબ નથી તે દેશ પડતી દશામાં અને અંધારામાં છે એમ સમજવું. આપણે ત્યાં પણ એ જ સ્થિતિ છે. ફક્ત આવાં પેટાળાં બાળકોમાંથી કેટલાં મર્યાં તેનો હિસાબ કાઢવામાં આવે તો આપણે ચોંકી જઇએ. આપણે વિચારવા બેસીએ કે આ ભયંકર નુકસાન શી રીતે દૂર થાય.

ઘણા રોગોનું મૂળ પેટમાં હોય છે. જેનાં પેટ જ ખરાબ હોય છે તેઓ ધીરે ધીરે રોગોનું ઘર બને છે.

પેટ મોટું થવાનાં ઘણાં કારણો દાક્તરો આપી શકે અને તે માટે દાક્તરને પૂછી શકીએ. પણ ડોશીઓના શાસ્ત્રમાંથી પણ ઘણી બાબતો મળી આવે છે. ડોશીશાસ્ત્ર એટલે અનુભવશાસ્ત્ર. ડોશી કહેશેઃ 'છોકરું ધૂળ ખાતું થઇ ગયું હોય તો તેને લીધે પેટ વધે છે.' 'છોકરું નાનપણથી બહુ ધાન-ખીચડી, ભાત એવો ખોરાક-ખાતું હોય તો પણ તેનું પેટ વધે છે.' ડોશી કહેશેઃ 'છોકરાંને પહેલેથી કેડભેર બેસતાં શીખવવાથી પણ પેટ મોટું થાય છે.'

ગરીબ માબાપો કામમાં હોય અને છોકરું ઘરમાં પડ્યું હોય. ઘરમાં ઉંધું ચત્તું આળોટતાં બાળક ધૂળ ચાટવે ચડી જાય છે ને ધૂળ તેનો ખોરાક થઇ પડે છે. ગરીબ લોકોના ઘરમાં ઘી દૂધ અને એવો પૌષ્ટિક ખોરાક ક્યાંથી મળે? તેઓ છેક જ નાનપણથી બાળકને ખીચડી ખાતું કરી મૂકે છે. પછી તે બાળક ધાનીયું બને છે અને તેનું પેટ વધે છે. દૂધ, ફળો, રાબ, લાળીયું શીરો એવું ગરીબ માણસ ક્યાંથી ખવરાવે?

અને હજારો માબાપો બાળકોને ઉછેરવાની કળા ભૂલી ગયાં છે. તેઓ બાળકોના ઉછેરના સ્વાભાવિક ક્રમને અનુસરતાં નથી. બાળક ચાલતું જ થવા માટે પ્રથમ ઉંધું પડશે. ત્યાર બાદ લાંખડભર થશે અને ત્યાર બાદ ધીમે ધીમે ઉભું થઇ ચાલવા માંડશે. પણ એ ક્રમને ધીરજથી કોણ અનુસરે? એટલે બાળકને જેમ તેમ કરી બેસતાં શીખવાડે છે. બાળકને કેડની નીચેનાં ભાગો ઉપર બેસાડવામાં આવે છે ને બાળક તેમ બેસી રહે છે. તે લાંબો વખત બેસી જ રહે છે અને ટગર ટગર જોયા કરે છે. તેનો ઉભાં થતાં આવડતું નથી. અને ઉભા થવાની હિંમત પણ કરી શકતું નથી. તેને ઉંધું પડતાં કે ભાંખડભર

ચાલતાં બીક લાગે છે. એટલે તે બેઠાડુ બને છે. તેને જરા પણ કસરત મળતી નથી. અને તેનું પેટ વધે છે. ગામડાની સારી હવામાં ઉપરનાં જુદાં જુદાં કારણોને લીધે બાળકોનાં પેટો વધેલાં જોવામાં આવે છે.

નબળા હાડકાંવાળાં બાળકોનાં પેટ પણ મોટાં હોય છે. તેઓનાં હાડકાં નબળાં હોઇ તેઓ ચાલવા દોડવાની કસરત કરી શકતાં નથી ને તેથી તેઓનાં પેટ વધી જાય છે.

બાળકોને દોડાદોડ કરતાં જોઇ આપણે ખુશી થતાં નથી પણ એને એનું તોફાન ગણીએ છીએ. ખરી રીતે બાળકો પોતાનું આવું શરીર વ્યવસ્થિતપણે કેળવવા પોતે પ્રયત્ન અને પ્રવૃત્તિ કરે છે. એને રોકી જ્યારે આપણે તેને શાળામાં કે ઘરમાં ગોંધીએ છીએ ત્યારે તેના શરીરને સુઘટિતપણે દૃઢ કરવાને બદલે માંદલું અને કઢંગું બનાવીએ છીએ. દોડવાથી, કૂદવાથી, કે નાચવાથી, વધેલું પેટ સરખું થવાની મોટી વકી છે.

મોટું પેટ એ પીડા રૂપ, ભાર રૂપ અને કઢંગું છે તેમ જે પેટમાં ખાડો હોય છે તે પણ પીડા કરે છે અને અશક્તિ લાવે છે. પેટમાં ખાડો ક્યારે પડે છે કે જ્યારે બાળકના પેટમાં કાંઇ ખાવાનું નથી હોતું. ગરીબોનાં બાળકોનાં પેટ ઉંડા કૂવા જેમ ઉંડા ઉતરેલાં હોય તો તેનું કારણ રોટલાનાં સાંસાં છે; અને પૈસાદારનાં બાળકોની તેવી હાલત હોય તો તેનું કારણ એ છે કે તેમને બાળકોને ખવરાવતાં આવડતું નથી. છતે ખોરાકે તેઓ ઘણીવાર ભૂખ્યાં રહે છે. કારણકે પૈસાદારના વહેમો ઘણા છે; અને મૂરખ પૈસાદાર માબાપોના વહેમો વળી તેથી પણ વધારે છે. બહુ ન ખાવું જોઇએ કેમકે તેમાં ભૂખાળપણું છે. બહુ ખાવું ફેશન ન ગણાય. નર્સ કે દાક્તર કહે તેટલું જ ખવાય; પછી ભલે કુદરતી ભૂખ ગમે તેટલું માગે અને શરીરમાં સાચે જ જરૂર હોય. બિચારાં શ્રીમંતોનાં બાળકો દાક્તરને શરણે કે આયા કે નર્સને શરણે. કાં તો વારંવાર તેમને ખાવું પડે. છોટી હાજરી, બડી હાજરી, છડી હાજરી, વડી હાજરી. અગર 'ખાવાથી માંદા પડાશે, માંદા પડાશે માટે થોડું ખાઓ, થોડું ખાઓ.' પછી પેટના ખાડાનું બાળકે શું કરવું ? તેણે ખાનદાન કુટુમ્બમાં પણ ચોરી કરવી, વધારે ખાઇ જવું અને પેટને બગાડવું.

પેટ બિચારાને નાનપણમાં ઘણું સહન કરવું પડે છે. આપણે જાણતાં નથી કે પેટની અંદર શું છે અને તેના રોગો શાથી થાય છે. આપણે તો એટલું સમજીએ કે પેટમાં દુઃખે એટલે કાં તો વૈદની દવા અંદર રેડવી અગર પેટને બહારથી સતાવવું. એક પેટને તેની ઉપરના બંધારણના જાતજાતના કડવા મીઠા અનુભવો હોય છે. જાતજાતના લેપોથી બાળક કેટલું કંટાળે છે તેનો ખ્યાલ આપણને નથી હોતો.

પેટને ધોતલી અને ધાધરી કે ચોરણીની નાડીનું પણ દુઃખ હોય છે. બાળક ચોરણી ચડ્ડી કે ધાધરી પહેરતાં ટેવાતું નથી ત્યાં સુધી તે નાડી પેટ ઉપર પણ બાંધે છે. મોટા પેટ ઉપરથી તેમ બાડાવાળા પેટ ઉપરથી નાડી સરી જાય છે અને વારે વારે બાળકની મુશ્કેલી ઉભી થાય છે. કોઇ તેને મદદ નથી કરતું ત્યારે તેને રડવું પણ પડે છે. કેડે બીલી નથી અને પેટ ઉપર નાડી બાંધવાની જરૂર નથી.

બાળકોને-તો લાંબી નાડી વિનાની કફનીઓ પહેરાવી આ પીડામાંથી બચાવી લઇએ.

અરે! બાલદશામાં શરીરને કેટલું બધું દુઃખ છે! ગિ.

બાળકો સાથે વાતચીત

બાળકો સાથેની વાતચીતમાં, આપણા જ્ઞાનના ભાર નીચે બાળકની શોધકબુદ્ધિ કચડાઇ ન જાય તેમજ આપણા અજ્ઞાનને લીધે તેની જિજ્ઞાસાવૃત્તિ પોષણ વગર નબળી ન પડી જાય, ને છતાં આપણી વાતચીત બાળકને ઉપયોગી નીવડે એ રીતે તેની સાથે વાતચીત કરવી એ, એમાંથી એકે બાજુના ખાડામાં ન પડે એવી કુશળતાથી ગાડું હાંકીને લઇ જવા જેવું અઘરું છે. પણ કળા હાથ આવે તો સહેલું પણ છે. બાળકને રોજ રોજ જાત જાતની માહિતી માગ્યે વગર માગ્યે–તે સમજતું હોય કે ન સમજતું હોય–આપ્યે જ જવી એ શોધકવૃત્તિને મારે છે. જ્યારે બાળક જિજ્ઞાસાથી એક હજાર ને એક પ્રશ્નો પૂછે તેના જવાબ જ ન દેવા એ સામેથી તેની જિજ્ઞાસા દબાવવા જેવું છે. કયારે માહિતી કહેવી, કયારે બાળકને જાતે શોધી કાઢવાનો રસ્તો બતાવવો તેમજ પ્રશ્નના જવાબમાં કયા બાળકને કેટલું અને કેવી ભાષામાં કહેવું એ પણ વાતચીત કરનારે અનુભવથી શીખી લેવાનું છે.

હવે વાતચીત કેવા વિષયો પર થઇ શકે છે તે ટૂંકમાં જોઇએ. મોટાંઓ જો ચતુર વાતચીત કરનારાં હોય તો બાળકો આગળ બૌદ્ધિક તથા લાગણીવિષયક, સામાજિક, કે રાજકીય અનેક પ્રકારના પ્રશ્નો ઉભા કરી શકે અને બાળકોના વિચારની દિશા ઉઘાડી શકે છે.

બાળક આપણી સાથે બોલતાં શીખે કે એક એક શબ્દમાં પણ ભાવ દર્શાવવા શીખે કે આ બધા પ્રકારની વાતચીત નાના પાયા પર શરૂ થઇ શકે છે. જેમ કે બાળક વર્ષ દોઢ વર્ષનું હોય ત્યારે તેની સાથે ગણિતની ભાષામાં બોલીએ તો તે વિચારવા તો લાગે છે. આ કેરી કેટલી? બાળક કહેશેઃ "આટલી." આ દડા કેટલા? બાળક કહેશેઃ "આટલા" અથવા સામે જોઇ રહેશે. પછી આપણે જો એક, બે, ત્રણ કે અરધો વગેરે શબ્દો તેની ભાષામાં ઉમેરશું, તેનાં આંગળાં, તેની આંખો, તેના કાન, નાક ગણશું, ને તેને આપણે ગણવા દેશું તો વસ્તુઓમાં ગણવાપણું છે એ વાત તેના ધ્યાનમાં આવશે. અર્થાત્ આ તેમજ બીજી બાબતોમાં પણ બાળકને ભણાવી દેવાનો કે ઝટ ગણતા કે જાણતા કરવાનો લોભ કે આગ્રહ જરા પણ રાખવો નહિ; તેમજ બાળકને આપણી વાતચીત કંટાળારૂપ ન થાય તેનું ખાસ ધ્યાન રાખવું. બાળકને વસ્તુના સમાગમમાં આવતાં દરેક વખતે તેમાં સંખ્યા હોય છે અથવા તેને રંગ હોય છે. ઉંચાપણું, નીચાપણું હોય છે વગેરે પ્રકારના પદાર્થોના મોટા ગુણધર્મો તરફ તેનું ધ્યાન જાય એટલા પૂરતી આપણી વાતચીત થોડીક પ્રેરક હોય તો તે બાળકને ઉપયોગી થાય છે. જોવાનો રસ્તો ઉઘાડ્યો હોય તો 'આ ઉંચું છે; આ ખૂબ ઉંચું છે; આ તો નીચું છે; આ મોટું છે; આ નાનું છે.' આવાં આવાં અવલોકન ઘણાં નાનાં બાળકો

કરી શકે છે.

આ રીતે બૌદ્ધિક દિશા તેમજ અનુભવને ભાષા આપવાનો જેમ રસ્તો ખોલી શકાય તેમ ગંદું, ચોખ્ખું વગેરે બાબતોની પણ વાત કરી શકાય.

જેમ જેમ બાળકો મોટાં થાય તેમ તેમ વાતચીતનો ઘણો જ વિશાળ પ્રદેશ ઉભો થાય છે. ઘણી ભૌગોલિક વાતો અથવા ભૌગોલિક દૃષ્ટિ વાતચીતમાં બાળક આગળ આવે છે. નદી શું ? ડુંગરા શું ? એની વ્યાખ્યાઓ ગોખ્યે ભૌગોલિક જ્ઞાન મળતું નથી. પણ પ્રવાસ દરમીઆનની વાતચીતમાં એ વર્ષનું બાળક નદી શું તે શીખી શકે છે. એકવાર એક બાળકને નદી બતાવવામાં આવી. થોડીવાર પછી એક ખાબોચિયું પાણીથી ભરાએલું તેણે જોયું એટલે બાળક કહેઃ 'આ નદી.' કારણ નદીમાં પાણી હોય એટલો જ તેને ખ્યાલ આવેલો. તેને કહેવામાં આવ્યુંઃ "ના, આ તો ખાબોચિયું. આ તો પાણીનો ખાડો. નદી તો લાંબી લાંબી હોય." ત્યાર પછી લગભગ બે કલાક સુધી બાળકે ટ્રેનમાંથી બહાર જોયા જ કર્યું. ચોમાસું હોવાથી નદીઓ, નાળાંઓ,તલાવડીઓ,ખાડાઓ પુષ્કળ આવતા જ હતા ને દરેક વખતે બાળક 'આ નદી છે,' 'આ ખાડો છે,' 'આ તળાવ છે,' એમ કહી ઓળખતાં શીખતું હતું. જોએલું પાણી નદી છે કે તળાવડી છે કે ખાબોચિયું છે તે નક્કી કરવામાં પહેલાં તેને ઘણી મહેનત પડતી હતી. પછી તો લાંબા અવલોકનથી તે ઓળખતાં શીખી ગયું. આમ બે વર્ષના બાળકનો ભૂગોળનો વર્ગ બે કલાક સુધી ચાલ્યો. સામાન્યતઃ અવાર નવાર બાળકોની સાથે નાની મોટી મુસાફરી કરવાનો પ્રસંગ વર્ષમાં બધાને થોડો ઘણો આવે જ છે. પણ તે દરમીઆન પૃથ્વીના પૃષ્ઠભાગની ઓળખાણ કરાવવાની તક મોટાંઓ લે તો બાળકો ઘણું જુવે ને જાણે. નદી, ડુંગરા, ખીણો, ખેતરો, જુદાં જુદાં પક્ષીઓ, જાતજાતનાં ઝાડો, ફૂલો ફળો, જનાવરો વગેરે ઘણું આગગાડીમાં બેઠા બેઠાં જોઇ શકાય છે; ને સહેજે તેને લગતી થોડી થોડી વાતો થાય તો બાળક આગળ, જોવાની એક આખી નવી દૃષ્ટિ ઉઘડી જાય. આગગાડીની મુસાફરીનો વખત વાતચીત માટે બહુ જ સરસ હોય છે. કારણ મોટાંઓને તે વખતે ફુરસદ જ હોય. નથી હોતું ઑફિસમાં જવાનું, નથી હોતું કામે જવાનું, નથી હોતું કોઇને મળવા જવાનું, કે નથી હોતું કોઈ મળવા આવવાનું. બાળકોને પણ વખત કાઢવાનો હોય છે. કારણ તેમનાથી દોડાદોડ કે કૂદાકૂદ કે હમેશની રમતો કે રખડવાનું કશું થઇ શકતું નથી; એટલે કેદ પૂર્યા જેવાં થઇ જાય છે. આ વખતનો ઉપયોગ જો વાતચીતમાં થાય તો બાળકો એક ભૂગોળ જ નહિ પણ હજારો વિષયોનું જ્ઞાન બહુ જ સરસ રીતે મેળવી, મૃગજળ જેવા વૈજ્ઞાનિક બનાવો કે 'છેટાં રે'જો માબાપ' જેવા ઢેડ ભંગીના સામાજિક પતન ને તિરસ્કારનો ખ્યાલ પણ મેળવી લેવાનો પ્રસંગ મળી આવે. જાતજાતની બોલી સાંભળવાનો, રીતરિવાજ જોવાનો, જીવનના સુખદુઃખના પ્રસંગોનો, દેશદેશના પહેરવેશો ને દેશદેશના ને જાતજાતના માણસો જોવાનો ને અનેક પ્રકારનો ખ્યાલ બાળક મુસાફરીમાં મેળવે છે, પણ મોટે ભાગે બાળકોના પ્રશ્નોનો

સીધો જવાબ આપવાનો પણ મોટાંઓને કંટાળો હોય છે. તેમને ધમકાવી કારવી ચુપ ચાપ બેસારી દઇ પોતે ઉંઘી જવું કે ગમે તે જાતના ગપાટા મારવા એ જ કામ મોટાંઓ કરતાં હોય છે.

મુસાફરીમાં સહેજે વખત મળી જાય છે તેનો લાભ તો લેવો જ જોઇએ. ઘેર પણ કામકાજને અંગે વખત મેળવવો અઘરો હોવા છતાં દરેક માબાપે ધાર્મિક ફરજ તરીકે પોતાનાં બાળકોની સાથે વાતચીતનો થોડો પણ વખત મેળવવો જ જોઇએ; ને જે ન મેળવે તેમને ગુન્હાહિત ગણવા જોઇએ. કદાચ ભૂગોળ વ્યાકરણ, ગણિત કે વિજ્ઞાન બાળક નિશાળમાં શીખી શકે છે પણ લાગણી વિષયક કોમલ છાપ તો કુટુંબના વાતાવરણમાંથી બાળક સરસ ઝીલી શકે. સામાન્ય સભ્યતા શું, અસભ્યતા શું, સંસ્કારિતા શું, જંગલીપણું શું, સ્વાર્થ શું, પરોપકાર શું, ભાઇબંધી કેવી હોય, ને એવા અનેક વિષયો ઉપર માબાપો–બહુ ગંભીર શીખામણ આપવા કે ભણાવવા બેઠા હોય એવો જરા પણ દેખાવ કર્યા વગર–પોતાના વિચારો બાળકો આગળ મૂકી શકે ને સહેજ વાતવાતમાં સારી ને સુંદર વસ્તુ શું છે ને કઢંગી ને ત્યાજ્ય કઇ છે તે બાળકોના ધ્યાન પર મૂકી શકે છે. સ્વદેશાભિમાન પણ આ જ રીતે ઉત્પન્ન કરી શકાય.

સારાંશ, સારી શાળાઓમાં સારા શિક્ષકો પાસે પોતાનાં બાળકોને મૂકીને માબાપોનું બાળક પ્રત્યેનું કર્તવ્ય પૂરું થતું નથી. ઇશ્વરે બાળકો માટે દરેકને બબ્બે હેતાળ શિક્ષકો મળે તેવી ગોઠવણ કરી છે. તેને ઉથલાવી ત્રીશ પચાસ બાળકોને એક શિક્ષકને સોંપી બીજાં બધાં પોતાના કર્તવ્યથી પરાઙ્મુખ રહે છે તે ન ચાલે. ઇશ્વરી સંકેતને તોડવાથી કોઇનું ભલું થતું જ નથી. માટે માબાપોએ બાળકો સાથે વાતચીતની કળા કેળવવી જ જોઇએ. આના પહેલા લેખમાં આપેલા વિધિ નિષેધો જાળવી બાળકોને પોતે જેટલું જાણે તેટલું ઝટ કહી દેવાનો લોભ રાખ્યા વગર બાળકોને લાભકારક એવા અનેક વિષયો પર ઘરમાં વાતચીત ચાલાવવી જોઇએ. વાત કરનાર હમેશ મોટાં જ હોય એમ નહિ. ઘણી વાર તેમને માત્ર સાંભળનારનું પણ કામ કરવું પડે; ઘણી વાર માત્ર પ્રશ્ન પૂછનારનું જ કામ કરવું પડે; અને ઘણીવાર માત્ર પ્રશ્નનો જવાબ આપીને જ અટકવું પડે. જ્યારે કેટલીકવાર નવો વિષય ઉભો કરવાનું કામ કરવું પડે. બાળકોએ આપણી સાથે ઉછરીને મોટાં થવું જોઇએ. જેમ તેઓ નાનાં હોય ત્યારે માતા તેને પોતાના સ્તનમાંથી ધાવણ ધવરાવી પોષણ આપે છે તેમજ આપણે તેને બૌદ્ધિક અધ્યાત્મિક ને લાગણીવિષયક તત્ત્વ આપણામાંથી ચૂસી લેવાની તક આપવી જોઇએ. એનું જ નામ વાતચીત.

તા.

—: નવું બાલસાહિત્ય :—

હિતોપદેશ લે. ચંદ્રશંકર વડોદરા. | ગજરો લે. ચંદ્રકાન્ત ઓઝા. રાજકોટ.

વાંકું પડે ત્યારે ?

સ૦ આનંદમેન છે તો આનંદી પણ વાંકું પડે કે તરત જ રડે; અને રડવાનું પૂરું જ ન થાય. રડે ત્યારે એનો અવાજ એવો લાગે કે સીધો કાનમાં જ પેસી જાય. એ જ્યારે રડે ત્યારે મને તો મારવાનું જ મન થાય. તો શું કરવું ?

જ૦ આનંદમેનને વાંકું શા શા કારણથી પડે છે તેની નોંધ કરશો. આપણે બાળકોનો અભ્યાસ કરતાં રહેવું. ઘણીવાર બે ચાર બાબતોમાં જ બાળકોને વાંકું પડે છે. અને બીજી બાબતોમાં તેઓ તદ્દન સરલ હોય છે. આ બે ચાર બાબતોમાં જ આપણે વિચાર કરવાનો રહે છે.

સામાન્ય રીતે આપણે થોડાંએક સૂત્રો સ્વીકારીને જ કામ લેવું.

૧ બાળકો શા માટે રડે છે તેનું કારણ શોધવું.

૨ કારણ શરીરિક માનસિક અગર કઇ જાતની જરૂરીઆતને લગતું છે તેનો નિર્ણય કરવો.

૩ કારણ વાજબી હોય અને મટાડવાથી રડવું, કજીઆ, વાકું પડવું બંધ પડતું હોય તો કારણ મટાડવું.

૪ કારણ ગેરવાજબી છે એમ ઠરાવતાં પહેલાં ખૂબ વિચાર કરવો. સારા દાકતરની સલાહ લેવી. માનસશાસ્ત્રીની સલાહ લેવી અને પોતાનો અનુભવ વિચારવો.

૫ રડવાને કે તોફાનને દબાવવાથી કારણ દબાશે નહિ. ઉપરથી બોરડીને કાપી નાખ્યા છતાં તેનાં મૂળ રહી જવાની થોડા વખતમાં પાંદડાં ફૂટે છે.

૬ રડાવવામાં તમારો વાંક હોય તો તમારા કાન ફૂટે પણ ખરા. તેમાં તમારી ભૂલ ટાળવા માટેની તપશ્ચર્યા સમજવી.

૭ રડે ત્યારે મારવાનું મન થાય ત્યારે તમે પોતે કયાં ગુન્હેગાર છો અને તમે પોતે જ મારને યોગ્ય છો કે નહિ તે વિચારવા બેસી જજો.

૮ બાળક વિના કારણે જ રડે છે એવી તમારી ખાત્રી હોય, શાસ્ત્રીય અને પ્રામાણિક ખાત્રી હોય તો તેને રડવા દ્યો. તેને છાનું રાખવાનો પ્રયત્ન ન કરો; તેને ફોસલાવો પણ નહિ. બાળક ખૂબ રડ્યા પછી સમજી લેશે કે ગેરવાજબી વાત રડીને સાધી શકાશે નહિ અને સાધી શકાય પણ નહિ. પણ જો તમે તેને બોટું રડાવ્યું હશે, તમારો તેમાં વાંક હશે તો બાળકના રુદનનું જોખમ તમારા માથે છે અને તમારે તેનું પ્રાયશ્ચિત કરવું પડશે. ગિ.

પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે રેપર ઉપરનો તમારો ગ્રાહક નંબર લખશો.

ચોમાસું આવ્યું છે

અત્યારે ચોમાસું ચાલે છે. આકાશે કાળાં વાદળાં વારંવાર ચડી આવે છે અને કોઇ વાર ગર્જના અને વીજળી સાથે તો કોઈ વાર ગર્જના વિના મેઘનાં જળ પૃથ્વી ઉપર ઉતરે છે. ધરણી માતા આખા અંગે લીલી સાડી ધારણ કરવા લાગ્યાં છે. પક્ષીગાન અને દેડકાં અને તમરાના તીણા સ્વરોથી મેઘનું સ્વાગત દિવસરાત ચાલી રહ્યું છે. અનેક પ્રકારનાં ઝીણાં જીવજંતુઓએ નવજીવન ધારણ કરી આમ તેમ વિચરવા માંડ્યું છે. અત્યારે ચોમાસું ચાલે છે. ચોમાસાનું આ સહજ સૌન્દર્ય છે.

જે શિક્ષકો અત્યારે શાળાના બારણા બંધ રખાવી અંધારામાં વિદ્યાર્થીઓને પાઠો ભણાવ્યા કરે છે, અને જે માબાપો જહાંગીરી હુકમની આણ વર્તાવી પોતાનાં બાળકોને ઘરમાં જ બેસાડી રાખે છે તેઓ કુદરતની મહિમાના દ્વેષી છે, તેઓ બાળકોના દુશ્મન છે અને તેઓની પ્રગતિના ઘાતક છે.

માબાપો અને શિક્ષકો, તમે પણ જરા ઉઠો, જાગૃત થાઓ, સ્ફુર્તિ આણો અને જેના રૂવાંડે રૂવાંડે પ્રાણ થનગની રહ્યો છે તેને ફરવા, રખડવા, રમવા ઉપાડો. આકાશમાંથી છો વરસાદના પાણી ગળ્યાં કરતાં. છત્રીઓ ઓઢી ઓઢાડીને બહાર નીકળો. પૃથ્વી પર પથરાતાં, એકઠાં થતાં, અને તેની નાની નીકોમાંથી નદીઓ બનાવતાં, આકાશનાં જળ તેમ જ નવાં જળે રચેલાં નાનાં નાનાં તળાવો, ભૂશિરો, સામુદ્રધૂનીઓ, બેટો, અને દ્વીપકલ્પો બતાવો. ઘોધમાર વરસતા વરસાદમાં ઉભી રહીને આનંદથી નાહી રહેલી ભેંસોને, વરસાદથી કાયર થઇ એક બાજુએ ઉભેલા ગધેડાને, દોડાદોડ કરી મૂકનાર કુતરાને અને અકળાનાર ગાયને બતાવો. વરસાદમાં ઘરાઇ ઘરાઇને ન્હાનારાં કબૂતર અને બીજાં પક્ષીઓને બતાવ્યાં પછી વરસાદમાં સંતાઇ રહેનારને પણ બતાવો. બાળકોને દેખાડો તો ખરા કે વરસાદ વરસે છે ત્યારે ઘરો, રસ્તા, આકાશ, ક્ષિતિજ, દૂર તથા નજીકનાં ઝાડો અને મકાનો કેવાં દેખાય છે; તમે વરસાદ વખતે એ પણ દેખાડો કે વરસાદ ઝીલતાં ઝીલતાં વરસાદને નૃત્ય સાથે વધારનાર ઝાડ કયાં છે અને વરસાદથી બીડાઇ જનારાં ઝાડો પણ કયાં છે.

વળી વરસાદ વરસી રહે કે તુરત જ બાળકોને લઇને બહાર નીકળો. ભલે તમારા બધા કાર્યક્રમો તૂટી પડે. બાર માસે આવા પ્રસંગો ભાગ્યે જ આવે. વરસાદ પછીના ખળખળ વહી જતાં નાનાં મોટાં ઝરણાંઓનું ગાન બાળકો સાંભળશે. ઝરણાંઓમાં પગ મૂકી પાણીના વેગને માપશે, તેમાં કૂદશે, નાચશે અને કિલકિલાટ કરી મૂકશે. ઉનાળાની ગરમીથી અને સૂકી પડી ગએલી ધરતીથી થાકેલાં બાળકો આ નવીનતાથી ગમ્મતમાં આવી જશે. વરસાદ પછીની તાઝગી આપનારી હવાથી તેઓમાં ઉડીને જવાનું ચેતન આવશે. તેઓ ઝાલ્યા પણ નહિ રહે એવી નિર્દોષ દોડાદોડ કરી મૂકશે. ઉનાળો અને શિયાળો તેમણે નિશાળ વચ્ચે ગાળેલો છે. હવે તેની બાંધેલી પાંખો છૂટી થઇ છે. જરા તેને ઉડવા દો.

બાળકોને છૂટાં મૂકી દેશો તો તેઓ પોતે જ અનેક જાતનાં જીવડાંઓને ભાળવા લાગશે. ઇન્દ્રગોપના જીવડાંને શોધી શોધીને એકઠાં કરશે. નવાં અને નાનાં ઘાસ ને ફૂલો લાવી લાવીને તમને ભેટ ધરશે. ઘાસનાં નવાં અંકુરોને નિહાળશે, તેને ચૂંટશે અને રંગો અને રૂપો જોઇ રાજી થશે.

તમે શહેરમાં ન હો અને ગામ કે ગામડામાં હો તો બાળકોને પાદર કે શીમ ભણી ઉપાડજો. વરસાદ પછી કોયલનું કૂજન તો સંભળાશે જ. કોઇ ઘટામાં બેઠી બેઠી તે કૂજતી હશે. તમે જરા શોધશો તો બાળકોને તે બતાવી શકશો. તમે પોતે અવાજે ઓળખતા હશો તો તમારે કાને બપૈયાનો બોલ સંભળાશે. અગર ગામડાના બેડૂતને પૂછશો કે બપૈયો કયાં બોલે છે તો તે બતાવશે. બાપૈયો ભાગ્યે જ દેખાશે પણ તેનો બોલ તો સંભળાશે.

બાળકોને કુદરતમાં જરા રસ તો લેવરાવજો. થોર, કરેણ કે કોઇ ફૂલ, ઝાડ કે વેલ પાસે ઉડતું અને ફૂલોમાંથી મધ ચૂસતું પક્ષી તેમને બતાવજો. એ પક્ષીને શકરખોર કહેવાય છે. એની છાતી પીળી હશે ને એ પીળી છાતી વચ્ચે કાળો લાંબો પટ્ટો હશે. મોરને બેતરમાં, ઝાડ નીચે કે ટેકરા પર નાચતો ને પીંછાને પસારતો બતાવી શકશો. લીંબડા કે પીંપરના ઝાડે કાગડાના મોટા એવા માળાઓ બતાવજો. વરસાદ પછી ફરતાં ફરતાં કોઇવાર બાળકોને બેતરોમાં લઇ જજો. બાળકો પોતાની જ આંખે બેડૂતને વાવણું કરતો ભાળશે. તેઓ બેતરોમાં ઉગી ગએલી જુવારની હારો ભાળશે, તેઓ ગાડું હાંકતા અને ગાતા ગાડાવાળા કણબીઓને જોશે અને ઝાડને ઓથારે ઉભા રહી બે પાવાને બેકી સાથે લહેરથી વગાડતા અને શીમ ગુંજવતા જુવાનીઆઓને જોશે.

અને કોઇવાર જ્યારે આકાશે ઇંદ્રધનુષ્ય બેંચાયું હશે ત્યારે બાળકોનો હર્ષ કયાંયે માશે નહિ. તેમની નજરે એ ચમત્કૃતિ છે. સૌંદર્યનું દર્શન છે. આનંદનો ઉત્સવ છે. બાળકોને મેઘધનુષ્ય જોવા દ્યો અને જોઇ જોઇને કૂદવા અને બેલવા દ્યો. દ્યો, દ્યો અને દ્યો. તેઓ આ વખતે જે કરવા માગે તે કરવા દ્યો. કપડાં કાઢી વરસાદનાં પાણીની નદીઓના પૂલો બાંધવા ખુશીથી દ્યો. સરોવરો ને પર્વતો બનાવવા દ્યો. પાણીમાં તેલ નાખી રંગોની મિજલસ કરવા દ્યો. અનેક અખતરા અને અનુભવો કરવા દ્યો.

દર્શન અને ક્રિયા બાળકની અદ્‌ભુત કેળવણી છે. એમાં બાળકના સાહિત્યવિકાસના, કલાવિકાસના અરે, જીવનવિકાસનાં તત્ત્વો ભરેલાં છે.

ચોમાસું આવ્યું છે. ચોમાસું આવ્યું છે. નિશાળનાં બારણાં ખુલ્લાં મૂકો, ઘરનાં બારણાં ખુલ્લાં મૂકો ને બાળકોને કૂદવા દ્યો. ગિ.

'તારી માના પેટમાં કેમ સમાણી !'

વાણીનો પ્રયોગ શિષ્ટ, સભ્ય અને સંસ્કારી નથી અને લખતાં જરા સૂગ ચડે છે છતાં લખવું પડે છે. સારા રાજ્યના સારા ગામની પહેલા નંબરની શાળાની શિક્ષિકાના મોઢામાંથી જે વાકય વિદ્યાર્થીનીઓ પ્રત્યે નીકળ્યું તે સંસ્કાર સાથે અહીં ઉતાર્યે જ છૂટકો છે.

હું ઉપરની શાળાનું કામ જોવા ગએલો. મારી સાથે મારા એક મિત્ર હતા. તેની છોકરી તે શાળામાં ભણતી હતી.

જ્યારે અમે શાળામાં ગયા ત્યારે છોકરીએ આંગળી ચીંધી મારા કાનમાં કહ્યું ' એ પેલી શિક્ષિકાએ મને કહેલું કે ' છોકરી તું તારી માના પેટમાં કેમ સમાણી હતી ! '

છોકરી એટલું કહેતી કહેતી રડવા જેવી થઇ ગઇ. તેણે જ્યારે ઘેર આ વાત કહી હતી ત્યારે પણ રડી પડી હતી. તેમાં તેને ઘણું જ અપમાન લાગ્યું હતું. તે જ વખતે છોકરીએ કહી દીધું હતું કે હવેથી હું એ શાળામાં નહિ જાઉં. આજે તે શાળામાં ભણવા આવી ન હતી પણ ફક્ત અમારી સાથે ફરવા આવી હતી. છોકરી નિશાળે જતી ન હતી તેથી માબાપની ચિંતા વધી હતી અને કેમે કરી તેનું મન મનાવવા અમે આજે શાળાનું કામ જોવાને કામે ને નામે શાળામાં ગયા હતા.

પેલી શિક્ષિકા આમ તો ઠીક દેખાતી હતી. હું પ્રથમ તો માની જ ન શકયો કે એવું વાકય એના મોઢામાંથી નીકળે. પણ મને નાની ચંદ્રિકામાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હતો. જો હું સીધેસીધું શિક્ષિકાને પૂછું તો તો તે માને જ નહિ. હું મુખ્યશિક્ષિકાને મળ્યો. તેને બધી વાત કરી. એણે શિક્ષિકાને કોઇ અન્ય સ્થળે મોકલી અને એના વર્ગમાં બેઠાં.

મેં બધી છોકરીઓને પાસે બોલાવી પૂછ્યું: " કહો જોઇએ તમારી બેન (શિક્ષિકા) તમને આવું આવું કહે છે— " તારી માના પેટમાં કેમ સમાણી હતી ? " છોકરીઓ પણ શરમાઇ ગઇ. તેઓ કહે: " હા જી, હા જી, અમને રોજ કહે છે. રાંડ, આઘી મર, મરી કાં ન ગઇ, એવી ગાળો દે છે. "

અમારે વધારે જાણવાની જરૂર ન હતી. મેં મારા મિત્રને કહ્યું: ' આ છોકરીને હવે પછીથી આ કન્યાશાળામાં ના મોકલતા. આના કરતાં ન ભણવું અને ઘરમાં રહેવું એ વધારે સારી કેળવણી છે.'

છોકરી ફરી વાર એ નિશાળે ન જ ગઇ અને અમે તેને મોકલી પણ નહિ.

અને ઉપરી સાહેબને અરજી કરવા છતાં એણે કશું કર્યું નહિ. અને સાચે જ એ શું કરી શકે ? એનાથી શું બની શકે ? જ્યાં ઘણી શિક્ષિકાઓ આવી જ હોય ત્યાં ઉપરી કોનો દંડ કરે અને કોને કાઢી મૂકે ? માબાપોને સારા ચારિત્ર્યની ગરજ હોય તો તેઓ આવી નિશાળે છોકરાંને ન મોકલે. જો તેમને ફક્ત ચોપડીઆ ભણતરની ગરજ હોય તો ભલે તેઓ મોકલે. ગિ.

બહુ બાય તો એમ જ થાય ને !

રમુને મોળો જીવ થવા લાગ્યો ને થોડી વારમાં તેને ઉલટી થઇ.

રમુએ ' બા બા ' કરીને બાને બોલાવી ને પાણી તથા મીઠું માગ્યાં.

બા શા માટે જલદી ઉઠે ? ઘણી વારે બા પધાર્યાં ને બોલ્યાં: ' હ્યો કરો હવે ઉલટી. બહુ બાઓ છો તે ઉલટી થાય જ ના. હવે ચાવો બેઠાં બેઠાં મીઠું ને લવીંગ ને તજ. '

રમુની આંખમાંથી પાણી દડી ગયાં.

રમુ ઉલટી કરીને ખાટલે જઇ સૂતી.

થોડી વારમાં પ્રભુને મોળો જીવ થયો ને ઉલટી થઇ. બા પાછી ઘુરકીઃ ' દૂધપાક કોઇ દિ' ભાળ્યો હતો કે નહિ? ભૂખ જેમ ખૂબ ખાધો હશે તે ઉલટીઓ હાલી નીકળી છે. ખાતાં ભાન રાખીએ ના? પછી કહેા છો ' લાવેા મીઠું. લાવેા પાણી. '

બિચારી પ્રભુ ખાટલે જઇને સૂતી.

બા બબડતી બબડતી કામે વળગી. ત્યાં તો પાડોશણ આવીને બોલીઃ ' અલી ઓ રળિયાત, આ મારાં છોકરાં તો ઓકી ઓકીને નંખાઇ ગયાં તારાં ને કંઇ થયું છે? કોણ જાણે વખતે શામજીભાઇના દૂધપાકમાં કંઇક ઝેર બેર પડયું હોય તો. '

" ઓ પેલી ઉલટીઓ કરીને ખાટલે સૂતી. ઝેર બેર શું હોય? અકરાંતીઆ થઇને દૂધપાક ખાધેા હશે તે એવું થાય જ ના! "

ત્યાં તો ગામમાંથી દોડતા દેવજીભાઇ આવ્યા. તેને ખબર થઇ જ ગઇ હતી કે દૂધપાકમાં ઝેર પડયું છે ને ઝેરને લીધે આખા ગામમાં ઉલટી ઉલટી થઈ રહી છે. દેવજીભાઇ પોતાની સાથે દાકતરને પણ લાવ્યા હતા.

' કયાં છે રમુ, કયાં છે પ્રભુ, ઉલટીઓ થઇ છે ના? આ દાકતરને લાવ્યો છું. '

' તે દાકતરનું શું કામ હતું? નાહકની ફી ભરવાની. આ પડી ત્યાં. થઇ જશે એની મેળે સાજી. '

' અરે એ તો દૂધપાકના ઝેરને લીધે ઉલટીઓ થઇ છે. ઉપાય નહિ કરીએ તો છોકરાં બોઇ બેસશું. "

રળિયાત બાઇએ મોં મરડયું.

દાકતર છોકરીઓને તપાસતા હતા. રમુ છેક નરમ થઇ ગઇ હતી. પ્રભુ જવાબ પણ દેતી ન હતી. હવે રળિયાત બાઇ ગભરાયાં. એક ઉપરથી બીજી બાજુએ ઉતર્યાં. " રડયાઓ દૂધપાક બગરાવે પણ ધ્યાનેય ન રાખે. એમને શું? પારકાં છોકરાંને ઝેર ચડે ને મરી જાય તોયે શું? "

આવી વિચિત્ર, નિર્દય અને કજીઆળી સ્ત્રીને શું કહેવું અને કોણ કહે?

દાકતર દવા બતાવી નિસાસો નાખી શામજીભાઇના સંસારની દયા ખાતા બહાર પાડોશણના છોકરાઓને તપાસવા ગયા. ગિ.

બાળકોના જવાબો

[ગતાંકના પ્રશ્નોના જવાબો]

: ૧ :

પહેલી માતાને પ્રશ્ન થઇ પડ્યો હતો કે બાળકોના હાથમાંથી વસ્તુઓ ઝૂંટવી લેવી નહિ. અથવા શું કરવું? તે લખે છેઃ " મેં આમ કર્યું – મારું બાળક આમ થયું ત્યારથી હું માગું ત્યારે એ મને વસ્તુઓ આપે એમ હું એને શીખવવા લાગી. હું એને દડો આપું ને કહું " મને આપ " એટલે એ મને આપે. દડાની સાથેની લેવા દેવાની રમત સારી ચાલી ને ' આપ ' કહીએ એટલે ' દઇ દેવું ' એ જ્યારે બાળક શીખ્યું ત્યારે દડા કરતાં નાની ને બીજી વસ્તુઓથી પણ મેં એમજ કર્યું. છેવટે

મેં નાની ટાંકણીઓથી પણ આ રમત કરી. સોય ટાંકણી, કાતર, ચપ્પુ વગેરે વસ્તુઓ હાથમાં ઉપાડીએ તો વાગે છે એમ તેને ખબર પડી એટલે એ વસ્તુઓ તો તે તરત આપી દેતું. તેથી આવી વસ્તુઓ ઉપાડીને મોઢામાં નાખવાનું તેણે કદી કર્યું નહિ, અને ખાસ કરી ટાંકણી સોય વગેરે જેવી વસ્તુ પરત્વે મેં એક વાતનું ખાસ ધ્યાન રાખેલું કે કોઇ વાર મારે પણ તે મોઢામાં નાખવાં નહિ. હવે મારું બાળક ચૌદ મહિનાનું થયું છે. તેને ગમે ત્યાં ટાંકણી કે કાતર કે એવું કાંઇ પણ જડે છે તો તે આસ્તેથી ઉપાડી મને આપી જાય છે ને હું કહું છું: "બહુ સારું કર્યું; ઉપકાર." એનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે કોઇ પણ વસ્તુ પરત્વે તેને શંકા પડે કે તેને રમવા જેવી છે કે નહિ, તો તરત તે મારી પાસે લાવે છે. અને ન રમવા જેવી હોય તો પણ હું ગભરાઇને રાડ પાડતી નથી કે તે ઝૂંટવી લેવા દોડતી નથી કે "શું કામ લીધું" "એ મરી ગયો" કે એવું એવું કાંઇક કહી તેને ગભરાવી મૂકતી નથી તેથી કાંઇ મુશ્કેલી ઉભી થતી નથી. મને ખાત્રી છે કે તે મને આપી જશે ને તેને ખાત્રી છે કે તે રમવા જેવી વસ્તુ હું તેને આપીશ. આ રીતે જે તે વસ્તુ ઉપાડીને મોઢામાં નાખવા બાબતનો પ્રશ્ન તો એની મેળે જ ઉકલી ગયો. ને બાળક પાસેથી એના કામની નહિ એવી અથવા મારા કામની એવી વસ્તુ માગી લેવાની મુશ્કેલી પણ રહી નહિ.

: ૨ :

બીજી માતાને થયું કે આખો દિવસ બાળકો બંદુકો ને તરવારની જ રમતો રમે એ ઠીક નહિ. તેમને વઢવાથી કે ધમકાવવાથી કાંઇ વળ્યું નહિ. માતા લખે છે: "મને વિચાર થયો. લાવને એક નવી વાત અજમાવું. જૂનાં બોખાં ને પેટીઓ પડેલી તે મેં ભેગી કરીને એકવાર બાળકોને બોલાવી તેમને કહ્યું: "જો હું એમાંથી ઘર બનાવું છું." બાળકો પણ મારી સાથે બનાવવા લાગ્યાં. તેમાંથી તો અમે ઘરો, શાળાઓ, ગમાણો ને મોટર ગેરેજો, ને આખરે આખાં શહેરો બનાવવા લાગ્યાં. આસ્તે આસ્તે રમકડાનાં જનવરો, ટ્રેન, મોટરો બધું આ શહેરોમાં કામ આવી ગયું. એમ કરતાં લાકડાની પેટીઓ જ્યારે ભાંગલા જેવી થઇ ગઇ ત્યારે મેં તેમને જાડાં પૂંઠાંમાંથી પણ ઘર વગેરે બનાવી શકાય તે બતાવ્યું. હવે હમેશ છોકરાઓ કાંઇક નવું બનાવે છે ને ખૂબ ઉદ્યોગમાં રહે છે. આ રીતે મેં "કરશો નહિ" કે 'રમશો નહિ' ને બદલે "કરો" કે 'રમો' નો પ્રયોગ અજમાવ્યો ને તે બહુ જ સફળ થયો.

: ૩ :

ત્રીજા પ્રશ્નમાં એક બાળકના કાકડાનું ઑપરેશન હતું ને તેની માતાને ચિંતા થતી હતી કે ઑપરેશનના નામથી જ બાળક ભડકી ન જાય કે એની બીક ન પેસી જાય. તે લખે છે: "મને લાગ્યું કે બાળકો અજ્ઞાત વસ્તુથી બહીએ છે. ઑપરેશન એટલે શું એ તેઓ જાણતાં હોતાં નથી તેથી નકામાં ગભરાય છે. તેથી મેં કાકડાનું ઑપરેશન કેમ થશે એ તેને સમજાવ્યું. ઇથરને મેં ઉંઘવાની દવા તરીકે વર્ણવી. પછી અમે ડૉક્ટર પાસે ગયાં. ડૉક્ટરે તેને ઇથરની કોથળી કેમ વપરાય છે

તે બતાવ્યું. બીજું, તેને સ્પષ્ટ જ કહ્યું કે જ્યારે તે 'ઉંઘ' માંથી જાગશે ત્યારે તેનું ગળું દુખતું હશે. પણ સાથે સાથે તેને રમકડાં વગેરેની નવી ભેટો લાવી તેની પથારીની પાંગતે મૂકીશ એમ પણ મેં કહ્યું. એટલા માટે કેટલુંક બની સાથે તેને ભેટ કેવી હશે વગેરે સંબંધે આનંદના વિચારો પણ રહે. પછી મારી પાસે તેને વાંચી બતાવવા માટે મેં ચોપડી રાખી હતી. આટલી તૈયારી પછી જ્યારે ઑપરેશનનો વખત આવ્યો ત્યારે તે કૂદીને ઑપરેશનટેબલ પર ચઢ્યો અને જરાએ ગભરાયો ન હતો. બથરની કોથળી તો પોતાને હાથે જ મૂકી. ને થોડી વારમાં જ એની અસરમાં આવી ગયો. ડૉક્ટર કહે કે 'અત્યાર સુધી કોઈ પણ બાળકે નિર્ભયતાથી ને સહકારથી ઑપરેશન કરાવ્યું ન હતું."

: ૪ :

ચોથી માતાનો પ્રશ્ન તેના શરમાળ બાળકનો હતો.

" બીજાં છોકરાઓ પાસે આવે કે મારૂં બાળક દોડીને ઘરમાં પેસી જાય ને સંતાઇ જાય. મને બીક લાગી કે આનો કાંઇ ઉપાય ન કરૂં તો મારા બાળકનું જીવન બહુજ દુઃખી થવાનું ને કદાચ તેનો વિકાસ પણ અટકવાનો. તેથી મેં અઠવાડિયાનો મારો એક દિવસ કેવળ તેને માટે જ રાખ્યો. આ દિવસે હું કેટલાએક બાળકોને મારે ત્યાં બોલાવતી. તેમની સાથે હું દોહું, કૂદું, ને રમું. મારા બાળકને પણ સાથે રમવા બોલાવું ખરી. પણ તે ના પાડે, તો જવા દેતી. તેણે રમવું જ જોઇએ એવો તેના પર જુલમ કરતી નહિ. આસ્તે આસ્તે ઘરે છોકરાંઓ જાય આવે ને રમે કૂદે તેનાથી તે ટેવાઇ ગયો. આખરે એક દિવસ બીતો બીતો પણ અમારી રમતમાં દાખલ થયો. હવે તે સાત વર્ષની ઉંમરે છોકરાઓનો નાયક થઇ પડ્યો છે.

: ૫ :

આ માતાને વિચાર થઇ પડ્યો કે પોતાના બાળકને વ્યવસ્થાના પાઠો કેમ શીખવવા.

છોકરાની માએ ને બાપે મળીને વિચાર કર્યો ને આખરે એના બાપે એક લાકડી લીધી ને બાળક આંબી શકે તેટલી ઉંચાઇએ તે ભીંતે ખીલીએ ટાંગી દીધી. થોડી ખીલીઓ તથા થોડી કપડાં ટીંગાડવાની ચાંપ વગેરે પણ ત્યાં ગોઠવી દીધાં. બૂટ મૂકવા માટે એક બૂટની કોથળી ટીંગાડી દીધી. ગંદાં કપડાં નાખવા માટે એક બીજી કોથળી પણ ત્યાં રાખી. આ રીતે છોકરાને પોતાની કઇ વસ્તુ ક્યાં મૂકવી તેની બારાબર ખબર પડી. વચ્ચે વચ્ચે તેની તપાસ કરવા નિરીક્ષકો (તેનાં માબાપ) જતાં. નિરીક્ષક માટે તે બધું ગોઠવીને તૈયાર રાખતો ને તેમ કરતાં તેને બહુ મજા પડતી. એમ થોડા જ દિવસોમાં તેને પોતાની વસ્તુઓ ને કપડાં યોગ્ય જગ્યાએ મૂકવાની ટેવ પડી; અને તેમ કરતાં બાળકને જરાયે હેરાન થવાપણું હતું નહિ. હોંશેથી બધું કામ ચાલતું.

: ૬ :

આ પ્રશ્નમાં માતાને તેની ત્રણ વર્ષની ચંચળ છોકરીને શાંત બનાવવી છે. છોકરી અતિશય રમ્યા જ કરતી. એટલી બધી કે તેને ખાવા પીવાપીવાનુંયે ભાન રહેતું નહિ. એક જગ્યાએ સ્થિર થાય તો ખાવાનુંયે સૂઝે ને! છેવટે તેની માતાએ તેને સ્થિર બેસવાની

પાડવા સંબંધે છે. આ માતાએ એ કામમાં પોતાની ઘડિયાળનો ઉપયોગ કર્યો. પહેલાં બે ત્રણ દિવસ તો બાઇએ બાળક સાધારણ રીતે કેટલે વખતે પેશાબ કરે છે તે જોયું. રોજ તે વખત નોંધી રાખવા લાગી. બે ત્રણ દિવસે નોંધ ઉપરથી દેખાયું કે લગભગ સરખે વખતે બાળક પેશાબ કરે છે. ત્યાર પછી ચોથા દિવસે તેણે તે તે વખતે ઘડિયાળમાં અલાર્મની ચાવી દઈ મૂકી. અલાર્મ વાગે એટલે બાઇ ગમે તે કામમાં હોય ત્યાં તેને યાદ આવે કે બાળકનો પેશાબ કરવાનો વખત થયો છે. એટલે તે તરત આવી બાળકને બાળે બેસાડતી. એકાદ માસમાં બાળકને બાળે બેસી પેશાબ કરવાની ટેવ પડી ગઇ.

આપણે ત્યાં પણ માબાપો આગળ આવા આવા નાના નાના ઘણા પ્રશ્નો ઉભા થતા હશે. તો તે પ્રશ્નો નોંધી તેના પર વિચાર કરી કાંઇક ઉપાયો યોજી તેનો યોગ્ય ઉકેલ લાવવાનો માબાપો પ્રયત્ન કરે તેમ ઇચ્છીએ. પણ વાત એમ છે કે પ્રશ્ન પ્રશ્ન તરીકે આપણી આગળ ઉભો જ થતો નથી. 'બાળક જ્યાં ત્યાં પેશાબ તો કરે જ ને!' 'એ તો ચીડાય.' બહુ તો કહીએ કે 'તું બહુ ખિજાળ છો.' એટલે પહેલવહેલાં તો પ્રશ્નને પ્રશ્ન તરીકે ઓળખવાની જ બાસ જરૂર છે. કેટલાંયે બાળકો નાનપણમાં શરમાળ હોય છે. તો તે જ વખતે તેને માટે ઉપાયો લેવા જોઇએ. સમવ્યવસ્થા કે ચંચળતા બધાંનો બાળપણમાં ઉપાય થઇ શકે. માટે સમજણ-પૂર્વકનું અવલોકન એ સૌથી અગત્યનું છે. પછી પોતાને ઉપાય સૂઝે તો કરી જોવો નહિ તો કોઇ જાણકારને પૂછી શકાય.

ટેવ પડે માટે એક યુક્તિ અજમાવી. તેને એક જગ્યાએ બેસાડી તે તેને વાર્તા વાંચી બતાવવા લાગી. વાર્તા માટે તે છોકરી આસ્તે આસ્તે દસથી પંદર મિનિટ સુધી એક જગ્યાએ બેસવા લાગી. પછી જમવાનો વખત થાય તે પહેલાં વાર્તાનો વખત તે રાખવા લાગી. આટલી વિશ્રાંતિ અને શાંતિને લીધે તે જમતી વખતે જમવા તરફ ધ્યાન દઇ શકી ને જરા શાંતિથી બાવા લાગી.

: ૭ :

ત્રણ વર્ષના વિલ્યમની બાનો પ્રશ્ન તો તેના ક્રોધી સ્વભાવ પરત્વે હતો. તેની બાએ ઘણા ઉપાયો અજમાવ્યા પણ બધા નિષ્ફળ નીવડ્યા. પછી તેણે તપાસવા માંડ્યું કે વિલ્યમ એવી રીતે વધારે પડતો ક્યારે ચીડાય છે. તપાસતાં તેને જણાયું કે જે દિવસે બપોરે જમીને તે સૂતો નથી પણ અમસ્તો પડ્યો પડ્યો વખત કાઢે છે ત્યારે તે વધારે ચીડિયો થઈ જાય છે. તેથી તેણે વિલ્યમ ન ઉંઘે તે વખતે કાંઇક રમત કે ફરવા હરવાનું એવું કાંઇક કામ કાઢવાનું શરૂ કર્યું. ને સાંજે વહેલો ચાર પાંચ વાગે તેને પથારીમાં સુવરાવી દેવા લાગી. અને સૂઇને ઉઠે ત્યારે પથારીમાં તેને કાંઇક બાવાનું આપી દેવા લાગી. વિલ્યમ સાંજે સૂવે તે પહેલાં જ તેની બા તેને કહી દેતી કે રાત્રીનું બાણું તેને ત્યાંજ મળશે. વિલ્યમ શાંતિથી બાઇને ફરી સૂઇ જતો. આમ કરવા લાગ્યાને દસ અઠવાડિયાં થયાં. તેટલા વખતમાં તે એક જ વાર ચીડાયો હતો ને તે પણ બહુ જ થોડું.

: ૮ :

છેલ્લો પ્રશ્ન બાળકને પેશાબપાણીની ટેવ

ચૂ ર્યા પૂ ત્ર

સ૦ એક બાળક દરરોજ ચાર પાંચ પેનો ખૂએ છે. પોતાની દરેક વસ્તુ તે ગુમાવી બેસે છે. તેનાં માબાપ ફરિયાદ કરે છે તથા નવી પેનો લખવા માટે વખતસર અપાવતા નથી તો શું કરવું ?

જ૦ આ કુટેવ પૈસાદારના છોકરાની અગર અત્યંત લાડકવાયા છોકરાની છે. જે બાળકને હમેશ જોઇતું તુરત જ મળે છે અને ખોઇ નાખે તો પણ મળે છે તે બેદરકાર બને છે; બાળકો ચતુર હોય છે. 'પેનો મળશે જ,' 'નોકરો શોધી કાઢશે જ' 'આખરે બા કે બાપા પેન અપાવશે જ' એવા અનુભવવાળાં બાળકો છેક બેદરકાર હોય છે. પોતા વિષે અને જીવનવિકાસ વિષે પણ તેઓ બેદરકાર બને છે અને તેથી તેમના સ્વાત્મભાવ અને સ્વયં-વિકાસની આડે પડ આવી જાય છે.

આવાં બાળકોને કહી દેવું કે વારંવાર ખોશો તો ફરી વાર મળશે નહિ. દૃઢતાથી કહેવું. કીધા પછી કથનનો સપ્રાણથી અમલ કરવો. ભલે બાળક પેન વિના થોડો વખત ન ભણે. પેનને બેદરકારીથી ગુમાવી દેવાની બદીમાંથી છૂટશે એ જ તેનું ભણતર થશે. પેનો કે વસ્તુ મોડી અપાવવી, અગર ઠપકો આપીને અપાવવી એ રીઢાં થઇ ગએલાં બાળકો માટેનો ઉપાય નથી. પેન અપાવવી જ નહિ. મહિના સુધી અપાવવી જ નહિ. બાળક પેન વિના રહી નહિ શકે. તે પેન સાચવવાની જરૂરીઆત સમજશે અને સાર પછી તે પેનનો અધિકારી થશે.

આજે આપણી આજુબાજુ શિક્ષણની અને વિકાસની સામગ્રી વધી છે. પણ સામગ્રી શિક્ષણ નથી; તે સાધન માત્ર છે. એટલે અધિકાર વિનાનાં બાળકોને સામગ્રી આપવા માંડીશું તો તેઓને હાથે તેનો દુરુપયોગ જ થશે. પેન રાખવાનો અધિકાર પણ બાળકે પ્રાપ્ત કરવાનો હોય છે. ખરી રીતે બાળકે અધિકારમીમાંસા જાણવાની જરૂર નથી પણ તેના વડિલે તે જાણવી જોઇએ. અને યોગ્યતા પહેલાં જે તે આપવાની પોતાની અણઆવડતમાં તેણે સુધારો કરવો જોઇએ.

બાળકો પોતાની પેનો સાથે સાચવણશક્તિ, જવાબદારી અને છેવટે આત્મશક્તિ ખૂએ તેના કરતાં પેનો ખૂએ જ નહિ, એ વધારે સારૂં છે.

સ૦ અમે બાગકામમાં ખોદવું શરૂ કર્યું. બધાં બાળકો તૈયાર થયાં. બે બાળકોએ ના પાડી. તેઓ શાળાના મોટા વિદ્યાર્થીઓ છે. તેમને છુટેલા જોઇ બીજાઓએ પણ ના પાડી. કારણ પૂછ્યું તો જવાબ ન મળ્યો. ફરજ પાડવી ?

જ૦ ના. ફરજ ન પાડવી પણ શા માટે તેઓએ ના પાડી તેની શોધ કરવી. તેઓ શરીરે નબળા હોય તો ના પાડે. તેઓને હથીઆરોની બીક લાગતી હોય તો ના પાડે. તેઓને પોતાનાં કપડાં બગડવાની બીક લાગતી હોય તો પણ ના પાડે. ઘેરથી માબાપોએ તેમને તેમ કરવાની ના પાડી હોય તો પણ ના ના પાડે. આપણા પ્રત્યે પ્રીતિ ન હોય તો પણ ના પાડે. આવે વખતે છોકરાઓની મુશ્કેલીઓ

જાણી તે દૂર કરવી. એમ કરતાં તેઓ ખોદવા આવશે.

પણ છોકરાઓ મોટા છે અને જ્યાં નાનાં બાળકો પણ કામ કરવા ઉતરી પડે છે ત્યાં ઉભા રહે છે અને ચોખ્ખી ના પાડે છે એટલે બીજી કેટલીએક બાબતો હોવાનો મોટો સંભવ છે.

છોકરાઓ એવાં માબાપોના બાળકો તો નથી ના કે જેઓ ગામમાં મોટા માણસો ગણાય છે ? મોટા માણસો હાથકામને ધિક્કારે છે અને તેમની પાસેથી તેમનાં બાળકો શીખે છે.

ગરીબ માણસોના છોકરાઓ મોટે ભાગે શરીરથી પીડાતા હોય છે ત્યારે મોટાંઓનાં બાળકોનો મોટો ભાગ શરીર કરતાં મનનો રોગી હોય છે. ઉપર કહ્યા પ્રમાણે તેઓ કામને ધિક્કારનારા હોય તો તેમને હાલ તુરત કામમાંથી અને કામનો આનંદમાંથી બહાર રાખવા. એટલું જ નહિ પણ તેમને બોદકામ વખતે હાજર રહેવાની સખ્ત મના કરવી. આથી નાનાં બાળકો ઉપર તેમની પાકી અસર નહિ થાય અને મોટા છોકરાઓને અભિમાન તૃપ્ત કરવાનું વાતાવરણ નહિ મળતાં તેઓ આપોઆપ જ થાકશે અને સમાજની ખાતર, સહઆનંદની ખાતર તેઓ કામમાં જોડાવા માગણી કરશે જ. માણસોમાં તેમજ માણસોના ફરજંદોમાં હાથપગ હલાવવા, કામ કરવું એ સ્વાભાવિક છે. એમાં શ્રીમંતાઈએ વિકૃતિ આણી છે. જો તે છોકરાઓમાં બહુ ઉંડી ઉતરી નહિ હોય તો તેઓ સ્વાભાવિક બની જશે અને ઉલટું સારું કામ બતાવશે. તેઓમાં જે આળસ અને કામ પ્રત્યેનો અનાદર ઉંડો ગયો હશે તો તેને માટે પ્રથમ આપણે દયા લાવવી જોઇએ. પછી પ્રેમથી તેમને પાસે લેવા જોઇએ અને ધીમે ધીમે રોગમુક્ત કરી તંદુરસ્ત દશાનો અનુભવ કરાવવો પડશે. પણ જેમ તેઓ કામને ધિક્કારે છે તેમ આપણે તેમને ધિક્કારીશું તો ધિક્કાર સામે ધિક્કાર વધશે અને લાભ થશે નહિ.

સ૦ હું શાળાનો આચાર્ય છું. હું મુખ્ય છું તેથી મેં નીચલું ધોરણ–બાળવર્ગ–લીધેલું છે. એ બરાબર છે ?

જ૦ ચોક્કસ બરાબર છે. આજ લગીની ખોટી માન્યતાને આપણે ફેરવવી જોઇએ. મોટા માસ્તરો હુકમ કરવા, ઉંચા ધોરણો લેવા અને થોડું કામ કરવા માટે નથી પણ અઘરું કામ, નીચા ધોરણોનું કામ અને વધારેમાં વધારે કામ કરવા માટે છે. મોટાઓ તે જ કહેવાય કે જે વધારે સેવા કરી શકે છે. વધારેમાં વધારે નીચા નમી ગરીબમાં ગરીબ, હલકામાં હલકા અને નાનામાં નાનાઓનું ભલું કરવા બેસે છે. ભવિષ્યમાં શાળામાં પણ પદવીનો ક્રમ બદલાવાનો છે. બાલપોથી કે બાળવર્ગનો શિક્ષક આચાર્ય ગણાશે અને ચોથા પાંચમા અને છઠ્ઠા ધોરણોના શિક્ષકો ઉપશિક્ષકો ગણાશે. તમે બરાબર રસ્તે છો.

(અપૂર્ણ)

મોન્ટીસોરી પદ્ધતિ	નવી આવૃત્તિ	૨-૦-૦
સંસ્કૃત-ગુજરાતી લઘુકોશ	૩૬૦ પાનાં	૧-૮-૦

વાર્ષિક લવાજમ રૂા. એક. લખોઃ તંત્રી, શિક્ષણ પત્રિકા : શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ બાલમંદિર, ભાવનગર.
આ પત્રિકા શ્રી સરસ્વતી છાપખાનું, અજીજ બિલ્ડીંગમાં પારી. ભીખાભાઇ ગોપાળજીએ છાપી.

શિક્ષણ પત્રિકા

(મોન્ટીસોરી સંઘ)

વર્ષ સાતમું
૧૯૮૮

અંક ૭-૮ મો
ભાદરવો-આસો

: તંત્રીઓ :
ગિજુભાઈ
તારાબેન

તેઓ દયાપાત્ર છે કે જેઓ પોતાના દોષો જોઈ શકતા નથી. તેઓ ત્યારે વધારે દયાપાત્ર છે કે જ્યારે તેઓ બીજામાં રહેલા દોષોને નિંદે છે. તેઓ પોતાને નિંદી શકતા નથી તે દયાજનક સ્થિતિ છે. પણ ભયંકર સ્થિતિ એ છે કે તેથી જ તેઓ બીજાને નિંદે છે. ગમ્મતની વાત એ છે કે તેઓ નિંદા કરતાં કરતાં અજાણપણે પોતાના જ અવગુણોને પ્રગટ કરે છે. નિંદા એ પોતાના જ અવગુણો ઉપરની ટીકા છે.

જુવાની જાળવો

માબાપોએ પોતાના બાળકની ખાતર જુવાની જાળવવી જોઇએ. બાળકને ઘરડાં માબાપ ન ગમે. ન ગમે એટલે કે તેમને તે ઓછાં વહાલાં લાગે એમ નથી, પણ માબાપના ઘડપણની છાયા બાળકના ઉગતા જીવન પર પડે છે ત્યારે તે ઓછું ખીલે છે–ઉદાસીન બને છે. માટે બાળકની ખાતર, આપણાં વહાલાં અપત્યની ખાતર માબાપોએ જુવાની જાળવવી જોઇએ.

જુવાની જાળવવી એટલે શરીરે ઘરડા ન થવું. આપણે જુવાન હોઇએ છીએ ત્યારે આપણા હાથપગમાં તાકાત હોય છે. આપણને કામકાજ કરવાં એ હિસાબમાં હોતાં નથી. હરવું ફરવું ગમે છે. ખાવાનો પીવાનો શોખ હોય છે. હોંશથી અને ઉત્સાહથી આપણે બધું કરીએ છીએ. તે વખતે આપણાં બાળકો બહુ નાનાં હોય કે ન પણ હોય. પછી બાળકો મોટાં થઇ દસ બાર પંદર વર્ષનાં થાય છે તેટલામાં આપણે ઘરડાં થઇ જઇએ છીએ. ફરવા જવું, વનભોજનો કરવાં કે મુસાફરીએ નીકળવું આપણને કંટાળા રૂપ થઇ પડે છે. એટલે મોટે ભાગે સામાન્ય–અત્યંત જરૂરી સિવાયનો એકેય કાર્યક્રમ આપણે ગોઠવતાં નથી. એક ખાવાપીવાની જ વાત દૃષ્ટાંત તરીકે લઇએ. ખાવાપીવામાં પણ શક્ય તેટલું ઓછું ને ઓછી મહેનતનું કરીએ છીએ. તે વખતે આપણને ફિલસુફી સૂઝે છે કે સાદો ખોરાક સારો. પાપડ ને અથાણું ન ખવાય. સેવ ને ખેરો ને એવું એવું હોજરીને માફક ન આવે. મગજ ને સુખડી અગ્નિમાંદ્ય ઉત્પન્ન કરે છે. ભજીયાં ને પુડલા તો બહુ જ ખરાબ. વાત શું ખાવું ને શું પીવું એની નથી; વાત છે ઉત્સાહ ને હોંશની. આપણી આળસ અથવા નિરુત્સાહને આપણે ફિલસુફી કે નવા ખોરાકશાસ્ત્રથી ઢાંકીએ નહિ. જરૂર આપણે જીવનફિલસુફી વિચારીએ ને અમલમાં મૂકીએ; ખોરાકશાસ્ત્રની છેલ્લામાં છેલ્લી શોધને અનુસરીએ. પણ આપણે બાળકની ઉંમરમાંથી પસાર થયાં ને હવે આ ચાળીશ પચાસ વર્ષની ઉંમરે આપણને એ વાતોમાં રસ રહ્યો નથી માટે છોકરાંઓને તેનાથી વંચિત રાખવાં એ ઠીક નથી.

ઘણાં માબાપો એવાં દેખાય છે કે બાળકોને ચાર વાર ભૂખ લાગતી હશે એ પણ તેઓ ભૂલી જાય છે. પોતાની ભૂખ ઓછી થાય છે અને બે ટંક વચ્ચે કાંઇ પણ મોઢામાં મૂકવું પોતાને ગમતું નથી તેથી તેઓ બાળકોને ખાતાં પણ જોઇ શકતાં નથી. "શું જ્યારે ને ત્યારે ખાય છે?" "કેટલું ખાય છે?" "બસ કરો; હવે પેટમાં દુખશે. ઝાડા થશે." વગેરે વાક્યો મોટાંઓના મોઢામાંથી હમેશ નીકળે છે. એમાં તેમના પોતાના અગ્નિમાંદ્યની છાયા છે. વધારે ખવાઇ જાય છે ત્યારે પોતાને જે થાય છે તે ઉપરથી તેઓ બાળકોને તેમ કહે છે. પણ ખરી રીતે પોતે નાનાં હતાં ત્યારે કેવી ભૂખ લાગતી હતી ને પથરા પણ પચાવવાની શક્તિ ધરાવતાં હતાં, તેમ જ સ્વાદથી બધું ખાઇ શકતા હતાં તે યાદ કરવું જોઇએ. ને કદાચ કમભાગ્યે પોતે નાનપણમાં પણ માંદાં જ હોઇએ

તો બીજા ઉપરથી કલ્પના કરવી જોઇએ કે બાળકોને ભૂખ લાગે ને તેમણે તો પેટ ભરીને બાવુંજ જોઇએ."

બીજું, માત્ર બાવાનું પુષ્કળ આપવાથી કામ સરતું નથી. જુવાનીના કાળમાં એક પ્રકારની નિશ્ચિંતતા હોય છે તેનું પણ વાતાવરણ જોઇએ. આપણે ચિંતાના ઉદ્‌ગારથી કે ચહેરાના ભાવથી કે ઘણી વાર માત્ર મનમાં વિચારો રાખીએ તેથી બાળકોના શરીર ઉપર અસર કરીએ છીએ.

તે ઉપરાંત બાવા પીવામાં જે ખુશમીજાજ (heartyness) જુવાનીમાં હોય છે—એ... મજાથી બાઓ, પીઓ, ધરાઓ ને લાગો કામે, એનું વાતાવરણ ઘરડાં માબાપો ઘણી વાર જાળવી શકતાં નથી. તેની અસર બાળકોનાં શરીર ઉપર થયા વગર રહેતી નથી. ઘણા લોકો ઘડપણમાં બાવા પીવા પ્રત્યેનું વૈરાગ્યમય વાતાવરણ ઉભું કરી દે છે. બાળકો માટે તો તે અકાળે હોઇ ઘાતક જ છે. બાઉકડપણું કે આખો વખત બાવા પીવામાં જ મચ્યા રહેવું, તેની જ વાતો અને તેનાં જ કામો, એમ ન રાખીએ; પણ બીજે છેડે જઇ બાવું પીવું કે તેને વિષે વાતો કરવી એ બધું દુન્યવી અથવા હલકું ગણવું, અસંસ્કારી ગણવું એ બરાબર નથી. બાલ્યાવસ્થામાં શરીરે વધવું એ બાળકનું મોટું કામ હોય છે; તેથી શરીરપોષણનાં સાધનોમાં તેને વિશેષ રસ હોય એ સ્વાભાવિક છે. માટે અકાળે વૈરાગ્યમય અસ્વાદવૃત્તિનું વાતાવરણ કદી પણ ઉત્પન્ન કરવું નહિ.

ઘણી વાર મોટાંઓ બાળકોને બવરાવવું ભૂલી જાય છે. કારણ પોતાને ભૂખ લાગતી ન હોવાથી બાવાનું કરવાની જરૂર છે એ વાત જ તેમના ધ્યાન બહાર જાય છે. મેં ઘણાં ઘરો એવાં જોયાં છે કે જેમને ત્યાં સવારે અને ત્રીજે પહોરે દશ વર્ષ પહેલાં હમેશ કાંઇ ને કાંઇ બાવાનું બનતું હતું, તેમને ત્યાં આજે દશ વર્ષ પછી બે વાર જમવા સિવાય બાવાનો રિવાજ લગભગ નીકળી ગયો છે. કારણ કે મોટાંઓની ભૂખ ઓછી થઇ છે, એટલે નાનાંઓ વિષેનો વિચાર તેઓ ભૂલી જાય છે. નાનાંઓ ભૂખ્યાં થાય છે ને માગે છે તો તેઓ નથી આપતાં એમ નથી, પણ પહેલાં જેમ રીતસર તે બાવાનો વખત ગણાતો ને તે માટે રસોડામાં તૈયારી થતી તેવું કશું ન હોવાથી હવે ત્રીજે પહોરે બાવામાં બાળકોને પણ ઓછી મજા આવે છે.

એકંદરે શરીરવર્ધનનું કાય મોટાંઓનું પૂરું થઇ ગએલું હોય તેથી બાવાપીવામાંથી તેમનો રસ ઓછો થાય; પણ બાળકોનું તે કાર્ય ચાલુ હોય છે માટે તેમની બાતર ચારે ટંક બાવાનો રિવાજ ચાલુ રાખવો જોઇએ. ને બાળકોને બાવાનો કંટાળો આવે તેમ નહિ પણ તેઓ હોંશેથી—આનંદ અને પ્રસન્નતાથી બાય ને જેશથી વધે એવું વાતાવરણ જરૂર જોઇએ. માટે આપણાં વહાલાં બાળકોની બાતર આપણે આપણી શારીરિક જુવાની જાળવવી જોઇએ. બાવાપીવામાં આપણે ભાગ ન લઇએ તો પણ તે પ્રત્યેની પ્રસન્નતા ને હોંશ જાળવવી જોઇએ.

આ વાત જેમ બાવાપીવાને લાગુ પડે છે તેમ જ પહેરવા ઓઢવાને પણ લાગુ પડે છે.

મોટી ઉંમરે દુઃખથી દાઝવાથી કે વિરક્તિ આવવાથી કે ગમે તે કારણે મોટાંઓનો પહેરવા ઓઢવા સંબંધીનો રસ ઓછો થઇ જાય છે, ને તેઓ પોતા સંબંધે બેદરકાર થઇ જાય છે. ઉંમર પરત્વે પણ આ બેદરકારી આવે છે. બેદરકારીથી ઘણીવાર તદ્દન ઢંગધડા વગરનાં, સૂગ ચડે કે કંટાળો આવે એવાં કપડાં પહેરીને માબાપો બેસે છે ત્યારે બાળકોને કેટલું ખરાબ લાગતું હશે? આની અસર છરી લાગે ને લોહી નીકળે એવી હોતી નથી પણ નભરમા દિવસની જેમ ઉદાસ અસર હોય છે, તેવી હોય છે. બાળકની પ્રસન્નતા ઓછી થાય છે માટે આવી નાની બાબતોમાં પોતાની ખાતર નહિ તો બાળકોની ખાતર પણ સુંદર પ્રસન્ન વાતાવરણ રહે તેટલા માટે માબાપોએ માનસિક જુવાની જાળવવી જોઇએ. ઘડપણ એટલે જ જીવનનો અભાવ. જીવનનો જોશ હોય છે ત્યાં ઉંમર વધે તો પણ ઘડપણની ગ્લાનિ કે ઉદાસીનતા હોતી નથી. બાસઠ ત્રેસઠ વર્ષની ઉંમરે પોતે નિઃસંગી વૈરાગી હોવા છતાં અત્યંત મહત્વના કામોમાં ગૂંથાએલા મહાત્માજી પાસે બાળકો કેમ આનંદથી જાય છે? તેમની સાથે વાતો કરવાની કેમ હોંશ ધરાવે છે? તેમની પાસે રહેવું કે તેમનો કાગળ લખવો કે તેમનો કાગળ વાંચવો એ બાળકને કેમ એટલું બધું ગમે છે? માત્ર આપણા દેશનાં-નજીકનાં બાળકો જ નહિ પણ પરદેશનાં બાળકો પણ કેમ તેમની તરફ પ્રેમથી આકર્ષાયાં? એનું કારણ એ છે કે મહાત્માજી આત્માથી જુવાન ને જુવાન છે. તેમના હોંશ, તેમનો ઉત્સાહ, તેમની પ્રસન્નતા ને સૌથી વિશેષ તેમનો પ્રેમ એવાં ને એવાં તાજાં છે; તેમનું જીવનવહેણ એવા ને એવા જુસ્સાથી વહે છે; તેમની હાર્દિકવાડી એવી ને એવી ખીલેલી છે; માટે બાળકો તેમની પાસે જવાનું મન કરે છે. જ્યાં તાજગી ન મળે પણ ગ્લાનિ ને ઉદાસીનતા મળે ત્યાંથી બાળકો ભાગે છે ને ભાગી ન શકે તો પોતે કરમાવા લાગે છે. માબાપો કે પોતાના ઘરથી તેઓ ક્યાં નાસી જાય? માટે આપણું વાતાવરણ જો મંદ અને નિરુત્સાહી હોય તો બાળકોનો આત્મા કરમાય છે, દુઃખી થાય છે. ખાવું પીવું, પહેરવું ઓઢવું, ઉત્સવો ઉજવવા, ચાર માણસોને પોતાને ત્યાં બોલાવવાં કરવાં, એ બધાં અંદરની જુવાનીનાં બાહ્ય લક્ષણો છે. અંદરની આત્માની તાજગી એ મુખ્ય વસ્તુ છે.

આપણાં બાળકોની ખાતર આપણે તાજા રહીએ, આપણી જુવાની જાળવીએ, આપણી પ્રસન્નતા ને ઉત્સાહ જાળવીએ ને બાળકોને શરીરથી ને મનથી વધવામાં મદદ કરીએ. તા.

મહાબળેશ્વરમાં એક દિવસ

ગયા ઉનાળામાં હું મારા એક મિત્રને ત્યાં એક દિવસ માટે મહાબળેશ્વર ગયો હતો. તેના બંગલાના ફળિયામાં જ પેસતાં મેં તેનાં બાળકોને લાકડાના કટકાનું બેટ લઇ પથરાથી દડે રમતાં જોયાં.

થોડી વારે તેઓ અમે બેઠા હતા તે ઓશરીમાં આવ્યાં અને મારા મિત્રે તેમને ઘરમાં જવા અને પાઠો વાંચવા કહ્યું. છોકરાંઓ

થોડી વાર ઘરમાં ટકયાં; ચોપડીઓ ફેંકીને પાછાં બહાર નીકળ્યાં. બાપે કહ્યું: "અહીં આખો દિ' રખડવાનું ને રમવાનું નથી. રજા છે તેમાં તમારાં લેસન કરો. લેસન ન આપ્યાં હોય તો નવું નવું વાચો. અહીં આટલો બધો અવકાશ છે તો તમારા પાઠો આગળથી કરી રાખો તો કેવું સારું?" ડાહ્યાં છોકરાંઓ વળી પાછાં ઘરમાં ગયાં અને કંઈક કરવા લાગ્યાં.

મારા મિત્રે મને કહ્યું: "જુઓ મારી પેલી નાની કીકીએ આ ઉનનું ઝબલું આઠ જ દિવસમાં ભરી કાઢયુ. અહીં એને બીજું કામ શું? અને આખો દિ' કાઢવો પણ શી રીતે? અહીં મહાબળેશ્વરમાં હવા મજાની છે પણ બાળકોનો વખત તો કેમેય જતો નથી. સાંજે મોટરોમાં ફરવા જઈએ એટલે તેમના કલાક એ કલાક ચાલ્યા જાય. બાકીનો વખત તો વધી પડે છે. અરે, અમને પણ બપોરનો વખત તો લાંબો જ થઈ પડે છે. એ તો પાનાં ને ચોપાટ રાખ્યાં છે તે બે ચાર જણાં ભેળાં થઈ વખત કાઢી નાખીએ છીએ."

હું બધું સાંભળતો હતો. એક પણ શબ્દ બોલવા જેવું લાગ્યું નહિ. બેઠાં બેઠાં મનમાં વિચાર કરી રહ્યો હતો અને સમસમી રહ્યો હતો. મેં મનમાં નિસાસો મૂકયો. અરે બિચારા અણસમજુ શ્રીમંતો અને બિચારાં તેમને આશરે પડેલાં બાળકો! અહીં આવ્યાં, કુદરતના ભવ્ય ખોળે આવ્યાં, નિસર્ગની રમણીયતામાં આવ્યાં, વિરાટના ભિન્ન ભિન્ન રૂપોની સમીપ આવ્યાં, કુદરતના સંગીત અને ચિત્ર વચ્ચે આવ્યાં, તો પણ તેમની દશા તો એની એ જ! તેઓની આંખોએ ચોપડીઓ વાંચવાનું, તેઓના હાથે ઝબલું ગૂંથવાનું, તેઓના પગે ફૂટબૉલ રમવાનો, તેઓના કાને રખડવા જવા માટે ખેંચાવાનું, અને ગાલે તમાચા ખાઇને લાલ થવાનું!

મેં મારા મિત્રને કહ્યું: "ચાલ, આપણે ચંદ્રમણિભાઇને ત્યાં જઇએ. એને મારે મળવું છે."

ચંદ્રમણિ અમારો બન્નેનો મિત્ર. ચંદ્રમણિ પણ એક મોટો શ્રીમન્ત માણસ છે.

અમે ચંદ્રમણિને ત્યાં પહોંચ્યા. આવકાર આપી ચંદ્રમણિએ અમને ફળિયામાં જ આંબાના ઝાડ નીચે બેસાડ્યા. સ્વાગત અર્થે અમારે માટે કંઈક લાવવા માટે નોકર સાથે કહી મોકલ્યું.

ચંદ્રમણિ એક સારા સંસ્કારી કુટુમ્બના છે. ધંધે તેઓ વેપારી છે. ધંધો ધીકતો છે. મુંબઇમાં તેઓ આપણી સાથે વાત કરવા એક ક્ષણ પણ નવરા ન હોય.

તેણે વાત કરતાં કહ્યું: "રઘુભાઇ, મુંબઇમાં તો માથું પાકી જતું. અંહીં તો એટલી અપૂર્વ શાંતિ છે કે મન અને તન ખૂબ પ્રસન્ન રહે છે. નહિ અહીં રેલ્વે અને મોટરોનો ધોંધાટ, નહિ મીલોના ધૂમાડા, નહિ લોકોનો ધોંધાટ. અહીંની શાંતિમાં હું તો મસ્ત રહું છું. આ ઝાડ નીચે લગભગ બહાર જ પડ્યો રહું છું. મીઠી હવાના સતત સ્પર્શે શરીર હળવું હળવું રહે છે. આ ઝાડોની નવી નવી મંજરીની ગંધ! આ બાગનાં નવાં નવાં ફૂલોના રંગો અને કેટલીયે જાતનાં પક્ષીઓનાં ગાન! ખરે કુદરતની બલિહારી છે. મુંબઇને તો હું બીજે જ દિવસે ભૂલી ગયો

છું. આપણે તો કુદરતના બાળક બની તેનો ખોળો લહેરથી ખૂંદી રહ્યા છીએ."

એટલામાં આંબાની ઘટામાં રહેનારું પીલક નામનું પક્ષી આવ્યું ને અમારી સામેની આંબાડાળે બેઠું. ચંદ્રમણિએ બાળકોને ધીમેથી ચૂમ મારી: "એ છોકરાંઓ! અહીં તો આવો. પેલું પીલક આવ્યું છે. પીલક આવ્યું છે. ઝટ આવો, ઝટ આવો. હમણાં જ ઉડી જશે! ચુપચૂપ આવો નહિતર ઉડી જશે."

બાળકો ધીમે પગલે આવ્યાં ને 'ક્યાં છે?' કહી ઉભાં. પણ ત્યાં તો પીલક ઉડી ગયું.

ચંદ્રમણિએ કહ્યું: "એ તો ગયું. પેલી આંબાની ઘટામાં છે. જાઓ જોઇએ, ત્યાં દેખાય છે?"

બાળકો ત્યાં ઉપડ્યાં. એકના હાથમાં બાયનોકયુલર હતું અને બીજા મોટા છોકરાના હાથમાં કેમેરા હતો. ચંપાના હાથમાં ચોપડી હતી. છોકરાંઓ આંબાની ઘટા તરફ હળવે હળવે દોડી ગયાં. તેઓના ચહેરા ગુલાબી હતા; તેઓ સ્ફૂર્તિથી ભરપૂર હતાં; તેમનાં મન પ્રસન્ન, પ્રફુલ્લ અને તાજગીભર્યાં હતાં.

તેમને જોઇને પણ હું વિચારમાં પડી ગયો. મારા મિત્રનું ધ્યાન પણ કંઇક અંશે તેમના તરફ ખેંચાયું. તેને કંઇક બધું નવું અને જુદું લાગ્યું. અજાણપણે તેના મગજમાં કંઇક વિચારો ચાલ્યા કરતા હોય એમ મને ભાસ્યું.

મેં ચંદ્રમણિને પૂછ્યું: "અહીં બેડમિંટન અને ક્રિકેટ નથી લાવ્યા? આ બાળકોનો વખત શી રીતે જાય છે? બપોરના બિઝીક ફિઝીકનું કેમ ચાલે છે?"

મારો પ્રશ્ન સાંભળી ચંદ્રમણિ મારી સામે તાકી રહ્યા.

તે કહે: "અહીં બિઝીક રમવા આવ્યા છીએ કે? બિઝીક મુંબાઇમાં કે જ્યાં દુનિયાની ગડમથલ ચાલે છે ને એમાંથી બે ઘડી મગજને છૂંટું પાડવાનો ઉપાય કરવો પડે છે. મેં ન કહ્યું કે અહીં તો વખત કયાં ચાલ્યો જાય છે તેની ખબર જ પડતી નથી? સવારમાં હું કયાંય સુધી પગે ચાલીને ફરવા નીકળી જાઉં છું. પેલી મોટી છોકરી મારી સાથે જ ચાલે છે. એની બા પણ અરધે રસ્તે સુધી આવે છે. ત્રણે જણાં સીધા રસ્તા છોડી જંગલના ભાગોમાં ઉપડીએ છીએ અને રોજ ને રોજ કંઇ ને કંઇ નવું જોઇએ છીએ અને બાળકો માટે લાવીએ છીએ. કાલે જ પેલી બીલની બાજુએ ગયાં હતાં તે ત્યાંથી મોટીએ સુગરીનો માળો આણ્યો છે. એને માળા શોધવાનું બહુ ગમે છે. આ એની બા આવડી મોટી છે તોયે જંગલમાં જઇ ઝાડવે ચડે છે ને ઉપરથી જાંબુ ને આંબા પાડે છે, અને અમે બાપ દીકરી નીચે ઉભાં ઉભાં ઝીલીએ છીએ અને વીણીએ છીએ. મૂળે એની બા નાના ગામડાનાં એટલે એને ઝાડે ચડતાં ને નદીમાં તરતાં બહુ આવડે છે. શેઠાણી થઇ છે પણ બગડી નથી ગઇ. સવારે અમે..."

વાત ચાલતી હતી ત્યાં તો પેલી ટોળી પીલક જોઇને આવી. શાન્તાએ કહ્યું: "બાપુજી, તમારી પક્ષીની ચોપડી આપો ને? મારે હવે એમાંથી જોઇને પીલક કાઢવો છે. આજે મેં એને બરાબર જોયો છે. બહુ રૂપાળો છે. ખરેખર રૂપાળો છે. મહાબળેશ્વરમાં પણ સારાં પંખીઓ

છે. આપણે ગયે વર્ષે પીલક માટે આણુમાં બહુ ફરેલાં, પણ નહિ જડેલો. અહીં આ વર્ષ તો ભારે મજા પડી."

શાન્તા આટલું બધું બોલી ત્યાં સુધી ધીરજથી ધીરુભાઇ ઉભા હતા, અને છતાં તેમને થતું હતું કે ક્યારે બોલું ક્યારે બોલું. તેઓ બોલ્યા: "બાપુજી, આજે આરથર સીટે બે કલાક બેસવું છે હં. દુરબીનમાંથી મારે ચારેકોર ધારી ધારીને જોવું છે. દૂર દૂરની ટેકરીઓ અને બીણો ઉપર સાંજે થતા રંગો જોવાની ગમ્મત પડે છે. રંગોમાં દેખાતું ઘાસ, અને નાનાં નાનાં મકાનો ને બધું જોવા જેવું લાગે છે, બરું બાપુજી?"

વચ્ચેથી નાનો નિર્મળ બોલ્યો: "બાપુજી, હવે ફરી એક વાર કરા પડે તો કેવી મજા આવે? આપણે તો વીણવા માટે વરસાદમાં પડવાના. અને આ વખતે જ્યારે ધુમસ આવશે ને, ત્યારે હું અને શચી બસ એકલાં જ એમાં ફરવા નીકળશું. ધુમસમાં ફરવાની ભારે મજા આવે છે."

ચંદ્રમણિએ કહ્યું "ચોમાસામાં અહીં રહો તો ધુમસમાં ફરવાની બહુ મજા પડશે."

ધીરુએ કહ્યું: "પણ ચોમાસામાં તો અહીં નથી રહી શકાતું. તમે જ નહોતા કહેતા કે અહીં ૩૦૦–૪૦૦ ઇંચ જેટલો વરસાદ પડે છે, ને અહીં રહેવાની સરકારની પણ મના છે?"

ઘડીભર તો હું મારા મિત્રનો વિચાર કરવો ભૂલી ગયો હતો. આ બાળકો કેવાં ભાગ્યશાળી છે અને તેનાં માબાપ કેટલાં ડાહ્યાં છે તેના વિચારોમાં હું ઉંડો ઉતરી ગયો હતો. પણ જાગીને જોયું તો મારો શ્રીમન્ત મિત્ર સ્તબ્ધ થઇ છોકરાંની વાતો સાંભળતો હતો.

ચંદ્રમણિએ કહ્યું: "એ છોકરાંઓ, લાવો તો; તમે અહીં આવી સંગ્રહ કરેલો છે તે તો આ કાકાને બતાવો. એ કાકા પણ એના શોખીન છે."

છોકરાં દોડ્યાં અને લઇ આવ્યાં. એક જણે પાંચ પચીસ મરેલાં પતંગિયાં આણ્યાં. બીજાએ બે બાટલીઓ આણી; એમાં ઇયળો હતી અને પાંદડાં બાતી હતી; એક ઇયળ તો કોશેટામાં ઊંઘી ગઈ હતી. ત્રીજાએ ઝાડનાં પાંદડાંનો સંગ્રહ આણ્યો. ચોપડીને પાને પાને પાંદડું મૂક્યું હતું અને તેની બાજુએ તેનું નામ લખ્યું હતું. એક વળી ચિત્રની ચોપડી આણી. તેમાં તેણે મહાબળેશ્વરના માવળાના સ્કેચ કરેલા હતા. છેલ્લે બાળકોની બા પણ પોતાની ચોપડી લાવ્યાં. તેમાં તેણે દૂધવાળી ને કામવાળી પાસેથી માવળાનાં અને મરાઠાનાં લોકગીતો ઉતાર્યાં હતાં તે હતાં.

મેં ચદ્રમણિને કહ્યું: "ચંદ્રમણિ, બરેબર તમને ધન્યવાદ ઘટે છે. પર્વત ઉપર હવા બાવા આવી તમે એકલી હવા જ નથી બાતા. બરો અહીંનો લાભ તમે જ ઉઠાવો છો. અને તમારા કરતાંએ આ બાળકો તો અદ્‌ભુત લાભ ઉઠાવે છે. તેઓ ભૂલી જ ગયાં છે કે મુંબઇ અને તેની નિશાળ અને તેની ગોખવાની ચોપડીઓ અને મુંબઇના ઘરમાં પડ્યાં પડ્યાં રમવાની રમતો કે એવું કાંઇ હોઇ શકે. તેઓ શરીરના પગે અને કલ્પનાની પાંખે દોડ્યા જ કરે છે ને ઉડ્યા જ કરે છે."

ચંદ્રમણિએ કહ્યું: "અહીં આવી ફરી પાછું મુંબઇ કરીએ ત્યારે તો એનું એ જ ના? અને છોકરાંને માટે તો આ-જ કેળવણીના

પાયા છે. ખરી કેળવણી જ આ વિરાટ પરિ- ચય અને અદ્‌ભુત દર્શન છે. જુઓ ને, આ બધું રમ્ય દર્શન સ્વતઃ અને સ્વયં શિક્ષણ નથી?"

આવા સમજુ શ્રીમન્ત પિતા પ્રત્યે હું માનથી જોઇ રહ્યો. એનાં સહધર્મચારિણી પ્રત્યે પણ મને માન ઉપજ્યું.

વખત બહુ થયો હતો એટલે હું અને મારા મિત્ર ચંદ્રમણિની રજા લઇ નીકળ્યા. કેવળ મૂંગા થઇ ગએલા મારા મિત્ર આખરે બોલ્યાઃ "ભાઇ, ખરેખર અમે ભાન વિનાના ને આંધળા શેઠીયાઓ છીએ. માત્ર પૈસા કમાતાં ને મોટા બંગલા રાખતાં આવડે છે. વધારામાં આવડે છે નોકરોને હુકમ કરતાં ને મોટરોમાં અહીંથી તહીં ફરતાં અહીં આવીએ છીએ છતાં મનમાં તો મુંબઇ અને અમદાવાદ જ હોય છે. અને જ્યાં અમે આંધળા ત્યાં બાળ- કોને શું દોરીએ? એમને કહીએ છીએ કે લેસન કરો લેસન કરો. અથવા તો કહીએ છીએ તોફાન ના કરો પણ વાજું વગાડો, ક્રિકેટ રમો. અથવા તો કહીએ છીએ કે જાઓ ગડબડ ન કરો; સ્ટ્રોબેરીક્રીમ સાથે આઓ કે આંબાઓ ખાઓ. હવે સમજાય છે કે આવાં સ્થળનો આપણે માટે અને બાળકો માટે શો ઉપયોગ છે. અને આટલા વખતને માટે પસ્તાવો પણ થાય છે."

મેં કહ્યું: "કંઇ નહિ. જાગ્યા ત્યાંથી સવાર."

હું સંસ્કારી શ્રીમન્ત અને અણસમજુ શ્રીમન્ત અને તેમનાં બાળકોનો વિચાર કરતો કરતો મારી મોટરમાં બેસી મારા સ્થાન તરફ રવાના થયો.

ગિ.

બાલ્યાવસ્થાની કરુણતા

દૃશ્ય ૩ જું

"રમા, જા જોઇએ ઝટ. કોઠારમાંથી ગોળની માટલીમાંથી ગોળ કાઢી લાવ."

"ના બા, હું નહિ જાઉં."

"ના બા એટલે શું? કામ ચીંધું તે કરવું જ જોઇએ. તારે જવું જ પડશે." બા ત્રાડુકી ઉઠ્યાં.

રમા મોઢું બગાડીને ઉભી રહી.

"કેમ? સાંભળે છે કે નહિ, હું શું કહું છું તે? જા ઝટ. ગોળ લઇ આવ."

રમા રોવા જેવી થઇ ગઇ. મોઢું નીચે ઢાલીને ઉભીર હી.

"આ છોડી તો રોજ શેર લોહી પી જાય છે મારું! જે કહીએ તે ના. ગોળ લાવવાનો કીધો એમાં રોવું"તું શું? ત્યાં ક્યાં ગાડાં ખેંચી લાવવાનાં કીધાં'તાં? હવે જાય છે કે નહિ? નહિ તો મારી સમજજે."

રમાને આખે ડિલે પરસેવો રેબઝેબ થઇ ગયો. એણે ધ્રૂજતે હાથે ગોળ કાઢવાનું વાસણ લીધું ને ધ્રૂજતે પગે તે ગોળ લેવા ઉપડી. છાતીમાં થડક થડક થતું હતું.

રમા ધીમે ધીમે પગ ઉપાડતી હતી ત્યાં પાછળ ગર્જના થઇઃ "પગ ઉપાડે છે કે

આવું લાકડી લઈને ? આ છોકરીથી કવ- રાવાઇ જવાય છે !"

રમા દોડી. કોઠારની ઓરડી આગળ પહોંચી ને બારણું ઉઘાડવા લાગી પણ તેના ધ્રૂજતા હાથે કેમે સાંકળ ઝટ ઉઘડે જ નહિ. જેમ તેમ કરીને ઉઘાડયું, ને અંદર જોયું. અંદર જરા અંધારું. અંદરની કોઠીઓ જેમ તેમ જરા જરા દેખાય.

અંદર જોઇને રમાએ તો જોરથી ચીસ પાડી ને બારણામાં જ બેભાન થઇને પડી. એનું મોઢું ફિક્કું પડી ગએલું હતુ. ડિલ આખે પરસેવો વળી ગયેા હતેા.

રમાની બા વઢતી વઢતી જ ત્યાં આવી પહોંચી. તેના મનમાં એમ કે ગોળ લેવા તેને જવું ન હતું ને છતાં મોકલી માટે બાટી બોટી ચીસો પાડ છે. રમાના બાપા પણ ચીસ સાંભળીને આવી પહોચ્યા. રમાને ઘરમાં તેડી ગયા. થોડી વારે તેને સારા પેઠે તાવ ભરાયેા. તાવમાંયે તે બ્રહીને ચીસો જ પાડતી હતી. ડૉકટરને તેડાવ્યા ત્યારે ડૉકટરનેા મત એવેા પડયેા કે છોકરી કયાંક ખૂબ બીધી છે. મા કે બાપ બન્નેમાંથી કોઇ જ જાણતાં ન હતા કે રમાના મનમાં કયારે બીક પેઠી હતી, અથવા તે શાનાથી બ્રહીતી હતી. પણ તે બોલતી હતી તે છૂટક છૂટક વાકયેા પરથી અનુમાન કરી શકાતું હતું કે રાત્રે બાયડીઓ ભેગી મળીને ભૂતની કે જનની વાતેા કરતી હતી, તેમાંથી બીક પેઠી. તેમાં તેને આગલે દિવસે કોઠારમાં પૂરી હતી ને ત્યાં અંધારામાં ખૂબ બીધી હતી. આજે ફરીથી કોઠાર તરફ જવાનું તેને મન કેમ થતું ન હતું તે સ્પષ્ટ હતું, છતાં પરાણે જવું પડયું એટલે રમા સખ્ત બીધી ને બેભાન થઇ ગઇ હતી.

તેની સ્થિતિ બહુ જ કરુણાજનક હતી. તેની બીકનેા ઇતિહાસ લાંબેા હતેા, ઘણેા જૂનેા હતેા. તેની બા તેને ગમે તે કહીને ડારેા દેતી. તેમાં તે બ્રહીવા શીખી હતી. બીકને લીધે તે ધાધરીમાં પેશાબ કરી દે એટલે બા ઉપર વધારે મારે અને મોઢું તેા ચાલુ જ હેાય. તેમાંથી તેને વધારે બ્રહીવાનું કારણ મળે. કોઇ વાર તે કહેઃ "તારા કટકે કટકા કરી નાખીશ." કોઇ વાર તે કહેઃ "તને સિપાઇ પાસે પકડાવી દઇશ." કોઇ વાર કાંઇ ને કોઇ વાર કાંઇ, એવું રોજ કાંઇ ને કાંઇ સાંભળે. રમાનું જીવન એટલે એક બીકનું જીવન બની ગયું હતું. તેને લીધે તે અંદર અંદર કેટલી મૂંઝાતી હતી તે કોઇ કળી શકતું ન હતું. બીકને કારણે તે કામની હા ના પાડ્યા કરે એટલે તેની બાને તેની ઉદ્ધતાઇ લાગતી અને તેનેા પિત્તો જતેા, ને તે તેને વઢતી ને તેથી તેની બીકમાં વધારેા થતેા. એમ કરતાં કરતાં આજની સ્થિતિ આવી હતી.

હજી પણ તેની બા તેના હૃદયની મૂંઝવણ સમજવા જેટલી ફુરસદ મેળવે તેા ઠીક. જરા સહાનુભૂતિથી તેની સાથે વાત કરે તેા ઠીક. અને પેાતાની વાણી પર કાબુ મૂકી જ્યારે ને ત્યારે તેને ડારેા ન દે અને તેને કોઠારમાં પૂરી ન રાખે તેા ઠીક.

બિચારી રમા જેવી દુખિયારી કુમળી બાલિકાઓ આપણા સમાજમાં કેટલીયે હશે ! માતાઓ રાક્ષસીનું રૂપ છોડી બાળકેા પ્રત્યે વ્હાલ ભરી માતાઓ કયારે થશે ? તા.

બાળકો અને વાળ

બાળકોને મૂછો નથી ઉગતી એટલે એના વાળનો વિચાર કરવો એનો અર્થ મુખ્યતઃ માથાના વાળનો વિચાર કરવો એમ સમજવું. છતાં આપણે બાળકોની પાંપણ અને ભમરના વાળને ભૂલી જવું ન જોઇએ.

વાળ કુદરતે આપેલા છે ને તેનું મહત્ત્વ છે. શરીરના જુદા જુદા ઢાંકણ રૂપે કે રક્ષક રૂપે વાળ છે.

એટલે જ આપણે વાળને સ્વચ્છ રાખવા જોઇએ, તેની માવજત કરવી જોઇએ, તેને ઉછેરવા જોઇએ. બાળકોને પોતાનું નાક કે કાન કે હાથપગ નડે છે કે નહિ તે બાળકોએ આપણને કદિ નથી કહ્યું; તેમ આપણા જોવામાં નથી આવ્યું કે હાથ પગ વગેરે બાળકોને નડતર રૂપ છે. એટલું જ નહિ પણ એ બધા વડે જ બાળકો દુનિયાને સમજી શકે છે, ને દુનિયામાં રહેવાની શક્તિ મેળવી શકે છે. પણ બાળકોના વાળ ઘણી વાર નડતર રૂપ થઇ જાય છે.

બાળકોના વાળ જો ધોઇએ નહિ તો તેમાં જૂઓ પડે છે. મા પોતાના માથામાં જૂઓ રાખી બાળકોને પોતાની સાથે સૂવાડે તો બાળકના વાળે જૂઓ ચડી જાય છે. જૂ ભરેલા માંથાવાળાં બાળકો સાથે રમવાથી પણ જૂઓને માથામાં લાવી શકાય છે. જૂઓ બાળકોનું લોહી પી જાય છે અને બાળકોની સ્વસ્થ ઊંઘમાં આડે આવે છે. આમ બાળકોના વાળ બાળકોને નડતર રૂપ બની શકે છે.

વળી વાળ વધી વધીને ચારે કોર પથરાય તો પણ તે નડતર રૂપ બને છે. તે આંખની આડે આવે છે ને દૃષ્ટિને બગાડે છે. ગૂંચવાઇ જઇ બાળકના માથાને ભારે લાગે છે. તે નહાતી વખતે બરાબર ધોવાતા નથી અને સાફ પણ થતા નથી. નાનાં બાળકોને વાળ બહુ હેરાન કરે છે. ધોતી વખત સાબુનું પાણી આંખમાં જવાથી બાળકો રડે છે ને બાળકો વાળ ધોવા દેતાં નથી. ઓળતી વખતે વાળ ખેંચાય છે અને બાળકો રડે છે ને માથું ઓળવા દેતાં નથી. પછી બા તેમને મારે છે. બાળક બહુ કજીયે ચડે છે ત્યારે બાની સાથે બાપ પણ મારે છે. વાળને લીધે ઘણાં બાળકોને હેરાન હેરાન થવું પડે છે. છતાં આમાં વાળનો વાંક નથી. વધેલા વાળ કહે છે કે બાળકને પોતાને ઓળતાં ન આવડે ત્યાં સુધી તેને ઘાટસર કાપી નાખો. તેને બહુ ઉગવા ન દો કે નહાતી કે ઓળતી વખતે તકલીફ પડે. પણ માબાપોને વાળ કાપવાની આળસ છે, અથવા વાળ રખાવી બાળકોને હેરાન કરવાની હોંશ છે, કે ગમે તે કારણ હોય, પણ વાળને કાપવાની સામે બહુ કચવાટ રહે છે ને માબાપ અને વાળ વચ્ચે બાળકો પીડાય છે. ગામડાના લોકો શહેરના લોકો જેમ બાળકોને શણગારવાને નવરા નથી હોતા. તેઓ નાનાં બાળકોને માથે મુંડા કરાવે છે અગર ધારી રાખે છે. છોકરીઓ પણ મુંડા કે ધારી રાખીને સુંદર દેખાય છે. પણ નવરા શહેરનાં માબાપોને છોકરાં રૂપાળાં દેખાડવાનો શોખ હોય છે. તેઓ પોતાની નવરાશ બાળકોનાં માથાં ગૂંથવામાં વાપરે છે

ખરાં; પણ તેમની આવડત ઓછી કે બાળકની વાત સમજતાં ન હોય કે ગમે તેમ હોય, પણ બાળકોને આંખમાંથી આંસુ પડાવ્યા વિના તેઓ તેમનાં માથાં ઓળી શકતાં નથી. તેઓ સમજતાં હશે કે પોતાના માથાને જેટલી તકલીફ પડે છે તેટલી જ તકલીફ બાળકોના માથાને પડતી હશે. તેઓ હવે બાળકો બની શકે એમ નથી, નહિતર તેઓ માબાપોના ત્રાસને સમજી શકે ને પરાણે માથાં ગૂંથવાની અને બાળકોને ડરાવવાની ને રડાવવાની વાત ભૂલી જાય. ઘણી વાર બાળકો ઇચ્છતાં હશે કે આ માથાના વાળ બળી જાય તો કેવું સારું ! એમ પણ અણસમજણમાં બોલતાં હશે કે આ માથું જ ન હોય તો કેવું સારું !

વળી છોકરાં રૂપાળાં દેખાડવાના શોખની ખાતર જ માબાપો છોકરાંના વાળને કાપી કાપીને ટૂંકા બનાવે છે. તેથી છોકરાં રૂપાળાં લાગતાં હશે કે કેમ તે તો ભગવાન જાણે, પણ ઘણી વાર છોકરાં વરવાં તો લાગે છે–જંગલી જેવાં લાગે છે. શોખની ખાતર કરેલા કાપના એક બે લાભો માબાપોને તથા બાળકોને સહેજે મળે છે. માબાપો બાળકોના વાળ પરાણે ઓળવાની કડાકૂટમાંથી અને બાળકોના રુદનથી થતા દુઃખમાંથી બચી જાય છે, જ્યારે બાળકો માબાપોની સખ્તાઇ, નિર્દયતા અને કઢંગાઇમાંથી બચી જાય છે. વાળ કપાવવાથી બાળક કદાચ રૂપાળું ન દેખાય તો પણ એકંદર સુખી બને છે. અને જ્યાં માબાપો આળસુ હોય છે ત્યાં તો જરૂર તે સુખી જ બને છે. બાળક સ્વાધીન પણ બને છે. બાળક પોતાની જાતે વાળ ઓળી લઇ શકે છે. જાતે સહેલાઇથી નાહી શકે છે. બાળકનું માથું હળવું રહે છે અને ખોટાં રૂપાળા દેખાવા માટે શણગાર સજવામાંથી તે બચે છે. અસભ્ય મનુષ્ય જાતની સ્વાભાવિક વૃત્તિ–શણગાર સજવા–તેને અહીં અવકાશ નહિ મળે તો તે અન્ય સ્થળે શોધશે.

માબાપોના શોખની દૃષ્ટિ કરતાં બાળકોની સાચી સગવડ સાચવવા, માબાપોને આળસુઓમાંથી ઉદ્યોગી કરવા કરતાં બાળકોને સ્વાધીન કરવા, માબાપોને વરણાગિયાં થતાં બચાવવા કરતાં બાળકોને હળવાં કરવા બાળકોના માથાના વાળ નાની ઉંમરે કાપવામાં બાળકોને જરૂર સુખ અને સગવડ છે.

પણ માબાપો અને બાળકો સુદ્ધાં વાળ કાપવા એટલે સાહેબ થવું, સુધરેલા થવું, આગળ વધવું, એવા ખ્યાલમાં ડૂબેલાં હોય તો તો વાળ ન કાપવા એ વધારે સારું છે. આપણે (Inferiority complex) નાનમના રોગથી પીડાઇને, અગર આજના જમાનાના મોટા માણસો ગણાવા ખાતર બાળકોને આપણી ઇચ્છા પ્રમાણે શણગારીએ ન શણગારીએ તો આજે વાળ કાપવા એ સારું પગલું હોય, છતાં કાલે આપણે કોણ જાણે કેટલાંયે પગલાં બાળકોને નુકસાનકારક એવાં લઇ બેસીએ. બાળકોનું ભલું કરવાને નામે આપણે જમાનાના પ્રવાહમાં નથી તણાતાં તેનું ધ્યાન માબાપોએ રાખવું જ જોઇએ.

માથાના વાળ આપણા છે અગર આપણા બાળકના છે માટે આપણને ગમે તેમ તે રાખી શકીએ એમ ઘણા માણસો માને છે, તેમ જ તેઓ સામાન્ય એવી સામાજીક સુરુચિનો વિચાર કરવાની ના પાડે છે. વાળ

કાપવા એ બાળકોને સાચે જ લાભદાયક ન હોય તો બાળકોના વાળ કાપી માત્ર સમાજ-રુચિ વિરુદ્ધ બનવું એમાં એકંદરે નુકસાન છે. એમ કરવા પાછળ રૂઢિ અગર સમાજની વિરુદ્ધ ચાલનારના માનસની લઘુતા પ્રત્યક્ષ થાય છે. વળી માબાપોએ બાળકોના વાળ એટલા માટે પણ કાપવાના નથી કે પોતે કરવા ધારેલી હોંશો પોતે કરી શકેલ નથી તેના બદલામાં બાળક ઉપર તે હોંશો તૃપ્ત કરવી. ટૂંકમાં જ્યાં માબાપોનું કૃત્ય બાળકોના જ ભલા માટે ન હોય પરંતુ અભિમાનતૃપ્તિ અર્થે, અથવા સમાજની દૃષ્ટિએ, અથવા અનુકરણ રૂપ હોય ત્યાં તો અવશ્ય નિંદ્ય છે. વિચારી માબાપો અવશ્ય આવો ભેદ પાડી શકે જ.

બાકી વાળ ઉપયોગના છે તેમ જ શોભાના પણ છે. દરેક દેશે અને યુગે વાળને શણગારેલા છે. દેશે દેશ તેમાં એકબીજાથી જુદા પડે છે. એમાં માત્ર દેશમનની રુચિનો સવાલ છે. જ્યાં શોભાનો સવાલ હોય છે ત્યાં અમુક શોભા સારી અને અમુક બરાબ એમ કહેવું, એમાં શોભા-શણગાર વગેરે સૌંદર્યની વૃત્તિનો અભાવ હોવા જેવું છે. સૌંદર્ય બાહ્ય જગતની વસ્તુ કરતાં અન્તરજગતની વધારે વસ્તુ છે, અને તેથી જ એક દેશની વિચિત્ર આચાર વિરૂપતા બીજા દેશને કેવળ સૌંદર્ય રૂપ જ હોય છે. જ્યાં સુધી ઉપયોગની દૃષ્ટિ ઉપર સૌંદર્યની દૃષ્ટિ રાજ્ય કરે નહિ ત્યાં સુધી સૌંદર્યને સંપૂર્ણ સ્થાન છે, હક્ક છે.

માથાના વાળ પછી પાંપણના અને ભમરના વાળો વિષે જોઇએ. ભમરના વાળોમાં જીવડા પડવાનું જાણ્યું નથી પણ પાંપણમાં સાવાં નામનાં જીવડાં પડે છે. કારણમાં બાળકોની આંખો સાફ રાખવામાં નથી આવતી, બાળકો ગંદા હાથો આંખે અડાડે છે, બાળકો ધૂળમાં રમે છે કે જ્યાં ધૂળ આંખ ઉપર ઉડે છે, તે વગેરે છે. એ માટે સ્વચ્છતા એક જ ઉપાય છે. સાવાંવાળી પાંપણો બાળકોની આંખોમાં ચળ આણે છે. બાળક રડે છે ને મૂંઝાય છે. લાંબે વખતે આ જીવડાં પાંપણના વાળને ખેરી નાખે છે. પાંપણ સાચવવાની જરૂર છે કારણ કે તે આંખનો બુરખો છે.

વારસામાં જેઓને ગરમીનાં દરદો મળેલાં છે તે બાળકોની પાંપણો, ભમરો તથા માથાના વાળ સાવ ધોળા અને અત્યંત પાતળા સુંવાળા હોય છે. આ માટે તો સારા જાણકારોનો મત લઇ તેમાં કંઈ કરવા જેવું હોય તો કરવું. એ રોગ આગળના વંશવારસોને વારસામાં ન મળે તેની સાવચેતી લેવા માટેની આ એક લાલ બત્તી છે.

ગિ.

વિનતિને સાંભળશો।

જેઓની પાસે શિક્ષણ પત્રિકાનું લવાજમ લેણું છે તેઓ કૃપા કરી તુરત જ મોકલી આપે. કેટલાક ભાઈઓએ હજી ગઇ સાલનું લવાજમ મોકલ્યું નથી તો તેઓ વધારે ઉઘરાણી ન કરાવતાં સંભારીને મોકલી આપે. ઉઘરાણી પાછળ પત્રવ્યવહારનો ટપાલખર્ચ પત્રિકાને કેવી રીતે પોસાય ? આપ સૌ અમારી વિનતિને સાંભળશો.

બાળકો ..... અને ..... સ્વચ્છતા

(ગતાંક ૪–૫ પૃષ્ઠ ૬૫ ઉપરથી ચાલુ)

આપણે જે બાળકોની સ્વચ્છતા સામે મૂકી દેશે. પણ સ્વચ્છ થવાનું કામ બાળક વિરોધ ઉભો ન કરવો હોય, બાળકો પોતાની પોતે ઉપાડે એટલે કંઇ માતાની મહેનત મેળાએ રાજીખુશીથી હાથપગ ધુએ, નહાય, ઓછી થાય છે એમ માનવાનું કશું જ કપડાં પહેરે એમ કરવું હોય તો જ્યારે બાળકો કારણ નથી. આ વસ્તુની દરેક માતાને ખબર પોતાની મેળે નાહી ધોઇ શકે એવી સ્થિતિ હોય છે. બાળકે અમુક વસ્તુ પોતાની મેળાએ થાય ત્યારે શરૂઆતમાં બરડો કોરો રહી ગયો કરવા માંડી એટલે કાંઇ તે જ વખતથી કે પગ ઉપર મેલ રહી ગયો વગેરે બાબતો માતાની મહેનતનો અને વખતનો બચાવ થતો તરફ જરા ઓછું ધ્યાન આપવું જોઇએ. નથી. ઉલટું કેટલીક વખત તો બગાડમાં વધારો આપણે મોટેરાંએ નહવરાવ્યું ધોવરાવ્યું હોય થાય છે, અને આ વસ્તુ તો આપણે પક્ષી- તેના કરતાં પોતાની મેળાએ નહાતાં બાળક જરા ઓમાં પણ જોઇએ છીએ. જ્યારે નાનું ઓછું સ્વચ્છ થાય તો કંઇ વાંધો નહિ. પણ પંખી પહેલવહેલું ઉડતાં શીખે છે ત્યારે જો આપણે આ બાબતમાં વધારે ચીકણા થયા એની માતાને વધારેમાં વધારે તકલીફ હોય તો આપણે બાળકને પોતાની મેળાએ બરાબર છે. પણ તે વખતે નાના પંખીને એમ ને એમ સ્વચ્છ થતાં શીખવાનું મોકું કરવાનાં છીએ. પોતાની મેળાએ ઉડવા છોડી દેવું અને પોતે બસી જવું એમ બાથી ન થઇ શકે, એની એને

હવે સવાલ એ ઉભો થાય છે કે કઇ પણ બરે બાળકને પોતાની મેળાએ નહાવા દેવું કરે બાળકને પોતાની મેળાએ નહાવા દેવું જોઇએ ? આ પ્રશ્નનો જવાબ એકધારો ન આપી શકાય. એ તો વિવિધ બાળકો પરત્વે વિવિધ હોઇ શકે. પણ એક વસ્તુ તો સિદ્ધ છે. એમાં શંકાને સ્થાન જ નથી. જે દિવસે બાળક કહે કે હું પોતે મારી મેળાએ નાહીશ તે જ દિવસથી માતાએ પોતાની જવાબદારી ઓછી કરી નાખવી જોઇએ. કાંઇ માતા તો તે જ દિવ- સથી બાળકને પોતાની મેળાએ નહાવાના રસ્તે મૂકી દેશે. એ તો જે ઘડીએ બાળક કહેઃ 'હું મારી પોતાની મેળાએ નાહીશ.' તે જ ઘડીએ નાની સરખી ટબુડી, પાણી, સાબુ અને ડિલ ઘસવાનો કટકો બાળકના હાથમાં

પણ બસી જવું એમ બાથી ન થઇ શકે, એની એને પણ બબર હોય છે. તે વખતે જ નાના પંખીને ઉડતાં શીખવાનો બરો મોકો હોય છે.

કોઇ પણ વસ્તુ બરાબર કરતાં શીખવાનો બરો વખત આપણે જાતે તે વસ્તુ કરવાની શરૂઆત કરીએ તે જ છે. પછી શીખવાની વસ્તુ ભલે પંખીને માટે ઉડતાં શીખવાનું હોય કે બાળકને માટે હાથપગ ધોતાં શીખ- વાનું હોય. એટલે જ્યાં સુધી માતાની બાત્રી ન થાય કે પોતાનું બાળક બરાબર હાથપગ ધોતાં કે બરાબર નહાતાં શીખ્યું નથી, ત્યાં સુધી બાળક એ કામ કરતું હોય તેટલો વખત પાસે ઉભા રહેવું જોઇએ. પણ પાસે ઉભા રહેનારે એક વસ્તુ સાચવવી જોઇએ. તદ્દન

શરૂઆતમાં બાળકનું કામ આપણા મોટેરાંના જેટલી ઝડપથી માપવાની ભૂલ કદી પણ ન કરવી જોઇએ. બાળક નહાતું હોય ત્યારે એના હાથપગ ચોળવાને માટે આપણા હાથ થનથની રહ્યા હોય પણ આપણે આપણા હાથ બરાબર કાબુમાં રાખવા જોઇએ. એ કામ બાળકને પોતાને જ કરવા દેવું જોઇએ. આપણે મિત્ર તરીકે બધી જાતની સલાહસૂચના આપીએ; જ્યાં કામ બરાબર થતું હોય ત્યાં વખાણ પણ કરીએ. પણ આપણે જાતે કરી દેવાની ભૂલમાંથી તો બચી જ જઇએ. હા, એક વસ્તુ બની શકે. બાળક હાથ ધોતું હોય ત્યારે આપણને આપણા પોતાના હાથ ધોવાનો શોખ થઇ આવે ખરો! તે વખતે આપણે ધીરેથી, વિધિપૂર્વક, એક પછી એક દરેક ક્રિયા બાળકના ખ્યાલમાં બરાબર આવે તેવી રીતે આપણા પોતાના હાથ ધોઇને એનો પાઠ આપીએ. અને બાળક જાણે કે ચાળા ન પાડતું હોય તેમ આપણી બધી ક્રિયાઓનું પુનરાવર્તન કરશે. અને આપણા ચાળા પાડવામાંથી, આપણા પ્રમાણે જ પરંતુ બાળકની પોતાની રીતે હાથપગ ધોવાનો પ્રયત્ન કરવામાંથી જ એને સ્વચ્છ થવાનો સાચો રસ્તો મળશે.

એક બીજી વસ્તુ પણ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની છે. ચોખ્ખાઇની બાબતમાં જ આપણે પોતાનો ગજ વાપરવાની ભૂલ કરીએ છીએ, એટલેથી જ કાંઇ અટકતું નથી. પણ એ તો ભૂલની પરંપરા ચાલે છે. હાથપગ ધોવાનાં સાધનો વગેરે વસાવવામાં પણ આપણે મોટેરાંનો જ ખ્યાલ રાખીએ છીએ. બાળકને નાની નાની વસ્તુઓ જોઇએ, એ પોતાની મેળાએ લઇ શકે–ફેરવી શકે એવાં સાધનો એને માટે પણ વસાવવાં જોઇએ, એ વસ્તુ જ આપણા ખ્યાલ બહાર ચાલી જાય છે. આપણાં ઘરોમાં બિચારા બાળકની દશા આપણે રાક્ષસના મુલકમાં જઇ પડ્યા હોઇએ અને જેવી આપણી થાય તેવી થાય છે. આપણે બાળકોને હુકમ કરીએ છીએ: "જાઓ, હાથપગ ધોઇને પછી ખાવા આવો." આપણા મ્હોંમાંથી તો શબ્દો છૂટ્યા, પણ બાળકની શી દશા થાય છે તેનો આપણે ખ્યાલ કરીએ છીએ ખરાં? બાળક આપણો હુકમ છૂટે છે એટલે હાથપગ ધોવા તો જાય છે, પણ ત્યાં એના સામે કેવા વિકટ પરિસ્થિતિ આવીને ઉભી રહે છે તેનો વિચાર આપણે મોટેરાં કોઇ દિવસ કરીએ છીએ ખરાં? બાળક બિચારૂં હાથપગ ધોવા માટે ચોકડીમાં જાય અથવા કોઈ ઘરે નાહવાની ઓરડી હોય તો ત્યાં જાય; ત્યાં ગયા પછી જુએ છે કે હાથપગ ધોવા માટે પાણી લેવાનો એક મોટો કળશો પડ્યો છે. બિચારા બાળકથી એ કેમે કર્યો ઉપડે જ નહિ! માંડ માંડ ઉપાડવા જાય ત્યાં તો હાથમાંથી છટકી જાય અને પડે નીચે એટલે બધે પાણીનો છંટકાવ થાય! સાબુ પણ એટલો મોટો હોય કે બાળકના નાનાશા હાથમાં બરાબર રીતે આવી પણ શકે નહિ. ટુવાલ પણ એટલો લાંબો હોય કે બાળક હાથ લૂછવા જાય ત્યાં તો બીજે છેડો નીચે પાણીમાં પડી ભીંજાય. હાથ, પગ, મ્હોં ધોયા પછી પોતે કેવું સ્વચ્છ થયું છે તેનો આનંદ લેવાની ઇચ્છા સ્વાભાવિક રીતે બાળકને થાય. પણ અરીસો એટલે ઉંચે હોય કે બાળક ઉંચું થવાનો ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરે છતાં

અરીસામાં મ્હોં જોઇ શકે જ નહિ. આવી પરિસ્થિતિમાં બાળકનાં કપડાં ભીંજાય, સાબુ ખરાબ થાય, ટુવાલ ગંદો થાય, બધે પાણી પાણી થાય તેમાં શી નવાઇ ?

એટલે જો બાળકને સ્વચ્છતામાં રસ લેતું કરવું હોય, ઉપર જણાવેલી પરિસ્થિતિ ટાળવી હોય તો હાથપગ ધોવાનાં બધાં સાધનો બાળકની ઉંમરને અનુકૂળ વસાવવાં જોઇએ. આજે આપણાં ઘરોમાં બાળકની સગવડ તરફ કંઇ જ ધ્યાન અપાતું નથી એટલે કે બાળકો પોતાનું કામ પોતાની મેળાએ કરી શકે એવી કોઇ પણ જાતની સગવડ હોતી નથી, તે આપણે કરી દેવી જોઇએ. આપણે બાળકને માટે ખાસ જુદી નહાવા ધોવાની ઓરડી ન કરાવી શકીએ એ વસ્તુ સમજી શકાય તેવી છે; પરંતુ બાળકને માટે નાના કળશા અને ટબુડીઓ જરૂર વસાવી શકીએ; એને માટે સાબુની નાની કટકીઓ રાખી શકીએ; બાળકને માટે એનો પોતાનો જ નાનો ટુવાલ રાખીએ; ઘરમાં એકાદ નાનુંશું ચકલીવાળું ટીપ વસાવીએ; એકાદ અરીસો નીચે ટાંગીએ; સાથે સરસ મજાનો સુંદર દાંતીઓ મૂકીએ. આ બધું આપણે કરી શકીએ. આમાં કંઇ વધારે ખર્ચનો સવાલ નથી હોતો. આમાં તો બાળકને પણ આપણા ઘરમાં સ્થાન છે, એની સગવડનો પણ આપણે વિચાર કરીએ છીએ એટલું જ છે. આવું થોડું ઘણું કરીએ તો બાળકને લાગે કે પોતે કોઇ રાક્ષસના ઘરમાં નથી આવી પડયું, પણ પોતાને અનુકૂળ પરિસ્થિતિમાં મૂકાએલું છે. જો બાળકને માટે હાથપગ ધોવાની જગ્યા મુકરર કરી રાખી હોય તો બાળકને એમ લાગે કે પોતે બીજા કોઇના હુકમથી નહિ પણ આમંત્રણથી હાથ પગ ધુએ છે.

આપણે બાળકને માટે સ્વચ્છ રહેવું એ સહેલું અને આનંદદાયક બનાવ્યું હોય તો પણ એનો હેતુ આપવાનો તો બાકી જ રહે છે. સ્વચ્છ રહેવા માટે મોટેરાં માટે જે કારણો હોય છે તે બાળકને માટે જ્યાં સુધી એ પુખ્ત ઉંમરનું ન થાય ત્યાં સુધી કંઇ જ કામનાં હોતાં નથી. આપણે મોટેરાં તા મહેમાન આવવાના હોય તો બધી વસ્તુઓ સાફસુફ કરીએ, ખૂબ ચોખ્ખાઇ રાખીએ; પણ બાળક ઉપર મહેમાન આવવાના છે માટે સ્વચ્છ રહેવું એ હેતુની કંઇ જ અસર થતી નથી. એને એમ નથી થતું કે આજે તો મહેમાન આવવાના છે માટે મારે

અંત્યજ ભાઇઓની ખાતર

આ વર્ષે અંત્યજ ભાઇઓને શિક્ષણ પત્રિકાની બહુ થોડી નકલો પહોંચે છે. અમે પત્રિકાના ગ્રાહકોને એમના ખાતર યાચના કરી હતી પણ તે હજી ફળી નથી. આપ જેટલા રૂપીઆ મોકલશો તેટલી પત્રિકાઓ અંત્યજ ભાઇઓના ઘરમાં મોકલી શકશો. છેવટે આપ એમને ખાતર એક રૂપીઓ તો મોકલી શકશો જ. ત્યારે આજે જ કાં ન મોકલો ?

વ્યવસ્થાપક : શિક્ષણ પત્રિકા
બાલમંદિર : ભાવનગર

ખાસ સ્વચ્છ રહેવું જોઇએ. ઘરમાં ગમે તેટલા ગંદા રહેવું, પરંતુ બહાર બતાવવા માટે ખૂબ સ્વચ્છ રહેવું એ બાળકના ધ્યાનમાં ઉતરશે નહિ પણ બાળકે પોતે સ્વચ્છ થતાં અવ્યવસ્થા કરી મૂકી હોય, સાબુ ગમે ત્યાં નાખ્યો હોય, ટબુડીઓ તથા કળશા સાબુના ફીણવાળાં કરી મૂકયાં હોય, ટુવાલ ગમે તેમ રઝળતો મૂકયો હોય, તો આપણે એની પાસે એ બધું વ્યવસ્થિત કરાવી શકીએ છીએ. બાળક હાથપગ ધોઇને નાસ્તા માટે ગયું હોય પણ એણે બધી ચીજ વસ્તુઓ અવ્યવસ્થિત મૂકી હોય, તો આપણે એને નાસ્તામાંથી બોલાવી બધું સરખું કરી પછી જ નાસ્તામાં આવવાનું કહી શકીએ. બાળક જ્યારે જ્યારે અવ્યવસ્થા કરી મૂકે ત્યારે ત્યારે આપણે એને બધું વ્યવસ્થિત કરવાની ફરજ સમજાવી શકીએ: અને બાળક તે બરાબર સમજે છે. સ્વચ્છ અને વ્યવસ્થિત રહેવાના હેતુ તરીકે આ ચાલી શકે છે, કેમ કે બાળક એની પાછળની ન્યાયબુદ્ધિ સમજી શકે છે. ઉપરાંત પોતે મોટું થશે ત્યારે એને માટે કઇ જાતની પરિસ્થિતિ રાહ જોઇ રહી છે તેનો પણ ખ્યાલ આવે છે, અને મોટેરાંની દુનિયામાં પ્રવેશ કરવો હોય તો કયા કાયદા કાનુન પાળવા જોઇશે તેની એને ઝાંખી થાય છે.

અલબત્ત એક વસ્તુ તો દીવા જેવી સ્પષ્ટ હોવી જોઇએ કે આપણું બાળકને માથે એની પોતાની તેમ જ એની આજુબાજુની સ્વચ્છતાની જવાબદારી નાખી દીધી એટલે માબાપની ફરજ અને જવાબદારી પૂરી થઇ એમ સમજવાનું કંઈ જ કારણ નથી. એટલે પછી બાને કુથલી નિંદા કરવાનો કે બાપાને નવલકથાઓ વાંચવાનો વધારે વખત મળશે એવું તો બનશે જ નહિ. પણ ધીરે ધીરે એક વસ્તુ બાળકના મન ઉપર ઠસતી જશે કે એના પોતાના હાથ કે પગ, એનું પોતાનું મ્હોં કે શરીર, એટલે કે એનાં પોતાનાં બધાં અંગોની સ્વચ્છતાની જવાબદારી એ બીજા કોઇની ચિંતાનો વિષય નથી, પણ એણે પોતે એની કાળજીપૂર્વક સ્વચ્છતા રાખવી જોઇશે. એ બાળક સ્વચ્છ રહે એનું માન એને પોતાને જ છે. સ્વચ્છતાથી જે લાભો થવાના હોય અથવા તો અસ્વચ્છ રહેવાથી જે નુકસાન થવાનું હોય એ બધું એને પોતાને જ ભોગવવાનું છે. બીજું એક કારણ જે બાળકો માટે કામ આવે છે તે અસ્વચ્છતાની ચીડ ઉભી કરવાનું છે. બાળકને અસ્વચ્છતા ગમે જ નહિ એવું થઇ જાય એ જરૂરનું છે.

પણ બાળકને માટે સ્વચ્છ રહેવાનો સારામાં સારો હેતુ તો સ્વચ્છતા પોતે જ છે. જો આપણે સ્વચ્છતાને પોતાને બાળક પાસે બરાબર રીતે ધરીએ તો એ એને ગમી જવાની છે. જો હાથપગ ધોવાનું કે નહાવાનું આપણે બાળકને માટે કાયમ આનંદાયક બનાવીએ તો પછી તો બાળકને પોતાને ધીરે ધીરે ખાત્રી થતી જશે કે જ્યારે એ પોતે થાકેલું હોય કે એને ગરમી થતી હોય કે એ ગંદું હોય તો સ્નાન કરવું એ ખરેખર ખૂબ આનંદદાયક અને મજાની વસ્તુ છે. એને પોતાને ઉગી જશે કે એને પોતાને સ્વચ્છ હાથનો સ્પર્શ ગમે છે, અને ગંદા ગોબરા હાથનો સ્પર્શ નથી ગમતો. અને એક દિવસ એવો પણ આવે કે એને પોતાને લાગે કે જો પોતે ચીકાયું હોય કે બરાબર

ગમતું ન હોય તો ખૂબ પાણીથી બરાબર રીતે નહાવાથી એને પોતાને રાહત અને આરામ મળે છે; અને એમ લાગે છે કે ના ના, જીંદગી એ જીવવા યોગ્ય વસ્તુ છે.

પણ આ બધું કરવા છતાં આપણી મહેનત એળે જવાનો સંભવ છે. આપણે યોજનાઓ ઘડીએ છીએ, યુક્તિપ્રયુક્તિ કરીએ છીએ, બાળકને સ્વચ્છતામાં રસ આવે તે માટે હજાર ધંધા કરીએ છીએ, બાળકની સાથે બાળક જેવા થઇ એને સ્વચ્છતામાં કેવી રીતે રસ આવે તેનો વિચાર કરીએ છીએ; આપણા ઘરમાં બાળકને માફક આવે એવી જાતની ઘરવખરી પણ વસાવીએ છીએ; કેટલીક વખત તો આપણે બાળકને શા સારૂ સ્વચ્છ રાખવા ઇચ્છીએ છીએ તે પણ ભૂલી જઇને બાળકને સ્વચ્છતામાં રસ આવે તે માટે બાળકને મજા પડતી હોય અને બાળકનું સ્વચ્છતા તરફનું વલણ બતાવતી હોય એવી જે કંઇ નાનીમોટી વસ્તુ આપણા હાથમાં આવે તેનો ઉપયોગ કરવા લલચાઇ જઇએ છીએ. આ બધા ધંધા કરવા આપણે મંડી જઇએ છીએ તેનું એક જ કારણ હોય છે. આપણને ખબર છે કે જો બાળકની તબીયત બરાબર સાચવવી હોય અને એને સ્વચ્છતાની ટેવ જીવનભર માટે પાડવી હોય તો એ બધું ઉપયોગી છે. પણ આપણે આપણા ઘરમાં ગમે તેટલું સાચવીએ, ગમે તેટલી મહેનત કરીએ, છતાં બાળક શાળામાં તો જવાનું જ છે તે આપણે ભૂલી ન જઇએ. ત્યાં બધેને કેટલીયે વખત નાસ્તો કરવાનો પ્રસંગ આવવાનો છે, અથવા તો કંઇક ખાવાનું પણ અવારનવાર મળવાનું છે. ઘરે તો આપણે બાળકને ટેવ પાડી હોય છે કે નાસ્તો કરવો હોય અથવા તો કંઇ પણ ખાવું હોય તો હાથપગ ધોયા સિવાય ન જ ખવાય. પણ શાળામાં તો હાથપગ ધોવાની કંઇ જ સગવડ ન હોય, તો બાળકના મન ઉપર શી અસર થાય? બીજું શું? આપણું કર્યું કારવ્યું બધું ધૂળધાણી થાય છે. આપણે સ્વચ્છતાની જે ટેવ પાડવા માગતા હોઇએ છીએ તે એળે જવાનો ભય ઉભો થાય છે; કેમ કે અમુક વખતે તો હાથ પગ ધોવા જ જોઇએ એ જે કાર્યક્રમ આપણે ઉભો કર્યો હોય તેની શાળામાં સગવડ ન હોવાથી બાળકના મનમાં બેવડી વૃત્તિ ઉભી થાય છે. એને એમ લાગે છે કે ઘરે એક જાતનું જીવન જીવાય અને શાળામાં બીજી જાતનું. ઘરે નાસ્તા વખતે હાથપગ ધોવા જ જોઇએ; શાળામાં ધોવાની જરૂર નથી. કેમ કે સગવડ જ ન હોય એટલે શું થાય? આવી જ જાતની બેવડી વૃત્તિ જે બાળકો બાલમંદિરમાં જતાં હોય તેમનામાં પણ ઉભી થાય છે. બાલમંદિરમાં એમને કહેવામાં આવે કે હાથપગ ધોયા પછી જ નાસ્તો કરાય. પણ એ જ બાળકો ઘરે જાય છે ત્યાં તો હાથપગ ધોઇને જ નાસ્તો કરી શકાય એવો કોઇ આગ્રહ રાખતું નથી. ઉપરાંત હાથપગ ધોવાની બાળકો માટે તો કશી સગવડ પણ હોતી નથી. વળી મોટેરાં પોતે પણ કેટલીક વખત હાથપગ ધોયા સિવાય જમવા બેસી જતાં હોય છે. એટલે બાળકોને લાગે છે કે હાથપગ ધોવાનું ધતીંગ તો બાલમંદિરમાં જ છે. ઘરે એવું કંઇ કરવાની જરૂર નથી. આમાં બાળકને લાગે છે કે ઘરે એક રીતે

રહેવાય અને બાલમંદિરમાં બીજી રીતે રહેવાય. પછી બાલમંદિર બાળકોને સ્વચ્છતામાં રસ આવે તેવું ગમે તેટલું સરસ વાતાવરણ ઉભું કરે, પણ જ્યાં સુધી ઘરે એ જાતની સગવડ ઉભી ન થાય ત્યાં સુધી સ્વચ્છતાની કાયમી ટેવ પાડવી અશક્ય છે. બાળકને ફક્ત બેવડું જીવન જીવવાની ફરજ પડશે.

એટલે જે માબાપો પોતાનાં બાળકોને સ્વચ્છતામાં રસ લેતાં કરવા માગતાં હોય, જેઓ પોતાનાં બાળકોને સ્વચ્છતાની જીવનભરની ટેવ પાડવા માગતાં હોય, તેમણે શાળા સાથે સહકાર સાધી શાળામાં સ્વચ્છ રહી શકાય, કંઈ પણ નાસ્તો કર્યા પછી હાથપગ ધોઈ શકાય, એવી સગવડ ઉભી કરવી પડશે. તેવી જ રીતે બાલમંદિરના સંચાલકોએ પણ બાળકોનાં માબાપો સાથે સહકાર સાધી બાળકોને સ્વચ્છતામાં રસ આવે એવી જાતની સગવડ ઘરોમાં ઉભી કરાવવી જોઈશે. નહિ તો બાળકને કહેવું કે કંઈ પણ ખાતા પહેલાં હમેશાં હાથપગ ધુઓ, અને પછી શાળાના પાંચ કલાક માટે અથવા તો ઘરના બોગણીશ કલાક માટે સ્વચ્છ રહેવા માટેની કશી પણ સગવડ ન રાખવી એ તો બાળકને બેવડું જીવન જીવવાને રસ્તે લઈ જવા જેવું છે. પછી બાળકને સ્વચ્છતાની ટેવ પાડવામાં નિષ્ફળ જઈએ એમાં શી નવાઈ? આવી જાતની પરિસ્થિતિમાં બાળકને સ્વચ્છતાની કાયમી ટેવ ન પડે એ સાવ સ્વાભાવિક છે. એટલે જો આપણે બાળકની અંદર સ્વચ્છતાની અમૂલ્ય ટેવ જીવનભર માટે ઉભી કરવા માગતા હોઈએ તો ઘર અને શાળાએ સહકાર સાધી બાળકને સ્વચ્છ રહેવાની મજા આવે, સ્વચ્છ રહેવું એને પોતાને જ ગમે, અસ્વચ્છ રહેવાનો એને કંટાળો જ આવે એવી જાતની પરિસ્થિતિ ઉભી કરવી જોઈએ. (સંપૂર્ણ.)* શં.

*અંગ્રેજી Parents Magazineમાંથી.

પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે રેપર ઉપરનો તમારો ગ્રાહક નંબર લખશો.

નવાં પુસ્તકો

મોન્ટીસોરી પદ્ધતિ લે. ગિજુભાઇ કિં. ૩. ૨-૦-૦

માબાપો અને શિક્ષકોએ અવકાશે વાંચવા યોગ્ય

પ્રાસંગિક સ્નાન લે. ગિજુભાઇ કિં. ૩. ૦-૮-૦

બાલસાહિત્ય સર્વસંગ્રહ સંયોજક : ગિજુભાઇ કિં. ૦-૧૨-૦

તમામ માબાપોએ તથા શાળાઓ અને શિક્ષકોએ પાસે રાખવા જેવું પુસ્તક. આ ઉપરથી ખબર પડશે કે બાળકો માટે કયાં પુસ્તકો વસાવવા યોગ્ય છે અને તે કયાંથી કેટલી કિંમતે મળશે.

છેલ્લું પુસ્તક મંગાવવાનું સ્થળ: પુસ્તકાલય સહાયક પરિષદ મંડળ: વડોદરા

વાંસો

અલબત્ત બાળકોનો વાંસો આપણા ધબ્બા ઝીલવાને નથી. માતાઓ ખીજાય ત્યારે પાસે બેઠેલા બાળકને વાંસામાં જોરથી ધબ્બો મારે છે. બાતા બાળકના મ્હોંમાંથી રોટલીરોટલાનો કટકો નીચે પડે છે ને કોઇ વાર તો તેને ઉલટી પણ થઇ જાય છે.

જાતજાતના કારણે મા ખીજાય ત્યારે બાળકને માર ખાવાનું મળે છે. એક વાર મા મોન્ટીસોરી પદ્ધતિ ઉપર ખીજાઇ એટલે ધબ્બો મારી બાળકને કહેઃ "લે તારી મોન્ટી-સોરી પદ્ધતિ!"

ખીજાએલી માતાઓ પ્રથમ બાળકને ઢીબે છે ને પછી પોતે છાતી કૂટે છે.

જે માતાઓ આવું ન કરતી હોય તેઓ જરૂર મનમાં રાજી થાય; પણ જેઓ આવું કરતી હોય તે મારા પર ન ખીજાય પણ ડાહી થાય.

વાંસો સપાટ છે, એટલે ત્યાં સોટીનો ઘણો લાંબો ભાગ પડી શકે. વળી વાંસો માથું કે એવી બીજી નાજુક જગા જેવો નથી, એમ ઘારી લોકો બાળકોને અને મોટા ગુન્હે-ગારોને વાંસામાં સોટીના કટકા મારે છે. માથું ટાપલી મારવા માટે, સાથળ ચીપટી લેવા માટે, ગાલ તમાચો મારવા માટે, કાન ખેંચવા માટે અને વાંસો સોટીઓ ઝીલવા માટે માણસોએ ગોઠવી નાખેલ છે. કુદરતે તે બધું બીજા ઉપયોગને માટે આપ્યું ત્યારે માણસોએ તે બીજા જ ઉપયોગ માટે લીધું! માણસો કુદરતની અદ્‌ભુત સૃષ્ટિ છે એમ કુદ-રત પણ હવે તો તોબા પોકારીને કહે છે. સુધરેલી દુનિયાની ઘણી નિશાળોમાં હજી વાંસાનો અને સોટીનો યોગ ચાલુ છે. આપણા દેશની લગભગ બધી નિશાળો વાંસા ઉપર સોટી મારવાથી થતા લાભો જાણે છે. 'સોટી બચાવો અને બાળકને બચાવો.' 'સોટી વાગે ચમચમ અને વિદ્યા આવે રમ-ઝમ.' આ કહેવતો હજી જીવતી છે. વાંસાએ આ કરપીણતા સામે બળવો કરવો જોઇએ; મૂંગે મોઢે માર ખાવાનો હવે વખત નથી.

વાંસાને પૂછો તો તે કહેશે કે મને મારવાથી બુદ્ધિનો વિકાસ થતો નથી એ ચોક્કસ છે; કેમ કે હું વાંસો છું અને મારું કામ જુદું છે. બુદ્ધિ વાંસામાં નથી રહેતી પણ બીજે રહે છે. વાંસો કહેશે કે પ્રથમ જ્યારે મને મારવામાં આવે છે ત્યારે મારની બીક ને પીડાથી હું તાત્કાલિક શરીરમાં જાગૃતિ લાવું છું પણ તેની સાથે જ હું ડફોર, જડ અને મૂઢ બનતો જાઉં છું; અને ધીમે ધીમે ગમે તેટલો માર પડે તો પણ મારા શરીરમાં ચેતન આવતું નથી. ઉલટું શરીર બગડતું જાય છે. હું ધીરે ધીરે ઢોર જેવો થતો જાઉં છું, અને અમારા શરીરમાં જે કાંઇ થોડી અક્કલ હોય તે પણ ચાલી જાય છે.

વાંસો કહે છે કે મા-બાપ કે મિત્ર જ્યારે મારા ઉપર હાથ ફેરવે છે ત્યારે મને બહુ સારું લાગે છે. મારામાં રહેલા જ્ઞાનતંતુઓ સારી લાગણી-ઓને ત્વરાથી ઝીલે છે અને મારા આખા શરીરને લાગણીઓથી ભરી દે છે. લાકડી મારવાથી જ્યારે લોકો મારી અને શરીરની તે

આ માણસની અપ્રીતિ મેળવે છે ત્યારે પંપાળવાથી તે પ્રીતિ મેળવે છે. લોકો લાંબી સોટીઓ અમારા પર ભાંગવાને બદલે પોતાની આંગળીઓ અમારા પર ફેરવતા હોય તો ? તો લોકોને રાક્ષસ થવું ન પડત અને અમારે ઢોર થવું ન પડત.

વાંસો ખૂબ રક્ષણને યોગ્ય છે. વાંસાની વચ્ચે કરોડ છે કે જેના ઉપર શરીર અને જીવનનો મોટો આધાર છે. વાંસો એટલે ઘરનો મોભ અથવા વહાણનો ડોલકૂવો અથવા મંડપનો થાંભલો. જેનો વાંસો ટટ્ટાર છે તે બળવાન અને ચારિત્ર્યવાન પણ છે. વાંકો વળી ગએલો વાંસો ગુલામીની અને નાદુરસ્તીની નિશાની છે. નમી નમીને સલામો ભરી વાંસાને વાળી નાખ્યો છે. સ્ત્રીઓએ શરમાઇને અને નમ્ર બનીને વાંસાને વળવા દીધો છે. વળેલા વાંસાવાળી સ્ત્રીઓ પોતાના રૂપમાં ઊણી દેખાય છે. ટટ્ટાર વાંસો એ પુરુષ અને સ્ત્રીની શોભા છે.

બાળકો કેડેથી વાંક કરી વાંસો વાળીને બેસે કે લખે ત્યારે તેઓને તેમાંથી બચાવવાની જરૂર છે. વાંસો ટટાર રહે તેવી બેઠકો, અને લખવા ચિતરવા અને વાંચવાની ગોઠવણ કરવી જોઇએ. વાંકા વળીને જ કરવાં પડતાં કામો થઇ ગયા પછી વાંસાને સીધા થઇ જવાની કસરતો બાળકોએ તથા મોટાંઓએ કરવી જોઇએ. વાંસો વળી ન જાય માટે સૂવાનાં બિછાનાં કડક અને સીધાં રાખવાં ઘટે છે. ઘોડિયામાં બાળકને સુવાડવાથી તેનો વાંસો વળી જવાનો સંભવ છે. વાંસાને મજબૂત અને અક્કડ બનાવવા માટે બેડે પાણી ભરવું અગર માથે પથરા મૂકી ચાલવું સૌથી સારી કસરત છે. આગલા વખતમાં છોકરીઓ અને સ્ત્રીઓ પાણી ભરી પોતાનો વાંસો મજબૂત રાખી પોતાનો દેહ અક્કડ અને રૂપાળો રાખી શકતી. વારંવાર ઝાડે ટીંગાવાની કે સમાન્તર સણીયા ઉપર લટકવાની રમતો વાંસાને વળવા દેતી નથી.

પાછળ વાંસો અને આગળ છાતી એ બે દીવાલોની પેટી વચ્ચે કેટલીએ નાજુક ચીજો કુદરતે આપણા શરીરમાં મૂકી છે. એ બધાના ભલા માટે વાંસો અને છાતી મજબૂત જોઇએ એની ના કોણ પાડશે ? ગિ.

અમરેલીમાં બાલપુસ્તકાલય

તા. ૨૭-૮-૩૨ ને રોજ અમરેલીમાં શ્રી. ગિજુભાઇને હસ્તે એક બાલપુસ્તકાલય ખુલ્લું મૂકાયું તેનો અહેવાલ સૌએ છાપાંઓમાં વાંચ્યો જ હશે.

અગિયાર વાગે સ્ટેશન ઉપર જ બાળકો પોતાના દોસ્તને સન્માનવા હાજર થઇ ગયાં હતાં. બાલ બાલિકાઓની વિધિપૂર્વકની સલામી લઇ પ્રમુખશ્રી પોતાને ઉતારે પહોંચ્યા હતા. સાંજે સાડાચાર વાગે સરઘસ નીકળવાનું હતું તે પહેલાં જ સ્વાગત મંડળના બાલ પ્રમુખ અને ઉપ પ્રમુખ ભાઇઓ શ્રી. ગિજુભાઇને મળવા આવ્યા હતા. બન્ને જણા અંગ્રેજી ત્રીજીમાં ભણનાર નાની વયના તેજસ્વી વિદ્યાર્થીઓ હતા. તેમની વાત કરવાની છટા અને કુશલતા ઉપ-

રથી જણાઇ આવ્યું કે આ બાળકોનું જ સ્વાગત મંડળ એ મોટાંઓએ ઉભું કરેલું માત્ર નાટક રૂપ વસ્તુ નથી; પરંતુ બાળકોએ સાચેસાચ કામ ઉપાડી લીધું છે, પૂરેપૂરી હોંશથી ઉપાડ્યું છે. બેશક મોટાંઓની સહાય, સલાહ ને માર્ગદર્શનની અપેક્ષા રહે એ જૂદું. પરંતુ બાળકો પોતે તો રંગાઇ જ ગયાં છે. અમરેલીના કાર્યક્ષમ ને શક્તિવાળાં બાળકોએ આ ત્રણ દિવસમાં ખૂબ સરસ તાલીમ મેળવી છે. તેમણે પોતાનાં કામમાં બાલસ્વભાવને સહજ એવો ઉત્સાહ ને પ્રેમ રેડ્યાં હતાં તેથી તેમનું સ્વાગત અત્યંત મીઠું લાગતું હતું.

સરઘસમાં જેણે હાજરી આપી હોય તેવો કોઇ પણ કહી શકશે કે ગ્રામજનોમાં બાળકોના આ વહાલા મિત્ર, બાળકોના આ વકીલ, બાળકો વતી માબાપોને સખ્ત ઠપકો દેનારા ગિજુભાઇને વધાવવાની ખૂબ આતુરતા હતી. સરઘસ જોનારના મનમાં સહેજે હર્ષ થાય એમ હતું કે બાળકોના ઉજળા દિવસો બેસી ગયા છે.

સરઘસ પછી બાલ બાલિકાનાં મધુર સંગીત રાસડાથી કાર્યક્રમ શરૂ થયો. મંત્રીઓએ પોતાના નિવેદનમાં પોતાના હૃદયની મહાકાંક્ષાઓ ઠલવી હતી. ત્યાર પછી પુસ્તકાલયના પિતા શ્રી. મોતીભાઇએ આ બાલપુસ્તકાલયને આશીષ આપ્યા. સ્વાગતમંડળના બાલપ્રમુખ ભાઇ પ્રતાપસિંહે ખૂબ ઉત્સાહથી ને છટાથી પોતાનું ભાષણ વાંચ્યું. ત્યાર પછી બાલ ઉપપ્રમુખ ભાઇ હીરાલાલ દાણીએ બાલપુસ્તકાલયને અંગે જે પ્રદર્શન અને બજાર ગોઠવી હતી તેમાં શું શું જોવું તે સરસ રીતે સમજાવ્યું ને પછી પુસ્તકાલય ખુલ્લું મૂકાયું. તે વખતે શ્રી. ગિજુભાઇએ બાળકોને વાચન સંબંધે બે શબ્દ કહ્યા અને પછી મોટાંઓ માટેનું ભાષણ વાંચી સંભળાવ્યું.* પછીની આભાર વગેરે ઔપચારિક છતાં સાચા હૃદયના ભાવથી થએલી ક્રિયાઓ પૂરી થયા પછી વંદેમાતરમ્ સાથે સમારંભ પૂરો થયો.

એક રીતે ગણીએ તો સમારંભ બાસ મહાન્ કે અપૂર્વ ન ગણાય. છતાં તેની પાછળ પણ એક મહાન વિચાર રહેલો જ છે. ગુજરાતનાં શહેરોમાં અમરેલી તો ખૂણામાં આવેલું એક નાનકડું શહેર ગણાય. ખૂબ આગળ વધેલા ને શ્રીમંત એવા મુંબઇ અમદાવાદે પણ હજી બાલપુસ્તકાલયોનો વિચાર સરખો કર્યો નથી. વડોદરામાં આ વિચારની પહેલ થઇ; પણ આજે ઘણાં વર્ષો થયાં છતાં કોઇ આડોશીપાડોશી શહેરે ત્યાંથી આ પ્રેરણા લીધી નથી. જ્યારે દૂરદૂરના અમરેલીએ કાઠિવાડને આંગણે આ વિચારને મૂર્ત સ્વરૂપ આપવાની પહેલ કરી તે માટે અમરેલીને ધન્યવાદ ઘટે. કોઇ કહેશે કે એ તો વડોદરા જેવું મોટું રાજ્ય તેની પડખે છે માટે એ બન્યું. કાઠિયાવાડમાં દેશી રાજ્યો કયાં ઓછાં છે? ને કોઇ ધારે તો સાધન સામગ્રી કે કાર્યકર્તાઓની કયાં ખોટ છે? ખરી વાત એ છે કે હજી બાળકોનું સ્થાન આપણા મનમાં વસ્યું નથી. શહેરની બધી પ્રવૃત્તિ અને સંસ્થાઓમાં બાળકોનો પણ હક્ક હોય એ તો આપણે શું કામ સ્વીકારીએ જ? અને બાળકો બિચ્ચારાં તેમના

* આ ભાષણ આવતાં અંકમાં આપવામાં આવશે.

હક્ક માટે ક્યાં લડત જગાવવાનાં છે ? હક્કની વાત તો જવા જ દઇએ, પણ આપણી જ આ ભાવી મૂડીને સાચવવાનું આપણને સૂઝતું નથી એ આપણાં ને આપણાં બાળકોનાં કમનશીબ છે. પુસ્તકાલયને અભાવે બાળકો ઓછાં વાંચે તો તેનું પણ બહુ દુઃખ ન કરીએ; પણ ભૂખ્યાં સારા તંદુરસ્તી આપનારો ખોરાકને અભાવે જેમ ગમે તે જે હાથ આવે તે ખવાય છે તેમ વાચનની ભૂખ જાગૃત થએલી હોવાથી બાળકો ગમે તે વાંચે છે તેનું દુઃખ મોટું છે. પણ બાળકોને લગતાં કામો તો નાનાં કહેવાય. મોટાં મોટાં રાજતંત્રો ચલાવવાં ને પેઢીઓ ચલાવવી ને વેપાર ખેડવા આગળ બાળકો વિષે વિચાર કરવાની નવરાશ કોને હોય ? તંદુરસ્તી વધે એવા ઉપાયો લેવા કરતાં મોટાં મોટાં દવાખાનાં સ્થાપવાં આપણે વધારે પસંદ કરીએ છીએ. તેમ જ બગડેલાને સુધારવા આપણે દમામથી જેલો ને ન્યાયકોર્ટો રાખીએ તેમાં જ આપણી ટૂંકી બુદ્ધિની રીતિનીતિની ઇતિકર્તવ્યતા પૂરી થાય તો શી નવાઇ ? બાળકો એ જ ભાવી પ્રજા છે. આવતી કાલનો બધો કારભાર એમને શીર આવવાનો છે માટે તેમની શક્તિ ખીલવવાને પૂરેપૂરો અવકાશ કરી દેવામાં જ સાચું ડહાપણ છે, એ આપણે ક્યારે સમજતા થઇશું. ઇશ્વરી કૃપા અવતરે ત્યારે જ. અમરેલીના કાર્યકર્તાઓએ પોતાનાં બાળકોના જીવનનું મહત્ત્વ જાણ્યું, આજનાં એ કાલાંઘેલાં બાળકોમાં જ ભવિષ્યના પ્રતાપી પુરુષો ને સ્ત્રીઓ રહેલાં છે એ જાણ્યું, ને તેમને માટે પુસ્તકાલયની સગવડ ઉભી કરી તે માટે તેમને સહસ્ત્રશઃ ધન્યવાદ આપીએ છીએ. તા.

અમરેલીના બીજા પ્રસંગો

મહિલા વિદ્યાલય

બાલપુસ્તકાલય ખોલવાનું મુખ્ય કામ હતું પણ તેની સાથે બીજાં પણ ઘણાં મહત્ત્વનાં કામો થયાં છે. તેમાંનું મુખ્ય તો 'મહિલા વિદ્યાલયની સ્થાપના એ ગણાય. અમરેલીમાં જૂનું મહિલા પુસ્તકાલય તો છે જ; હવે તેની સાથે મહિલા વિદ્યાલયના બે વર્ગો આ વખતે મે. સુબા સાહેબને હસ્તે ખોલવામાં આવ્યા. અમરેલીમાં બધી દિશામાં કેટલી જાગૃતિ છે તેનું આ દ્યોતક છે. અમરેલીની કન્યાઓ આનો લાભ લઇ ખૂબ આગળ વધે તેમ ઇચ્છીએ.

અક્ષરજ્ઞાન યોજના

બીજું કામ તે અક્ષરજ્ઞાન યોજનાનો પ્રચાર શિક્ષકવર્ગમાં કરવાનું થયું. શ્રી. ગિજુભાઇએ તેમને 'કેમ શીખવવું' તે વિગતથી સમજાવ્યું; અને આ કામ શિક્ષકોએ જ શા માટે હાથ ધરવું જોઇએ તે જણાવ્યું. શિક્ષકની પદવી સમાજમાં બહુ નીચી છે તે તેમને ઉંચી ચડાવવી હોય તો રાષ્ટ્રના ઘડતરમાં તેમણે આ એક અમૂલ્ય ફાળો આપવો જોઇએ, જેથી તેમનું સ્થાન સમાજને સ્વીકારવું જ પડે. શ્રીમતી તારાબેને અભણ સ્ત્રીઓની અંદર આ કામ

કેવી રીતે થઇ શકે છે તે કહ્યું. પરિણામે એકંદરે ઘણા શિક્ષકોએ નિરક્ષરોને અક્ષરજ્ઞાન આપવાનું માથે લીધું. અમરેલીના પ્રાંત વિદ્યાધિકારી સાહેબ આ કામમાં ખૂબ રસ લે છે. તેઓશ્રીએ પ્રમુખસ્થાનેથી શિક્ષકોને આ કામની ભલામણ કરી.

બાળકો સાથે વાતચીત

એક સવાર બાળકોની સાથે વાતચીત માટે રાખવામાં આવી હતી. પ્રથમ બાળકોએ જૂદા જૂદા સંવાદો ભજવી બતાવ્યા ને પછી શ્રીમતી તારાબેને પ્રથમ પોતે જોએલી એક શાળાનું વર્ણન કર્યું. કોળીનાં બાળકોની એક ગામડાની નિશાળમાં કેટલો પ્રાણ હતો, ને નવી ઢબે ચાલતી આ નિશાળે બાળકોને કેવાં સંસ્કારી બનાવ્યાં હતાં તે તેમણે બાળકોને રસ પડે તેવી રીતે કહી સંભળાવ્યું. પછી શ્રી. નર્મદાબેને એક પટેલની લીંબડીના વાર્તા કહી ને ત્યાર બાદ શ્રી. ગિજુભાઇએ બાળકોની સાથે ખૂબ વિસ્તારથી વાતો કરી ને વાર્તાઓ કહી. આજનું બાળકોનું સ્વાગતમંડળ કાલનું કાયમી કાર્યકારી મંડળ થઇ જાય અને ગામનાં બાળકોનું સંઘટ્ટન સાધી ગામનાં કેટલાંએ કામો ઉપાડી લે—ગામની સ્વચ્છતા, ઝાડફૂલ વાવવાં વગેરે અનેક કામો તેમણે બાળકોને બતાવ્યાં. અને એમ પણ બતાવ્યું કે એમાંથી ઘણાંખરાં કામો માત્ર મહેનત અને વ્યવસ્થાથી જ થઇ શકે તેવાં છે. તેમાં મોટાંઓની ખાસ મદદ લેવાની પણ જરૂર ન રહે તેવાં છે. એકાદ વર્ષ એવી રીતે કામ કર્યા પછી તેઓ મોટાંઓની પાસે જાય ને વધારે આગળ વધવાનો રસ્તો માગે વગેરે. ત્યાર બાદ શ્રી. ગિજુભાઇની વાર્તાઓ થઇ. ઘણું મોડું તો થયું હતું છતાં કોઇને તેમાંથી ઉઠવું જ ગમતું ન હતું. બાળકોની સાથે વાલીઓ અને શિક્ષકોનો પણ મોટો વર્ગ આ પ્રસંગે હાજર હતો.

માબાપોની સભા

રાત્રે માબાપો માટે ખાસ સભા રાખવામાં આવી હતી. તેમાં ઘણાં ભાષણો થયાં. ભાવનગર સ્ટેટ તરફથી મોકલેલા શિક્ષક શ્રી. અમૃતલાલભાઇ, ભાવનગર મહિલા વિદ્યાલયના અધ્યાપક ભાઇ ચુનીલાલ શાહ, અમદાવાદ શારદામંદિરવાળા ભાઇ વજુભાઇ દવે, સોનગઢ ગુરુકુળવાળા શ્રી. ચતુરભાઇ પટેલ, કચ્છ લોહાણા કેળવણી મંડળવાળા ભાઇ પ્રભુદાસ પોળકીયા તેમ જ તારાબેન અને ગિજુભાઇનાં ટૂંકાં ટૂંકાં ભાષણો થયાં. તે બધાં માબાપો અને શિક્ષક વર્ગ માટે ઉપયોગી હોઇ બની શકશે એટલાંનો સાર હવે પછી આ પત્રિકામાં છપાશે.

ભાષણો ઘણાં હતાં છતાં લોકોએ ખૂબ એકધ્યાનથી તે સાંભળ્યાં અને હૃદયમાં ઉતાર્યાં. ભાષણો પછી વડોદરાના ભાઇ મણિભાઇ કાશીવાળા અને પોરબંદરના ભાઇ નગીનદાસે મેજીક લૅંટર્નનાં ચિત્રો દ્વારા પણ બાલસંગોપનની માહિતી આપી.

આ સિવાય પુસ્તકાલય અને કપાસ સંગ્રહને લગતી સભાઓ પણ થઇ હતી.

આ રીતે અમરેલીને આંગણે જ્ઞાનપાનનો એક મોટો જલસો ત્રણ દિવસ ચાલ્યો. સૌએ ઘણું દીધું, ઘણું લીધું ને આનંદ કર્યો.

ચલાળા બાલપુસ્તકાલય

અમરેલીમાં ઉત્સાહભરી પ્રવૃત્તિની રેલમછેલ ચાલતી હોય ત્યાં તેનાં પાડોશી ગામોને ચેપ લાગ્યા વગર કેમ જ રહે? લાંબા સમયના વિચાર અને મહેનત પછી અમરેલીનું બાલ-પુસ્તકાલય ઉઘડ્યું. જ્યારે ચલાળામાં તો વિચાર આવ્યો ને તે જ ક્ષણે બાલપુસ્તકાલય ઉઘાડવાની તૈયારી થઇ ગઇ. એનું કારણ ગામમાં પ્રથમથી જ પુસ્તકાલયની પ્રવૃત્તિ ખૂબ ઉત્સાહથી અને વ્યવસ્થિત રીતે ચાલતી હતી. ગ્રામજનતાનું સંઘટ્ટન પહેલેથી જ સરસ થએલું હતું. સ્મ-શાન સુધારાથી માંડીને અનેક નાની મોટી પ્રવૃત્તિઓ ચાલતી આવેલી. એકંદરે પૂર્વ તૈયારીનું બધું જ કામ થઇ ગએલું હોવાથી વિચાર આવતાંવેંત અમલમાં મૂકી શકાયો. શ્રી. ગિજુભાઇને હાથે ત્યાં પણ બાલપુસ્તકાલયને ઉઘાડવામાં આવ્યું. ખુલ્લું મૂકવાની ક્રિયા ઓછા વિધિપૂર્વક અને જરા ઉતાવળમાં થઇ છતાં જનતાનો હર્ષ અને ઉત્સાહ જરા પણ ઓછાં ન હતાં. ગામનાં બધાં બાળકો ભેગાં થયાં હતાં ને તેમની ઉત્સુકતા પણ એટલી જ હતી. માતાઓએ તો ખૂબ સંખ્યામાં હાજરી આપી હતી. ટૂંકા વખતમાં પણ બધાં કામો અહીં પણ થયાં. બાળકોને માટે વાર્તાઓ થઇ, ગીતો ગવાયાં, બાલ પુસ્તકાલય અંગેનાં ભાષણો થયાં અને માબાપોને સામાન્ય બે બોલ પણ કહેવાયા; અને લોકોએ અત્યંત ભાવપૂર્વક મહેમાનોને વળાવ્યા.

ચલાળાની શાળાએ પણ અમારું ખાસ ધ્યાન ખેંચ્યું. બધા શિક્ષકો ઉત્સાહી અને મહેનતુ તથા શિક્ષણ આપવામાં ખાસ રસ લેતા દેખાયા; તેથી શાળાનું વાતાવરણ જીવતું લાગતું હતું. દરેક બાળકને વ્યક્તિગત જૂદાં જૂદાં સ્વતંત્ર પાટીયાં હોય તો ભૂગોળ શિક્ષણ વગેરે બાબતોમાં કેટલી સગવડ પડે તેનો પ્રયોગ પણ આ શાળામાં થયો છે. આ તો ચલાળા જેવા એક ખૂણામાં આવેલા ગામ માટે બહુ કહેવાય.

આ શાળાએ તેમ જ ત્યાંની કન્યાશાળાની એક બીજી પ્રવૃત્તિએ અમને ખૂબ આનંદ આપ્યો. શાળાનાં મોટાં બાળકોને તેમણે અક્ષર-જ્ઞાન આપવામાં જોડી દીધાં છે. બન્ને શાળામાં મુખ્ય શિક્ષકો પાસે પોતાની નિશાળના મોટા છોકરા છોકરીઓનું એક જૂદું રજિસ્ટર છે; તેમાં દરેક બાળકનું નામ અને તે કોને અક્ષરજ્ઞાન આપે છે તેનું નામ અને ઉમર હોય છે. દરેક અઠવાડિયે દરેક જણ કેટલા આગળ વધ્યા છે તે નોંધવામાં આવે છે. એ રીતે બાળશક્તને શિક્ષકોએ એક સુંદર કાર્યમાં રોકી એક કાર્યે ઘણાં કાર્યો સાધ્યાં છે તે માટે તેમને સાચેસાચ ખૂબ ધન્યવાદ ઘટે છે. મૂળે વડોદરા રાજ્યમાં ફરજિયાત કેળવણી હોવાથી નિરક્ષરતા ઓછી છે; ને ત્યાંના શિક્ષકો જે થોડી છે તેને હાંકી કાઢવાની સંગીન યોજના અને કામ કરી રહ્યા છે તે ઘણું જ પ્રશંસાપાત્ર કહેવાય.

તા.

જેસિંગપરાને દર્શને

અમરેલીના જલસામાં જે અનેક નાની મોટી એવી સુંદર ઇતર પ્રવૃત્તિઓ થઇ તેમાં જેસિંગપરાનાં દર્શન એક અનેરું સ્થાન ભોગવે છે.

જેસિંગપરા એક નાનું ગામડું છે. તે અમરેલીનું પરું કહેવાય. છતાં તે આદર્શ ગામડું એ નામે ઓળખાય છે, કારણ એ મૂળ વસ્યું ત્યારે જ તેના ભાગ્યના પાયા નખાયા હતા. પહેલાં રીતસર મોટા પહોળા રસ્તાઓ આંકીને પછી મકાનો થયાં છે તેથી કોઇ પણ ગામડામાં ન જોઇ શકાય એવી પખતાશ અને વ્યવસ્થિતતા તેનામાં દેખાય છે.

પાયો નખાયાં ઘણાં વર્ષો વીતી ગયાં. પછી આ વર્ષે તેના ઉંચા ગ્રહો બેઠા અને શેઠ રામજી હંસરાજ જેવા એક શેઠીયાના મનમાં ત્યાં જઇને વસવાની બુદ્ધિ થઇ. આજે ત્રણ મહિનાની અંદર જ ગામડાનું રૂપ તદ્દન ફરી ગએલું દેખાય છે. ગામડાનાં બાળકો માટે એક આદર્શ શાળા સ્થપાઇ, અને એક સંસ્કારી ઉચ્ચ ભાવનાવાળા કુટુંબના હાથમાં તે મૂકાઇ. તેના સ્મરણ તરીકે ગામમાં દરેક ઘરે પોતાના આંગણામાં અથવા ઘર પાસે એક એક વૃક્ષ રોપવાનું નક્કી કર્યું. આજે જેસિંગપરામાં કેટલાંએ વૃક્ષો આપણે જોઇ શકીએ છીએ.

જેસિંગપરાની બધી પ્રવૃત્તિ આ ગ્રામ-શાળાની આસપાસ બીલી રહી છે. શાળાની સામે જ શાળાની ઉદ્યોગશાળા છે. શાળા કરતાં પણ ઉદ્યોગશાળાનું મકાન મોટું છે. તે જ બતાવે છે કે ગ્રામશાળામાં ઉદ્યોગનું પૂરે-પૂરું સ્થાન ચાલકોએ સ્વીકાર્યું છે. ઉદ્યોગ-મંદિર તથા પોતાની વાડી વગર ગ્રામશાળા હોઇ જ ન શકે એ મહાન સત્ય અહીંની શાળાના ચાલકોના મનમાં કેટલું વસ્યું છે તે ત્યાંના ઉદ્યોગમંદિરની પ્રવૃત્તિઓ અને ખેતી-વાડીની પ્રવૃત્તિ ઉપરથી જોઇ શકાય છે.

ઉદ્યોગમંદિરમાં રૂ લોઢવાથી માંડીને પીંજવું, કાંતવું, વણવું, ખાદી રંગાવવી, છાપવી અને કપડાં શીવવા સુધી બધી ક્રિયાઓ છે. રામજીભાઇ તો હવે શેઠ મટી એક ગ્રામકાર્યકર્તા બની આ ઉદ્યોગમંદિરમાં જ પોતે રહે છે, અને દરેક દરેક નાની વાતમાં પણ પોતાની બુદ્ધિનો અને અનુભવનો લાભ સંસ્થાને આપે છે, તેથી સંસ્થામાં ચારેકોર ઉન્નસ ઉન્નસ લાગે છે. દરેક પ્રવૃત્તિની પાછળ મગજ દેખાય છે; દરેક પ્રવૃત્તિમાં પ્રાણ દેખાય છે. અને તેથી જ ત્રણ મહિના પહેલાં જ્યાં કાંઇ ન હતું ત્યાં જાણે અલાદીનના જાદુઇ દીવાથી કેટલુંય બહું થયું છે.

ખેતીવાડીને લગતાં કામો જોઇને મનને ખૂબ જ આલ્હાદ થાય છે. પહેલવહેલાં પેસતાં વેંત જ સામે પાયખાનાની સુંદર યોજના દેખાઇ આવે છે. આની મારફત ગ્રામજનોને સ્વચ્છતા, સભ્યતા અને કરકસરની કેળવણી અપાય છે. યોગ્ય રીતે વાપરવાની શરતે પાયખાનાં ગામ લોકોને માટે ખુલ્લાં મૂકાયાં છે. ને કોઇ લાખ રૂપિયા આપી દે તેનાથી પણ ન થાય એટલા ઉપકાર ગ્રામજનો પર થયા છે.

ખેતરો વચ્ચે રસ્તો કેમ રખાય, ને તે

શાખીને પણ તેટલી જગ્યાનું વળતર કેમ મેળવી લેવાય વગેરે નાનીમોટી અનેક યોજના આ ખેતરોમાં આપણે જોઇ શકીએ. અનાજ ફળ ફૂલ વગેરે બધાંને આની અંદર સ્થાન છે, ને સાથે સાથે દવાની વનસ્પતિને પણ ચાલકો ભૂલ્યા નથી. ખાસ ગીરના જંગલમાંથી મંગાવીને ત્યાં વાવી છે, ને એ ગ્રામજનો માટે મફત દવાખાનું જ ઉઘાડ્યા બરાબર છે. ખેતરો બાળકોના ઉપયોગ માટે હોવાથી ડગલે ડગલે રામજીભાઇએ તેમનો વિચાર કર્યો છે. બાળકો ખેતરમાં ફરવા આવે તો તેમને કાંઇક તો મેવો ખાવા મળે ને મીઠું મોઢું કરીને જ તેઓ જાય એવી વાત્સલ્યભરી ઇચ્છાથી ગુંદી, મીઠી આંબલી ને જાંબુડા ને એવું એવું કેટલુંયે ખેતરોની વાડોમાં ને બીજે ખાસ વાવવામાં આવ્યું છે. એમાંથી એક પ્લૉટ તો બાળકોના વૃક્ષઉછેર માટે ખાસ જૂદો કાઢી આપવામાં આવ્યો છે, જ્યાં બાળકો પોતાને આંબલીપીંપળી રમવા માટે ને છાંયે બેસી રમવાવાંચવા માટે પોતાને ગમે તે વૃક્ષો ઉછેરે. એ યોજનામાં પણ ચાલકોની બાળકો વિષે વિચાર કરવાની વૃત્તિ દેખાઇ આવે છે જેને માટે તેમને અભિનંદન ઘટે છે.

આ શાળાનું એકંદર કામ અત્યંત કરકસરથી ચાલે છે, અને તેથી જ એક નમૂના રૂપ (model) શાળા થવાનો દાવો ધરાવી શકે છે.

આપણી ગામડાની પ્રજા ૮૦ થી વધુ ટકા ખેડૂત છે, ને તેમને યોગ્ય એવી કેળવણી મળવી જોઇએ એવું સૌ કોઇ કહેતા આવે છે. પરંતુ ગ્રામકેળવણીની દિશા કેવી હોય તે પ્રત્યક્ષ કરીને કોઇએ બતાવ્યું ન હતું. આજે કેળવણીકારો, વિચારકો વગેરે કોઇથી ન બની શકયું તે એક વેપારી ગણાતાં ગૃહસ્થે જેસિંગપરામાં કરી બતાવ્યું છે. પોતાની વ્યવહારકુશળ બુદ્ધિ અને કાર્યની સતત ધૂનથી આ મહાન કાર્ય તેમનાથી થયું છે. આજની દેશકાળની પરિસ્થિતિ જોતાં આ કાર્ય અત્યંત મહત્ત્વનું છે. કેળવણીના ક્ષેત્રમાં પ્રથમ સ્થાને આવે એવું છે. આજે સૌનું ધ્યાન સંગીન ગ્રામકેળવણી તરફ જવું જ જોઇએ. કોઇ પણ કેળવણી ખાતાની ૮૦ થી વધારે ટકા શાળાઓ ખરૂં જોતાં ગ્રામશાળાઓ જ હોય છે. છતાં તેઓ ગ્રામકેવણીનો પ્રશ્ન જરા પણ મગજ ઉપર લીધા વગર એક જ પ્રકારનો અભ્યાસક્રમ બધે ચલાવી રહ્યા છે એ તો બાતાના આંધળાપણાની કમાલ કહેવાય. આશા રાખીએ કે આ ગ્રામશાળાના નમૂના પ્રમાણે બીજી અનેક ગ્રામશાળાઓ થાય.

આ શાળા પોતે પણ જોવા જેવી છે. માટીની ગારવાળી જ ભીંતો છતાં હવા અજવાળું અને જગ્યાની દૃષ્ટિએ પૂરેપૂરી સંતોષકારક, તેમ જ સુંદરતાની દૃષ્ટિએ પણ આપણને પાકાં મકાનો કરતાંયે વધારે ગમે એવી છે. ખેડૂતનાં બાળકોના અભ્યાસક્રમમાં જ ઝાડ ઉછેરવાનું આવી જાય છે. સૌથી નાનાં બાળકોએ દરેકે એક એક તુલસીનો છોડ ઉછેરવો ને જરા મોટાએ હીરવણી, વગેરે પ્રકારે ઉત્તરોત્તર ક્રમ ગોઠવવામાં આવ્યો છે. આ કામ અભ્યાસના એક અંગ તરીકે ગણવામાં આવ્યું છે એમાં તેની વિશેષતા છે. દર વર્ષે પાકેલા અનાજના નમૂના નશાળમાં સંધરાય અને વર્ષે વર્ષે તેનો

તુલનાત્મક અભ્યાસ થાય એ પણ એક બીજું અભ્યાસનું અંગ. બાળકો પોતાનાં માબાપોને કાપણી વખતે કાંઇક સક્રિય મદદ કરે તે માટે બીયાં માટે સારામાં સારા ડોડવા વગેરે લેવાનું કામ બાળકોને શાળા તરફથી સોંપવામાં આવ્યું છે.

આ પ્રમાણે ઉદ્યોગ અને ખેતીના કામને પૂરતું મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યા છતાં બાળકો વાચન લેખન ગણિતમાં કાચાં ન લાગ્યાં; ઉલટાં વાચનાલય અને પુસ્તકાલયની યોજનાથી તેઓ સારાં શહેરી બાળકો જેવાં સંસ્કારી ને બહુશ્રુત દેખાતાં હતાં.

બરેબર જેસિંગપરાનાં દર્શન કરતાં મન બહુ પ્રસન્ન થાય છે, ને ત્યાંના કાર્યકર્તાઓને શતશઃ ધન્યવાદ દેતું જાય છે.

તા.

પ્રશ્નોત્તર

સ૦ શું બાળપણથી બાળકોને વહેલાં ઉઠવાની ટેવ ના પાડવી ?

જ૦ વહેલાં ઉઠવું સારૂં છે. મોટાંઓએ તો અવશ્ય ઉઠવું જ જોઇએ. બાળકો વહેલાં ઉઠતાં થાય તે ઇચ્છવા જેવું છે. વહેલાં ઉઠનારમાં આળસ ઓછી આવે છે, સ્ફૂર્તિ વધે છે અને પ્રસન્નતા રહે છે. પણ બાળકોને લાંબા કલાકનો આરામ જોઇએ છીએ માટે જો તેમને વહેલાં સૂઇ જવાનું મળતું હોય તો જ તેઓ વહેલાં ઉઠી શકે. તેમને વહેલાં ઉઠાડવાની જરૂર નથી; પણ તેઓ પૂરી ઊંઘ લઇને ઉઠે ત્યારે સવાર ન પડ્યું હોય તેમ કરવું જોઇએ. આ માટે બાળકોએ વહેલાં જમી લઈ વહેલાં ઊંઘવું જોઇએ. એટલા માટે આપણે વહેલાં જમી વહેલાં પરવારી વહેલાં આરામ માટે જવું જોઇએ. એમ ન બને તો બાળકો માટે બધી જાતની સગવડ કરી આપવી જોઇએ. સામાન્ય રીતે બાળકોને ઊંઘનાં ઝોકાં આવે છે છતાં રસોડાનાં બારણાં તેમને માટે ઉઘડતાં નથી. અગર બાળકોને વહેલાં આવાનું મળે છે તો પણ ઘરમાં એટલો બધો કોલાહલ હોય છે કે બાળકો વહેલાં ઊંઘી શકતાં નથી. આપણી સાથે સૂનારાં બાળકો આપણી સાથે વહેલાં ઉઠે એવું કદિ માગવું જ નહિ. તેમને આપણાથી વધારે ઊંઘ જોઇએ જ જોઇએ.

સ૦ છોકરીઓ માથે ન્હાતી વખતે બહુ કજીયા કરે છે અને માથામાં સાબુ નાખવા દેતી નથી; તો શું કરવું ?

જ૦ છોકરીઓ સાબુ આંખમાં જશે તે બીકે ન્હાવાની જ ના પાડે છે. પરિણામે કોઇક વાર તો ભયંકર કજીયો ચાલે છે. માબાપો તેને મારે છે છતાં છોકરી માનતી નથી; ઘરમાં ભારે તોફાન થઇ પડે છે.

સારી રીત એ છે કે છેક નાની છોકરીઓને માથે લાંબા વાળ ન વધારવા. તેમને માથે મૂંડો રખાવવો અથવા ધારી રખાવવી. શોખ હોય તો ઓડીયાં રખાવવાં. ઉપરાંત જ્યારે જ્યારે બાળકને ન્હરાવવા બેસારવું ત્યારે ત્યારે સાબુ નાખતી વેળાએ તેની આંખે પાટા બાંધવા અને કાનમાં પૂંજડાં નાખવાં. બાળકની

આંખમાં સાબુ કે અરીઠાંનાં ફીણ જવાથી તેની આંખો બળે છે. કાનમાં ફીણ જવાથી બાળક ગભરાય છે ને ધૂમો પાડે છે. બાળકને એક વાર ખાત્રી કરી આપવી કે આંખે પાટા બાંધ્યા પછી આંખને કાંઇ વાંધો આવતો નથી. નાના બાળકને બહુ લાંબો વખત ન્હરાવવું નહિ. તેની ડોક વગેરે થાકી જવાથી પણ તે અકળાઇને રડે છે.

વળી બાળકને ન્હાવાનું ગમે તેવું બનાવવું જોઇએ. ન્હાવું સ્વચ્છ થવા માટે છે તેમ આનંદ મેળવવા માટે પણ છે. બાળકને બહોળા પાણીના વાસણમાં બેસાડવાથી તેને ગમ્મત આવશે. ઉપરથી નળ કે ફુવારો છોડવાથી પણ તે ખુશી થશે. બહુ ઉતાવળથી ન પતાવતાં ધીમેથી ન્હવરાવશો તો પણ તે સંતોષ પામી કજીયા નહિ કરે. વળી પાણી જોઇએ તેટલું જ ગરમ કે ઠંડું રાખવું જોઇએ. આ બધી નાની નાની બાબતો છે છતાં આપણે તે વિષે બેદરકાર રહીએ છીએ અને તેથી આપણે અને આપણાં બાળકો હેરાન હેરાન થઇ જાય છે.

સ૦ બાળક અજાણ્યા સાથે ન બોલે અને દૂરદૂર રહે તો શું કરવું ?

જ૦ તો કંઇ ન કરવું. આવું બાળક શરમાળ બાળકને નામે ઓળખી શકાય. પ્રકૃતિથી તે એવું છે; તેને હળવામળવા કે બોલવા ચાલવા માટે કશું દબાણ ન જ કરવું. પણ બીજાંઓ પરસ્પર હળેમળે કે બોલેચાલે ત્યારે તે જોવાની તેને પૂરી તક આપવી. શરમાળ પ્રકૃતિનાં ઘણાં કારણો હોય છે. પહેલેથી એકલું રહેવાપણું, અતિ લાડપણું, ઘરનાં માણસોનો અતડો સ્વભાવ, મોટાઇનું ભાન, ભડકાળપણું, બીકણપણું, અતિ નાજુકપણું, વધારે પડતી કોમળ મનોવૃત્તિ વગેરે. આનો પહેલો ઉપાય એ છે કે બાળકની ઉપર કશી ટીકા કરવી નહિ. તેને શરમાળ તરીકે ખાસ ઓળખાવવું નહિ. તે જુદું રહે છે માટે લાગણીથી પ્રેરાઇ તેને માટે જુદી ખાસ સગવડો અથવા હળવા મળવાના આનંદને બદલે બીજા આનંદો ગોઠવી દેવા નહિ. એકલાપણું પણ એક પસંદ કરવા જેવો ગુણ છે એવું બાળકની હાજરીમાં બોલવું નહિ. બાળકની આ ન્યૂનતા ગુણમાં લેખી અભિમાનની બાતર ન્યૂનતાને પોષવી નહિ. કોઇ હળવા મળવા યોગ્ય જ નથી એમ માનવું કે બાળકોને મનાવવું નહિ. બાળકને બાળકો વચ્ચે રહેવા દો. ધીમે ધીમે તે શરમાળ મટશે. તેને પરાણે મિત્રો ન કરાવો; આગેવાની ન આપો; આગેવાનોને નિંદો નહિ અગર તેની ખાસ સ્તુતિ પણ ના કરો.

અજાણ્યાનો તો કશો હક્ક જ નથી કે તેણે બાળકોની સાથે હળવા મળવાનો દાવો કરવો જોઇએ. ન હળે મળે તે બાળક નાલાયક છે એમ સમજનાર અજાણી વ્યક્તિ બાળકને અન્યાય કરે છે, અને પોતાના પ્રત્યે દયા ઉત્પન્ન કરે છે.

શરમાળ બાળકો વિષે આપણે કાળજી રાખીએ છીએ તેવું ભાન તેને કદિ પણ આવવા ન દેવું; પણ વાતાવરણમાં તેને વિશ્વાસ આવે તેવું તે બનાવવું. ગિ.

થોડાંએક દૃશ્ય

: ૧ :

બાલમંદિરની ગેલેરીમાં હું ફરતો હતો. નીચેના ભાગમાં જરા દૂર કેટલાંએક બાળકો રમતાં હતાં. બાલમંદિરમાં ગમે ત્યારે રમવાની છૂટ હોય છે. બાળકો શું રમે છે તે સતત જોયા કરવાનું મારૂં કામ હોય છે.

હું ધીરે ધીરે તેમની નજીક ગયો. મેં રમતમાં શું જોયું? એક બાળક ઉંઉં કરી ખોટું ખોટું પણ ખરૂં રડતું હોય તેમ રડતું હતું. તે બાળક સૌથી નાનું હતું. એક ભાઈ મોટેથી બરાડાં પાડી એક બેનને ધમકાવતા હતા. બેન તેને લાંબા હાથ કરી સામેથી બીનજોઈને જવાબ આપતાં હતાં. બીજાં એકબે બાળકો આ જોતાં હતાં.

હું વધારે નજીક ગયો અને વિસ્મયથી જોઈ રહ્યો. બાળકોએ મને દીઠેલો નહિ તેથી વિના સંકોચે તેઓ રમતાં હતાં. રડતા બાળકને પેલી બેન-છોકરી છાની રાખતી જતી હતી અને છોકરા સાથે લડતી હતી. તેઓ ખૂબ કડવાશવાળી વાણી-તોછડી અને અસભ્ય વાણી બોલતાં હતાં.

હું ચુપચુપ ઉભો હતો ત્યાં એક બાળકની નજર પડી. તે બોલી ઉઠ્યું: "એ ગિજુભાઈ આવ્યા, ગિજુભાઈ આવ્યા!"

બધાં બાળકો હસી પડ્યાં.

હું નવાઈ પામ્યો. શા માટે તેઓ બાધતાં હતાં અને શા માટે તેઓ લડતાં હતાં?

મેં પૂછ્યું: "શું કરતાં હતાં?"

તેઓએ નિખાલસપણે કહ્યું: "એ તો અમે બા અને બાપા રમતાં હતાં. આ ચંપા બા થઈ હતી ને હું બાપ થયો હતો. આ રામુ અમારો છોકરો થયો હતો. અમારાં બા અને બાપા રોજ બાધે છે તેમ અમે બાધતાં હતાં. અમે બાંધવાનું નાટક કરતાં હતાં.

: ૨ :

થોડા દિવસ વીતી ગયા. મારા રિવાજ મુજબ હું અવલોકન કરતો હતો. મને ઓ ઓ ઓ એવો રડવાનો અવાજ આવ્યો. મેં નજર ફેરવી. ચાર પાંચ છોકરાઓ ઓ ઓ ઓ કરતા જતા હતા; પાછળ એક બે છોકરીઓ કૂટતી હતી. હું દૂર જ રહ્યો.

તેઓએ કાંઈક ઉપાડ્યું હતું. મને સમજાયું કે તેઓ કશાકની ઠાઠડી કાઢે છે. મેં અનુમાન કર્યું કે આજ કાલ તેમની શેરીમાં કોઈ મરી ગયું હશે તે ઉપરથી તેમને આમ કરવું સૂઝ્યું હશે. તેઓ એક જગાએ ગયા ને ઉપાડીને લઈ જતા હતા તે નીચે મૂક્યું. તેઓમાંના બે બાડો ખોદવા લાગ્યા અને બીજાઓ આજુબાજુ બેઠા.

હવે મારાથી ન રહેવાયું. મને બરી વાત જાણવાનું મન થયું. હું ગયો ને પૂછ્યું: "અલ્યાઓ, આ શું કરો છો? આ ઓ ઓ ઓ ને આ બધું શું?"

છોકરાઓ ગંભીરતાથી બોલ્યા: "એ તો અમે દાટવા આવ્યા છીએ."

"કોને?"

"આ ભીમજીના ભાઇને; એ મરી ગયો છે."

"અરે, એ તો જીવતો છે. શા માટે એને મારી નાખો છો?"

ભીમજી કહેઃ "એ તો મારો ભાઇ અમને રોજ મારે છે, તે અમે એને મારીને હાડી દઇએ છીએ."

: ૩ :

એક વાર હું બાલમંદિરના એક ઓરડામાં કામ કરતો હતો.

મારી પાસે બેસીને એક બાળક રમકડાંથી રમતું હતું. રમતું જતું હતું અને મીઠી મીઠી વાતો કરતું હતું.

બાળકના મ્હોં ઉપર સુખ અને આનંદની રેખાઓ સ્પષ્ટ હતી.

એકાએક જોરથી પવન વાવા લાગ્યો અને ઓરડાની અંદર ધૂળ પેસવા લાગી તેમ જ કાગળો ઉડવા લાગ્યા.

હું એક પછી એક બારીઓ બંધ કરવા લાગ્યો. બારીઓ બંધ કર્યા પછી જેવો હું છેલ્લું બારણું બંધ કરવા ગયો કે પેલું બાળક ચીસેચીસ નાખી રડવા લાગ્યું. મેં પવનને લીધે બારણું બંધ કર્યું અને હું બાળકની પાસે બેઠો. બાળકે બમણું રડવા માંડ્યું. ઘણું કહું પણ છાનું રહે જ નહિ. આખો ઓરડો અને બાલમંદિર તેણે ગજાવી મૂક્યાં. હું મૂંઝાઇ ગયો. કારણો શોધવા ઘણી વાતો કાઢું પણ તે સાંભળે જ તો કે?

થોડી વારે પવન શાન્ત પડ્યો, વંટોળીઓ બેસી ગયો ને મેં બારીબારણાં ઉઘાડ્યાં. તુરત જ પેલું બાળક એકાએક શાંત પડી ગયું. જાણે કે કંઇ જ બન્યું નથી તેમ તે પહેલાં જેમ રમવા માંડ્યું.

મને બહુ જ નવાઇ લાગી.

મેં તેને હળવેથી અને વહાલથી પૂછ્યું: "કેમ રડતાં હતાં?"

બાળક કહેઃ "મને થયું કે તમે મને મારી બાની જેમ અંધારી ઓરડીમાં પૂરી દો છો. બા મને મારે છે ને અંધારી ઓરડીમાં પૂરી દે છે."

મેં કહ્યું: "એ તો બહુ પવન વાતો હતો એટલે હું બારણાં બંધ કરતો હતો."

બાળક પોતાના કામે લાગી ગયું હતું. તેણે મને કશો ઉત્તર ન આપ્યો.

તેના મ્હોં ઉપર ફરી વાર આનંદ અને શાંતિ હતાં.

: ૪ :

નાનો ટપુ ચાલતાં ચાલતાં પડી ગયો. હજી તે છેક નાનો છે છતાં તેની બાએ તેને તેની મોટી બેન સાથે બાલમંદિરમાં મોકલ્યો છે.

ટપુ પડ્યો ને રડવા લાગ્યો.

જયાએ તેને ઉઠાડ્યો ને છાનો રાખવા મહેનત કરી પણ ટપુ છાનો જ ના રહે.

હું દૂરથી અવલોકતો હતો. જોઇએ, જયા પોતાના નાના ભાઇને કેવી રીતે છાનો રાખે છે?

પહેલાં તો જયાએ તેને એટલું કહ્યું: "જો ભાઇ, છાનો રહી જા. જોઉં કયાં લાગ્યું છે? તને ફૂંક મારું?"

ટપુ રડતો ના રહ્યો.

જયાએ બીજો ઉપાય લીધો. "ટપુ, અહીં આપણાથી ના રડાય. અહીં રડીએ તો ગિજુભાઇ વઢે ના?"

ગિજુભાઇ દૂર ઉભેલા હતા, અને ગિજુભાઇને જોઇ ટપુ જરાક છાનો પણ રહ્યો. પણ ગિજુભાઇ તો ઉલટા જરા દૂર ગયા એટલે ટપુએ ફરી વાર તુરત જ રડવાનું શરૂ કર્યું.

જયાએ ત્રીજો ઉપાય લીધો. "ટપુ, ટપુ, છાનો રહે છે કે નહિ? નહિતર બાલમંદિર નહિ લાવું હો!"

ટપુએ જયાના કહેવા પર જરાક ધ્યાન આપ્યું; પણ તુરત જ જયાની દવાની અસર ઓછી થઇ ગઇ.

ટપુ પાછો રડવા લાગ્યો.

બિચારી જયા કેટલોક વખત ધીરજથી નાના રડતા ભાઇને સમજાવી શકે?

જયા કહે: "જો ટપુડા, છાનો રહેતો નથી ને રડ્યા કરે છે? લાગ્યું હોય તો લોહી નીકળે ના? લોહી તો નીકળ્યું નથી ને ખોટા ખોટા ઢોંગ કરે છે? ચાલ ચાલ, હવે ભંડકમાં જમવાનો વખત થઇ ગયો છે. બધાં બાળકો કયારનાંયે ગયાં."

જયાનું કહેવું સાચું હતું. સૌ ગયાં હતાં ને જમવાનો મંત્ર બોલાઇ ગયો હતો.

પણ ટપુ તો રડતો જ હતો.

જયાએ ઘડ દઇને એક ધબ્બો લગાવ્યો. "રોયા આવતો જ નથી, કયારની કહું છું તો?"

હું જોઇ રહ્યો. હજી હું જોવા જ માગતો હતો કે જયા પોતાનાં માબાપ પાસેથી બાળ-ઉછેરની કળા કેવીક શીખી છે.

મારવાથી તો અવળું પડ્યું. ટપુ ભેંકડો તાણીને રડવા લાગ્યો; ભોંય પર પડી આળોટવા લાગ્યો.

જયા મૂંઝાણી. આસપાસ જોયું તો કોઇ ન હતું. હું તેને દેખાતો ન હતો. તેણે કહ્યું: "ઉઠ ઉઠ.રોયા, બધા બાઇ રહેવા આવ્યા. આજ તો બે પેંડા છે. ચાલ ઉઠ, મારોય પેંડો તને આપીશ."

ટપુ રડતો રડતો ઉભો થયો ને જયા પાછળ ચાલ્યો.

હું જયા નજીક ગયો ને પૂછ્યું: "પણ જયાબેન, આજે પેંડા કયાં છે તે તમે ટપુભાઇને આપશો?"

ટપુ હવે તો જયાબેનની આગળ ચાલી છેક ભંડક પાસે પહોંચી પણ ગયો હતો.

જયાએ મને જવાબ આપ્યો: "એ તો ટપુને ખોટું ખોટું ફોસલાવવાનું. મારી બા રોજ એમ જ કરે છે. બાપા મારે પછી બા ફોસલાવે."

: ૫ :

વિજુએ આવીને મને એક વાર કહ્યું: "ગિજુભાઇ ગિજુભાઇ, મને કાલે રાત્રે એક સ્વપ્નું આવ્યું હતું."

"શું સ્વપ્નું આવ્યું હતું?"

"અમને એક ડાકણ મારતી હતી, ને અમે એને મારતાં હતાં."

મેં પૂછ્યું: "તમે કયે ઠેકાણે ઉભાં હતાં?"

વિજુ કહે: "એ તો અમે અમારા ઘર પાસેના કૂવા પાસે ઉભાં હતાં અને અમારા ઘરમાંથી એક મોટી ડાકણ આવી ને અમને ધબોધબ મારવા માંડી."

મેં કહ્યું: "ડાકણે કેવાં લુગડાં પહેર્યાં હતાં?"

વિજુ કહે: "મારી બા પહેરે છે એવાં જ લુગડાં પહેર્યાં હતાં."

"અને ડાકણે ઘરેણાં કેવાં પહેર્યાં હતાં?"

"એ પણ મારી બા જેવાં જ."

"અને ડાકણ કેવડી ઉંચી હતી?"

"બરાબર મારી બા જેવડી જ."
"અને ડાકણ કેવીક જાડી હતી?"
"બરાબર મારી બા જેવી જ જાડી હતી."
"ત્યારે તો એ તમારી બા જ હશે."
"ગિજુભાઇ, એવું ના કહેા. મારી બા તે કાંઇ ડાકણ થાય?"

મેં પૂછ્યું: "તમને તમારી બા કોઇ વાર મારે છે ખરી?"

"હા, મારે છે તો ખરી જ ના. કહેશે કે તોફાન કરો છો તે મારવાં પડશે!"

"અને તે ડાકણ મારતી હતી તેમ જ ધબોધબ મારે છે કે સોટીથી?"

"સોટીથી તો બાપાજી મારે છે. બા તો ડાકણ જેમ જ ધબોધબ મારે છે."

: ૬ :

જીવરાજે મારા હાથમાં એક ચિઠ્ઠી મૂકી. ચઠ્ઠીમાં લખેલું હતું:

ગિજુભાઇ,
ચિ. જીવરાજને આજે સાંજે જમવા જવું છે માટે તેને વહેલેા મેાકલશેા.
લે. પાનાચંદ.

મેં જીવરાજને કહ્યું: "વાહ સારે, તમે આજે વહેલા ઘેર જજો."

જીવરાજ કામે લાગ્યા. પેલી ચિઠ્ઠી પર મારી નજર ફરી વાર પડી અને મને સૂઝયું: "આ અક્ષર પાનાચંદના તો નથી. જીવરાજે આ ચિઠ્ઠી કોની પાસે લખાવી હશે? વખતે જીવરાજનેા ગપ્પેા તો નહિ હેાય?"

મેં જીવરાજને બોલાવ્યા ને પૂછ્યું: "આ ચિઠ્ઠી તમારા બાપાએ લખી આપી છે?"

જીવરાજે જરાક ગભરાઇને પણ અક્કડાઇથી કહ્યું: "હા, મારા બાપાએ લખી આપી છે."

તેની આંખ અને મ્હેાં ઉપર દેખાતું હતું કે તે જૂઠું કહે છે. મેં કહ્યું: "આ અક્ષર તો પાનાચંદભાઇના નથી. આ તો બીજાના છે. પાનાચંદભાઇના અક્ષરો તો હું સારી રીતે ઓળખું છું."

જીવરાજભાઇ મૂંઝાયા. જવાબ જોડી કાઢ્યો. "એ તો મારા મોટાભાઇએ લખ્યું છે. મારા બાપાએ કહ્યું એટલે."

મને વહેમ તો ગયેા હતેા. મેં કહ્યું. "એ વાત પણ ખોટી છે. કહેા જોઇએ, ચિઠ્ઠી કોની પાસે લખાવી છે? અક્ષરો તો તમારા જેવા જ લાગે છે."

જીવરાજ વીલેા પડી ગયેા. હવે કાંઇ ઉપજાવી શકાય તેમ ન લાગ્યું. તે કહે: "એ તો મેં લખી હતી."

મેં કહ્યું: "આવી ખોટી ચિઠ્ઠી શા માટે લખી, ભાઇ?"

જીવરાજ: "મારે ઘેર જવું હતું એટલે."

"પણ એમાં આવી ખોટી ચિઠ્ઠી શા માટે લખી?"

"પણ મારા બાપા એને ઓફિસમાં ન જવું હેાય ત્યારે આવી જ ચિઠ્ઠી લખે છે."

વાર્ષિક લવાજમ રૂા. એક. લખેાઃ તંત્રી, શિક્ષણ પત્રિકા : શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ બાલમંદિર, ભાવનગર.
આ પત્રિકા શ્રી સરસ્વતી છાપખાનું, અજીઝ બિલ્ડીંગમાં પોરી. ભીખાભાઇ ગોપાળજીએ છાપી,

શિક્ષણ પત્રિકા

(મોન્ટેસોરી સંઘ)

વર્ષ સાતમું
૧૯૮૯

અંક ૯ મો
કાર્તિક

: તંત્રીઓ :
ગિજુભાઈ
તારાબેન

તમે ફક્ત તમારાં પોતાનાં જ બાળકોનો વિચાર ના કરો. જ્યાં સુધી તમારા પાડોશીનાં, તમારા ગામનાં, તમારા દેશનાં અને સમગ્ર જનતાનાં બાળકોની સ્થિતિ સુધરી નથી, ત્યાં સુધી ગમે તેટલી મહેનત કરશો તો પણ તમારા બાળકને સાચું સુખ, સાચી સંપત્તિ અને સાચું જીવન મળવાનું નથી.

જ્યારે તમે તમારા બાળકનો વિચાર કરો ત્યારે તે સમગ્ર જનતાનાં બાળકોની દૃષ્ટિએ કરો.

એથીયે વધારે સાચું તો એ છે કે તમે સૌનાં બાળકોનો જ વિચાર કરો. સૌનાં બાળકોમાં તમારું બાળક તો આવી જ જાય છે.

વેશધારી ભાવાઓ

વેશધારી ભાવાઓ જેમ વૈરાગ્ય અને ભગવું બન્નેને લજવે છે અને સાચા ભાવાઓની ઉવૃત્તિને પણ નુકસાન કરે છે, તેમ આજકાલ વેશધારી મોન્ટીસોરી શિક્ષકોનું પણ બને છે.

આજ કાલ મોન્ટીસોરી પદ્ધતિનો મહિમા વધતો જાય છે. શ્રીમંતો તેને પોતાને ઘેર મોટર કે પુસ્તકાલય વસાવે તેમ વસાવવા લાગ્યા છે. સારાં રાજ્યો કે સંસ્થાઓ પણ તેનાથી શોભવા માટે તેને આવકાર આપી રહ્યાં છે. પોતાનાં બાળકોનું ભલું ચાહનાર માબાપો શુભ અને શુદ્ધ વૃત્તિથી મોન્ટીસોરી પદ્ધતિનાં પગલાં માંડી રહ્યાં છે. આવે વખતે મોન્ટીસોરી શિક્ષકોની માગણી વધી છે ને તેની સાથે જ વેશધારી મોન્ટીસોરી શિક્ષકો પણ પ્રગટ્યા છે.

આ વેશધારી શિક્ષકોનો ઉદ્દેશ સારી નોકરી મેળવવાનો હોય છે. તેમને મોન્ટીસોરી પદ્ધતિ કે શિક્ષણશાસ્ત્ર કે માબાપો કે બાળકો કે પ્રજાના હિતની પડી નથી. તેઓને પડી છે ફક્ત એક પોતાના ટૂંકા અંગત સ્વાર્થની.

'મોન્ટીસોરી શિક્ષક જોઇએ છે' એવી જાહેરાત વાંચી તેઓ તુરત જ લખી વાળે છે કે 'અમે મોન્ટીસોરી પદ્ધતિ જાણીએ છીએ; અમે તમને બહુ કામ આવશું.'

હકીકત એવી પણ બની છે કે કેટલાક તો કોઇ પણ જાતના સંકોચ કે સભ્યતા વિના એમ જ લખે છે કે 'હું શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ બાલ-મંદિરમાં જઇ મોન્ટીસોરી પદ્ધતિ શીખી આવેલ છું; હું ત્યાં એક વર્ષ રહ્યો છું: હું બધું જાણું છું.'

જેમને ખરા શિક્ષણની ચિંતા નથી પણ માત્ર ડોળની ચિંતા છે, ફેશનની ફિકર છે, તેવા માણસો જે મળ્યો તે શિક્ષકને માગ્યાં નાણાં આપી બેસાડી દે છે. ચિંતાવાળાં માબાપોને પણ અરજદારોમાંથી એકને બેસાડવો તો પડે જ છે.

થોડો વખત જતાં આવા વેશધારી શિક્ષકોનો કીમિયો કળાઇ જાય છે. કોઇ મોન્ટીસોરી પદ્ધતિનો જાણનારો માબાપને ત્યાં અગર સંસ્થામાં જઇ ચડે છે ત્યારે ભરમ ખુલ્લો પડે છે અને હાંસી સાથે વેશધારીને નીકળવું પડે છે.

ઘણી વાર લાંબા વખત સુધી એવું પણ બનેલું છે કે વેશધારી શિક્ષક જે કાંઇ કરે છે તે બધું મોન્ટીસોરીને નામે ઓળખાય છે; અને મોન્ટીસોરી પદ્ધતિથી ચાલતાં બાલમંદિર જ્યારે તે શિક્ષકના ઉપરીઓ જુએ છે ત્યારે વિચારમાં પડે છે કે "આમાં સાચી મોન્ટીસોરી પદ્ધતિ કઇ? મારો શિક્ષક હાંકે છે તે, કે આ શાળા ચલાવે છે તે?"

આખરે તો આ વેશધારીનો વેશ ઉઘાડો પડે છે. તેની પાસેનાં ગોપીચંદનો ગંગાનાં નથી પણ ગામની નદીનાં છે; અને તેની પાસે જે ગીતાનો ગોટકો છે તે તેને વાંચતાં પણ નથી આવડતો: એવું ચોખ્ખે ચોખ્ખું દેખાઇ રહે છે. પણ એવા લોકોને શરમ ન હોવાથી તેઓ એક ઘર છોડી બીજે માગવા જાય છે.

આ પરિસ્થિતિ અસ્વાભાવિક નથી. પેટ ભરવાની ખાતર આવો પ્રપંચ દરેક ઉદ્યોગમાં

ચાલે છે. દરેકમાં વેશધારીઓ હોય જ છે, અને ઘણી વાર તો તેઓ જ સાચા છે એમ જગત આગળ બહુ લાંબા વખત સુધી નભે છે.

આ વેશધારીઓને સુધારવાનું કામ મુશ્કેલ છે. તેઓ જાણે જ છે કે તેઓનો વેશ ખોટો છે અને જાણી જોઇને તેઓએ તે લીધો છે. જાત અનુભવથી કહી શકાય છે કે તેઓ મોન્ટીસોરી પદ્ધતિની ચોપડી ખરીદી કાઢે છે, અને તે વાંચી ન વાંચી એટલામાં તો 'ગુરુ મહાશય' થઇ બેસે છે. ઘણી વાર તેમને મોન્ટીસોરીનાં નામ પણ પૂરાં નથી આવડતાં. આ લોકોને તો ફકત એક ઇશ્વર બચાવી શકે અગર તો તેઓ પોતે જ તેમને બચાવે.

પણ જેઓને મોન્ટીસોરી પદ્ધતિ ઘરમાં કે શાળામાં ચલાવવાની ઇચ્છા છે તેઓ ચેતી શકે છે. તેઓ મોન્ટીસોરી કે વેશધારીનો વિચાર કરી શકે છે; તેઓ તેમની પાસેથી તેઓ કયાં ભણ્યા છે, કેટલું ભણ્યા છે, વગેરેની કસોટી કરી શકે છે; તેઓ મોન્ટીસોરી પદ્ધતિ સંબંધેનાં જુદાં જુદાં કેન્દ્રોમાં તેના જાણકારોને પૂછાવીને તેમને વિષે માહિતી મેળવી શકે છે. અને પછી જ તેઓ તેને રાખવાનો અધિકાર મેળવી શકે છે.

બાબાપો કે સંસ્થાઓ ફેશન માટે ઘણું કરી શકે, પણ તેઓ ફકત ફેશન ખાતર બાલમંદિરો ન કાઢી શકે; અને કાઢે તો તેમાં ગમે તે શિક્ષકો લાવીને બેસારી ન શકે. સાચા મોન્ટીસોરી શિક્ષક માટે તેઓએ ઘટતા પૈસા ખર્ચવા જોઇએ. સસ્તું લેવા જતાં તે વેશધારીને તો ન જ રાખે. વેશધારી મીઠો માણસ હોય, ચંચળ માણસ હોય, ઝટ પરિણામ લાવી દેતો હોય એમ લાગતું હોય, તો પણ તેવાને તે ન રાખે આગળના વખતમાં રૂપાનું સોનું બનાવનાર બાવાઓ લોકોનું સોનું ધૂતી જતા અને મૂર્ખ અને ભોળા લોકો હાથ ઘસતા રહેતા, તેમ આ વેશધારી બાવાઓ ઝટ ઝટ થોડું કે ભણાવી દઇ માબાપો ઉપર પ્રભાવ પાડે તો તેનાથી પણ ચેતવું જોઇએ.

જે લોકોને મોન્ટીસોરી પદ્ધતિમાં વિશ્વાસ ન હોય અગર તેની સૂગ હોય, તેઓ અલબત્ત પદ્ધતિનો સ્વીકાર જ ન કરે. પણ જેઓ મોન્ટીસોરી પદ્ધતિ સારી છે એમ જાણી તેનો સ્વીકાર કરે તેઓ તેના શિક્ષકોથી તો ચેતે જ ચેતે. અને જેમ પૈસાદારોને બાવાઓ ખૂબ લૂંટે છે અને બનાવી જાય છે તેમ મોન્ટીસોરી શિક્ષકો પણ તેમને બનાવી ન જાય તે બાબતમાં તેઓ બાસ કાળજી રાખે.

ઘણા કુશળ વેશધારીઓ નવો જ પંથ કાઢે છે. તેઓ કહે છે: "અમે મોન્ટીસોરીમાં જ માનતા નથી. તેનાં બંધનો સ્વીકારતા જ નથી. અમે તો બાલહિતાર્થે નવી જ પદ્ધતિ શોધી છે. અમારે તો બાલસેવા કરવી છે. મોન્ટીસોરીની ગુલામી અમારે નથી જોઇતી." વગેરે.

આવા લોકો જો જૂઠા અને સ્વાર્થી ન હોય તો જરૂર તેઓ માનપાત્ર ગણાય. કંઇ નહિ તો તેમની સ્વતંત્ર બુદ્ધિ માટે આપણે તેમનો આદર કરીએ. પણ ખરી રીતે આ લોકો જે વસ્તુનો ઇન્કાર કરે છે તેને તેઓ જાણતા સરખા પણ નથી. તેમનામાં એક જ શકિત છે અને તે ચતુરાઇ. આજે ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં આવા શિક્ષકો જીવન્ત છે અને તેઓ શ્રીમંતોના પૈસાનો દુર્વ્યય કરે છે.

સામાન્યતઃ આવી વાત ઉપર હજીસુધી હું કંઇ બોલ્યો નથી. મારો વિચાર મૌન રાખવાનો હતો. પણ જેમ જેમ આ વેશ-ધારી પંથ વધતો જાય છે તેમ તેમ મને અત્યંત દુઃખ થાય છે. તે દુઃખ બીજા કશાને માટે નહિ પણ આપણાં બાળકોને માટે થાય છે. ઊંટવૈદો પાસે હનરડાતાં બાળ-કોની જે દશા છે તે દશા અમારા વેશધારી ભાઇઓને હાથે છે. હું જાણું છું કે મોન્ટી-સોરી શાળામાં તેઓ શિક્ષા કરે છે, ધમકી આપે છે, અને કશું જાણતા ન હોવાથી સાધનોનો દુરુપયોગ કરે છે ને કરાવે છે. મારા પર મિત્રોના કાગળો આવે છે; રબર પણ મને ઠપકો મળે છે કે મારે આ બાબતમાં બોલવું જ જોઇએ, મારે મારા ચોક્કસ વિચારો દર્શાવવા જ જોઇએ.

હું કહીશ કે હરકોઇ માણસ મારી પેઠે મોન્ટીસોરી પદ્ધતિનો અભ્યાસ સ્વતંત્રપણે કરી શકે છે. મોન્ટીસોરી પદ્ધતિ કોઇનો ગિરાસ નથી. જેની દાનત હોય તેવો શિક્ષક અધ્યાપન-મંદિરમાં ગયા વિના પણ સારો શિક્ષક થઈ શકે છે. પરંતુ તેવા શિક્ષકો એક ટકો છે જ્યારે તેની પાછળ પાછળ ચાલી નીકળનારા ૯૯ ટકા છે. આ ૯૯ ટકાથી ચેતતા રહે-વાની મારી સલાહ છે.

આજે તો ગુજરાતમાં એક બેથી વધારે મોન્ટીસોરી શાળાઓ છે. જેને બે આંખ હોય તે સહેલાઇથી જોઇ શકે છે કે મોન્ટીસોરી પદ્ધતિ કયાં ચાલે છે અને કયાં નથી ચાલતી. આજે આપણે ત્યાં ડૉ. મોન્ટીસોરી પાસે અભ્યાસ કરી આવેલા શિક્ષકો પણ છે. આજે આપણે ત્યાં પૂછવાનાં ઠેકાણાં પણ છે. એટલે જ આપણે આંધળા થઇ કે ઉતાવળા થઇ ગમે તેના હાથમાં આપણાં બાળકોને ન સોંપીએ.

પરદેશમાં કે બૃહત્ ગુજરાતમાં વસતા ભાઇઓ પણ આથી ચેતે. તેઓ શિક્ષક સાચો છે કે નથી તેની ખાત્રી કર્યા પછી જ રાખે. ઘણી વાર સસ્તો શિક્ષક જોવા જતાં કથીર જ મળે છે તે ધ્યાનમાં રાખે.

આજે મોન્ટીસોરી શિક્ષકો સંબંધે મને જે યોગ્ય લાગ્યું તે મેં કહ્યું છે. તે એટલા માટે કે મારે માથે આવેલું ધર્મસંકટ ટળે. ગિ.

બાલજીવનની કરુણતા

દૃશ્ય ચોથું

જમનાબેન રમાની બા. રમા તેમની મોટી દીકરી.

રમા જન્મી ને સૌએ મોઢાં મરડ્યાં. જમનાબેનને તો થયું કે જાણે આભ ફાટયું. તેમના મનમાં દીકરાની બા થઇને બહાલવાની કેટલીયે હોંશ હતી તે રમાએ પૂરી ન કરી. આડોશીપાડોશી સૌ પૂછવા આવેઃ "શું આવ્યું?" "દીકરી" એમ કહેતાં જમનાબેનનો તો જીવ કળીએ કળી કપાતો. દીકરી આવી એ કેટલી શરમની વાત!

દીકરો જોઇતો હતો ત્યારે દીકરી થઇને આવી એ રમાનો મોટો અક્ષમ્ય અપરાધ. તેનું ફળ તેને રોજ ભોગવવું પડતું. તે તો ખાટલે પડી પડી જેમ તેમ મોટી થઇ. તેને હોંશથી

નવાં નવાં લૂગડાં કોણ શીવડાવે ? તેને ખાસ બેસીને કોણ રમાડે ? તેને વહાલથી બચીઓ કોણ ભરે ? તેનો તે કાંઈ એક વાંક હતો ? દીકરી થઇ તો થઇ, પણ તે પણ કાળી ને ચીબી. તેની સામેય જોવું કોને ગમે ? તેની માનેય ન ગમે તો બીજાને તો ક્યાંથી જ ગમે !

રમાને વારંવાર શરદી થાય એ તેનો બીજો વાંક. વારે વારે પેશાબ કરીને લૂગડાં પલાળે, અને બે ચાર દિવસે ને બે ચાર દિવસે તેને ઝાડા તો થાય જ એ તો કેમ જ સહન થાય ? રમાને ઝાડા થાય ને એમાં ને એમાં જ તેને પડ્યા રહેવું પડતું. પણ રમા તો એવી બરાબ કે રડી રડીને સૌને હેરાન કરતી. પછી સૌ કહે જ કે કજીયાળી છે. કોઇ વાર મારવું પણ પડે; તે વગર કજીયો શાંત જ ન થાય !

પણ રમા તો એવી હઠીલી કે આટલું આટલું થયું તોયે મરી ન ગઇ. આ પણ કાંઇ ઓછો વાંક ? માંદલી માંદલી પણ જીવ્યા જ કરે ! કોઇ કાંઇ ન આપે તોયે રડી રડીને લે જ લે. કોઇ સામું જોવાની ઇચ્છા ન કરે તોયે રડી રડીને તેડાવે જ. કોઈ હેતેથી ઝૂલાવનારું ન હોય તોયે તે "હીંચકો નાખો, હીંચકો નાખો" કરીને હીંચકો નખાવતી જ. એવી આ રમા કજીયાળી ને સૌને હેરાન કરનારી.

રમાનો મૂળ વાંક તો એ જન્મી એ જ હતો; પણ તેથી મોટો વાંક તો હવે એ કોઇને જોઇતી નહોતી છતાં મરતી ન હતી એ હતો. રમા જેવી વાંકમાં આવેલી કેટલીયે નિર્દોષ બાલિકાઓના નિસાસા માતાઓ લેતી હશે ! અસહાય બાળક બિચારું જન્મે ત્યારથી તેની હાડમારીની શરૂઆત થાય ! આ કરુણ કથા કોને કહેવી ? પોતે પણ કોઇની નહિ જોઇતી એવી દીકરી છતાં પોતાની દિકરીની કરુણ કથા માતાના હૃદયને અડી 'શકતી નથી આથી વધારે કરુણ શું ? તા.

બાલપુસ્તકાલય અને બાળકો

ગુજરાત અને બૃહદ્ ગુજરાતની પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિના પિતા સમાન શ્રીયુત મોતીભાઇ ન. અમીનના કલ્પનાપ્રદેશમાં નહિ હોય કે મૂડીના વ્યાજ જેવાં અથવા પુત્રના પુત્ર જેવાં બાલ-પુસ્તકાલયો પોતાની જ હયાતીમાં ને થોડા જ વખતમાં ઉઘાડવાનો વખત આવી લાગશે.

પણ આ યુગ બાળકોનો છે. જેમ બાલ-યુગે બાળકોને માટે ઘરમાં, શાળામાં, બાગ-બગીચામાં, મોટાં શહેરોની ટ્રામોમાં બાળકોનું સ્થાને સ્પષ્ટ કરવાની, આંકવાની અને સ્થાપ-વાની શરૂઆત કરી છે, તેમ જ તેણે પુસ્ત-કાલયમાં બાલપુસ્તકાલયનું સ્થાન બાળકો માટે જુદું સ્પષ્ટ આંકયું છે; અને આજે તેવા એક પુસ્તકાલયને સ્થાપવાનો પ્રસંગ આવ્યો છે.

નવયુગ પહેલાંના દિવસોમાં બાળકોનું ઘર મોટાંના ઘરમાં સમાએલું હતું. બાળકોનું ભોજન મોટાંઓના ભોજન સાથે જ તૈયાર થઇ જતું. મોટાંના આદર્શ અને જીવન-પ્રવૃત્તિમાં જ બાલજીવનની કલ્પના ને પ્રવૃત્તિની મર્યાદા આવી જતી.

પણ ધન્ય ભાગ્ય મનુષ્યજાતનાં ઉઘડ્યાં

ને તેને માલમ પડ્યું કે બાળક માત્ર બાળક નથી. તેનો દેહ નાનો છે, તેની શક્તિઓ અંકુર રૂપ છે, છતાં તે મનુષ્ય છે. વિકાસમાં ગતિમાન, આદર્શવાન, કલ્પક, બુદ્ધિવાન, ચેતન છે. ત્યારથી સમગ્ર દુનિયા, સમર્થ કેળવણીકારો ને વિચારકોની દૃષ્ટિ કુતૂહલથી, આશ્ચર્યથી, સન્માનથી અને પ્રેમથી બાળકો તરફ વળી. અને વૈજ્ઞાનિકોએ ભિન્ન ભિન્ન વિજ્ઞાનના પ્રદેશોમાં જે અદ્‌ભુત નવીનતા જોઈને અદ્‌ભુત આશ્ચર્યાનુભવ કર્યો હતો તેનાથી વિશેષ અનુભવ તેમને બાળકો વિલોકતાં થયો. તેઓએ બાળકોના વિકાસમાં મનુષ્યવિકાસ, બાળકોના સ્વાતંત્ર્યમાં મનુષ્યસ્વાતંત્ર્ય ને બાળકોના ઉદ્ધારમાં મનુષ્યઉદ્ધાર જોયાં, અને તેમણે જગત ઉપર બાલયુગનો સ્થંભ ઉંભો કર્યો અને બાલ-યુગનો વાવટો ફરકાવ્યો.

આજે એ યુગ પ્રબળપણે આગળ ધપી રહ્યો છે, અને મનુષ્ય જાતિનું લક્ષ્ય તે તરફ ખેંચી રહ્યો છે. આજની આપત્તિનો, આજનાં વેરઝેરનો આજની દુર્બળતા ને દરિદ્રતાનો ઉકેલ લાવવા શાંત ને અશાંત યુદ્ધો વડે જે અથાગ પ્રયત્ન ચાલી રહ્યો છે તે પ્રયત્નોની સફળતાનિષ્ફળતા પછી મનુષ્યની સુખ અને શાંતિનું એક જ માત્ર આશાકિરણ હોય તો તે બાળકેળવણી છે.

અને એવી કેળવણીનાં મંડાણો જીવન-ક્રાંતિના દૃષ્ટા જેવાં જગતનાં મુઠીભર સ્ત્રીપુરુષોએ આજે માંડેલાં છે. તે મંડાણો બાળયુગની શરૂઆત છે; અને આગળ કહ્યું તેમ બાળકોને મોટું સ્થાન મળવા લાગ્યું છે તે તેનાં બહિર્-ચિહ્નો છે, આજનું આ પુસ્તકાલય પણ એવું એક બહિર્ચિહ્ન છે.

દુનિયાના જે અનેક સુવર્ણદિનો પુસ્તકા-લયની શરૂઆતના થઇ ગયા, તેવો જ સુવર્ણદિન બાલપુસ્તકાલયની સ્થાપનાનો આ છે. અને આ દિન સુભાગ્યે કાઠિયાવાડમાં અમરેલીને આંગણે પહેલો ઉગ્યો ને માટે કાઠિ-યાવાડનાં ભવિષ્યનાં બાલપુસ્તકાલયો ને બાળકો અમરેલી તરફ જોશે અને તેને યાદ રાખશે.

મોટાંઓનાં માટે ફરતા સંન્યાસીઓ એક કાળે પુસ્તક રૂપ હતા. એમ જ એક કાળે વૃદ્ધ માબાપો અવકાશને સમયે બાળકોને જ્ઞાનના ભંડાર રૂપ–પુસ્તકાલય જેવાં હતાં. આજનો કાળ સંન્યાસીઓનો મટી મુદ્રણોનો છે, ભંડા-રોનો મટી પુસ્તકાલયોનો છે અને વૃદ્ધોનો મટી ખુદબખુદ બાળકોનો છે. આજે આબાલવૃદ્ધ સૌએ જ્ઞાનપિપાસા તૃપ્ત કરવા પુસ્તકાલય રૂપી એક જ અમૃત જળાશય પાસે આવ્યે જ છૂટકો છે. નદી નવાણો ગળાવવાની પુરાણી રીતિ પ્રમાણે આજે પુસ્તકાલયો સ્થાપવાની પ્રથા આજની જરૂરીઆતને અનુરૂપ છે. તેમાંયે બાલપુસ્તકાલય સ્થાપવાની પ્રવૃત્તિ અનુરૂપ થવા ઉપરાંત ભાવીના ગર્ભમાં અવગાહન કરનારી અને મનુષ્યના આગામી કલ્યાણના દૃષ્ટાંત રૂપ છે.

જ્યારે બાલમંદિરે બાળકને બાલગૃહ આપી તેની સર્વતોમુખી શક્તિનો સર્વાંગસુંદર વિકાસ સાધવાની તક કરી આપી, અને જ્યારે આજે બાલમંદિરનું બાજક બદલાએલું છે, તેનો વિકાસ વિવિધરંગી થઇ રહેલો છે, બાલજીવનમાં બાલ-મંદિર એક નવું જ અને ખૂટતું તથા જોઇતું અમૃતપોષણ બન્યું છે, ત્યારે બાલપુસ્તકાલય હવે વિકસતા બાળકની ઉઘડતી વિશાળ ક્ષુધાને

તૃપ્ત કરનારી અન્નપૂર્ણા માતાનું ભોજનાલય છે. વિકસતાં બાળકોને પોતાની ઇંદ્રિયોના અનુભવોને, મનના પ્રદેશોને અને કલ્પનાના વિહારોને શબ્દમૂર્ત કરવાનું પુસ્તકાલય એક કિંમતી ક્ષેત્ર છે, એક નવીનતા છે, એક વિશેષ સાધન છે.

પુસ્તકાલય બાળકોના અનેકવિધ અસ્પષ્ટ અનુભવોને સ્પષ્ટ કરવાનું, શબ્દગ્રથિત અન્યના અનુભવોને વાંચીને તેવા અનુભવો કરવાની પ્રેરણા મેળવવાનું, અને અનુભવી જગતની વિશાળતામાં જ્ઞાનોપાર્જનના નવા નવા પ્રદેશો ખોળવાનું એક અતિ વિશાળ એવું ક્ષેત્ર છે.

મોટાંઓ માટે પુસ્તકાલયની કિંમત જુદી રીતે છે. આરામ અને આનંદનું સાધન પુસ્તકાલય બની શકે છે; વિલાસ ને મજા રૂપ પણ પુસ્તકાલય થઇ શકે છે.

પણ બાલપુસ્તકાલય તેવું બની શકતું નથી. બાળક સહેજે પ્રવૃત્તિશીલ, જ્ઞાનપિપાસુ, અવિરત શ્રમ કરનાર અને શોધક છે. તેની સમીપ પુસ્તકાલય વિલાસ, મજા, આરામ ને આનંદ રૂપ છે તેના કરતાં ચેતન-પ્રેરણા રૂપ છે, જીવનના ઘડતર રૂપ છે, જીવનના કિલ્લોલ રૂપ છે. જેમ બાળક જીવનસામગ્રી અન્યત્રથી ભરે છે તેમ જ તે પુસ્તકાલયમાંથી ભરશે; અને તે કેવળ પ્રબળ જીવનવૃદ્ધિને માટે.

પુસ્તકાલય શિક્ષણની પુરાતન સંસ્થા છે; છતાં તે હમેશ નૂતન શિક્ષક પ્રમાણે વાંચનારાઓ સાથે વર્તે છે. તે પુરાતન શિક્ષક પેઠે લાકડી લઇને પોતાનાં પુસ્તકો વંચાવતું નથી; તે ચીડાએલા ને થાકેલા ઘરડાઓ પેઠે ટોક ટોક કરીને પુસ્તકો વંચાવતું નથી; તે કેટલાએક નાટકી શિક્ષકોની પેઠે ઉપરના હાવભાવ અને શણગાર વડે વાંચનારનું મન સાચે જ ખેંચતું નથી. પણ તે હમેશ નવા યુગના શિક્ષક પેઠે વાંચનારાઓને શું જોઇશે, (નહિ કે મન હરવા પણ મન ઠરવા) તેનો વિચાર કરે છેઃ એને અનુકૂળ વાચન સામગ્રી વિવિધ દૃષ્ટિએ તૈયાર રાખે છે.

નૂતન શિક્ષકને બાળકમાં જેમ શ્રદ્ધા છે તેમ જ પુસ્તકાલયને પણ વાંચનારમાં શ્રદ્ધા છે.

સમૃદ્ધ, સુવ્યવસ્થિત, સુરસ અને સૌન્દર્યભર્યું પુસ્તક પોતે ખાત્રીથી કહી શકે કે મારા વાંચનારાને માટે હું ખરેખર લાયક બન્યું છું; અને મારો વિશ્વાસ છે કે હું ખૂબ વંચાઇશ. પુસ્તકાલય પોતે મૌન રાખશે, તટસ્થ ઉભું રહેશે, ઉપદેશનાં વચનોથી અને 'આ પસંદ કરો ને તે પસંદ કરો.' તેવી દિશાઓથી બાળકોની રુચિ બેસૂર બનાવશે નહિ, પરંતુ થાળમાં પીરસેલી વિવિધ, સ્વાદિષ્ટ ને પૌષ્ટિક એવી બાદ્ય વાનીઓ જેમ ઉભું રહેશે અને બાળકને કહેશેઃ "તમારી યોગ્યતા પ્રમાણે, તમારી શક્તિ પ્રમાણે તમે હોંશે હોંશે ધરાઇ ધરાઇને વાંચો. મારી વાનીઓ દાઝેલી નથી, ડાઘા પડેલી નથી; ચોખ્ખી અભરામઓમાં પડેલી છે, સુંદર ચિત્રોથી શોભીતી છે, અને સુલેખનથી સુવાસિત છે. મેં બહુ કાળજીથી બધી વાનીઓને પસંદ કરી છે. કડવી કે અતિ તીખી કે નુકસાનકારક એવી વાનીઓને અહીં આવવા જ દીધી નથી. મેં દરેકે દરેક વાનીના ગુણદોષ તપાસેલા છે. મેં ચાખીને તેનો આનંદ લીધો છે. તમારે માટે તે હિતાવહ છે. તમે તે સુખેથી વાંચો."

પુસ્તકાલય પોતાનું આંગણું સ્વચ્છ રાખી તેમાં રાંગોળીઓ પૂરી, આજુબાજુ ફુલછોડથી ભરાઇ જઇ, રસ્તે જનારને સહેજે આવકાર આપશેઃ " આવો, આવો. બેસો. ઇતિહાસોનાં પુરાણાં પડો જોવાં હોય તો અહીં છે. દેશ-દેશની ઘેર બેઠાં માહિતી મેળવવી હોય તો અહીં છે. અનેક શોધોની પાછળ ખપી ગએલાં જીવનની અદ્‌ભુત કથાઓ અહીં છે. તમારે જે જ્ઞાન જોઇતું હોય તે અહીં મારી પાસે છે. આવો; આ વાતાવરણમાં પધારો તૃપ્ત થાઓ, સમૃદ્ધ થાઓ અને પાછાં જાઓ."

રંગના સુમેળથી રંગાએલું, સ્થળે સ્થળે આંખને કાનને અને મનને વિરામ આપે તેવું, ફુલદાનો અને પ્રેરક-પોષક ઉંચી કોટિનાં ચિત્રોવાળું, હરવા ફરવાની પુષ્કળ છૂટવાળું, બેસવાને આરામ આપે તેવા ઉપસ્કરવાળું પુસ્તકાલય, પુસ્તકાલયની ઉપયોગિતામાં પ્રથમ પગલા રૂપ છે.

આ બાલપુસ્તકાલયમાં સુવાસિત, સુરંગી અને સુવ્યવસ્થિત ફૂલબાગમાં જેમ પતંગિયાં યથેચ્છ ઉડે અને ફૂલેફૂલથી મધુબિંદુઓ ભરી ભરીને જીવન પોષે, તેમ બાળકો નવનવાં સુંદર પુસ્તકો હરતાં ફરતાં વાંચશે અને પુસ્તકે પુસ્તકે ભરેલાં અમૃતવચનોનું પાન કરશે. તે જોઇને પુસ્તકાલય, તેના ગ્રંથપાલ, તેના સ્થાપક અને બાળકોના શુભેચ્છકો હરખાશે. મધુબિંદુ જેમને મળેલું છે તેવાં બાળકો બીજાં બાળકોને અહીં આવવા પ્રેરશે; અને એમ કરતાં બાગનાં ઝાડો ફરતાં પતંગિયાં વધી જશે. તે દિવસે અહીંના લોકો બાળકોની રસવૃત્તિથી ચકિત થશે ને તેમની જ્ઞાન ઉપાર્જન કરવાની ત્વરિત શક્તિ ઉપર મુગ્ધ થશે; ને પોતે મોટું મોટું પણ ઘણું વહેલું એક બાલપુસ્તકાલય ઉઘાડ્યું તે માટે પોતાને ધન્ય માનશે.

અને અહીંના લોકોએ પણ આજના જેવો જ તાજો ઉત્સાહ અહર્નિશ રાખવો પડશે; ને હરહમેશ તેમના આશીર્વાદ પુસ્તકાલય ઉપર ઉતારવા જોઇશે. અર્થાત્ આ બાલપુસ્તકાલય હમેશને માટે તેમનું પ્રિય બાળક રહેવું જોઇશે.

આ માટે આ પુસ્તકાલયે નિત્યનવીન રહેવું પડશે; નવનવાં પુસ્તકપ્રકાશનજલથી સિંચિત રહેવું પડશે, અને કચરાથી હમેશાં દૂર રહેવું પડશે. આજે ધરેલો શણગાર હમેશાં ધારણ કરવો પડશે ને આજનું રૂપ સ્થાયી કરવું પડશે.

બાલપુસ્તકાલય એ જ્ઞાનમંદિર છે; અને તેનો ગ્રંથપાલ એ મંદિરનો પૂજારી છે. પરંપરાગત પૂજારીનો મંદિરો સ્વચ્છ રાખવાનો, પૂજા કરવાનો, મંદિર શણગારવાનો જે ધર્મ છે તે ગ્રંથપાલ બરાબર પાળે. તે હમેશ જોતો રહે કે પુસ્તકો બરાબર ચોખ્ખાં બંધાએલાં અને ગોઠવાએલાં છે. તેના ઉપરના નંબરો ને તેના ઉપરની 'કેમ વાંચશો'ની સૂચનાઓ બરાબર છે.

જ્ઞાનમંદિરના દેવો જીવન્ત છે. તેઓ આ મંદિરમાં હરશે ફરશે અને વાંચવા માટે પુતસ્કો હેરવશે ફેરવશે. તેને લીધે મંદિરનાં પુસ્તકો, ચિત્રો જીવન્ત થઈ હરવા ફરવા લાગશે ગ્રંથપાલ આનાથી ગભરાય નહિ. પુસ્તકોને વૃક્ષો જેમ સ્થિર રાખ્યા કરવાનું કામ ગ્રંથપાલનું

નથી. તેની ભાવના એ હોય કે પુસ્તકો જેટલાં હરેફરે તેટલો જ્ઞાનપ્રચાર વધારે છે. નિશાળિયાને માસ્તર જેમ નિશાળમાં પૂરી રાખે છે તેમ ગ્રંથપાલે પુસ્તકોને કબાટમાં પૂરી રાખવાનાં નથી. પુસ્તકો જેમ જેમ કબાટમાંથી વધારે બહાર નીકળે તેમ તેમ તેનું હૃદય વધારે પ્રસન્ન થવું જોઇએ. સાચવીને વાંચતાં છતાં પુસ્તકો કયારે ફાટી જાય ને કયારે નવાં લઉં, તેવી ઇચ્છાવાળો ગ્રંથપાલ પુસ્તકાલયનો સાચો ગ્રંથપાલ છે.

ગ્રંથનું પાલન પોષણ પુસ્તકોને યથેચ્છ બાળકોના હાથમાં રમવા દેવામાં છે, નહિ કે તેમને કબજામાં રાખવામાં. ગ્રંથપાલ ચોકીદાર નથી, પણ તે કેળવણીકાર છે. ગ્રંથમાં કેળવણી આપવાનું જે સામર્થ્ય છે તે સામર્થ્ય સિદ્ધ થાય માટે ગ્રંથને તેના લાયક વાંચનારના હાથમાં જે મૂકી જાણે તે ગ્રંથ જેવો જ એક શિક્ષક છે. અનેક વાનીઓ રંધાયા પછી પ્રેમપૂર્વક જોઇતી જોઇતી વાનીઓ હસી હસીને પીરસનારી મા જેવો ગ્રંથપાલ છે. ગ્રંથપાલ વંચાઇ રહેલી ચોપડીઓને કબાટમાં મૂકનાર ને ગોઠવનાર પટાવાળો નથી, પરંતુ તે પુસ્તકાલયનો વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી છે. વૈજ્ઞાનિક પેઠે વાંચતાં બાળકોનું ને વપરાતાં પુસ્તકોનું તે અવલોકન કરે છે. કયાં કયાં પુસ્તકો કેટલી તલ્લીનતાથી ને પ્રેમથી વંચાયાં? કયાં પુસ્તકો વારંવાર વંચાય છે? કયાં પુસ્તકોની સો સો નકલો પણ પૂરી પડતી નથી? કયાં પુસ્તકોની સામે કોઇ જોતુ નથી? કયાં કયાં પુસ્તકો ઉપરથી આકર્ષક છતાં અંદરથી અણગમો ઉપજાવે છે? કયાં પુસ્તકો નાળિયેરની જેમ અન્દર મીઠાં છે ને કયાં પુસ્તકો બારેકની જેમ બહારથી મીઠાં છે, તેનો તે પારખુ હોય છે; અને હીરાના વેપારીઓ જેમ કસીને માલ ખરીદે છે તેમ પુસ્તકો જોઇ જોઇને; વાંચી વાંચીને પુસ્તકાલયને માટે સંગ્રહે છે.

ફૂલીફાલી બોરડી-નાં બોરમાંથી મીઠાં મીઠાં બોરને પોપટ જેમ પોતાની ચાંચ મારે છે તેમ ફાલ્યાફૂલ્યા ગુર્જર બાલસાહિત્યમાંથી ગ્રંથપાલ પોતાના પુસ્તકાલય માટે મીઠાં મીઠાં

"શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ" ત્રૈમાસિક

વાર્ષિક લવાજમ રૂા. ૪) હતું તેને બદલે બધાને માટે રૂા. ૨) ચાલુ ઑગસ્ટના વર્ષથી કર્યું છે. સસ્તી યોજના બંધ કરી છે. આથી હવે થોડા કન્ટીજન્ટની સમાસવાળી શાળાઓ પણ ગ્રાહક થઇ શકશે. મુંબઇ ઇલાકાના કેળવણી ખાતા તરફથી તેને ગયે વર્ષે મંજુરી મળી છે એટલે હવે સરકારી શાળાઓ પણ તેના ગ્રાહક વિના સંકોચે ધારે તો થઇ શકે તેવું છે. ગ્રાહક વર્ષની શરૂઆતથી જ ગણાય છે.

વ્યવસ્થાપક
શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ પ્રકાશનમંદિર
ભાવનગર

પુસ્તકો ખરીદે. સર્વસંગ્રહ બોરનો સૂંડલો છે. તેમાં જેટલાં હોય તેટલાં ખાટાંમીઠાં બધાં બોર ખરીદવાનું તેનું કામ નથી. પુસ્તકોની ભેટો મોકલનાર ઉદાર સજ્જનોની ભેટને ભેટ છે માટે કબાટોમાં ન મૂકે. ગ્રંથપાલ તેમાંથી ઉપયોગી સામગ્રી જ સ્વીકારે. બાળકો પુસ્તકાલય વાપરતાં હોય તે વખતે ગ્રંથપાલ મૌન રાખીને જોઇતું સાધન પૂરું પાડનાર મોન્ટીસોરી શિક્ષક જેમ પોતાની વૃત્તિ રાખે. વાંચનારાઓની જાતિવાર, ઉંમરવાર, પુસ્તકવાર તે નોંધપોથી રાખ્યા કરે; અને માસ આખરે કેટલાં બાળકોએ કેટલાં પુસ્તકોનો વિષયવાર ને જાતિવાર લાભ લીધો તેનો અહેવાલ લખે. ગ્રંથપાલ હમેશાં બાળકોને પોતાના અતિથિ સમજે, ને રોજ રોજ નવું આપીને તેમનું મન પ્રસન્ન કેવી રીતે કરાય તેનો વિચાર કરે. નવું આવેલું કે પોતે આણેલું પુસ્તક બાળકોનું ધ્યાન ખેંચાય તેમ મૂકવાનું ચૂકે નહિ. પોતાના અતિથિઓ પાસે બેસીને કોઇ વાર સારી ચોપડીમાંથી વાંચે ને નવા પુસ્તકનો પરિચય કરાવી વાચનનો રસ અધિકતર કરે. કોઈ કોઇ વાર પોતે મૃત કે જીવંત લેખકોની વાતો કહે. કોઇ વાર વાચનના જલસાઓ રચે. બધાં બાળકો સમક્ષ પોતે વાંચે ને સુંદર વાચનનો આદર્શ રજુ કરે.

બાલપુસ્તકાલય નવી બાલશાળા જેવું જ હોય. ત્યાં ધોંધાટ ન હોય; ત્યાં બાળકોનું સ્વાતંત્ર્ય ને સન્માન હોય; તે બાળકોને પોતાના ઘરથી વધારે પ્રિય હોય બાળકોની શાંતિમાં, જ્ઞાન લેવાની શક્તિમાં, વ્યવસ્થાપ્રિયતામાં જેમને વિશ્વાસ હોય અને જેઓ બાળકોની સાથે સુંદર રીતે કામ પાડવાની કળાવાળા હોય તેવાઓને જ બાલપુસ્તકાલયોના ગ્રંથપાલ નીમવા જોઇએ. એક સારો ગ્રંથપાલ હજારો પુસ્તકોની કિંમતનો છે. પુસ્તકોની કિંમત હજારગણી વધારે ઉપજાવવા ગ્રંથપાલ એક જ સાધન છે. ધનને સાચવનાર ને ધનને ઉદારતાથી વાપરનારમાં જે તફાવત છે તેવો તફાવત સારા નરસા ગ્રંથપાલમાં છે.

પુસ્તકાલય એક આંબો છે. આજે અમરેલીને આંગણે આપણે આંબો રોપીએ છીએ.

અમરેલી પાંચદસ વર્ષે જોશે કે એ આંબે મોર બેઠો છે ને કેરીઓ ઉતરવા લાગી છે.

તેની ખાતરી બાલપુસ્તકાલયનો ઉપયોગ કરનાર બાળકો જ મોટાં થઇને અમરેલીને આપશે. નવા ઝાડને વાવતી વખતે આપણે સૌ નિશ્ચય કરીએ કે "આ ઝાડ અમે વાવ્યું છે; આ ઝાડ અમારું છે; અમે તેને ખાતરપાન આપ્યા કરીશું, અમે તેને ઉછેરવાનો ધર્મ સમજશું."

અમરેલીના જનોની આ ભાવના થાઓ.

નવું ઝાડ વાવતી વખતે આપણે ઈશ્વર પાસે માગીએ: "હે ઇશ્વર! આ ઝાડ ઉપર તારી અમીદૃષ્ટિ નાખજે. સૂર્ય, જલ, પૃથ્વી રૂપી તારી શક્તિઓ આ ઝાડના પોષણાર્થે મૂકજે. હે ઇશ્વર, આ ઝાડ ઉપર તારો આશીર્વાદ સદાય વરસાવજે."

અમરેલીના આંગણામાં વાવેલું આ ઝાડ અજર ને અમર રહો. ॐ શાંતિ શાંતિ શાંતિ.

ગિ.

બાંધરડાંનો વિકાસ

આપણે ઘણી વાર અચંબો પામીએ છીએ ને કહીએ છીએ કે આ બાળકો એક જ માબાપનાં દીકરાં, એક જ ઘરમાં ઉછરેલાં, સરખી પરિસ્થિતિ, સરખી સગવડઅગવડ, છતાં તેઓ સ્વભાવમાં ને શક્તિમાં એટલાં બધાં જુદાં કેમ ?

એનો જવાબ મેળવવો એક રીતે સહેલો છે. એક માબાપનાં એક જ ઘરમાં રહેતાં બાળકોની પરિસ્થિતિ જરા ઝીણવટથી તપાસીએ તો તેમનામાં સ્વભાવફેર ને શક્તિફેરનાં કારણો તરત જડી આવે તેમ છે.

બાળકો એક માબાપનાં હોય છે એ વાત ખરી. છતાં માબાપો હમેશ એક જ પ્રકારનાં રહેતાં નથી. દરેક બાળકના ગર્ભાધાન વખતે તેઓ જુદી જુદી માનસિક ને શારીરિક સ્થિતિમાં હોય છે. તેનો લાભાલાભ તે તે બાળકને મળ્યા વગર રહેતો નથી. માબાપોનો વિકાસ આગળ ને આગળ થતો જ હોય, અનુભવ અને જ્ઞાનમાં જો તેઓ આગળ ને આગળ વધતાં જ હોય, તો બાળકો પણ એક કરતાં એક ચડિયાતાં નીપજે એ સંભવનીય છે. પરંતુ વસ્તુસ્થિતિ મોટે ભાગે એવી છે કે માબાપોનો જુવાનીનો ઉત્સાહ, જોસ, તાજગી, મહત્ત્વાકાંક્ષીપણું ને મુખ્યત્વે જીંદગીનો ઉલ્લાસ ઠેઠ સુધી ટકતાં નથી. શરીરસંપત્તિ પણ તેઓ ઠેઠ સુધી સાચવી શકતાં નથી. જીવનનું આશાવાદીપણું પણ ઘણું ઘટી જાય છે. તેથી પહેલાં કરતાં છેલ્લાં છેલ્લાં બાળકો શરીર સંપત્તિમાં અને માનસિક સંપત્તિમાં ઘણી વાર મોળાં જન્મેલાં જોવામાં આવે છે.

બીજું એક જ ઘરમાં બાળકો જન્મે છે છતાં ઘર તદ્દન એક સરખું રહેતું નથી. માણસના જીવનમાં ચડતીપડતી આવે છે તે પ્રમાણે ઘર બદલાય છે, ને ઘરની પરિસ્થિતિ પણ બદલાય છે. ઉપર કહ્યું તેમ માબાપો પોતાના જીવન પ્રત્યેની વૃત્તિ બદલાય તે પ્રમાણે પણ ઘર બદલાય છે. અર્થાત્ પરિસ્થિતિ કે સગવડઅગવડ બધાં બાળકોને એકસરખાં મળતાં જ નથી. એવાં થોડાં જ ભાગ્યશાળી કુટુંબો હોય છે કે જ્યાં પહેલાથી છેલ્લા બાળક સુધી સરખી ને સારી સગવડ અને વિકાસને અનુકૂળ જ પરિસ્થિતિ મળતી હશે.

આ પરત્વે માબાપો જો પોતાથી બનતું કરી છૂટે તો બાળકોને તેમને વિષે ફરિયાદ કરવાપણું ન રહે. માબાપોએ પોતાની શારીરિક અને માનસિક સ્થિતિ સતત સારી ને સારી રાખવી ઘટે; અને તે તેવી ન હોય ત્યારે બાળકનું ગર્ભાધાન ન થાય તેની સંભાળ રાખવી તો જરૂર તેમના હાથમાં છે. જીવનનો ઉલ્લાસ જાળવવો, આશાવાદી રહેવું, તાજગી રાખવી એ બાળકોની અભિલાષા રાખવાવાળાં માબાપો માટે આવશ્યક છે. પરંતુ આમ કહેવું જેટલું સહેલું છે તેટલું આચરવું સહેલું નથી એમ તો કહેવું જ પડે. કારણ મનુષ્યના જીવનમાં એવા એવા પ્રસંગો આવે ને તેથી માણસનું મન એવી રીતે ખાટું, નિરુત્સાહી ને દુઃખી બની જાય છે કે તેમાંથી તરત ને તરત તેઓ નીકળી ન પણ શકે.

જો કે પ્રયત્નથી અમુક કાળ પછી તે શક્ય હોય. ખાસ કરીને કેટલાંએક તો દુઃખી ને નિરાશ રહેવાનો જાણે સ્વાદ ન લેતાં હોય તેમ પ્રયત્નથી રહે છે. આજુબાજુની પરિસ્થિતિ જાણી જોઇને તેવી રચે છે અને કાયમ દુઃખી મોઢું કરીને બેસવું, દુઃખની જ વાતો કરવી, અને પોતે દુઃખી છે તે વાત કાયમને માટે સિદ્ધ કરવી એમાં જ તેમને રસ પડે છે. એ માનસની વિકૃતિ છે. તેમાંથી માણસે પ્રયત્નથી બચવું જ જોઇએ. સંસાર એક મહાન યોગસાધના છે. સંસારમાં સારામાઠા પ્રસંગો આવ્યા કરે છે. તે બધાને નિસરણી બનાવી તેમાંથી જીવનને ઉપયોગી સાર ખેંચી લઇ જે આગળ ચાલે છે તે જ જીવન જીતે છે. તેની નીચે જે દબાઈ જાય છે તે જીંદગી ખોઈ બેસે છે. પોતાનાં બાળકો ખાતર માબાપોએ જીંદગી હારી બેસવાનો રસ્તો છોડી દેવો જોઇએ. તેમ ન બને ત્યાં સુધી તેમનાં બાળકોને તેમનાથી ગેરલાભ મળ્યા જ કરવાનો.

માબાપો પોતે અને તેમની બહલાતી પરિસ્થિતિ એ વસ્તુઓ જેમ બાળકોના વિકાસને પોષક કે વિઘાતક બન્યા કરે છે તેમ એક બીજું બહુ જ મહત્ત્વનું તત્ત્વ તેમના વિકાસમાં પોષક અથવા વિઘાતક તરીકે કામ કરે છે તે તરફ આપણું બહુ જ થોડું ધ્યાન ગયું છે. પણ તે અતિશય મહત્ત્વનું છે. એક જ ઘરમાં, સરખી સગવડઅગવડે ઉછેરાતાં છતાં પોતાનાં બધાં બાળકો સાથે માબાપો કેવું વર્તન રાખે છે તે ઉપર ભાંડરડાંના વિકાસનો આધાર હોય છે. તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ કહીએ તો માબાપોને બધાં બાળકો સરખાં હોવાં જોઇએ; પરંતુ વ્યવહારમાં જોઇએ તો માબાપોનો અમુક તરફ પક્ષપાત, અમુક એક વધારે વહાલું, અમુક ઓછું વહાલું, અમુકને ઘરમાં બધી સગવડો મળે, અમુકને માટે જાણે ઘરમાં સ્થાન જ ન હોય, એવા બાળક બાળક પરત્વે વર્તનમાં ફેરફાર ને પક્ષપાતીપણું સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે. બાળકો પોતે પોતાનું ઘરમાં શું સ્થાન છે તે બરાબર સમજે છે; માબાપનું વહાલું બાળક ઘરમાં શ્રેષ્ઠ ગણાય ને અણમાનીતાનું સ્થાન નીચું ગણાય તે બાળકો સમજે છે. આથી શ્રેષ્ઠ ગણાતા બાળકને પણ તેટલું જ નુકસાન પહોંચે છે કે જેટલું હલકા ગણાતા બાળકને પહોંચે છે.

માબાપોના પક્ષપાત માટે ઘણાં કારણો હોય છે એ વાત ખરી. કોઇ વધારે બુદ્ધિશાળી હોય છે, કોઇ વધારે રૂપાળું હોય છે; સિવાય કોઇ વાર પહેલા બાળક તરફ પક્ષપાત બંધાઇ જાય છે તો વળી કોઇ વાર છેલ્લા બાળકના વિશેષ લાડ થાય. બીજું આપણા સમાજમાં છોકરો અને છોકરી એ તો કાયમી શ્રેષ્ઠ હલકાનો ભેદભાવ ઉત્પન્ન કરવાનું સાધન છે. છોકરો શ્રેષ્ઠ; તેને દૂધ ઘી મળે, તેને ભણવા રમવાની સગવડ મળે. ને છોકરી તો ઘરકામમાં કેમ વહેલામાં વહેલી આવે તેની જ રાહ જોવાની હોય. ખાવાપીવામાં પણ છોકરા છોકરી વચ્ચે ભેદભાવ હોય.

આવા પક્ષપાતનાં બે જાતનાં પરિણામો આવે. કાં તો હલકું ગણાતું બાળક પોતે હલકા દરજ્જાનું છે એમ સ્વીકારી લે છે; બધાંની સાથે શ્રેષ્ઠ ગણાતા બાળકની શ્રેષ્ઠતા તે પણ કબૂલે છે, અને તેની સેવા ચાકરી કરવામાં, તેને સગવડ આપવામાં સામેલ થાય છે.

આપણે ત્યાં છોકરીઓની સ્થિતિ મોટે ભાગે આવી જ હોય છે. ભાઇને જ પાટલો હોય, ભાઇની ગાડી જ સૌથી મોઢા આગળ ચાલવી જોઇએ, એમ તે પોતે પણ માનવા લાગે છે.

આથી દેખીતી રીતે તેને ઓછું નુકસાન પહોંચે છે, કારણ તેનામાં અસંતોષનું બીજ રોપાતું નથી. તેને આ ભેદભાવમાં અન્યાય લાગતો નથી ત્યાં સુધી ઘરનું કામકાજ વિના મુશ્કેલીએ ચાલ્યા કરે છે. એનો ગેરલાભ લાંબી મુદતે દેખાય છે અને તે એક ગુલામી જાત ઉભી થાય છે તેમાં. બાલિકાઓ કે હલકાં ગણાતાં બાળકો બંડ નથી કરતાં તેથી તેમનો વિકાસ અટકે છે અને ગુલામી માનસ ઉત્પન્ન થાય છે. બીજા ઉપર આધાર રાખવાની ને બીજાની જ સામે જોવાની વૃત્તિ વધે છે. પણ જેઓ ભેદભાવ સ્વીકારતાં નથી તે મનમાં અસંતોષને પોષે છે. અદેખાઇ, ઇર્ષ્યા ને દ્વેષભાવ તેમના મનમાં આગ ઉત્પન્ન કરે છે. બંડ કરીને જ દરેક વખતે તેમને પોતાના હક્કો મેળવવા પડે છે.

આ બન્ને જાતનાં બાળકોની સ્થિતિ બહુ જ કરુણ હોય છે. પોતાના ઘરમાં જ જેમને જીવવા સારૂ બંડ કરવું પડે, જીવનના હક્કો માટે માબાપો સામે લડવું પડે અથવા તેમના અન્યાયો મૂંગે મોઢે સહન કરી લેવા પડે એ બન્ને વસ્તુ બાળજીવનમાં અત્યંત ઘૃણાપાત્ર કહેવાય. માબાપોએ આ બાબતમાં પોતાની જાતને બરાબર તપાસવી જોઇએ અને આ રીતે પોતે જેમને જન્મ આપ્યો છે અને તેથી જેમને પોતાથી બનતી સગવડ આપવા પોતાની જાતને બંધાએલ તેમણે ગણવી જોઇએ, તેને બદલે પોતે ભેદભાવ રાખી પોતાનાં બાળકોને ઓછીવત્તી સગવડ આપે તે પોતાના બાળકનું સૂક્ષ્મ રીતે ખૂન કરવા બરાબર ગણવું જોઇએ.

ઘણી વાર માબાપોમાં પક્ષપાત નથી હોતો છતાં અજ્ઞાનથી બાળકોને પક્ષપાત કરતાં પણ વધારે નુકસાન પહોંચે છે. એક બાળક નાનું ને એક મોટું તો હોય જ. તેમાં માબાપો સ્વાભાવિકપણે નાનાને વધારે રક્ષણ આપે છે. બેના કબજામાં નાનાને જરા સંભાળી લે છે. તેથી મોટાના મનમાં ઘણી વાર અન્યાય થયાની લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે. આથી ઉલટું કેટલીક વાર નાનાના મનમાં અન્યાય થયાનું શલ્ય રહી જાય છે તેને લાગે છે કે બધી સગવડો મોટાને મળે છે, ને તે જ્યારે માગવા જાય છે ત્યારે "તું નાનો છો." એમ કહેવામાં આવે છે તેથી તેનું મન ખૂબ દુખાય છે. માટે આવા નાના મોટાના કબજા પતાવવામાં ખૂબ સંભાળ રાખવાની જરૂર છે. બન્નેમાંથી કોઇને પણ અન્યાય થયો ન લાગે પણ આપેલો નિર્ણય, બન્નેને સરખો લાગુ પડે એવા કાયદા અનુસાર મળ્યો છે એમ લાગવું જોઇએ.

તેમ જ નવા જન્મેલા બાળકની સારવારમાં મોટા તરફ દુર્લક્ષ ન થવું જોઇએ. મોટાના મનમાં અદેખાઇનું બીજ નાની ઉંમરે ભાંડરડાંના જન્મ વખતે જ ઘણી વાર રોપાય છે. મા નાનાની સારવારમાં રોકાઇ હોય તે વખતે બાપે મોટા તરફ ધ્યાન આપી તેને નિરાધાર થઇ જવાની સ્થિતિમાંથી બચાવવું જોઇએ. તેમ જ માતાએ પણ તેને સાવ વિસારી ન મૂકવું જોઇએ.

નાના મોટાની અદેખાઇ ઘણી વાર અમુક

પ્રકારના વિનોદથી પોષાય છે. આજુબાજુનાં માણસો મોટા બાળકને કહે છે: "હવે બા તારી નથી. હવે તું તેને ગમતો નથી." વગેરે કહીને તેના મનમાં નિષ્કારણ ઈર્ષ્યા જગાવે છે. બાળકોને વાણી હોત તો તેઓ વાર્તાનાં પેલાં દેડકાંઓએ પથરા ફેંકનારા છોકરાઓને કહ્યું તેમ કહેત કે "તમારી રમત થાય છે પણ અમારો જીવ જાય છે."

જેમ નાના પ્રત્યે વધારે ધ્યાન રાખવું પડે છે તેમ ઘણી વાર માંદલા, અશક્ત કે વ્યંગવાળા બાળક પ્રત્યે માબાપો થોડો પક્ષપાત સ્વાભાવિકપણે રાખે છે. તેમાં જો બરાબર યોગ્ય સંભાળ ન લેવાય તો બીજાં બાળકોને કારણ વગર અન્યાય લાગે છે; આથી ઉલટું અશક્ત કે વ્યંગવાળાં બાળકો પણ નાનાની જેમ દુઃખી થાય છે. માટે બન્ને બાજુ સંભાળપૂર્વક ચાલવાની જરૂર હોય છે.

મોટાં કે સશક્ત બાળકોને નાનાંની તેમ જ અશક્ત કે વ્યંગવાળાંની સારવારમાં પોતાની સાથે જોડી દેવાં જોઇએ. તેમના મનમાં તે પ્રકારની એટલે પ્રેમથી રક્ષણ આપવાની લાગણી જાગે તેવા સમભાવથી કામ લઇએ તો નાનાંમોટાં કે સશક્ત-અશક્તની ભાંજગડમાંથી બાળકોને બચાવી શકીશું. તેમ જ એકને ધ્યાન આપવામાં બીજાં તરફ બેધ્યાન ન થઇ જવાતું ખાસ લક્ષમાં રાખવું જોઇએ.

અસંતોષની લાગણી ઉત્પન્ન થવાનું એક બીજું કારણ હોય છે. બાળકોને બધી સરખી સગવડ આપ્યા છતાં બધાં બાળકો સરખાં જ રૂપવાળાં કે સરખી પ્રકૃતિવાળાં થવાનાં નથી. વ્યક્તિગત આત્માની પૂર્વ ભવની મૂડી અનુસાર કહો કે હજી સુધી માનવજાતિ જેનું કારણ શોધી શકી નથી એવા કોઈ કારણસર કહો પણ બાળકો જુદી જુદી શક્તિવાળાં થાય છે. માબાપોના મનમાં એક પ્રત્યે પ્રેમ કે બીજા પ્રત્યે ઓછો પ્રેમ હોય છે એવું કશું ન હોવા છતાં તેઓ એકની સ્તુતિ કરે, શક્તિવાળા બાળકને વખાણે, ચાર માણસમાં તે નીજ વાહવા થાય તેથી બીજાં બાળકો જો પાછળ રહી જાય તો તેમને કાં તો અદેખાઇ આવે છે, ને કાં તો તેમનો આત્મવિશ્વાસ ઓછો થઇ જાય છે, તેથી તે હમેશ પછાત જ રહે છે. ઘણી વાર મોટાંઓ કશો ભાગ ન ભજવતાં હોય તો પણ બાળકો જ એકબીજાંને ઢાંકી દેવાનું કરે છે. બીજાંને હલકા પાડી પોતે વિશેષ હુશિયાર છે તેનું પ્રદર્શન કરવાની ટેવ ઘણાં બાળકોને હોય છે. તેમ ઘણાં બાળકો જુલમગાર વર્ગનાં હોય છે. ઘણાં બીજાંની ઉપર બૌદ્ધિક સત્તા ભોગવવા જાય છે. માટે એવાં બાળકોથી તેમનાં ભાંડરડાંને બચાવવાની જરૂર છે. આમાં એમ નથી કે મોટાં જ હમેશ નાનાંને દબાવે છે. ઘણી વાર નાનાંની શક્તિથી મોટાંઓ અંજાઇ જાય છે, ને નાનાં તેમને આંજી નાખવાનો પ્રયત્ન કરે છે. જ્યારે આથી ઉલટા દાખલા પણ જડી આવે છે. સાર એ કે શક્તિ અને રૂપગુણમાં ફેર હોય તો પણ બીજાંના કહેવાથી એકને શ્રેષ્ઠતા ન લાગી જાય ને બીજાંને ઉતારી પાડવાનું ન બને પણ દરેકને પોતાની રીતે પોતાની શક્તિઓ ખીલવવાની પૂર્ણ સગવડ, અને જરૂર હોય ત્યાં ઉત્સાહ પણ મળે તે આવશ્યક છે. તા.

સાવ સાચી વાત

હું શાળાએથી ૧૧ થી ૨૧ ના રિસેસમાં ઘેર આવ્યો. મારા ઘરની સામે એક પીંપળીના ઝાડ નીચે બે નાનાભાઇઓ (એક ૬ વરસનો અને બીજો ૩ વરસનો) રમે.

મોટોભાઇ ધૂળના ઢગલા કરે અને નાનો ભાઇ તે બગાડી નાખે. બેઉની નિર્દોષ રમત ચાલતી હતી ત્યાં મોટાભાઇએ કહ્યું: ' જા, તને નહિ રમાડું. " નાનો ભાઈ રોતો રોતો ઘરમાં બેઠેલી મા પાસે ગયો અને કહ્યું: " બા, ભાઇ નથી રમાડતો. " ભયંકર રવરૂપ કરી બા ઘરમાંથી બહાર આવી. " એ રોયા ! આને કેમ નથી રમાડતો ? તને પલગ (પ્લેગ) નીકળે મૂઆ. આમ આવ !" આનંદથી રમતો મોટો ભાઇ રમત મૂકી બેચાર પગલાં દોડી ભાગવા માંડ્યો. માએ " આમ આવ, રોયા ! " એમ બેચાર બૂમો પાડી ત્યારે એ બીકથી ધ્રૂજતા બાળકે કહ્યું: " બા ! મને ન માર તો આવું !" " અરે આમ આવ, સાલા ! " કહી બા પાછળ દોડી.

બા પાછળ દોડી પછી ૭ વરસના બાળકનું શું ગજું ? છેવટે મોટો ભાઇ પકડાયો. મા તેને ઘરમાં લઇ ગઇ.

ત્યાં ચાર પાંચ થપાટ જોરથી મારી કહ્યું કે "સાલાએ ઉપાડો લીધો છે.' બાળક બૂમો પાડવા માંડ્યું પણ માને શાની દયા આવે ? બાની બાએ કહ્યું: " સાથળમાં ચૂંટીઆ લે, ચૂંટીઆ રોયાને ! જો સામે ખૂણામાં લાકડી પડી." બાએ પણ નિર્દય થઈ માની આજ્ઞા માની લાકડી લીધી અને બાળકને મારવા માંડી. કોણ કહે કે મૂકો ? જે જાય તેની સાથે લડે. આ દૃશ્ય જોઇ મારા હૃદયમાં કાંઈનું કાંઇ થઇ ગયું. મેં પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના કરી કે " હે ઇશ્વર ! તું આવાં ઘાતકી માણસોને ત્યાં બાળક શા માટે જન્માવે છે ? " માર બાઘેલ બાળક ખૂણામાં સૂઇ રહ્યું. નાનો ભાઈ તેની સામે ટગર ટગર જોઇ રહ્યો અને હું પણ છેવટની દૃષ્ટિ તે નિર્દોષ બાળક પર નાખી શાળાએ ગયો.

ગો.

થોડાંએક દૃશ્યો

: ૧ :

જયંતિકા, લખ્મી, સવિતા ને બબલી ચાર જણાં અમારા ઊંબરા નીચે ફૂટતાં હતાં.

બાલમંદિરના અભ્યાસક્રમમાં ફૂટવું નથી, તેમ તે શીખવાડતામાં પણ નથી આવતું.

લખ્મી ને સવિતા અને બબલી ને જયંતિકા સામસામે ફૂટતાં હતાં. સવિતાને ને જયંતિકાને બરાબર આવડતું ન હતું. તેઓ તાલીમ લેતાં હોય તેમ લાગતું હતું.

મને આ ન ગમ્યું. હું તેમની પાસે ગયો અને તેમ કરવા ના પાડી.

મેં કહ્યું. " જુઓ ને, પણે સુંદર સંગીત થાય છે ત્યાં જઇને બેસો. "

તેઓ ઊંબરાની નીચેથી બસી ગયાં. મને થયું કે તેઓ સંગીતમાં જશે.

આંટો મારી ફરી વાર એ બાજુએ આવ્યો.

Reg. No. B 2241

તેઓ અગાસીમાં જઈ કૂટતાં હતાં.

મેં પૂછ્યું "આ શું કરો છો?"

"કૂટીએ છીએ. ગિજુભાઇ, દેદો કૂટીએ છીએ."

મેં પૂછ્યું: "દેદો વળી શું? એને શું કામ કૂટવો?"

"દેદો એટલે દેદો. શેરીમાં બધાં કૂટે છે એટલે અમેય કૂટીએ છીએ."

"પણ આપણાથી ન કૂટાય."

"કૂટાય, કૂટાય, બધાં છોકરાં શેરીમાં કૂટે છે."

સવિતા કહેઃ "અમારી શેરીમાં તો કોઇ કૂટતું નથી."

જયંતિકા કહેઃ "અમે તો ગામ બહાર રહીએ. ત્યાં કોણ કૂટે?"

મેં કહ્યું: "ત્યારે તમે શા માટે કૂટો છો?"

"અમને લખી કૂટાવે છે માટે. કહે છે કે આપણે છોકરીઓએ કૂટવું જોવે."

લખી કહેઃ "મારી બાયે કહેતી હતી કે કૂટતાં તો આવડવું જોઇએ ના? કો'ક મરી જાય ત્યારે કૂટવા જવું પડે ના?"

મેં કહ્યું: "પણ અહીં કૂટવાની ના પાડું છું."

છોકરાંઃ "ના, અમે તો કૂટશું. અમને બહુ ગમે છે."

મેં કહ્યું: "હું કૂટવા નહિ દઉં. અટકાવીશ."

છોકરાંઃ "તો પણે દૂર જઇને કૂટશું. અમારે કૂટતાં તો શીખવું જોવે ના?"

મેં કહ્યું: "પણ તમારે સંગીત નથી શીખવું?"

છોકરાંઃ "અમારે કૂટતાં શીખવું છે."

મેં કહ્યું: "જયંતિકા, તમારે પણ શીખવું છે?"

જયંતિકાઃ "મને તો કાંઇ ગમતું નથી. લખી કહે છેઃ "હાલો કૂટીએ, ત્યારે હુંયે કહું છું."

મેં કહ્યું: "ત્યારે તમે તો સંગીતમાં જાઓ."

જયંતિકા સંગીતમાં ગયાં. સવિતા પણ ગઇ.

લખી અને બબલી રહ્યાં.

મેં કહ્યું: "કાં, હજી કૂટવું છે? બે જણ તો ચાલ્યાં ગયાં?"

બબલી કહેઃ "ભલે ગયાં. હું તો એકલી એકલી કૂટીશ."

મેં કહ્યું: "નહિ કૂટાય. અહીં એવું નહિ ચાલે."

લખીઃ "ગિજુભાઇ બહુ ખરાબ છે. ઘરે બા કૂટવા દે છે ને ગિજુભાઇ તો ના પાડે છે. ગિજુભાઇ બહુ ખરાબ છે." ગિ.

શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ બાલઅધ્યાપનમંદિરના વિદ્યાર્થીઓને

જેઓને હજી સુધી પોતાનું પ્રમાણપત્ર મળ્યું ન હોય તેમણે નીચેને સ્થળે લખી જણાવવું એટલે તેમને અધ્યાપનમંદિરનું પ્રમાણપત્ર મળી જશે.

આચાર્ય, અધ્યાપનમંદિર : શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ બાલમંદિર : ભાવનગર

વાર્ષિક લવાજમ રૂા. એક. લખોઃ તંત્રી, શિક્ષણ પત્રિકા : શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ બાલમંદિર, ભાવનગર.
આ પત્રિકા શ્રી સરસ્વતી છાપખાનું, અજીત બિલ્ડીંગમાં પારી. ભીખાભાઇ ગોપાળજીએ છાપી,

શિક્ષણ પત્રિકા

(મોન્ટીસોરી સંઘ)

વર્ષ સાતમું
૧૯૮૯

અંક ૧૦ મો
માર્ગશીર્ષ

: તંત્રીઓ :
ગિજુભાઇ
તારાબેન

ક્ષણિક એવા વીજળીના ચમકારાથી વિશ્વ ઉપર સતત પ્રકાશ નથી રહેતો. વધતા ઘટતા ચંદ્રના પ્રકાશથી પણ જગતનું અંધારૂં કેવળ ટળતું નથી. એ તો એક સૂર્ય જ છે કે જેના પ્રખર અને સ્થિર પ્રકાશથી જીવનમાત્રને પ્રાણ અને પ્રકાશ મળે છે.

જીવન અને પ્રાણ મેળવવા માટે ક્ષણિક ચમકારા અને બદલાતો પ્રકાશ ઓછા ઉપયોગના છે. ચમકારામાં આંજવાની શક્તિ છે, બદલાતા પ્રકાશમાં નવીનતા અને રમ્યતા પણ હોય; પણ સ્થિર પ્રકાશ એક જ નિત્ય છે અને છતાં નવીન છે; સતત છે અને છતાં રમણીય છે.

સંદેશ

[ડૉ. મોન્ટીસોરીના તંત્રીપદ તળેના "ધી ક્રોલ ઑફ્ એજ્યુકેશન" નામના પત્રના પ્રથમ અંકનો અગ્રલેખ.]

આ પત્રને માટે પસંદ કરવામાં આવેલું નામ આપણા સાહસનો કાર્યપ્રદેશ બતાવે છે. આપણો ઉદ્દેશ મોન્ટીસોરી વિચારના અનેક ઉપાસકો કે જેઓ આખા જગત ઉપર છૂટા-છવાયા બળ રૂપ પડેલા છે તેમને માત્ર વ્યવ-સ્થિત કરવાનો નથી; તેમ જ આપણો ઉદ્દેશ જે શિક્ષકો પૂરતી તાલીમ લીધા વિના મોન્ટી-સોરી શાળાઓ ચલાવી રહ્યા છે તેઓને મદદ કરવા પૂરતો નથી. પણ આપણો ઉદ્દેશ એથી વિશાળ છે. છેલ્લાં પંદર વર્ષોમાં કેળવણીના ક્ષેત્રમાં જે મહાન હિલચાલ જગતભરમાં વિકસી રહી છે એના જેટલો એ વિશાળ છે.

આ પત્રમાં ઘણાઓ કે જેઓ આપણી કેળવણીની પદ્ધતિથી સ્વતંત્ર રીતે થયેલ બાલ-સ્વભાવને અવલોકે છે, અનુસરે છે અને સેવે છે, તે સૌના ભિન્ન ભિન્ન પ્રયત્નોને એક જ દિશામાં એકત્રિત કરવાની આશા છે. આશા રાખવામાં આવે છે કે આ પત્ર એક જીવંત શક્તિ નીવડશે અને આ યુગની મુશ્કેલીઓ કે જેમાંથી આપણે પસાર થઈ રહ્યા છીએ તેનાથી દલિત એવા અનેકોને આશ્વાસન રૂપ થશે.

આપણી આજુબાજુ જે સામાજિક પુનર્ઘટનાની ઘણી હિલચાલો ચાલી રહી છે, તેમાંથી ઘણી થોડીને મનુજ આત્માના પ્રશ્ન વિષે સીધી નિસબત છે. બંધનો કે જે અદ્યાપિ પર્યંત બાલઆત્માને વિકસતાં રોકી રહ્યાં હતાં, તેમાંથી બાલઆત્માના ઉદ્ધારનાં સાધનો હવે હાથ આવ્યાં છે, અને એ સાધનો મનુષ્યનું હવે નવું દર્શન કરાવે છે. 'નૂતન બાળક' કે જેનું દર્શન આપણી શાળામાં આપણને થાય છે, તે સ્વયં જ માનસિક આરોગ્ય અને ચારિત્ર્યગઠનના જટિલ પ્રશ્નોનો ઉકેલ કરે છે. લગભગ બધી સુધરેલી અને અર્ધ સુધરેલી પ્રજાઓનાં બાળકોને આ એક જ પદ્ધતિ લગાડતાં, લાંબા વખતે અને વિવિધ અનુભવો સાથે વારંવાર જે પરિણામો આવેલાં છે તે અચળ દર્શન કરાવે છે. જે પાઠ આપણને શીખવાનો મળ્યો છે, તે માત્ર શાળામાં જ નહિ પરંતુ શાળાની બહાર પણ અત્યંત મહ-ત્ત્વનો છે. જે નવી કેળવણી હવે શક્ય છે તે બતાવે છે કે ભૂતકાળની કેળવણીમાં કેવી ભૂલો હતી. ભૂલોની સુધારણાથી વધારેમાં વધારે સ્પષ્ટ રીતે આપણે ભૂલોને જોઈ શકીએ છીએ.

સંસ્કૃતિના જુદા જુદા યુગોમાં, તેમ જ ભિન્ન ભિન્ન જાતના લોકોમાં બાળકોનાં વર્તન અને માનસ સંબંધે અનેક ભૂલભર્યા સિદ્ધાંતો પ્રવર્તેલા જોવામાં આવે છે. આપણા જ અજ્ઞાનને કારણે આપણે મનુષ્યને કર્તાની પરિમિત અને નિષ્ફળ કૃતિ રૂપ જોયો છે. આપણે જ તેને નિર્બળ સંકલ્પબળનો, અસ્પષ્ટ માનસનો, પોતાની જાતને સમજવાને અશક્ત, પોતાના શુભને માટે આવશ્યક એવા પ્રયત્નો કરવાને નિર્બળ, કેવળ સલ્લા કરતો

અને નિરંતર દુઃખમાં જ ડૂબતો, પોતાના કરતાં વધારે બળવાન સત્ત્વોનો ભોગ થઇ પડતો, સદસદ્ વિવેકબુદ્ધિરહિત અને નર્કના માર્ગોના ભેદ ન સમજી શકે એવો કલ્પેલો છે.

પણ હકીકત એમ છે કે સુધારો અને શક્તિની વિશાળ ભૂતાવળથી ઘેરાએલો મનુષ્ય પોતે જ ઉપજાવેલી પરિસ્થિતિથી આજે અકળાએલો છે. પોતાની આસપાસની જ પરિસ્થિતિની ન્યૂનતા–અપૂર્ણતાનું માત્ર પ્રતિબિંબ છે. પોતે જ આ યંત્રવત્ રચનાને પોતાની યાંત્રિક બુદ્ધિથી ઉત્પન્ન કરી પોતાને બદલે તેને કામ કરતી જોઇ આશ્ચર્યવત્ જુએ છે. પોતાને બદલે યંત્ર કામ કરવા લાગ્યું એટલે પોતાની અંતઃશક્તિઓ પ્રમાદને વશ થઇ અને પ્રમાદને લીધે તે નિશ્ચેષ્ટતાને પામવા લાગી. મનુષ્યની-સર્જનાત્મક શક્તિને આજે ભયંકર પક્ષઘાત લાગુ પડ્યો છે. પરિણામે માનસિક વિકાસની અંધકારવાળી નીચી દશા તરફ મનુષ્ય જઇ રહ્યો છે. બુદ્ધિની સિદ્ધિઓને લીધે મનુષ્ય આંતરજ્યોતિથી વિમુખ થયો છે, અને ઉચ્ચ જીવનનો તેનો માર્ગ રૂંધાઇ ગયો છે. આજનો મનુષ્ય કોઇ ભવ્ય પરવાળાના બેટ જેવો દેખાયો છે અને પોતે જ તેને કિનારાથી જુદો રાખેલો છે. એ પ્રાણીઓના પોતાના જ શ્રમે તે એકલો દેશનિકાલ થયેલા કેદી જેવો છે.

આજે આપણી નજરે જે બાળક જોવામાં આવે છે, તે બાળક પરિસ્થિતિને ખાતર પોતાના વિકાસનો જેને ભોગ આપવો પડ્યો છે તેના મનુષ્યનું ફરજંદ છે. આજનું બાળક મનુષ્યની ઉત્તમ શક્તિઓના અનંતકાળના બલિદાનની કથા છે. આ બલિદાન મનુષ્યે બહિર્મુખતાની વેદી ઉપર આપેલું છે. કેળવણી સમક્ષ જે મહાન કાર્ય છે, તે માણસની આજની સ્થિતિને ઉથલાવી નાખવાનું છે; કે જેથી પુનઃ મનુષ્યની સર્જનાત્મક શક્તિનો પુનરુદ્ધાર થાય. 'જૂના બાળક' પરત્વે બાલ્યાવસ્થાનાં સ્વાભાવિક લક્ષણો તરીકે જેને અત્યાર લગી સ્વીકારવામાં આવ્યાં છે, તે બાળકનાં ખરાં લક્ષણો નથી; પણ તે જાતને બચાવવા રક્ષણ તરીકે વાપરેલાં સાધન રૂપ અને આધ્યાત્મિક અવનતિના ચિહ્ન રૂપ છે. તેની આસપાસની આ પરિસ્થિતિ વિકાસ માટે તેને ઉત્તેજક નથી, તેના ફળ રૂપ છે. વૈજ્ઞાનિકોએ પ્રાણીઓ અને વનસ્પતિઓના સ્વરક્ષણનાં ચિહ્નોનો અભ્યાસ કરેલો છે, પરંતુ હજુ સુધી તેમનો પ્રવેશ બાલમાનસના પ્રદેશમાં થયો નથી. સ્વરક્ષણ ચિહ્નો, અધોગામી અને પરસ્પર વિરોધી પવનો જેમ દરિયા ઉપર ઉદ્ભવતા ક્ષણિક વિક્ષેપ જેવા છે. બાલપ્રવૃત્તિ, જેના અનેક પ્રકારો આપણે જોઇએ છીએ તેમાં ઘણા દરિયાની સપાટી ઉપરના ખળભળાટ જેવા છે. તે અપૂર્ણ અથવા પ્રતિકૂળ વાતાવરણજન્ય મુશ્કેલીઓ કે પ્રત્યવાયોને કારણે છે. પણ જ્યાં સુધી આવી જાતનાં નિરુપયોગી રક્ષણો પાછળ બાળકની ઉપલક શક્તિને નિરર્થક જવા

કૃપા કરશો ?

ચાલુ સાલનું લવાજમ મોકલી આપવા કૃપા કરશો ?
આવી વિનતિ કરવાની ફરજ ન પાડતા હો તો કેવું સારું ?

—તંત્રીઓ.

દઇએ છીએ ત્યાં સુધી ઉંડાણમાં રહેલી ભવ્ય અંતઃશક્તિઓને આપણે જડ રાખીએ છીએ, અને રચનાત્મક પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા મનુષ્યના આધ્યાત્મિક વિકાસને આડે આવીએ છીએ. ઉપલક પ્રવૃત્તિઓને આપણે બાળકની સાહજિક પ્રવૃતિઓ તરીકે લેખીએ છીએ, તેથી વિકાસના જે સમયે સાચી બાહ્ય પરિસ્થિતિ વડે બાળક પોતાનું દૃઢ વ્યક્તિત્વ બાંધી શકે છે, તે જ સમયે તેને આપણે અસહાય મૂકી દઇએ છીએ. કારણ કે આપણે બાળકની ઉપરછલી પ્રવૃત્તિઓને તેની સાહજિક પ્રવૃત્તિઓ તરીકે ભૂલથી ઓળખીએ છીએ.

આપણે એમ માન્યું છે કે કુદરતી રીતે બાળકનું મન ભટકતું છે, તેને કામનો અણગમો છે, તે એકાગ્ર થવાને અશક્ત છે; અને એમ માનીને આપણે એને અર્થ વિનાનાં રમકડાં અને રમતો વચ્ચે મૂકી દીધું, અને તેના નાજુક અને કાચા મનને તરંગો અને ભ્રમણાથી ભરાવા લગ્ન દીધું. આપણે જરૂર નહોતી ત્યાં તેને મદદ કરી; તેને બદલે આપણે તેને બધું કરી દીધું; અને એમ કરીને તેને નિર્બળ બનાવ્યા પછી આપણે કહ્યું કે ઉપયોગી કામ માટેની સહકારી હિલચાલ કરવાને માટે તે અશક્ત છે. આપણે જ બાળકની કિંમતી બળવાન ચેતનાને ઉપયોગમાં લાવવાને બદલે તેને અવ્યવસ્થિત પ્રવૃત્તિ રૂપ થવા દીધી, અને કેટલીક વાર તો તે ભયંકર ઉન્માદ અને આવેશના અતિરેકને આણનારી બની. મનુષ્યજીવનની શરૂઆતનું આવું ચિત્ર આજે આપણે જોઇએ છીએ; આ અર્ધ વિકસિત મનોદશા સાથે બાળકમાં અહંતા અને પરિગ્રહનો પ્રેમ ભળતાં બાળકો કજિયાળાં સ્થૂળ અને ક્રોધી બન્યાં. તેઓ હમેશની જરૂરિયાતો પાછળ ભટકવા લાગ્યાં, જૂઠું બોલવા લાગ્યાં, અને અંધારાથી બ્હીવા લાગ્યાં. તે જ કારણે તેઓ શરમાળ, અનાજ્ઞાંકિત અને સ્વચ્છંદી બન્યાં. આ દર્શન જેટલા પ્રમાણમાં સ્વરક્ષણવૃત્તિ સાધારણ અને સમધારણ છે તેટલા પ્રમાણમાં તેટલું સ્વાભાવિક અને સમધારણ ગણાય. પણ આ બધું અપવાદ વિના આત્માની ઉપલી સપાટી ઉપરનું છે. બાલ્યાવસ્થાનાં આ દર્શનો સ્વરક્ષણવૃત્તિના પરિણામ રૂપે આપણી નજરે એકદમ ચઢતાં નથી; કારણ કે પોતાના માર્ગમાં આવતા વિઘ્ન સામે બાળક જે પ્રત્યાઘાત કરે છે તે ખુલ્લો અથવા સીધો હોતો નથી. પોતાના માર્ગમાં આવતાં વિઘ્નોને તરી જવા માટે બાળક પોતાની શક્તિઓ અજ્ઞાનપણે એકત્રિત કરી તેની સામે લડતું નથી. તેની સ્વયંપ્રેરણા અજ્ઞાણ છે. સ્પર્શ કરતાં લજ્જામણીના પાન જેમ સંકોચાઇ જાય છે તેમ તે (બાળક) આત્માના ઉંડાણને સંતાડે છે; અને તેથી જ મનુજ આત્માનું સૌંદર્ય અને ભવ્યતા ઘણી વાર જીવનભર ગુપ્ત અને દબાયેલ રહે છે, અને તેનું સત્ય સ્વરૂપ કાયમને માટે અજ્ઞાણ્યું રહે છે. આ દૃષ્ટિએ આપણે બાળકની કેળવણીનો વિચાર કરીએ તો એ નિર્ણય ઉપર આવીશું કે વિઘ્નોથી મુક્ત એવું વાતાવરણ બાળકને આપવું જોઇએ. જ્યારે આમ કરીશું ત્યારે ઉપર વર્ણવેલ સ્વરક્ષણવૃત્તિ કેવળ અદૃશ્ય થશે. જેમ પવન પડી જવાથી દરિયાનાં મોજાંઓ પડી જાય છે, તેમ અને ત્યારે

આત્માનાં ઉંડાણો સ્વતઃ આવિર્ભૂત થતાં લાગશે. આપણે તેને શાળા સમજીએ કે જે એક શાસ્ત્રીય પ્રયોગભૂમિ છે. એમાં બાળકોની ઉચ્ચ શક્તિઓ ખેડાય છે. આ માટે આપણે જેટલા બને તેટલા સાધારણ પ્રકારના અંતરાયો જે બાળકની પ્રગતિમાં આડે આવે છે, તેને દૂર કરવા જોઇએ. જ્યારે એક વાર શુદ્ધ બાલ-સ્વભાવનાં ઉંડાં ઝરણો વહેવા લાગશે ત્યારે બાળક પોતે જ અત્યાર સુધી નહિ જણાએલ એવા અંતરાયોને બતાવી દેશે, અને આપણે રચી દઇ શકીએ તે કરતાં વધારે નિશ્ચિત જીવનવિકાસક પરિસ્થિતિનું નિર્માણ કરી દેશે.

વૈજ્ઞાનિકને માનસશાસ્ત્રનું આ નવું ક્ષેત્ર ઉંડા રસનું થઇ પડશે, અને વર્ધનની વધારે સંપૂર્ણ પરિસ્થિતિની તે શોધખોળ કરી શકશે. કેટલાક લોકો નવીન માનસશાસ્ત્રમાં રસ ધરાવે છે. તેઓ શારીરિક દર્દનાં મૂળ શોધવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. તેઓ માનવ નિર્બળતાનાં ગૂઢ કારણો અંતરમાંથી જાણીને અને એ રીતે મનુષ્યને વધારે જાગૃત કરીને દર્દથી મુક્ત કરે છે. આવાઓને આપણી શાળા-ઓમાંથી પ્રકાશ મળશે, કેમ કે આપણી શાળા-ઓમાં અંતરાયમુક્ત વાતાવરણમાં બાળકોને પસંદગી અને આવિર્ભાવ કરવાની સ્વતંત્રતા છે. આપણી શાળાઓમાં શિક્ષક બાળકને સ્વતંત્રતાને માર્ગે મૂકવાને માત્ર ભોમિયા રૂપ છે. જેઓ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ મનુષ્યનો વિચાર કરે છે અને પોતાની આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ શોધે છે, તેઓને આપણી શાળામાં પ્રેમવિકાસનું ક્ષેત્ર મળશે.

ઉપર દેખાતી હાલતની નીચે જઇને પ્રેમ બાળકની સાચી જરૂરિયાતો સમજી શકે છે. આ જરૂરિયાતો બાળક સમજી શકે તેવી નથી હોતી, અસ્પષ્ટ હોય છે; છતાં એના ઉપર જીવનવિકાસ અવલંબેલો હોય છે. બાલ-સ્વભાવ જે અત્યાર સુધી હડધૂત થયેલો હતો અને જે સમજવામાં આવ્યો નહોતો એ સ્વ-ભાવની દિવ્ય બાજુને પ્રેમ આપણામાં આશ્રય-સ્થાન આપે છે અને બાળકના આધ્યાત્મિક વિકાસનો માર્ગ ઉઘાડે છે.

છેલ્લે જેઓ માત્ર ઉપલક હકીકતથી સંતોષ માને એવા છે, તેઓ પણ આ શાળાઓમાં સાદાઇ અને સુસંગતિ ભાળશે. તેઓની નજરે બાળકો અવિશ્રાંત કામ કરતાં દેખાશે, અને તેઓને ખાતરી થશે કે શિક્ષકના વચ્ચે પડ્યા વિના અને શિક્ષક ભૂલ સુધારતો નથી છતાં બાળકો પોતાની શક્તિઓ ઘડે છે. આવા જોનારાઓ આ નિશાળની નવીન-તાથી આશ્ચર્યચકિત થશે કે બાળક બધું કામ અંદરની પ્રેરણાથી કરે છે. તેને કોઇ શિક્ષક ધક્કા મારીને આગળ ધપાવતો નથી. આમાં જ મહાન સામાજિક પરિવર્તનનાં બીજો છે; કારણ કે જે પોતાને સંયમિત કરી રહેલો છે તે શાંતિના માર્ગ ઉપર ચાલ્યો જાય છે. આવો માણસ, જે દુનિયામાં એક ઉપર બીજો સ્વામિત્વ ભોગવવા માગે છે, તે દુનિયાથી પર છે.

અનુવાદકઃ ગિજુભાઈ.

શ્રી બાલ જ્ઞાનપ્રચાર યોજના

બાલયુગની ઉષા પ્રગટી છે. ગુજરાતનાં બાળકોનાં સદ્‌ભાગ્યે અત્યારે બાલસાહિત્ય સારા પ્રમાણમાં પ્રસિદ્ધ થતું જાય છે. બાલમાનસના સર્વાંગીય વિકાસ માટે તેનો પ્રચાર અને વાચન અતિ જરૂરનાં છે; પરંતુ દુર્ભાગ્યે થોડાં સાધનસંપન્ન અને સંસ્કારી માબાપોનાં સંતાનો કે થોડાંએક પુસ્તકાલયો સિવાય ભાગ્યે જ અન્યત્ર તે જાય છે.

ખરું હિંદ ગામડાંઓમાં વસે છે અને આવાં ગામડાંઓમાં વસતાં બાળકો પૈકી નેવું ટકાએ આવાં પુસ્તકોનાં દર્શન પણ ભાગ્યે જ કર્યાં હશે. આ વસ્તુસ્થિતિ નીવારવા શ્રી કાઠિયાવાડ સેવકસમિતિએ નીચે મુજબ યોજના હાથ ધરી છે.

શ્રી બાલ જ્ઞાનપ્રચાર યોજના

ઉદ્દેશ

બાળકો રાષ્ટ્રનું સાચું ધન છે. તેમની પ્રગતિ અને વિકાસ માટે સારું સાહિત્ય તેમને મળી શકે તે જરૂરી છે. આ દિશામાં રસ જાગૃત કરવાનો આ યોજનાનો ઉદ્દેશ છે.

કાર્યપ્રદેશ

આ યોજનાનો કાર્યપ્રદેશ હાલ તુરત તો કાઠિયાવાડ અને કચ્છમાં રહેશે. પરંતુ સંજોગો અનુકૂળ થતાં ગુજરાતમાં આ જાતનું કાર્ય તુરતમાં ઉપાડવામાં આવશે.

નિયમો

કોઇ પણ ગામનું સેવકમંડળ, વિદ્યાર્થિમંડળ, પ્રાથમિક શાળા કે પાંચસોથી ઓછાં પુસ્તકો ધરાવતું પુસ્તકાલય* રૂા. ૧૦) ઉભા કરશે તેને રૂા. ૧૦) ની મદદ શ્રી કાઠિયાવાડ સેવકસમિતિ તરફથી આપવામાં આવશે; અને આ વીશ રૂપિયાની* રકમમાંથી શિષ્ટ બાલસાહિત્યનાં પુસ્તકોની પેટી આપવામાં આવશે.

(૨) જે કોઇ ગામ રૂા. ૧૫) ઉભા કરશે તેમાં રૂા. ૧૫) શ્રી કાઠિયાવાડ સેવકસમિતિ ભેળવશે અને એ રૂપિયા ત્રીશની રકમમાંથી રૂા. ૨૦) ની ઉપર મુજબનાં પુસ્તકોની પેટી અને રૂા ૧૦) નાં બાલમાસિકો એક વર્ષ સુધી પૂરાં પાડવામાં આવશે.

(૩) સોળ વરસની અંદરની ઉંમરના કોઇ પણ બાળકને કે પ્રાથમિક શાળામાં અભ્યાસ કરતા કોઇ વિદ્યાર્થી કે વિદ્યાર્થિનીને આ પુસ્તકોનો મફત લાભ આપવાનો છે.

* જે સ્થળે પુસ્તકાલયને રાજ્ય તરફથી મદદ મળતી હશે તેને આ પ્રકારનો લાભ આપી શકાશે નહિ. ઉપરાંત જ્યાં રાજ્ય તરફથી પુસ્તકાલય-પ્રવૃતિ ચાલુ હશે તે ગામોને આ યોજના મદદ આપી શકાશે નહિ.

* રૂપિયા પંદરના પસંદ કરેલા પુસ્તકો, રૂપિયા ત્રણની કબાટના આકારની લાકડાની પેટી, રૂપિયા એકનાં ઈસ્યુ ફૉર્મ, પટીઓ, રજીસ્ટર ફૉર્મ, અને એવું સાહિત્ય તથા રૂપિયો એક કંટીજંટ માટે જે તે ગામે ટપાલ ઈત્યાદિમાં વાપરવા માટે. આ રીતે રૂપિયા વીશનો વિનિયોગ થશે.

(૪) પેટી મળ્યા પછી દર ત્રણ માસની છેલ્લી તારીખે વાચકો અને વાચનની સંખ્યાનું નિવેદન એક વર્ષ સુધી, પેટી સાથે મોકલેલાં ફૉર્મમાં ભરી મોકલવું જોઇશે. જેથી કેટલો લાભ લેવાયો તેનાથી સમિતિ પરિચિત રહી શકે. (તે પછી પુસ્તકોનો ઉપયોગ ચાલુ રાખવો પડશે, પરંતુ ત્રૈમાસિક નિવેદન મોકલવું ફરજીઆત રહેશે નહિ.)

(૫) આ પુસ્તક પેટી અને માસિકો વગેરે ઉપર તે ગામની મદદ એકત્ર કરનારી સંસ્થાની માલીકી રહેશે; પરંતુ તે સંસ્થા બંધ થાય તો શ્રી કાઠિયાવાડ સેવકસમિતિની સંમતિથી તે સાધનો તે ગામના પુસ્તકાલયમાં અને તેને અભાવે તે ગામની શાળામાં આપી દેવાનાં રહેશે.

(૬) નિર્દિષ્ટ કર્યા પ્રમાણે બાળકોને વાંચવા માટે પુસ્તકો આપવામાં નહિ આવે, યા તો તેનો પ્રમાણમાં ઘણો જ ઓછો લાભ લેવાતો હશે, તો તે પુસ્તકો ઇત્યાદિ સાધનો ઉપયોગ કરાવી શકે તેવા બીજા ગામને આપવામાં આવશે.

(૭) યોજનાનો હેતુ લક્ષમાં લઇ, તે સ્થળની અનુકૂળતા પ્રમાણે વ્યવસ્થા ઇત્યાદિના નિયમો સમિતિના સામાન્ય નિયમોને અનુસરીને તે તે સંસ્થાએ કરી લેવાના છે.

લાભ કઇ રીતે લેવાય ?

કોઇ પણ ગામને આ યોજનાનો લાભ લેવો હોય તો તે ગામના સમાજસેવા મંડળ, વિદ્યાર્થિમંડળ, શાળા કે પુસ્તકાલયે રૂપિયા દસ એકઠા કરી સમિતિને જણાવવાથી બનતું થશે. દસ કે વધુ વિદ્યાર્થીઓ સાથે મળી વિદ્યાર્થિમંડળ રચી શકે છે. તેમણે આવું મંડળ રચ્યા બાબતનો શાળાના મુખ્ય શિક્ષકનો અથવા ગામના ત્રણ પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થોનો દાખલો મોકલવો અને અંદર અંદરથી કે ગામમાંથી એક કે વધુ ગૃહસ્થ પાસેથી મદદના રૂા. ૧૦) એકત્ર કરવા. આવી રકમને "લોકમદદ" તરીકે ઓળખવામાં આવશે.

ઉપર દર્શાવેલી કોઇ સંસ્થા રૂા. ૨૦) કે રૂા. ૩૦)ની પૂરતી લોકમદદ મેળવી શકશે તો તે વધુ આવકારદાયક છે, અને તે રકમમાંથી પુસ્તક પેટી ઇત્યાદિની વ્યવસ્થા કરી આપવામાં આવશે. કોઇ સજ્જન કે સન્નારી પોતાના ગામને કે અન્ય ગામોને લોકમદદ આપી ગામડાંઓમાં જ્ઞાનપ્રચાર કરવાના આ પ્રાથમિક પ્રયાસમાં મદદ આપી શકે છે.

કાયમી સ્વરૂપ

આ યોજનાનો ઉદ્દેશ આ પ્રદેશનાં બાળકોમાં જ્ઞાન તરફ રુચિ ઉત્પન્ન કરવાનો કે રસ જાગૃત કરવાનો છે. એટલે એક વાર આ જાતની મદદ આપ્યા પછી વારંવાર એ જાતની મદદ આપી શકાશે નહિ. જો આ કાર્યમાં તે ગામનાં બાળકોને ખરો રસ લાગે તો જે તે સ્થળના આ કાર્યકર્તાઓએ ગામમાંથી વરેખરે અને સર અવસરે વા અન્યથા, લોકમદદ એકત્ર કરવા પ્રયાસો ચાલુ જ રાખવાના છે. વાચન સારી રીતે વધ્યા પછી જે રાજ્યની સ્થૂળ સીમામાં તે ગામ આવ્યું હોય ત્યાંના રાજ્યાધિકારીઓને વાચનના આંકડાઓ મોકલી મદદ આપવા માટે તેમણે વિનતિ કરવાની છે. વાચનનો જો પૂરો રસ જામ્યો હશે તો બાળકો ગામને ઉંબરે ઉંબરેથી આવી પવિત્ર જ્ઞાન-

યોજના માટે 'भिक्षां देहि' કરી શકશે.*

ટૂંકમાં આ સંસ્થાનું ધ્યેય બાળકોમાં શિષ્ટ વાચનના પ્રચારનું છે. તેના પ્રથમના થોડાએક પ્રોત્સાહનથી રસ જાગૃત થશે, અને પછી ગામ અનુકૂળતા મુજબ તેમાં પ્રગતિ કરશે. આ યોજનાની પાછળ સ્વાશ્રયનો સુંદર ભાવ ભર્યો છે. જે ગામે વાંચવું હોય તેણે પણ મહેનત–મદદ કરવી જોઇએ

અમારી આશા

આ રીતે ઉગતી આશાસમાં બાળકોને પ્રેરણા આપી તેમને સંસ્કારી બનાવી ભાવિ રાષ્ટ્રવિધાન માટે તૈયાર કરવાનાં છે. જલસિંચન વિના ઘણાયે બાળ પુષ્પછોડ અણખિલ્યા રહ્યા છે, અકાળે કરમાઇ ગયા છે, કે પૂરતા પોષણ વિના સૌરભહીન રહી જઇ નિર્જીવ જીવન ગાળી રહ્યા છે. તેમનામાં શક્તિના અગાધ ભંડાર ભર્યા છે. શિક્ષકો અને સેવકો, માતાઓ અને પિતાઓ, પ્રજા અને રાજા, અધિકારીઓ અને શ્રીમંતો સહુ કોઇ જાગે અને દેશના આ બાલધનના સર્વાંગીય વિકાસ માટે પ્રયત્ન કરે એવી વિનતિ છે.

આશા અને આસ્થા છે કે આ યોજના કાઠિયાવાડને અંધારામાં અંધારે ખૂણે પણ ફરી વળશે; તેમ કરવા માટે સૌનો સાચો સહકાર અને સહાય ઇચ્છીએ છીએ. આ તો બી વાવવાનું છે; તેના પરિપાક રૂપ અનેક ગણાં ફળો આવશે. આમ આ યોજના હુન્નરો બાળકોના વિકાસનું મૂળ થશે.

કાઠિયાવાડ સેવકસમિતિ
પ્રબોધિની એકાદશી
સંવત ૧૯૮૯

ભક્તાપરાધ ગિ. મહેતા
મંત્રી

* ચરોતરનાં ઘણાં ગામોમાં, ગુજરાતમાં અને આપણે ત્યાં અમરેલી વગેરેમાં 'કેળવણી દિન' ઘણી વાર ઉજવાય છે. આ દિવસે સારા શિક્ષકો અને કામ કરનારાઓની આગેવાની નીચે બાલક બાલિકાઓ, કોઇ ધાર્મિક કે પવિત્ર દિવસે, કેળવણી માટે ભીખ માગવા નીકળી પડે છે. પરિણામે સારી રકમ એકઠી કરી શકે છે. ગરીબ, શ્રીમંત સૌ કોઈ યથાશક્તિ આપે છે. આ અખતરો ગુજરાતમાં બહુ સફળ થયો છે. આપણે ત્યાં અજમાવવા જેવો છે.

એક બાલસંમેલન

વઢવાણ રાજ્ય બાલમંદિરનું

[તા. ૮ : ૧૧ : ૩૨ તથા ૯ : ૧૧ : ૩૨]

એ આઠમી નવેમ્બરના મંગળ પ્રભાતે બાલમંદિરના જૂનાં નવાં પાંચસો બાળકોને વાજતે ગાજતે સંમેલનમાં લઇ આવવામાં આવ્યાં હતાં.

પ્રમુખ તરીકે પ્રથમ શ્રી. ગિજુભાઇને બાળકોએ ચૂંટ્યા હતા. પછી બાળ સ્વાગત-પ્રમુખે સૌનું સ્વાગત કર્યું હતું. આચાર્ય શ્રી. ભોગીલાલ ર. પરીખે બાલમંદિરની સાત વર્ષની ઉંમરે જૂનાં નવાં બાળકો એકઠાં થવા માટે ઇશ્વરનો ઉપકાર માન્યો ને જૂનાં સંસ્મરણો તાજાં કરી અંતમાં પ્રમુખ શ્રી. ગિજુભાઇ સૌને આનંદ કરાવશે એવી આશા દર્શાવી હતી. ત્યાર બાદ પ્રમુખશ્રીએ બાળકોને વિવિધ

વાતોથી આનંદિત કર્યા હતા. તેઓ બાળકોને આશીર્વાદ દેતાં બોલ્યા હતા કે તમે ઘરડા થાઓ, તમે મોટા થાઓ તોય બાલમંદિરને ન ભૂલો; બાળકોનો સંપૂર્ણ વિકાસ થાઓ. ત્યાર પછી શારદામંદિરના સંગીતશાસ્ત્રી શ્રી. મણિભાઇએ બાળકોને બાળગીતોથી મસ્ત બનાવ્યા હતા.

બપોરે અક્ષરજ્ઞાનની સભામાં શ્રી. ભોગીલાલ પરીખે અક્ષરજ્ઞાન યોજનાનું નિવેદન કરતાં મે. વિદ્યાધિકારી સાહેબ (પ્રમુખ)ને જોસથી આ કાર્ય ઉપાડી લેવા વીનવ્યા હતા. શ્રી. ગિજુભાઇએ અક્ષરજ્ઞાન યોજના સમજાવતાં વૃદ્ધજનો પણ એ લાભ મેળવી જીંદગી માણે છે તેમ કહ્યું હતું શ્રી. ભોગીભાઇ હાકરે ગયા જમાનામાં કથાકારો દ્વારા ભૂતકાળનો વારસો જળવાતો, જે હાલ અપ્રાપ્ય હોઇ અક્ષરજ્ઞાનની આવશ્યકતા દર્શાવી હતી, અને છેવટમાં પ્રમુખશ્રીએ તુરત જ ચોક્કસ યોજના દ્વારા આ કાર્ય ઉપાડી લેવાનું કહી સૌને ઉત્સાહિત કર્યા હતા.

સાંજે વાલીઓની સભા તથા ચિત્રપ્રદર્શન વખતે શ્રી. ભોગીલાલ પરીખે જણાવ્યું હતું કે "આ સ્વતંત્ર વાતાવરણમાં અંદરના ધક્કાથી જન્મતાં સર્જનચિત્ર, લેખન ને ગણિતકામ છે. મન્થનનો સમય જે માનસશાસ્ત્રમાં અતિ મહત્ત્વની વસ્તુ છે, તેનાં પરિણામો આપ આ કાગળ ઉપર જુઓ છો."

શ્રી. કાન્તિલાલ દવેએ, "બાળક ધૂળમાં લીંટા કાઢે, ગારાનાં રમકડાં કરે કે કાગળમાં લીંટા કાઢે ત્યારે તે બધુંયે સર્જન વસ્તુ છે" તેમ જણાવ્યું હતું. સર્જન વિષે શ્રી. ગિજુભાઇના બોલવા પછી પ્રમુખ શ્રી. ભોગીલાલ ઠાકરે સર્જનનું મહત્ત્વ ને બાલજીવનમાં તેનું સ્થાન બતાવી નાનાં બાળકો પણ બબ્બે અઢી અઢી કલાક સર્જનમાં એકાગ્ર રહી અધ્યાત્મને માર્ગે જાય છે તેમ કહ્યું હતું. ત્યાર બાદ શારદામંદિરના એક વખતના ચિત્રકાર અને શિક્ષક શ્રી. કાંતિલાલ દવેએ ગોઠવેલ સુંદર ચિત્રપ્રદર્શન શ્રી. ભોગીલાલ ઠાકરે ખુલ્લું મૂકયું હતું. આ પ્રદર્શનની સુંદરતાએ બન્ને દિવસ શહેરીઓને આકર્ષ્યા હતા. બાળકોનાં ચિત્રો, લેખન, ગણિતકામ વગેરેના નમુના જોઇ પ્રેક્ષકો આનંદ પામ્યા હતા.

બાળકોને તો બચાવીએ

છેવટે આપણાં પોતાનાં જ વહાલાં બાળકોના કલ્યાણની ખાતર આપણે આજની તમામ શાળાઓમાં અંત્યજ બાળકોને આવવા દઇએ.

અત્યાર સુધી આપણે અંત્યજોથી દૂર રહ્યા તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા ખાતર નહિ, આપણે ધર્મને નામે અંત્યજોને પીડ્યા તેના પાપમાંથી મુક્ત થવા માટે પણ નહિ, આપણે આપણા જ ઈશ્વરે પેદા કરેલ આપણા જ ભાઇઓને તુચ્છકાર્યા તેનો મેલ ધોવા માટે પણ નહિ; અર્થાત્ આપણા પોતાને માટે નહિ પણ કેવળ આપણાં બાળકોના કલ્યાણની ખાતર આપણે આપણાં બાળકોની નિશાળોમાં અંત્યજનાં બાળકોને લાવીએ, તેમને દાખલ કરાવીએ, તેમને શાળાઓમાં આવવા દઇએ.

કંઈ નહિ તો આપણાં બાળકોને તો આપણાં પાપોથી બચાવીએ! તેમને તો શુદ્ધ અને પવિત્ર જ રાખીએ અને પતનમાંથી બચાવી જ લઈએ.

તારીખ ૯ : ૧૧ : ૩૨

સવારે નાટ્યપ્રયોગના કાર્યક્રમ વખતે ના. ઠાકોર સાહેબે હાજરી આપી હતી. બાળકોનો સાહજિક અભિનય, રાસ, ગરબા વગેરેમાં બાળકોએ બતાવેલા સુંદર લાલિત્યથી સૌ મુગ્ધ બન્યા હતા. શ્રી. ગિજુભાઇએ જણાવ્યું હતું કે "મહા પૂર્વતૈયારી વગરનાં આ નાટકોમાં બાળકો વાર્તાનો ભાવ સમજી, પાત્રને અનુરૂપ સાહજિક અને તત્કાલસ્ફૂરિત અભિનય કરે છે તેમાં જ બાળકની પાત્રને સમજવાની શક્તિ રહેલી છે. ને એ રીતે આવાં નાટકો જોવાવાં જોઇએ. કાઠિયાવાડમાં ના. વઢવાણ નરેશ બાલ-કલ્યાણની પ્રવૃતિમાં અગ્રપદે છે. તેમણે જે ચીવટથી સંસ્થા ચલાવી છે તે માટે તેમને, અને મે. દિવાન સાહેબે બાલમંદિરને પોતાનું ગણી તેને અનુકૂળ ક્ષેત્ર આપી વિકસાવ્યું છે તે માટે તેમને ધન્યવાદ ઘટે છે." બીજા રાજાઓ પણ એ પગલે ચાલે તેમ તેમણે ઇચ્છયું હતું.

પછી ના. ઠાકોર સાહેબે સંસ્થા પ્રત્યે સંતોષ જાહેર કરતાં સંસ્થા નિરીક્ષણની મદદ માટે શ્રી. ગિજુભાઇ ને તારાબેનનો અને શારદા-મંદિરના મંત્રી શ્રી ભોગીલાલ ઠાકર તથા સવિતાબેનનો આભાર માન્યો હતો. બાળ નાટ્યપ્રયોગોએ પ્રેક્ષકોને પેટ પકડી હસાવ્યા. ત્યાર પછી ના. ઠાકોર સાહેબે પ્રદર્શન જોઇ સંતોષ જાહેર કર્યો.

બપોરે માતાઓની સભાનું પ્રમુખસ્થાન શ્રી. સવિતાબેન ત્રિવેદીએ લીધું. શ્રી. ગિજુ-ભાઇએ 'મોંઘાસુલાં બાળકોને ન મારવાં, ને મારવાથી બાળકો નથી સુધરતાં' એમ જણાવ્યું. શ્રી. સવિતાબેને 'બાળકો પ્રત્યે સંભાળભર્યા વર્તનમાં જ બાલસુચરિતનાં બીજ છે' એમ કહ્યું. ત્યાર બાદ જૂનાં નવાં અઢીસો બાળકોને ના. ઠાકોર સાહેબ તરફથી ભોજન અપાયું. પંજી બેન્ડ સાથે એક હજાર બાળકોનું સરઘસ 'બાળકોને મારો નહિ, ધમકાવો નહિ.' ના ઘોષ સાથે નીકળ્યું.

સાંજે મે. દિવાન સાહેબે શ્રી. રતિલાલ જેચંદભાઇ દોશી તરફથી વઢવાણ બાલ પુસ્ત-કાલય ખુલ્લું મૂક્યું. શ્રી. નગીનદાસ ડાહ્યાભાઇ શેઠે પોતાની સ્વ. પુત્રી શારદાના સ્મરણાર્થે, શ્રી. વૃજલાલ દવે પાસે 'અમારૂં ગામ' પુસ્તક લખાવી બાલસાહિત્યમાં ઉમેરો કર્યો તે માટે તેમનો આભાર માનવામાં આવ્યો હતો. શ્રી. ગિજુભાઇએ પુસ્તકાલયને જમીન, મકાન ને પુસ્તકોની મદદ રાજ્ય અને પ્રજા તરફથી મળ્યા કરો તેમ ઇચ્છયું હતું. શ્રી. યાજ્ઞિક ભાઇએ બાલપુસ્તકાલયમાં બીજું સાહિત્ય ન ઘૂસે તેવી ચેતવણી આપી હતી. મે. દિવાન સાહેબે સૌનો આભાર માન્યો હતો. તેમણે કાળધર્મ પ્રમાણે ધનનાં વારિ આ તરફ વહાવવા આગ્રહ કરી જણાવ્યું હતું કે બાલમંદિર પ્રજાપ્રિય સંસ્થા છે, ને બાળકો માટે થતા ખર્ચો કાંઇ વિસાતમાં નથી. બાલપુસ્તકાલયને રાજ્યની મદદ આપવા તેમણે જણાવ્યું હતું અને તેમને હસ્તે 'અમારૂં ગામ' પુસ્તિકા બાળકોને ભેટ અપાઇ હતી. ત્યાર બાદ પુસ્તકાલય ખુલ્લું મૂક્યું હતું.

રાત્રે વઢવાણના વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ શ્રી. ગિજુભાઇએ વાર્તાઓ કહી બાળકોનાં મન રંજન કર્યાં હતાં. —પ્રેક્ષક

ત્યારે પૈસા નથી. ગાંડા ! એવું તે બોલાય ? એવું એવું ખોટું બોલે છે."

: ૩ :

એક છોકરીએ માબાપ વિરુદ્ધ આ પ્રમાણે ફરિયાદ કરીઃ "ભાઇ, મને તમારે ત્યાં રોજ રાખોને ? બાને મારે નથી જોવી. ભાઇ ! બા મરી જાય તો સારું; તેને કઇ રીતે મારી નખાય ? કાકા બહાર જાય છે ત્યારે તે મને મારે છે, અને મને કહે છે કે કહીશ નહિ." વા. ઠા.

મારે શું કરવું ?

[એક ભાઇએ બાળઉછેરમાં પત્ની તથા પરિસ્થિતિને લીધે થયેલ મુશ્કેલી સંબંધે શું કરવું એમ પૂછાવ્યું છે, તેનો આ નીચે જવાબ છે. મૂળ પત્ર છાપવાની જરૂર ન લાગવાથી તે છાપ્યો નથી. —તંત્રીઓ.]

પ્રિય ભાઇ,

તમે ભારે ધર્મસંકટમાં આવ્યા જણાઓ છો. વિચારવાન સ્ત્રી કે પુરુષ વારંવાર આવી સ્થિતિમાં આવી પડે એ તેનું તથા બાળકોનું સદ્‌ભાગ્ય સમજજો.

આવા સંજોગોમાં તમે તમારી સ્ત્રી તરફ સમભાવ રાખશો. તેની સાથે લડશો નહિ; તેનું અપમાન પણ કરશો નહિ. ઘરમાં ચાલતો કજિયો બાળકોને માટે ભયંકર કેળવણી રૂપ થઇ પડે છે. જ્યારે જ્યારે તમે તમારી સ્ત્રીને બાળકોને પીડતી અને નુકસાન કરતી જુઓ ત્યારે ત્યારે તમે ખામોશ રાખો. તત્કાળ કશું ના બોલો; શાંતિ રાખી મૌન સેવો.

તમારી સ્ત્રીનો ક્રોધ ઉતર્યા પછી તમે તેને પ્રેમથી સમજાવજો કે આપણાં બાળકો પ્રત્યે આપણે આમ ન વર્તવું જોઇએ. સ્ત્રી અભણ છે માટે તેને તુચ્છ ગણવી નહિ; તેને ઠપકો કે મેણાં દેવાં નહિ. તેનું બાળકોની દૃષ્ટિએ અને આપણા અંતરમાં સન્માન રાખવું અને ક્ષમા રાખવી. આપણને જ્યારે મૂંઝવણ થાય ત્યારે પરમેશ્વરને પ્રાર્થના કરવીઃ "હે પ્રભુ, આ ત્રાસમાંથી બાળકોને બચાવ. આ તેની અબૂજ માતામાં કાંઇક તારો પ્રકાશ પાડ."

બાળકોને આપણે પોતે વારંવાર આનંદ કરાવવો. તેમને માતાની કજિયાળી વર્તણૂક વિશે કંઇ કહેવું નહિ, પણ તેમને પ્રસન્ન રાખવાં. તેઓ દયાની નજરે ન્યાય માટે આપણી સામે જુએ ત્યારે આપણે અંતરમાં ઈશ્વર સામે જોવું. બાળકો પ્રત્યે આપણે પ્રેમ રાખીએ છીએ તેની આ પ્રથમ કસોટી છે. આપણે કાયર થવું નહિ પણ ધીરવીર થઇ ઝઝૂમવું.

તમારી સ્ત્રીની મનની સ્થિતિ સારી હોય ત્યારે તેને સારું વાંચી સંભળાવશો. વાંચતી વખતે તેને ઠપકો આપતા જશો નહિ.

વળી તમે એમ પણ ન માનતા કે બધી બાબતમાં તમે જ સાચા છો. તમારા પોતાના દોષોને ઓળખી કાઢી તે કાઢી નાખજો. સ્ત્રી ઉપરથી તમારી આસક્તિ કે અવલંબન ઓછું કરશો તો સ્ત્રી તમારા તરફ વધારે ભાવથી અને શ્રદ્ધાથી જોશે અને તમારું કામ સરલ બનશે.

સ્ત્રી અને પુરુષે બાળકોને સંભાળીને, તેમને કેળવણી આપીને જીવનનો 'લહાવો'

લેવાનો છે. તેઓએ લડી પડી ઘર ભાંગવાનું નથી. આટલું એમાંથી જે સમજુ હોય તે ભૂલશે નહિ, એટલે અણસમજુ ધીરેધીરે રસ્તે આવશે.

તમારા આર્થિક સંજોગો તમને તમારાં બાળકોને વધારે સારા સંજોગોમાં મૂકી શકે તેવા નથી તો તે બાબતમાં શોક કરશો નહિ. આપણું ઘર, જીવન અને બાળઉછેર સુંદર કરવામાં આર્થિક શક્તિ કરતાં સાચી સમજણ વધારે કામની છે. હું ઇચ્છું છું કે વાચન મનનથી તમે એ સમજણ મેળવશો.

આપણું પોતાનું ઘર યજ્ઞ સમાન ગણશો, તપોભૂમિ સમાન સમજશો. ત્યાં ઉત્પન્ન થતી મુશ્કેલીઓને વધાવી લેશો. બાળકો માટે સ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો કે તેને દુઃખ દેવું એ સાચો માર્ગ નથી. એમ વિચારદોષ સમજજો. એક વાર એક લાગણીથી પ્રેરાઇ સ્ત્રીનો ત્યાગ કર્યા પછી બીજી લાગણીથી પ્રેરાશો ત્યારે વળી બાળકોનો ત્યાગ કરશો અને એ રીતે ક્યાંય ઠરશો નહિ. માટે સૌને પ્રેમથી જોશો, સ્વાર્થદૃષ્ટિ ઓછી કરશો અને સૌને હ્યાથી ઉંચાં લેશો.

આટલું બસ થશે.

તમારો, ગિજુભાઇ

નવાં પુસ્તકો

મોન્ટીસોરી પ્રવેશિકા

ભાષાન્તર કર્તા : **તારામેન મોડક**

મૂળ Dr. Montessori's Own Handbook નામના અંગ્રેજી પુસ્તકનું ભાષાન્તર. તૈયાર થાય છે. પાકી બંધાઇ. કિંમત ૦–૧૦–૦ (સચિત્ર)

માગશર વદ ૧૨ ૧૯૮૯ ના રોજ પ્રગટ થશે.

મોન્ટીસોરી સાધનો ખરીદનારાઓને

ઘણા ભાઇઓ અમારી પાસેથી મોન્ટીસોરી પદ્ધતિ ઉપરનાં પુસ્તકોની યાદી તથા મોન્ટીસોરી સાહિત્યો ક્યાં મળે છે તે બાબતમાં પૂછપરછ કરે છે.

લોકોમાં મોન્ટીસોરી પદ્ધતિ વિષેનો વધતો જતો આદર જોઇ અમને સાચે જ આનંદ થાય છે; પણ સાથે સાથે જ અમને ચિંતા પણ થાય છે. આજે આપણે એટલું સદ્‌ભાગ્યે આગળ વધ્યા છીએ કે માબાપો તેમ જ શિક્ષકો બાલશિક્ષણ સંબંધે કંઇક વિચાર કરતાં થયાં છે; અને તે વિચાર માત્ર વિચાર રૂપ ન રહેતાં કંઇક કરવા પણ માગે છે. બાળકો માટે કંઇક કરવા ઇચ્છતાં માબાપો તેમ જ શિક્ષકોને અભિનંદન ઘટે છે. પરંતુ તેઓને ચેતવણી આપવાની પણ જરૂર છે.

તેઓ જો મોન્ટીસોરી પદ્ધતિથી પોતાનાં બાળકોને શીખવવા માગતાં હોય તો તેઓએ મોન્ટીસોરી પદ્ધતિનો અભ્યાસ કરેલા શિક્ષકોને રાખવાનો આગ્રહ રાખવો જોઇએ. હું મોન્ટીસોરી શિક્ષક છું એમ કહેનાર પાસેથી, જાહેર રીતે મોન્ટીસોરી શિક્ષક તૈયાર કરનાર કોઇ પણ શિક્ષણ સંસ્થાનું પ્રમાણપત્ર તેમને મળ્યા બાબત જાણવું જોઇએ. અત્યારે બાલસાહિત્યની માગ વધતી જવાથી જેમ ગમે તે માણસ બાલસાહિત્ય લખવા બેસી ગયેલ છે તેમ મોન્ટીસોરી પદ્ધતિની એકાદ બે ચોપડી વખતે વાંચીને કે વગર વાંચ્યે હું મોન્ટીસોરી શિક્ષક છું એમ કહેનારા નજરે

ત્યારે પૈસા નથી. ગાંડા! એવું તે બોલાય? એવું એવું ખોટું બોલે છે."

: ૩ :

એક છોકરીએ માબાપ વિરુદ્ધ આ પ્રમાણે ફરિયાદ કરીઃ "ભાઇ, મને તમારે ત્યાં રોજ રાખોને? બાને મારે નથી જોવી. ભાઇ! બા મરી જાય તો સારું; તેને કઇ રીતે મારી નખાય? કાકા બહાર જાય છે ત્યારે તે મને મારે છે, અને મને કહે છે કે કહીશ નહિ."

વા. ઠા.

મારે શું કરવું?

[એક ભાઇએ બાળઉછેરમાં પત્ની તથા પરિસ્થિતિને લીધે થયેલ મુશ્કેલી સંબંધે શું કરવું એમ પૂછાવ્યું છે, તેનો આ નીચે જવાબ છે. મૂળ પત્ર છાપવાની જરૂર ન લાગવાથી તે છાપ્યો નથી. —તંત્રીઓ.]

પ્રિય ભાઇ,

તમે ભારે ધર્મસંકટમાં આવ્યા જણાઓ છો. વિચારવાન સ્ત્રી કે પુરુષ વારંવાર આવી સ્થિતિમાં આવી પડે એ તેનું તથા બાળકોનું સદ્‌ભાગ્ય સમજજો.

આવા સંજોગોમાં તમે તમારી સ્ત્રી તરફ સમભાવ રાખશો. તેની સાથે લડશો નહિ; તેનું અપમાન પણ કરશો નહિ. ઘરમાં ચાલતો કજિયો બાળકોને માટે ભયંકર કેળવણી રૂપ થઇ પડે છે. જ્યારે જ્યારે તમે તમારી સ્ત્રીને બાળકોને પીડતી અને નુકસાન કરતી જુઓ ત્યારે ત્યારે તમે ખામોશ રાખો. તત્કાળ કશું ના બોલો; શાંતિ રાખી મૌન સેવો.

તમારી સ્ત્રીનો ક્રોધ ઉતર્યા પછી તમે તેને પ્રેમથી સમજાવજો કે આપણાં બાળકો પ્રત્યે આપણે આમ ન વર્તવું જોઇએ. સ્ત્રી અભણ છે માટે તેને તુચ્છ ગણવી નહિ; તેને ઠપકો કે મેણાં દેવાં નહિ. તેનું બાળકોની દૃષ્ટિએ અને આપણા અંતરમાં સન્માન રાખવું અને ક્ષમા રાખવી. આપણને જ્યારે મૂંઝવણ થાય ત્યારે પરમેશ્વરને પ્રાર્થના કરવીઃ "હે પ્રભુ, આ ત્રાસમાંથી બાળકોને બચાવ. આ તેની અમૂજ માતામાં કાંઇક તારો પ્રકાશ પાડ."

બાળકોને આપણે પોતે વારંવાર આનંદ કરાવવો. તેમને માતાની કજિયાળી વર્તણૂક વિશે કંઇ કહેવું નહિ, પણ તેમને પ્રસન્ન રાખવાં. તેઓ દયાની નજરે ન્યાય માટે આપણી સામે જુએ ત્યારે આપણે અંતરમાં ઇશ્વર સામે જોવું. બાળકો પ્રત્યે આપણે પ્રેમ રાખીએ છીએ તેની આ પ્રથમ કસોટી છે. આપણે કાયર થવું નહિ પણ ધીરવીર થઇ ઝઝૂમવું.

તમારી સ્ત્રીની મનની સ્થિતિ સારી હોય ત્યારે તેને સારું વાંચી સંભળાવશો. વાંચતી વખતે તેને ઠપકો આપતા જશો નહિ.

વળી તમે એમ પણ ન માનતા કે બધી બાબતમાં તમે જ સાચા છો. તમારા પોતાના દોષોને ઓળખી કાઢી તે કાઢી નાખજો. સ્ત્રી ઉપરથી તમારી આસક્તિ કે અવલંબન ઓછું કરશો તો સ્ત્રી તમારા તરફ વધારે ભાવથી અને શ્રદ્ધાથી જોશે અને તમારું કામ સરલ બનશે.

સ્ત્રી અને પુરુષે બાળકોને સંભાળીને, તેમને કેળવણી આપીને જીવનનો 'દહાવો'

લેવાનો છે. તેઓએ લડી પડી ઘર ભાંગવાનું નથી. આટલું એમાંથી જે સમજી હોય તે ભૂલશે નહિ, એટલે અણસમજી ધીરેધીરે રસ્તે આવશે.

તમારા આર્થિક સંજોગો તમને તમારાં બાળકોને વધારે સારા સંજોગોમાં મૂકી શકે તેવા નથી તો તે બાબતમાં શોક કરશો નહિ. આપણું ઘર, જીવન અને બાળઉછેર સુંદર કરવામાં આર્થિક શક્તિ કરતાં સાચી સમજણ વધારે કામની છે. હું ઇચ્છું છું કે વાચન મનનથી તમે એ સમજણ મેળવશો.

આપણું પોતાનું ઘર યજ્ઞ સમાન ગણશો, તપોભૂમિ સમાન સમજશો. ત્યાં ઉત્પન્ન થતી મુશ્કેલીઓને વધાવી લેશો. બાળકો માટે સ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો કે તેને દુઃખ દેવું એ સાચો માર્ગ નથી. એમ વિચારદોષ સમજજો. એક વાર એક લાગણીથી પ્રેરાઇ સ્ત્રીનો ત્યાગ કર્યા પછી બીજી લાગણીથી પ્રેરાશો ત્યારે વળી બાળકોનો ત્યાગ કરશો અને એ રીતે ક્યાંય ઠરશો નહિ. માટે સૌને પ્રેમથી જોશો, સ્વાર્થદૃષ્ટિ ઓછી કરશો અને સૌને હૃદયથી ઊંચાં લેશો.

આટલું બસ થશે.

તમારો, ગિજુભાઇ

નવાં પુસ્તકો

મોન્ટીસોરી પ્રવેશિકા

ભાષાન્તર કર્તા : **તારાબેન મોડક**

મૂળ Dr. Montessori's Own Handbook નામના અંગ્રેજી પુસ્તકનું ભાષાન્તર. તૈયાર થાય છે. પાકી બંધાઇ. કિંમત ૦–૧૦–૦ (સચિત્ર)

માગશર વદ ૧૨ ૧૯૮૬ ના રોજ પ્રગટ થશે.

મોન્ટીસોરી સાધનો ખરીદનારાઓને

ઘણા ભાઇઓ અમારી પાસેથી મોન્ટીસોરી પદ્ધતિ ઉપરનાં પુસ્તકોની યાદી તથા મોન્ટીસોરી સાહિત્યો ક્યાં મળે છે તે બાબતમાં પૂછપરછ કરે છે.

લોકોમાં મોન્ટીસોરી પદ્ધતિ વિષેનો વધતો જતો આદર જોઇ અમને સાચે જ આનંદ થાય છે; પણ સાથે સાથે જ અમને ચિંતા પણ થાય છે. આજે આપણે એટલું સદ્‌ભાગ્યે આગળ વધ્યા છીએ કે માબાપો તેમ જ શિક્ષકો બાલશિક્ષણ સંબંધે કંઇક વિચાર કરતાં થયાં છે; અને તે વિચાર માત્ર વિચાર રૂપ ન રહેતાં કંઇક કરવા પણ માગે છે. બાળકો માટે કંઇક કરવા ઇચ્છતાં માબાપો તેમ જ શિક્ષકોને અભિનંદન ઘટે છે. પરંતુ તેઓને ચેતવણી આપવાની પણ જરૂર છે.

તેઓ જો મોન્ટીસોરી પદ્ધતિથી પોતાનાં બાળકોને શીખવવા માગતાં હોય તો તેઓએ મોન્ટીસોરી પદ્ધતિનો અભ્યાસ કરેલા શિક્ષકોને રાખવાનો આગ્રહ રાખવો જોઇએ. હું મોન્ટીસોરી શિક્ષક છું એમ કહેનાર પાસેથી, જાહેર રીતે મોન્ટીસોરી શિક્ષક તૈયાર કરનાર કોઇ પણ શિક્ષણ સંસ્થાનું પ્રમાણપત્ર તેમને મળ્યા બાબત જાણવું જોઇએ. અત્યારે બાલસાહિત્યની માગ વધતી જવાથી જેમ ગમે તે માણસ બાલસાહિત્ય લખવા બેસી ગયેલ છે તેમ મોન્ટીસોરી પદ્ધતિની એકાદ બે ચોપડી વખતે વાંચીને કે વગર વાંચ્યે હું મોન્ટીસોરી શિક્ષક છું એમ કહેનારા નજરે

પડ્યા છે. ખાસ કરીને શહેરોમાં આવા સદ્-ગૃહસ્થો વધારે દેખાય છે. બેકારીના આ યુગમાં આમ બનવું સ્વાભાવિક છે; છતાં જેઓને પોતાનાં બાળકોને માટે સાચી રીતે પૈસા ભરવા હોય તેઓને આ બાબતમાં સંભાળ લેવી ઘટે છે.

વળી મોન્ટીસોરી શિક્ષકો સાથે જ મોન્ટીસોરી સાહિત્ય બનાવનાઓ પણ વધવા લાગ્યા છે. આમાંના કેટલાએક કિન્ડરગાર્ટન સાહિત્યોને મોન્ટીસોરી સાહિત્યો તરીકે ઓળખાવીને ઘરાકને આપે છે. જ્યારે બીજા કેટલાએક પોતાને મન ગમતાં, સસ્તાં પડે માટે લાંબાં ટૂંકા મોન્ટીસોરી સાહિત્યો બનાવી વેચે છે. કેટલાએક વેચનારાઓ મોન્ટીસોરી સાહિત્યો સાથે બીજું પણ મોન્ટીસોરી સાહિત્યને નામે ઘુસાડી દે છે. સાહિત્ય લેનારાઓએ શિક્ષક મેળવ્યા પહેલાં સાહિત્ય ખરીદવું ન જોઇએ. તેમ જ સાહિત્યો માટે ઑર્ડર આપતાં પહેલાં તે બરાબરનાં સાહિત્યો છે કે નહિ તેની ખાત્રી કરવી જોઇએ. અત્યારે મારા જાણવા માનવા પ્રમાણે મુંબઈ ઇલાકામાં ત્રણ પેઢીઓ મોન્ટીસોરી સાહિત્યો બનાવે છે. આ લોકો પાસેથી-જેનું સાહિત્ય પોસાય તેની પાસેથી-સાધનો ખરીદી શકાય. એટલું કહેવું જોઇએ કે આ ત્રણે પેઢીઓ પોતાની જવાબદારી સમજીને મોન્ટીસોરી સાહિત્યો બને તેટલાં સારાં, શાસ્ત્રીય અને સસ્તાં બનાવે છે.

(૧) મીસ્ત્રી જટાશંકર રાવળ
ગુરુદત્તાત્રય પાસે;
વઢવાણ શહેર

(૨) કામદાર કાર્યાલય
બોમ્બે હાઉસ: બ્રૂસ સ્ટ્રીટ
ફોર્ટ-મુંબઈ

(૩) રતિલાલ જેચંદ શાહ
નૂતન શિક્ષણસાહિત્ય બનાવનાર
વઢવાણ શહેર

નોંધ

: ૧ :

બાલ જ્ઞાનપ્રચારની યોજના

બીજે સ્થળે વિસ્તારથી આ યોજના છાપેલી છે. આ યોજના સૌની છે અને સૌના હિતની છે.

જ્યાં જ્યાં બાળકો છે ત્યાં ત્યાં એને સંપૂર્ણ અવકાશ છે જ. અને એવું કયું ગામ છે કે જ્યાં બાળકો નથી ?

દરેકેદરેક ગામના લોકો આ યોજના ઉપાડી લે. તેઓ ગામ તરફથી નાણાં એકઠાં કરે અને પોતાને ગામે બાલજ્ઞાનની પરબ બાંધે.

દરેકેદરેક શ્રીમંત આ યોજનાને નાણાંથી સબળ કરે અને પોતાના ધનથી દેશના બાળકોની એટલે કે ભાવિ પ્રજાની ઉન્નતિના પ્રયત્નોમાં પોતાનો ફાળો આપે.

દરેકેદરેક રાષ્ટ્રપ્રેમી ગામે ગામે પરબો સ્થપાવવા માટે ગામજનોને સમજાવે, અને નાણાં એકઠાં કરે.

દરેકેદરેક બાલપ્રેમી પોતાનાથી બનતું સબળું કરે. સેંકડો નહિ પણ હજારો બાળજ્ઞાન પરબો કચ્છ કાઠિયાવાડ અને ગુજરાતમાં તુરતમાં જ મંડાય એના ભાઇ પ્રતાપરાયને કોડ છે. ભાઇ પ્રતાપરાયે અમરેલીનાં બાળકોની

જ્ઞાનભૂખ ભાંગી છે ને બાળકોનાં આશીર્વાદ લીધા છે. ગામે ગામે અને હામે હામે અમે પ્રતાપરાયો માગીએ છીએ, અને આશા રાખીએ છીએ કે બાળકો પ્રત્યે અત્યંત મમતા ધરાવતું ગુજરાત આ યોજના ઉપાડી લેશે. ગિ.

: ૨ :

વઢવાણમાં ભરાયેલું બાલસંમેલન એટલે તેના અધ્યાપક ભાઈ ભોગીલાલની સાત વર્ષની તપસ્યાનો ઉત્સવ; અને વઢવાણ રાજ્યમાં બાળકો તરફના પ્રેમનો પહેલો ફાલ. એની પાછળ વઢવાણ રાજ્યની હૂંફ અને ભાઇ ભોગીલાલના મિત્રોની સહાય હતી. સંમેલનની સફળતા માટે એ બન્નેને અભિનંદન ઘટે છે.

વઢવાણ રાજ્યે કાઠિયાવાડમાં રાજ્ય તરફથી બાલમંદિર કાઢવાની પહેલ કરી. બાલસંમેલન કરવામાં પણ તેની જ પહેલ છે. અમે ઇચ્છીએ છીએ કે બીજાં રાજ્યો વઢવાણ રાજ્યનો દાખલો લે, પોતાની ભાવિ પ્રજાને કેળવવાનું શુભ કામ આદરે અને પોતાના ગામે ગામે બાલમંદિરો સ્થાપે અને બાલસંમેલનો ભરે.

બાળકોના આ યુગમાં જે રાજ્ય કે જે પ્રજા બાળકોની ઉન્નતિનાં પગલાં નહિ માંડે તેઓ અમને ભીતિ છે કે પ્રગતિના પ્રવાહમાં પાછળ રહેશે; અને તેમનું સ્થાન નીચું પડશે.

રાજ્યો અને પ્રજા બાળકો માટે કરશે તો તેઓ પોતાનું જ ભલું કરશે, પોતાની ચડતી વધારશે અને તેમને ત્યાં જ સુખ અને સમૃદ્ધિના દિવસો લાવશે. ગિ.

: ૩ :

અઢારમું આંતર રાષ્ટ્રીય મોન્ટીસોરી અધ્યાપનકાર્ય ૧૯૩૩ના જાનેવારીથી જૂન સુધી સ્પેનમાં બાર્સિલોનામાં ચાલશે.

આ અધ્યાપનકાર્ય ડૉ. મોન્ટીસોરી પોતે જાતે જ ચલાવશે. તેઓ દર અઠવાડિયે ત્રણ પાઠો આપશે.

ડૉ. મોન્ટીસોરી સ્પેનિશ ભાષા સારી રીતે જાણે છે છતાં તેઓ પોતાનાં ભાષણો ઇટાલિયન ભાષામાં આપશે. આ ભાષણો ફ્રેન્ચ્ટીશિયન અને કેટેલેન તેમ જ એક બીજી ભાષામાં ઉતારવામાં આવશે, અને ભણવા આવેલાંઓને અનુકૂળ એવી ભાષાઓમાં પણ ભાષણોના તરજુમા થશે. ઉપરાંત ઇટાલિયન ભાષાનું શિક્ષણ પણ આપવામાં આવશે.

ભાષણો ઉપરાંત ઉત્તમ મોન્ટીસોરી શાળામાં પદાર્થ પાઠ આપીને મોન્ટીસોરી પદ્ધતિના સિદ્ધાંતો પ્રત્યક્ષ બતાવવામાં આવશે.

ધાર્મિક શિક્ષણ ઉપર ખાસ ભાષણો આપવામાં આવશે. ઉપરાંત બાળકોના સંરક્ષણ વિષે અને મૂઢ અને અલ્પમતિ બાળકોના શિક્ષણ વિષે પણ કહેવામાં આવશે.

બહારથી આવનારને માટે કેટલોનીઆનું લોકનૃત્ય શીખવવાનો પ્રબંધ કરવામાં આવ્યો છે. આ લોકનૃત્યો ડૉ. મોન્ટીસોરીએ પોતાની શાળામાં દાખલ કરેલાં છે.

આખા અભ્યાસની ફી (બહારથી આવનાર માટે) ૩૬ પાઉન્ડ રહેશે.

જેઓ અભ્યાસ કરવા જવા માગતા હોય તેઓ નીચેને સરનામે પત્રવ્યવહાર કરે:

Ronda Universitat, 7,
Barcelona, Spain.

શિક્ષણપાત્રકાની દુનિયાના જુદા જુદા ભાગો પ્રમાણે ગ્રાહકસંખ્યા

૧૩૯૨ ગુજરાત	૧૬૬ બ્રહ્મદેશ	૨ ફ્રાન્સ
૯૦૮ કાઠિયાવાડ	૧૦૮ આફ્રિકા	૨ માડાગાસ્કર
૬૭૮ ઇતર મુંબઇ ઇલાકો	૮ એડન	૨ બલુચિસ્તાન
૧૯૪ કચ્છ	૫ ઇંગ્લાંડ	
૧૮૭ હિંદ	૪ આબિસિનિયા	૩૬૫૬ કુલ ગ્રાહક સંખ્યા.

મહાભારતનાં પાત્રોની બાર પુસ્તકોની માળા પૂરી થઇ છે. તેનાં પુસ્તકોની છૂટક કિંમત રૂા. ૪-૦-૦ ને બદલે રૂા. ૩-૮-૦ માં આખો સેટ મળશે. બારમા પુસ્તકની પાકી બંધાઇના ૦-૪-૦ વધારે પડશે. પોસ્ટેજ આ ઉપરાંત સમજવું. શ્રી દ.મૂ. પ્રકાશનમંદિર

અંત્યજોને શિક્ષણપત્રિકાની મદદ માટે

૨-૦-૦	મણિલાલ એન. સુરતી	વડોદરા	૧-૦-૦ કેશવલાલ રાયચંદ શેઠ	બીલખા
૧-૦-૦	બદવજીભાઈ વકીલ	ભાવનગર	૧૦-૦-૦ મનુભાઇ પ્રાણલાલ	જોબીનગામ
૧-૦-૦	ગુલાબચંદ ડાહ્યાભાઈ		૨-૦-૦ સોમાભાઈ ભવાનભાઇ	અમદાવાદ
૧-૦-૦	આયમાયબેન નાનાભાઈ		૫-૦-૦ જરબાનુ ભમગરા	
૪-૦-૦	આલા પોચા	પુના	૨-૦-૦ લાભશંકર એ યાજ્ઞિક	રંગુન
૭-૦-૦	વિદ્યુલ્લતા ભાનુસુખરાય મહેતા	વડોદરા	[રૂા. ૩૨) નવા વરસથી તા. ૧૫-૧૧-૩૨ સુધીમાં.]	

અક્ષરજ્ઞાન યોજનાને મદદ

૫-૦-૦	નારણદાસ મથુરાદાસ	બેઝવાડા	૧-૧૨-૦ વાડીલાલ મુળજી	રંગુન
૫-૦-૦	સ્વર્ગસ્થ સૌ. વિમલાબેનના પુણ્યાર્થે		૧૦-૦-૦ મણીલાલ એન. સુરતી	વડોદરા
	હા. નૃસિંહપ્રસાદ વસાવડા	રંગુન	૨-૦-૦ ભીખાભાઈ ગોપાળજી	ભાવનગર
૫૦-૦-૦	તારાબેન માણેકલાલ પ્રેમચંદ	મુંબઇ	૭-૦-૦ કાનજી ગોવિંદજી	કલકત્તા
			[રૂા. ૮૦-૧૨-૦ તા. ૧-૨-૩૨થી ૧૫-૧૧-૩૨ સુધી.]	

ટૂચકો એક બેન કહે કે "છોકરાંને મારવાં જોઇએ. ન મારીએ તો તેઓ ફાટી જાય. ભલે મોન્ટીસોરી અને શિક્ષણ પત્રિકા ના કહે." વા. ઠા.

વાર્ષિક લવાજમ રૂા. એક. લખોઃ તંત્રી, શિક્ષણ પત્રિકા : શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ બાલમંદિર, ભાવનગર.
આ પત્રિકા શ્રીસરસ્વતી છાપખાનું, અજીજ બિલ્ડીંગમાં પારી, ભીખાભાઇ ગોપાળજીએ છાપી.

શિક્ષણ પત્રિકા

(મોન્ટીસોરી સંઘ)

વર્ષ સાતમું
૧૯૮૯

અંક ૧૧ મો
પોષ

: તંત્રીઓ :
ગિજુભાઇ
તારાબેન

ઘણી વાર માણસો પોતાની દુર્બળતા ઢાંકવા માટે જ બળની વાતો કરે છે.
અસંસ્કારી જ સંસ્કારની વાતો કરે છે.
અસંયમી જ સંયમની વાતો બહુ કરે છે.
અને અધર્મી જ ધર્મની વાતો બહુ કરે છે.

આવા માણસોને ઓળખતાં ન આવડે તો આપણે દંભના ભોગ થઈ પડીએ છીએ.

આવા માણસોને ઓળખીને તેમનાથી દૂર રહેવાથી આપણે બચીએ છીએ.

આવા માણસોને ઓળખીને તેમને ઉઘાડા પાડવામાં જગત ઉપર ઉપકાર કરીએ છીએ.

પાઇ પૈસા

હું કોળીવાડમાં બેઠી હતી. એક દસ વર્ષની છોકરી એક પાંચ વર્ષના છોકરાને પકડીને લઇ આવી. છોકરીની બા મારી પાસે ભણતી હતી તેના ખભા ઉપર હાથ મૂકી છોકરી રડવા લાગીઃ "એ બા, એ બા! જો ને, વનકો મારી પાઇ લઇ ગયો."

વનકો કહેઃ "ના; ઈ તો મારી પાઇ છે.'

આ પાંચ વર્ષના વનકાને પાઇ એક કિંમતી વસ્તુ લાગતી જોઇ મને આશ્ચર્ય થયું. પાઇ કાંઈ કાચ જેવી ચળકતી નથી, એને બંગડીના કટકા જેમ લાલ, લીલો, પીળો રંગ નથી; બોર જેમ એ મીઠી લાગતી નથી. છતાં આ પાઇમાં તે આ બાળકને શું આકર્ષણ હશે? મને થયુંઃ "એક નાનકડી વસ્તુ તરીકે તેને ગમી ગઇ હશે." મારે ઘરે મારી દીકરી પણ ઘણી વાર નાનકડા પૈસા તરીકે મારી પાસેથી પાઇ લઇ પોતાની પાસે રાખતી. છતાં નક્કી કરવા મેં તેને પૂછ્યુંઃ "પાઇનું શું કરશો? પાંઈ શું કામ જોઇએ?"

છોકરાનું મોઢું મલકયું. પેલી બાઇએ તરત જવાબ આપ્યોઃ "ઇ રોયો તો એને હમણાં બાઈ જશે."

મને નવાઇ લાગીઃ "પાઇ બાઇ જશે?"

બાઇએ ખુલાસો કર્યોઃ "આ રહી દુકાનો. આ છોકરાંઓ પાઇ પૈસો મળે કે તરત જઇને બાઇ આવે છે."

મેં પૂછ્યુંઃ "પાઇનું શું આવે?"

"પાઇનું તો ઘણુંયે આવે. બોર આવે, દીકડી આવે, બિસ્કુટ આવે, ચીભડાની ચીર આવે, ગમે તે આવે. છોકરાંને શું? બાવાનું કામ છે ને?"

"એમ? આ છોકરી શું કરત પાઇનું?"

"ઇ યે ઇ જ. બાઇ જાય."

"પેલા નાના છોકરાને કોણ લાવી દે?"

"લાવે કોણ? જઇને બાઇ આવે. નાનાં મોટાં બધાં."

મને યાદ આવ્યું કે બાલમંદિરનાં બાળકોની પાસે પણ ઘણી વાર પાઇ પૈસો હોય છે. માબાપો તેમને બાલમંદિરમાં તે આવે એટલા માટે આપે છે. છોકરા છોકરીઓ અંદર અંદર પણ એક બીજાંને ફોસલામણા તરીકે પાઇ પૈસો આપવાનું કહેતાં પણ મેં સાંભળ્યાં છે. એકંદરે બાળકોને પાઇ પૈસો આપીને તે તેમને વાપરવા દેવાની પ્રથા માત્ર કોળીવાડમાં જ નથી પણ ગામમાં સર્વસામાન્ય છે. કોળી, માળી, સોની, દરજી, વાણિયા ને બ્રાહ્મણ બધા પોતાનાં બાળકોને પાઇ પૈસો આપી રાજી કરે છે, પાઇ પૈસો આપી તેમને લાડ લડાવે છે અને પાઇ પૈસો આપી તેમને ફોસલાવે છે. તેમાં રોજના છ આઠ આના કમાતી મજૂરણ પણ આવી જાય, પચાસ સાઠ રૂપિયા કમાતો કારકુન કે માસ્તર પણ આવી જાય, ને દુકાને બેસી વેપાર કરનાર વેપારી પણ આવી જાય. ગામમાં બાળકોને પાઇ પૈસાનું બાવાનું પૂરું પાડવાની દુકાનો, રેંકડીઓ કે ઘૂમતા લઇને ફરનાર ફેરિયાઓ વગેરે અનેક બાળપ્રેમીઓ બાળકોની સગવડ સાચવવા તેમનાં બારણાં આગળ તૈયાર જ હોય છે.

લીલાં, લાલ કે પીળાં સરબત નાખી બરફની સળીઓ બનાવનારા, દાળિયા કે મમરાગોળના લાડવા વેચવાવાળા, શીંગ, રેવડી, ગોળધાણી, દાડમના દાણા, તરબૂચ, કાકડી કે ચીભડાની ચીરો વેચવાવાળાઓ વગેરે બધા, બાલમાનસના ઉંડા અભ્યાસીઓ હોય છે. બાળકને ઝટ શું આકર્ષશે, તેમના મોઢામાં ઝટ પાણી શું લાવશે, કેવા રંગો તેમને લલચાવશે, એટલું જ નહિ પણ સાથે કેવાં જોડકણાં અને કેવા અવાજો કરવાથી તેઓ દોડીને રસ્તા પર આવશે એ બધી બાબતોનો તેમને પૂરેપૂરો અભ્યાસ હોય છે. તેથી તેઓ પોતાના કામમાં ખૂબ સફળતા મેળવે છે. સાંજ પડે આ કાર્યકર્તાઓ ગામ આખાનાં બાળકોને કંઈ ને કંઈ બવરાવી, અનેક જાતના રોગના જંતુઓ તેમના ઘરમાં પેસાડી, તેમની પાસેથી પાઇ પૈસો લઇ આવે છે. આજે માબાપો કરતાં પાઇ પૈસો લઇ બાળકોને નાસ્તો કરાવનાર આ રેંકડીવાળાઓ બાળકોના ખોરાક વિષે વધારે વિચાર કરે છે. ઉનાળો આવે એટલે ઠંડું બાણું પીણું જોઇશે માટે પાંદડા ઉપર પૈસાનો આઇસક્રીમ મળવાની ગોઠવણ કરવાનું તેમને સૂઝે છે ચોમાસામાં કાકડી ને ચીભડાં જોઇશે; શિયાળામાં મમરાગોળનો પાકે જોઇશે; વગેરે બધો વિચાર તેમને જ કરવાનો હોય છે. કારણ માબાપો પાસે તો ઝટ લઇને પાઇ પૈસો ફેંકી આપવા જેટલો વખત માંડ રહ્યો છે.

માબાપો એમ માને છે કે બાળકને કજિયો પતાવવાનો એક માત્ર ને અકસીર ઉપાય પાઇ પૈસો છે. પરંતુ તેઓ જાણતાં નથી કે આ પાઇ પૈસો કજિયો ઉત્પન્ન કરનાર અથવા કજિયો લંબાવનાર પણ થઇ પડે છે. એક વાર પાઇ પૈસો લઇ મોઢું ગળ્યું કરવાનો રસ્તો બાળકને તમે બતાવો કે દરેક વખતે પાઇ પૈસો મળે ત્યાં સુધી હઠ કરવી જોઇએ એ વાત બાળક પોતાની મેળે સમજી જાય છે; અથવા બારણે રેંકડી કે ફેરિયા આવે ત્યારે પાઇ પૈસો હાથમાં આવે ત્યાં સુધી કજિયો કરવાનો રસ્તો પણ બાળકને તરત હાથ આવી જાય છે.

દુર્દૈવની વાત છે—બાળકોના મહાન કમભાગ્યની વાત છે કે માબાપો આટલી સાદી વાત સમજતાં નથી કે બાવાનો સંબંધ ભૂખ સાથે છે, શરીરપોષણ સાથે છે, નહિ કે બાળકોના કજિયા સાથે. બાળકને પડી જવાથી લાગ્યું હોય ને તેથી બાળક રડતું હોય ને મા તેના હાથમાં પેંડો મૂકીને તેને છાનું રાખે એનો અર્થ શો? બાળક ભૂખને કારણે રડતું હોય તો બાવાનું આપવું જોઇએ. લાગવાથી રડતું હોય તો પાટાપિંડી કરવી જોઇએ. બાળકો અંદર અંદર બાઝ્યાં હોય તો તેમનો ટંટો મટાડવો જોઇએ. જે કારણસર કજિયો હોય તે કારણ દૂર કરવાને બદલે માબાપો બધા

પ્રગટ થયું છે
મોન્ટીસોરી પ્રવેશિકા
ભાષાંતર કર્તા: **તારાબેન મોંડક**
મૂળ Dr. Montessori's Own Handbook નામના અંગ્રેજી પુસ્તકનું ભાષાન્તર.
પાકી બંધાઇ કિં. ૦–૧૨–૦
(સચિત્ર) પોસ્ટેજ ૦–૨–૦

રોગો પર એક જ ભસ્મ આપનાર વૈદની જેમ બધા કબજિયા પાઈની પીપરમેંટ કે દાળ-મસાલી કે બરફની સળીથી પતાવે છે. એની પાછળ વિચાર કે તર્કની ખામી દેખાય છે.

આનું મૂળ ઉંડું છે. મૂળે બાળક ધાવણું હોય ત્યારથી જ તેને બધી જાતનાં દર્દો ને દુઃખો કે એચેની ધાવીને મટાડવાં પડે છે. માંતાઓને વિચાર કરવાની શક્તિ નથી, સમજણ નથી ને ફુરસદ નથી કે બાળક શા માટે રડે છે તે તપાસી જોવું. બાળક રડે કે તેને ધવરાવવું. પેટમાં ચૂંક આવવાથી તે રડતું હોય તો પણ તેણે ધાવવું. ઘોડિયામાં પડ્યા પડ્યા કંટાળો આવવાથી રડતું હોય તો પણ તેણે ધાવીને જ કંટાળો દૂર કરવાનો. કાંઇ પણ થતું હોય તો પણ માતાએ તો જોવા તપાસવાની જરૂર જ નથી. એક ઉપાય તેને સૌ શીખવી રાખે છે. આ ઉંમરે બાળક જરાક ડાહ્યું હોય છે એથી તેની જીભ આવી કુટેવોથી બગડી ગએલી હોતી નથી-એટલે ભૂખ ન હોય તો તે કુદરતી બુદ્ધિથી જ સમજે છે ને ધાવતું નથી. પણ આસ્તે આસ્તે ગમે ત્યારે મોઢામાં કાંઇક નાખીને મીઠા સ્વાદમાં બતર દુઃખ ભૂલી જવાની તેને ટેવ પડતી જાય છે; ને જેમ જેમ પેટ બગડતું જાય છે તેમ તેમ વિશેષ ખાવાની ઇચ્છા થતી જાય છે. ને કંજિયો કરીને તે મેળવવાનો રસ્તો તેને હાથ આવી જાય છે. માંબાપો આવી રીતે બાળકોની શરીરપ્રકૃતિને કેટલી હાનિ પહોંચાડે છે તેનો જરા વિચાર કરે તો?

પાઇ પૈસો નૈતિક હાનિ પણ કરે છે. ભૂખને કારણે ને પોષણ અર્થે ખાવું જોઇએ એને બદલે સ્વાદની ખાતર ખાવાની ટેવ મનુષ્યને નૈતિક અધોગતિએ પહોંચાડે છે. માત્ર ખાવા સંબંધે જ કહીએ તો પણ તેથી માણસ મન ઉપર કાબૂ રાખી શકતો નથી ને સ્વાદનો ગુલામ બની જાય છે. તેથી અનેક વાર અપમાન સહન કરવું પડે, ને ગમે તે થાય તો પણ સ્વાદને સંતોષવા ખાતર તે ગમે તેટલો નીચે ઉતરે છે. માંદગીને વખતે કરી પાળી શકતો નથી, કોઈ પણ જાતની ટેક પાળી શકતો નથી કે કોઈ પણ જવાબદારીવાળાં મોટાં કામો કે જેમાં મુસીબતો વેઠવી પડે તેવાં માથે લઇ શકતો નથી. ટૂંકમાં ઇંદ્રિયનો તે એક ગુલામ હોઈ સ્વતંત્ર મનુષ્ય તરીકે જીવનનો સ્વામી રહી શકતો નથી. વળી ઘણી વાર આ ગુલામી એક સ્વાદ પૂરતી જ રહેતી નથી; નાનપણની સ્વાદની ગુલામી જરા મોટી ઉંમરે નાટક સિનેમા પરત્વે દેખાય છે; તો તેથી આગળ જતાં બતર ભોગવિલાસ પરત્વે દેખાય છે. એકંદરે માણસ માણસ તરીકે નાલાયક ને માત્ર પોતાની ઇંદ્રિયોનો ગુલામ બને છે. મનુષ્યનો ચારિત્ર્યનો પાયો તેનાં બાળપણમાં નખાય છે. તે વખતે જ તેનો જીવનનું ધ્યેય નક્કી થાય છે. જીવવા માટે ખાવું પીવું કે ખાવા પીવા માટે જીવવું, વગેરે બધું બીજ રૂપે આ કુમળી વયે વવાય છે-જે ઉગી નીકળેલું આપણે મોટી ઉંમરે જોઇએ છીએ.

પાઇ પૈસો લઇને ખાવાની ટેવ માબાપો પાડે છે. પછી જ્યારે તે બરાબર સંતોષાય નહિ અથવા ભોગવિલાસની રીત પ્રમાણે તે ઇચ્છા વધવા લાગે ને માબાપો તેના પર

અંકુશ મૂકવાનો પ્રયત્ન કરે ત્યારે બાળકને આડો માર્ગ લેવાનું કારણ મળે છે. ઘરમાં ક્યાંક પાઇ પૈસો જડે તો ઉપાડી લેવો, અથવા પાડોશમાં કે શાળામાં કોઇ છોકરાનો પાઇ પૈસો જડી આવે તો લઈ લેવો, વગેરે ટેવો બાળકને પડે છે તેનું મૂળ આ પાઇ પૈસાની બાવાની ચટક માબાપો બાળકોને લગાડે છે તેમાં છે. એટલે એક બાવાની કુટેવમાંથી બીજી પણ અનેક હલકી ટેવો જન્મે છે. ચોરી કરવી, બોટું બોલવું, ગમે તેવાં ગપ્પાં લગાવી દેવાં વગેરે એક બાવા બાતર બાળકને કરવું પડે છે.

પાઇ પૈસાથી ગંદું બાવાનું મળે; ઝાડા, મરડો, ટાઇફૉઇડ વગેરે જેવા રોગો તેનાથી ફેલાય છે એ તો છે જ. આ રીતે જરા વિચાર કરી જોશું તો પાઇ પૈસો આપી બાળકને રાજી કરવાની કે તેનો કબજો પતાવવાની સાધારણ નિર્દોષ દેખાતી વાતમાંથી શારીરિક ને નૈતિક નુકસાન કેટલું ગંભીર સ્વરૂપનું થાય છે તે સહેજ ધ્યાનમાં આવે તેમ છે. માબાપો બા વાત તરફ બરાબર લક્ષ પહોંચાડે તે જરૂરનું છે. તા.

"તમે"

સામાન્ય પ્રથા છેઃ "એ છોડી! ક્યાં ચાલી?" "એ કનુડા! અહીં આવ જોઇએ." સામાન્ય જનતા, આડોશીપાડોશી કે તદ્દન અજાણ્યા માણસો બાળકો સાથે આમ જ બોલે છે. માબાપોને તો વિશેષ હક્કો હોવા જ જોઇએ, એટલે તેઓ સરકાર જેમ પોતાના માણસોને સર વગેરે બિતાબો દઇને આગળ એક શબ્દ ઉમેરીને બોલાવે છે તેમ માબાપો પણ કરે છે. "એ રાંડ કમુડી! ક્યાં મરી હતી?" "રોયો જસુડા!" વગેરે વગેરે.

શ્રીમંત કે રાજકુટુંબમાં બધા સાહેબો હોય છે. છોટા સાહેબ, નાના સાહેબ, બાળા સાહેબ, ભય્યા સાહેબ વગેરે. ત્યાં તો બધાંને આપ કહીને બોલાવવાનું અને પ્રત્યક્ષ મા કે બાપ પણ પોતાનાં બાળકોને તું કહીને બોલાવી ન શકે કે બાળક પોતાની બાને "એ બાડી" કહી ન શકે એવું હોય છે.

અમારી દૃષ્ટિએ આ બે છેડાની બન્ને પ્રથા જુલમી છે. પહેલી પ્રથા બાળકનું અપમાન કરનારી છે જ્યારે બીજી બાળકને બંધનયુક્ત રાખનારી અને કૃત્રિમ છે.

બાલમંદિરમાં એક ત્રીજી પદ્ધતિ કાઢવામાં આવી છે. "કલાણાભાઇ, કલ્લાણાબેન, કેમ છો? અહીં બેસજો." વગેરે. આમ બોલાય છે એ પણ એક રીતે કૃત્રિમ લાગે છે, કારણ તે પ્રથા નવી છે. નાના અઢી ત્રણ વર્ષના બાળકને કદી કોઇએ 'તમે' કહીને બોલાવ્યાં જ ન હોય, એટલે બાળક પણ પહેલાં તો નવાઇ જ પામે છે. તેમ જ અંદર અંદર એકબીજાંને પણ એટલા માનપૂર્વક સંબોધવાનું તેમને પહેલાં પહેલાં વિચિત્ર લાગે છે. પણ હમેશના રિવાજથી આગળ જતા તે સ્વાભાવિક બને છે, અને કોઇ કોઇને તુંકારો કરે તો સૌનું એકદમ ધ્યાન ખેંચાય છે, અને સૌને આઘાત લાગે છે.

ત્યારે બાળકોને બોલાવવાની સારી રીત

કઇ ? તેમને તું કહેવાં કે તમે કહેવાં કે આપ કહેવાં ? વનકેા ને લાભુડી ને સુભલી જેવા પ્રયેાગેા કરવા કે રે શશિવદન ! હે હેમલતે ! હે કમલનયને ! જેવા લાંબા ને શિષ્ટ પ્રયેાગેા કરવા ?

વાત નાની છે છતાં તેની પાછળ મહત્ત્વનાં તત્ત્વેા રહ્યાં છે. તેની થેાડી ચર્ચા કરી લઇએ.

બાળકને તેનું નામ ગમે તેમ બગાડીને બેાલાવવામાં મૂળ વાત એ રહેલી છે કે આ આટલું કે પ્રાણી જેને હજી પૂરતું બેાલતાં ચાલતાંયે આવડતું નથી, જે શેરીમાં તેા નાગું રખડે છે, તેને પ્રતાપરાય, લાભશંકર, હીરાચંદ શું કહેવું'તુ ? એ તેા હજી પતુડેા, લાભુડેા, હીરકેા છે. શેરીમાં વસતાં ભાઇબેનેાને મન આ બધાં હિસાબમાં લેવા જેવાં પ્રાણીઓ નથી. તે જ જરા મેાટાં થવા લાગે એટલે તેમના જેવડા ને તેમનાથી નાના લેાકેા પતુભાઇ, લાભભાઈ કહીને બેાલાવે છે, છતાં હજી તેમનાથી મેાટાંઓને તેઓ પતુડેા કે લાભુડેા જ હેાય છે. પછી જ્યારે મૂછેા આવે, ભાઇ પાઘડી પહેરી દુકાનમાં બેસવા લાગે, ત્યારે તે જરા માણસમાં આવ્યા હેાય એવું ભાન થાય છે; ત્યારે તેઓ પ્રતાપરાય કે લાભશંકર કરીને બેાલાવવા યેાગ્ય બને છે.

આજ સ્થિતિ છેાકરીઓની હેાય છે. પહેલાં તેા તે એક 'છેાડી' હેાય છે. 'એ છેાડી !' કહીને જ બેાલાવવા યેાગ્ય ગણાય. પછી જરા પાણી ભરતી થાય ત્યારે તે નભુડી કે સવલી થાય છે, ને પરણીને સાસરે જતી આવતી થાય ત્યારે નરબદા કે સવિતા થાય, ને તેનાથી નાની પ્રજા માટે તે નભુબેન કે સવિતાબેન થઇ શકે. છેાકરીને ઉત્તમ રીતે બેાલાવવા જેવી તેા માત્ર તેના લગ્નનેા વિચાર થાય છે ત્યારે કે તેને પરણાવતી વખતે જ હેાય. તે વખતે તેને 'કન્યા' કહીને સંબેાધાય છે. વરને માટે કેાઇ 'છેાડી' શેાધવા નીકળતા નથી પણ 'કન્યા' શેાધે છે. ચેારીમાં પણ 'કન્યા' પધરાવવામાં આવે છે. બાળકેાનાં નામ મરડી કચડીને બેાલવાની પાછળ રહેલું માનસ આ છે કે 'જે હજી માણસમાં આવ્યું નથી, જેને હજી કેાઇ જાતનું વ્યક્તિત્વ પ્રાપ્ત થયું નથી, જે હજી હિસાબમાં લેવા યેાગ્ય ગણાય જ નહિ, તેને વળી આખું નામ શાનું હેાય ? તેને માનપૂર્વક સંબેાધવાની શી જરૂર ? મૂળે તેને માન શું ને અપમાન શું ?'

મૂળ પ્રથા પડવા પાછળનેા આ એક વિચાર. બીજું માબાપેા વળી વિશેષ વ્હાલને કારણે પેાતાનાં બાળકેાનાં નામને વાંકાં ચૂંકાં વાળતાં હશે. પછી તે સાંભળી આજુબાજુનાં પણ તેમ જ બેાલાવવા લાગે ને એ રીતે પણ બાળકનાં નામેા કચડાઈ મચડાઇ જતાં હશે. ઘણાંઓને પ્રેમથી જાતજાતનાં નામેા પાડવાની ટેવ હેાય છે. કચરેા, પુંજો કહીને મૂળ જે માતાએ વ્હાલથી પેાતાના લાડકા દીકરાને સંબેાધ્યું હશે, તે હવે પ્રચલિત નામેા થઇ પડ્યાં હશે. અત્યંત વ્હાલને કારણે જ બેાટના દીકરાને આવા વિશેષ સુંદર નામથી બેાલાવવાની પ્રથા પડી છે.

બાળકેા સંબંધે હવે જ્યારે આપણે વિશેષ વિચાર કરતાં થયાં છીએ ત્યારે તેમને બેાલાવવાની બાબતમાં પણ આપણે જરા વિચાર કરી લેવાની જરૂર છે.

માબાપો કે નજીકનાં સગાંસંબંધીઓ પ્રેમને કારણે બાળકને જુદી જુદી રીતે બોલાવે તેની સામે આપણે વાંધો લઇએ નહિ. માણસે શિષ્ટાચારને કારણે કૃત્રિમ અને અકુદરતી થવાની જરૂર ન જ હોય. પ્રેમથી મા બાળકને પોતાનું બોલકું પણ કહે ને બચોળિયું પણ કહે; પ્રેમથી જરા ગાળ પણ દે, મૂરખ કહે કે ડાહ્યલો કહે. તેને તેમ કહેવાનો હક્ક છે, કારણ તે તેની માતા છે ને તેનું માતૃહૃદય તે ભલે ફાવે તે રીતે તેના પર ઠલવે. તેમાં એક જ વાત જોવાની કે પ્રેમ કે ભાવના વ્યક્ત કરવાની સંસ્કારી રીત પણ હોય ને અસંસ્કારી પણ હોય. શિષ્ટતા અશિષ્ટતાને આપણે કોરે મૂકીએ. માતા ને બાળક વચ્ચે શિષ્ટતા જાળવવાની જરૂર નથી. છતાં પોતાના બાળકના દેખતાં કે બાળક પરત્વે માતાએ કે કોઇ પણ વ્યક્તિએ અસુંદર, અસંસ્કારી કે ગ્રામ્ય થવામાં જ પ્રેમ છે એવું પણ નથી જ. બહુ બહુ તો તે ક્ષમ્ય ગણાય પણ અનુકરણીય કે પ્રશંસનીય તો ન જ ગણાય. માતૃપ્રેમ પણ કાવ્યમય, કલામય, કોમલ ને મધુર રીતે વ્યક્ત થઇ શકે છે. લાડકાં નામ તરીકે 'રાંડ' કે 'રોયો' કહેવાને બદલે 'મારૂં નીલમ' કે 'મારા રાજા' કહે તો પણ વાત્સલ્યનો ઉભરો કાઢી શકાય છે. માતાઓ ને પિતાઓ એ રસ્તે ચડે તો તો જાતજાતનાં સુંદર હુલામણાં તેમનાં હૃદયપ્રવાહમાંથી સહેજે સરી પડશે:

બીજું મોટાં નામોનાં ટૂંકાં નામ કરવા બાબત પણ એમ જ કહી શકાય. 'વનમાલા' નામ હોય તો તેને 'વનુડી' પણ કહી શકાય, ને 'માલા' પણ કહી શકાય. 'હેમલતા' નામ હોય તો 'હેમકી' પણ થાય, 'હેમુ' થાય, 'હેમ' થાય ને 'લતા' પણ થાય. બોલાવનારની જેવી રસવૃત્તિ–જેવી ભાષાની મધુરતા સેવવાની શક્તિ. બીજી બાજુએ ઢળી પડી કોઇ જીવનને નાટકી કે નવલકથા જેવું પણ બનાવી ન દે. નાટકના તખતા ઉપર કે નવલિકાના નાયકના મોઢામાં શોભે એવા પ્રયોગો દાખલ કરીને પણ બાળક પરત્વેની સ્વાભાવિકતાની સુંદરતા જળવાતી નથી.

બાળકને તુંકારે બોલાવવાની બાબતમાં પણ એમ જ છે. પોતાના બાળકને મા તુંકારે બોલાવે કે માને બાળક તુંકારે બોલાવે તે પરસ્પરના પ્રેમસંબંધને લઇને યોગ્ય છે અને મીઠું છે. રાજારાણીઓ કે એવા મોટા લોકો જ્યારે પોતાના બાળકને પણ તુંકારે બોલાવી ન શકે ત્યારે તેમની ઉઠટી દયા આવી પડે, કે તેમને સ્વાભાવિક કુટુંબના પ્રેમના હક્કો પણ ન હોય! સહેજે નવાઇ લાગે છે કે ખોટી મોટાઇ કે શિષ્ટતાના ખોટા ખ્યાલથી તેઓ પ્રેમ વ્યક્ત કરવાના મનુષ્યના સ્વાભાવિક હક્કો શા માટે ગુમાવે છે? અને આશ્ચર્ય થાય કે આવી શિષ્ટતા સામે તેમનાં હૃદયો બંડ કેમ કરતાં નથી?

માતાપિતા કે નજીકનાં સગાંસંબંધીઓ અમુક નામે બોલાવે છે કે તુંકારે બોલાવે છે માટે ગમે તેણે–તદ્દન અજાણ્યાએ પણ બાળકને તુંકારે શા માટે બોલાવવું? તેના હુલામણાના કે ટૂંકા નામે શા માટે બોલાવવું? જેમ મોટી ઉંમરના માણસને ઘરે તેનો બાપ કે મા બચુ કે ગજુ કહેતાં હોય તો પણ બીજાં તો તેને તરત બચુભાઇ કે ગજુભાઇ

કે ગજાનનભાઈ કહીને જ બોલાવે છે–એટલે એટલા પૂરતું તેનું વ્યક્તિત્વ કબૂલે છે ને સન્માને છે, તેમ જ બાળકનું પણ વ્યક્તિત્વ આપણે કબૂલવું જોઇએ અને સન્માનવું જોઇએ. જેમ કૉલેજમાં તે જતુભાઈ ને કમુબેન હોય છે તેમ જ તેની બાળશાળામાં–તેના બાલસમાજમાં પણ તે જતુભાઇ અને કમુબેન જ હોવાં જોઇએ. તે વખતે તે તેની બાનાં ભલે જતુ કે કમુ હોય, તો પણ તેના સાથીઓ કે બીજાં મોટાંઓએ તેને જતુ કે કમુ કહેવાનું શું કારણ? કારણ એ જ કે તે ઉંમરના બાળકને આપણે માણસમાં ગણતા જ નથી. તેનું વ્યક્તિત્વ સ્વીકારતાં નથી. પણ તે બરાબર નથી. બાળકોને પણ મોટાંઓ જેટલું જ સ્વમાન હોય છે, અને માનઅપમાન પણ હોય છે. અને જેમ જેમ તેમનું વ્યક્તિત્વ સ્વીકારીએ છીએ તેમ તેમ તે એક જવાબદાર વ્યક્તિ તરીકે વર્તન પણ રાખે છે. વ્યક્તિત્વ અને સ્વમાન ખીલવવાનો અવકાશ આપીએ તો બાળકોનો સમાજ પણ મોટાંઓના સમાજ જેટલો જ શિષ્ટ, સ્વમાનવાળો અને એકબીજાનું માન સાચવવાવાળો બને છે. ઘરે શું અને સમાજમાં શું, આપણે બાળકને તુંકારે બોલાવીએ છીએ, ગમે તેમ તોછડાઇથી તેની સાથે બોલીએ છીએ, તેને ગમે તેમ મારીએ છીએ, ધસડીએ છીએ; તેને હલકાં વચન કહીએ છીએ, તેમાં આપણે બાળકનું અતિશય અપમાન કરીએ છીએ; અને ખરી રીતે આપણી જાતનું અપમાન કરીએ છીએ. બાલજીવનની આ એક અત્યંત કરુણ અને શરમ ઉપજાવે તેવી બાજુ છે. બાના બગીચાઓમાં મજુરોને માર પડે છે કે અપમાનાસ્પદ ભાષા સાંભળવી પડે છે માટે આપણે દુઃખી થઇએ છીએ, અને આપણો પુણ્યપ્રકોપ જાગે છે; પરંતુ આપણા પોતાના જ ઘરમાં, આપણા જ શિષ્ટ સમાજમાં આપણાં બાળકો પરત્વેના વર્તનમાં આપણે બાના બગીચાઓના અધિકારીઓ કરતાં જરાયે ઉતરતા નથી એનો કોઇને કદી વિચાર થયો છે?

ખરેખર આપણે બાળકોના વ્યક્તિત્વ સંબંધે વધારે વિચાર કરવો જોઇએ અને તેને સન્માન આપવું જોઇએ. બાળક કાંઇ પણ બોલે કે મત દર્શાવે તો તોછડાઇથી આપણે તેને "જા જા, હવે તું એમાં શું સમજ?" કે "મૂરખ છો, સાવ!" કહીને આપણે બાળકનું કહેવું કાઢી નાખતા પહેલાં જરા વિચાર કરવો ઘટે. આવી એક જ નહિ પણ અનેક નાની મોટી બાબતોમાં વિચાર કરીને વર્તવું કે બોલવું જોઇએ. બાલવિકાસમાં આ એક મોટી અંતરાય રૂપ બાબત છે કે આપણે બાળકનું અસ્તિત્વ કે વ્યક્તિત્વ સ્વીકારતાં નથી.

બાલમંદિરમાં બધાં બાળકો એક બીજાંને તેમ શિક્ષકો બાળકોને 'તમે' કહીને બોલાવે છે, અને નિમુડી ત્યાં નિમુબેન થઇ જાય છે તેની પાછળ આ રહસ્ય છે તા.

પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે રેપર ઉપરનો તમારો ગ્રાહક નંબર લખશો.

ઈન્દુબેન ન કહેાનાં ?

ભગવાન બુદ્ધની બાલપણની એક વાત પ્રસિદ્ધ છે. તેના ભાઇએ બાણ મારી હંસનેા શિકાર કર્યો. હંસ પડ્યો. બુધ્ધે તેને ઉપાડી લઇ તેની સારવાર કરી. તેનેા ભાઇ કહેઃ "મારેા હંસ આપ. હંસ મારેા છે; મેં તેને માર્યો છે." બુદ્ધ કહેઃ "નહિ આપું. હંસ મારેા છે. મે તેને જીવાડ્યો છે." વાત આગળ વધી ને ન્યાય માટે દરબારમાં રાજા પાસે ગઈ. મહાન્ વિદ્વાનેાને પણ સવાલ થઇ પડ્યો કે હંસ કેાનેા. શિકાર તેા શિકારીનેા જ હેાય. પક્ષી મારવાની એક જ પ્રથા હતી ત્યાં સુધી ન્યાય ચેાખ્ખેા હતેા. જે મારે તેને તે મળે. પણ હણાએલાને જીવાડવાની નવી જ વાત ભગવાન બુદ્ધ લાવ્યા. અર્થાત્ જૂને ચીલે વિચાર કરનારા મૂંઝવણમાં પડ્યા. પક્ષી મારનારનું કે જીવાડનારનું !

ઈન્દુબેનના કિસ્સા જેવા કિસ્સાઓ બાલ-મંદિરેામાં ઘણી વાર બને છે. બાળક ઉપર હક્ક કેાનેા ? તેને માનસિક પેાષણ આપી તેને જીવન આપનાર બાલમંદિરના અધ્યાપક તરફ બાળક સહેજે ખેંચાય છે. તેના વિકાસની આડે આવનાર, ઘડીએ ને પળે તેની ઉગતી શક્તિઓને કચરી નાખનાર વ્યક્તિ પેાતાનાં માબાપેા હેાવા છતાં તેમના તરફ બાળકને સ્વાભાવિકપણે ત્રાસ છૂટે છે. ત્યારે પ્રશ્ન થાય છે કે બાળકેા ઉપર હક્ક કેાનેા ? તેમને વિકાસ-પેાષક વાતાવરણ આપનાર, તેમનું મન ફૂલ જેમ્બીલે પ્રસન્ન રહે, પ્રફુલ્લ રહે, ઉલ્લસિત રહે તે માટે રાતદિવસ ચિંતા ને સંભાળ રાખના-રેા કે તેમના પર જુલમ ગુજરનાર, તેનું જીવન અટકાવી દેનારનેા ? દાળ રેાટલી ખવ-રાવી શારીરિક પેાષણ આપનારેા હક્ક વધારે કે પેાષક વાતાવરણ રચી બાળકને માનસિક ખેારાક આપનારેા હક્ક વધારે ?

ઇન્દુબેન જેવી એક બાલિકાનેા કિસ્સેા અમને આજે યાદ આવી આંખ ભીંજાય છે. ઉંડા પાણીની તળાવડી જેવી કાળી કામળ આંખેાવાળી આ બાલિકામાં ઉચ્ચ કલાકારનેા આત્મા વાસ કરતેા હતેા. તેનું મધુર હાસ્ય તેના મીઠા સ્વભાવની સાક્ષી પૂરતું; વારંવાર તેની આસપાસ પ્રસન્નતા ફેલાવતું; તેના શિક્ષકેાના હૃદયને સ્પર્શતું. બાલમંદિર તેને અને તે બાલમંદિરને એવાં ગેાઠી ગયાં હતાં કે જાણે તે બાલમંદિરમાં જ જન્મી ને બાલમંદિરમાં જ જીવન કાઢવાની. પણ તેનાં માબાપેાને બાલિકાનેા આવેા સુંદર વિકાસ ગમ્યેા નહિ. બાળા પહેલીમાં કે બીજીમાં કયાં પડી છે ? તેને ઈનામેા કયાં મળે છે ? તેની પરીક્ષાઓ કયાં થાય છે ? એવેા વિચાર કરી માબાપેાએ તેને ઉઠાડી લીધી ને અધ્યાપકેાના હૃદયને આઘાત પહેાંચાડ્યો. કલિકા જેમ ખીલતી બાળા કરમાઇ ગઇ. તેની કલાવૃત્તિ અંદર ને અંદર મૂંઝાઇ રહી. તેનેા વિનેાદ, તેનેા સાહિત્યપ્રેમ, તેનામાં રહેલી દરેક સુંદર શક્તિ અણવિકસી અંદર અંદર સૂકાઇ જવા લાગી. માબાપેાને તેા દુનિયા કરે તેમ કરવાનું. છેાકરીની બાર વર્ષની ઉંમરે તેને પરણાવી માબાપેા કૃતકૃત્ય થયાં. સેાળમે વર્ષે બાળા

સુવાવડમાં મરી પણ ગઇ. તેનાં માબાપો તો રડીને શાંત થઈ ગયાં. પણ તેના બહુમોલ આત્માનાં જેમણે દર્શન કર્યાં હતાં, તેનામાં રહેલી અનેક શક્તિઓનું જેમને ભાન થયું હતું, તેની ઉચ્ચ કલાવૃત્તિએ જેમને મુગ્ધ કર્યાં હતાં, તેમના હૃદયનો ઘા કેમ રૂઝાય? તેમનાં માબાપોને તો તે માત્ર બે પગ, બે હાથ ને બે આંખવાળી છોડી જેવી છોડી હતી–જેને માટે સૌ કહે તેમ કપડાં કરવાં જોઇતાં હતાં, સૌ ભણાવે કરે તેમ ભણાવીને 'ચોથી ભણી' એમ કહેવરાવવું જોઇતું હતું, સૌ પરણાવે તેમ પરણાવવી જોઇતી હતી, સૌ કરે તેમ તેની અધરણી કરવી જોઇતી હતી, ને આખરે સૌ લે તેમ તેને માટે છાજિયાં લેવાં જોઇતાં હતાં! માબાપોએ 'સૌ ચાલે તે રસ્તે' ચાલી પોતાની દીકરી પ્રત્યે યોગ્ય કર્યાનો સંતોષ મેળવ્યો. પણ જેમને વધારે આંખો હતી, જેઓએ તે હાડચામની આંખોમાં ઉંડી શક્તિ ભાળી હતી, તે હાડ-માંસના પાતળા હાથનાં આંગળાંમાં અજબ કારીગરી નીહાળી હતી, તે લોહીમાંસના હૃદયના સાચા ધબકારા સાંભળ્યા હતા, તેમનાથી આ બાળાનો આ કરુણ અંત કેમ ભૂલાય? તેમના હૃદયમાં બંડખોર વિચાર ઉપજે તો શી નવાઇ? બાલિકા કોની? બાળકો કોનાં? તેમને સૂકવી નાખનાર, દબાવી દેનાર, કચડી નાખનારનાં? કે તેને ફૂલ જેમ સાચવનાર તેમના માળીનાં? તેમને ખાતર પાણી પૂરું પાડી તેમને વધવા દેનાર, અને તેમના વિકા-સના અહોરાત્રના દૃષ્ટા, તેમના હાસ્યે હસનાર, તેમના દુઃખે દુઃખી થનાર, તેમના મિત્ર બની તેમના હૃદયના સ્વામી બનનારનાં?

માત્ર જન્મ દેવાનો દાવો હક્ક સાબીત કરે ખરો? જન્મ આપ્યા પછી જીવાડવાં જોઇએ –પોષવાં જોઇએ. માબાપો, ચેતો. તમારાં બાળકોને શરીર છે, મન છે, આત્મા છે. તેની અંદર અનંત શક્તિઓ ગુપ્તપણે વાસ કરે છે. તેઓ ખીલવા માગે છે. તે બધું ઓળખતાં શીખો, નહિ તો બાળક ઉપરથી હાથ ઉઠાવી લ્યો. જોરજુલમનું રાજ કયાં સુધી ટકે? તે હવે સહન કરી શકશે નહિ. માનવજાત હવે આ રીતે નહિ કચડી શકાય.

માબાપો ચેતો! તમારાં બાળકોનું સાચું હિત વિચારો અને સાચાં માતપિતા થાવ. તા.

— ગ્રાહકોને —

આ અગિયારમો અંક છે.

ગ્રાહકોને વિનતિ કરવાની કે હજી સુધી જેમનું લવાજમ બાકી હોય તેઓએ મહેરબાની કરી પોતાનું આ વર્ષનું અને આવતા વર્ષનું લવાજમ રૂપિયા બે મોકલી આપવા. આ બાબતમાં વિશેષ લખવાનું શું હોય?

જે ગ્રાહકોનું નવા વર્ષનું લવા-જમ મહા વદી ૦)) સુધીમાં નહિ આવ્યું હોય તેમને નવા વરસનો પહેલો અંક વી.પી.થી મોકલવામાં આવશે.

વી.પી.નું નાહકનું ખર્ચ બચાવજો.

માતાનું શિક્ષણ

ઇંદુમતી આજે ખૂબ ચિંતાતુર દેખાતી હતી. જો કે તે હમેશ જ દુઃખી અને ચિંતામગ્ન જ દેખાય છે. કેમ ન દેખાય ? માથે તો દુઃખના ડુંગરા પડ્યા. એ તો એ સારી હિંમતવાળી એટલે ટકી. બીજી જેવી તેવી હોત તો કયારનીયે રામશરણ થઇ ગઇ હોત.

પણ આજે તેનો ચિંતાતુર ચેહેરો વિશેષ ચિંતામગ્ન અને વિચારમગ્ન હતો. તેની આંખ અસહાયતાની બીકથી નિસ્તેજ થઇ ગઇ હતી. તે ભારે પગલે મારી પાસે આવી. ધીમે અવાજે જરા ક્ષોચવાતી બોલીઃ " મારે જરા વાત કરવી છે. થોડો વખત આપશો ?"

મેં તેને મારી પાસે બેસાડી ને હિંમત આપીને કહ્યુંઃ " લે, બોલ ને ? તારે માટે તો મને સદાયે ફુરસદ જ છે. આમ ' વખત આપશો ? ' ને એવું એવું બોલતાં કયારે શીખી ? હું કાંઇ હમણાં પી. એન્ડ ઓ. માંથી ઉતરી નથી તે આવી વિલાયતી સભ્યતાથી વાત કરવા લાગી છે ?

ઇન્દુ હસીને છૂટથી વાત કરવા તૈયાર થઈ ગઇ. " મારે એમ પૂછવું હતું કે તમે કોઇ સારી બોર્ડિંગવાળી શાળા જાણો છો કે જ્યાં મારા છોકરાઓનું શિક્ષણ સારી રીતે થાય ? આ પેલી ક છે પણ ત્યાં પૈસા બહુ બેસે છે. મહિનાના ત્રીશ ત્રીશ રૂપિયા એક એક છોકરા દીઠ કયાંથી ખરચી શકું ? બીજી ખ છે એ તો જાણે શેઠીઆ ને સરદારોના જ છોકરા માટે છે એટલે આપણે એનો વિચાર જ ન કરાય, પેલી ગ છે તે કેવીક છે ? તેને વિષે સંભળાય છે તો બહુ જ. કહે છે કે ત્યાંના વ્યવસ્થાપકો મોટા વિદ્વાન છે, અને અદ્યતન પદ્ધતિએ બધું કામ ચાલે છે; ને વળી ફી પણ મારા જેવાને પોસાય તેવી છે. એટલે આ બાબતમાં તમારી સલાહ લેવા આવી છું કે ગ માં મારા બે છોકરાને મૂકું કે કેમ ?"

" તારે તારા છોકરાને બોર્ડિંગમાં શા માટે મૂકવા છે તે પહેલાં કહે પછી મારો મત આપું."

" જુઓ ને તમે મારી સ્થિતિ જાણો જ છો. હું રહી બાઇ માણસ. આ ચાર ચાર છોકરાઓ શે સચવાય ? વળી મારે નોકરી કરવી, ઘરનું કામકાજ જાતે જ કરવું ને આ છોકરી તરફ ધ્યાન રાખવું એ મારાથી બનતું નથી. આ મોટો તો દિવસે દિવસે એવો તોફાની થતો જાય છે કે બસ ! અને નાનાઓ એનું જોઇને તે જ શીખે છે. મારે કરવું શું ? હવે ચૌદ વરસનો છોકરો થયો એને મારાથી મરાય પણ કેવી રીતે ? એને કોઇ પુરુષની દેખરેખ નીચે રાખવો જોઇએ. આ ચાર છોકરાને બદલે છોડીઓ હોત તો સુખેથી સંભાળત, ને ભણાવત. મારી સાથે સાથે કામ પણ કરવા લાગત. મારી આવી તબિયતે હવે મારાથી નથી પહોંચાતું, ને છોકરાઓનાં તોફાન તો મારી દે છે ! એટલે વિચાર કર્યો છે કે કયાંક સારી બોર્ડિંગમાં મૂકું એટલે સીધે માર્ગે તો રહે ! આ તો એનો રોજ ઉઠીને સિનેમા જોવાનો કજિયો. મારે પૈસાયે કયાંથી કાઢવા ? ને આ લત કાંઇ સારી કહેવાય ? માટે બોર્ડિંગમાં મૂકવાનો વિચાર કર્યો છે. પણ સારી બોર્ડિંગ

જોઇએ, અને મને પોસાય એવી જોઇએ."

વાત ધ્યાનમાં આવી એટલે મેં તેને પાસે બેસાડી. મારે તેની સાથે સંભાળથી વાત કરવી હતી, કારણ દુઃખી કષ્ટી એવી તે એક માતા હતી. તેનાં બાળકોના હિતનો પ્રશ્ન તેને માટે ચર્ચાવિલાસનો ન હતો પણ જીવન જેટલો મહત્ત્વનો અને તેના પૂરતો તો ખૂબ આળો હતો. હું ગમે તેમ કાંઈ કહી જાઉં તો તેના હૃદયને સખત આઘાત પહોંચશે એનો મને ખ્યાલ હતો, એટલે મેં સંભાળથી વાત ઉપાડી.

"જુઓ ઈંદુબેન! મારો મત પૂછતાં હો તો તમે તમારા છોકરાઓને કોઇ બોર્ડિંગમાં મૂકવાની ઉતાવળ કરશો જ નહિ. મારા ધારવા પ્રમાણે તો તમે પોતે જ તેમને કેળવવા માટે સારાં લાયક છો. પોતાના ઘરમાં માની છાયા નીચે ઉછરવા કરતાં બીજું વધારે સારું સ્થળ બાળકોને ક્યાં મળે તેમ છે?"

"ના, પણ બેન! મારા કહ્યામાં તેઓ રહેતા નથી."

"જુઓ. તમારે તેમને કહ્યામાં રાખવા જ જોઇએ એમ તમે નક્કી કરો તો તેઓ રહેશે. તમારા મનમાં જ્યાં સુધી અશ્રદ્ધા છે, બીક છે, ત્યાં સુધી જ તેઓ તમારી અવજ્ઞા કરવાના. તમારા મનથી તમારામાં મક્કમતા આવી જશે એટલે બાળકો પણ તમારા તાબામાં જ રહેવાના; તમારું કહ્યું માનવાના જ. અને પ્રેમથી માનવાના. માત્ર તમને લાગવું જોઇએ કે મારા છોકરાને મારે જ ઉછેરવા જોઇએ. મારે જ તેમને શિસ્ત ને નિયમન આપવું જોઇએ. મારું માનો તો પહેલાં છાત્રાલયમાં મૂકવાનો વિચાર કાઢી નાખો."

"પણ છાત્રાલય સારું હોય, ત્યાંના ચાલકો છોકરાઓને પોતાના દીકરા જેમ રાખતા હોય અને દરેક તરફ ખૂબ ધ્યાન આપતા હોય, ત્યાં રાખવામાં શો વાંધો?"

"વાંધો તો ઘણો જ. તમારે ચાર છોકરા છે, ને તમે ચારે તરફ પૂરતું ધ્યાન આપી શકતાં નથી. તો ગૃહપતિ સો દોઢસોમાં દરેક તરફ કેટલું ધ્યાન આપશે, કહો જોઇએ? એ પણ મનુષ્ય જ છે કે દેવ છે? તમારા જ છોકરાનું લ્યો. તેને સિનેમા જોવાની લત છે. ઘરે તે તમારા શાસન નીચે છે; તમે ને તે સાથે રહો છો. સહેજે બાંયુ કયાં છે, ક્યાં ગયો, ક્યારે આવ્યો, કોની સાથે હતો, વગેરે વાતો તમારા ધ્યાન બહાર ન જ હોય. છાત્રાલયમાં દરેક છોકરા દીઠ આવું ધ્યાન કેમ રહે? તેને ત્યાં તેના જેવા બીજા બે ચાર મળી જ રહેવાના. ગૃહપતિ રાત્રે હાજરી લેશે. ત્યાર પછી ભાગી કેમ જવું, સિનેમા માટે પૈસા કયાંથી કાઢવા વગેરે તરકીબો કરવામાં તેના મિત્રો તેને મદદ કરવાના. ને જે દૂષણોથી આજે તમે તેને દૂર રાખવા માગો છો તે પૂરેપૂરાં લઇને તે પાછો આવવાનો. તમે તેની બા છો; તમારું મન દુખાય તો તેનું યે દુખાય. ગૃહપતિ રોફ છાંટે કે ઠપકો આપે તો એ તેની સામે થવાનો; તેને છેતરવાના રસ્તા શોધવાનો. ગૃહપતિ નવા જૂના સર્વ રસ્તા અજમાવી છેવટે તેને છાત્રાલયમાંથી રજા આપશે. પણ તમારે કાંઈ રજા આપ્યે પોસાય છે? આખર તમારે જ તમારા દીકરાને રાખવો પડશે."

"તમે તો છાત્રાલયનું બહુ ભયંકર ચિત્ર ચીતર્યું. મેં તો છાત્રાલયને અમારા જેવાને માટે એક ઈશ્વરે મોકલેલા આશીર્વાદ રૂપ વસ્તુ ગણી હતી."

"ના. પણ તમે જ વિચાર કરો. તમારે ચાર સાચવવાના, ત્યારે ગૃહપતિને સો. તમારી ને તેમની વચ્ચે કુદરતી બંધન–પ્રેમનું બંધન. ગૃહપતિ ને બાળકો વચ્ચે જોડી કાઢેલો સંબંધ. પણ આપણે છાત્રાલયના ગુણદોષ ઉપર કયાં ઉતર્યા? છાત્રાલય પણ જરૂરનું છે; પણ અત્યારે તે ચર્ચામાં શું કામ ઉતરીએ? હું તો તમને કહેતી હતી કે જગતમાં માતાના શિક્ષણને તોલે કોઇ ન આવે. અને જેવો વખત તેવી શક્તિ તેનામાં કુદરતી રીતે આવે જ છે. કારણ તેનું દિવસ રાતનું ધ્યાન એક જ હોય છે કે મારાં બાળકોનું હિત કેમ થાય? હા. હું કબૂલ કરું છું કે ઘણી માતાઓ પોતાના છોકરાઓને અતિ લાડ અને અતિ મૃદુતાથી તદ્દન મૂરખા બનાવી દે છે. પણ તમે તેવાં નથી માટે તમને સલાહ આપું છું."

"ત્યારે મારે છોકરાને કેવી રીતે રાખવા? મારવા તો હાથ ઉપડતો નથી."

"એ તો બહુ જ ઉત્તમ વાત. પણ જુઓ, તમારે ઠપકો આપતા રહેવાની કે હમેશ વઢવાની પણ જરૂર નથી. બાળકોને એટલું જ લાગવું જોઇએ કે બા એક વાર જે કહે છે તેને જ વળગી રહે છે. તેની 'ના' તે ના છે ને 'હા' તે હા છે. અને તમારે બનતાં સુધી પહેલાં 'હા' પડાય એમ હોય ત્યાં 'ના' પાડી બેસવું નહિ. વિચારીને જ હા ના પાડ્યા કરવી. પણ વિશેષ કરવાનું એ કે કુટુંબનું વાતાવરણ જમાવવું. તમે એમની સાથે બેસીને કાંઇક વાંચી બતાવો; તે વાંચે ને તમે સાંભળો; તેના પર વાતો કરો. છાપું હોય, સારી વાર્તાઓ હોય કે બીજી સારી ચોપડી હોય તે વાંચો. બીજું તેમની સાથે ફરવા નીકળો ને સાથે વાતચીતનો થોડો વખત મેળવીલ્યો. સહેજે શું ભણ્યા, આજે શાળામાં શું થયું, વગેરે પૂછો. તમારી શાળાની વાત તમારે કરવી, એની શાળાની એ કરે, એ રીતે. ત્રીજું તમારી સાથે તેમને કામમાં લેવા. દીકરી હોય તો સાથે રંધાવે, તો દીકરા શા માટે નહિ? નાનાથી મોટા સુધી બધાને ઘરનાં કામો સોંપી દેવાં. તમારે ચાર ચાર દીકરા છે, તમને કામની ઉપાધિ જ પડવાની નથી. ચોથું સિનેમા વગેરે જેવા બધાંનું બક્ષાએ ભેગા બેસી નક્કી કરી નાખવું. તેમને તમારી સાથે પૈસાની વ્યવસ્થામાં સાથી બનાવો. તમારી પાસે પૈસા છે તે હઠ કરીને માગી લેવાય એવું રાખવું નહિ; પણ આ આપણાં પૈસા, આવી રીતે બધાંના વિભાગ કર્યા છે ને આમ કરવાનું છે, એવું નક્કી કરવું. સૌથી મોટો કે જેને સિનેમા જોવાનો શોખ છે તેના જ હાથમાં પૈસાની ચાવી દેજો. તેના પર જવાબદારી નાખો. જુઓ, ઘડીકમાં સુધરશે. હા, સિનેમા કે એવી વાતોની તદ્દન 'ના' પણ પાડશો નહિ. પણ જોવા જેવી ફિલ્મ આવે ત્યારે જવું. છ મહિનામાં એક વાર કે બે વાર ફિલ્મ જોવાનું નક્કી કરી રાખો. ઉપરાંત બીજી પણ આનંદ કરવાની રીતો તેમને આપો. ભાતું લઇને તેમને કોઇ વાર ફરવા લઇ જાઓ; વિહારનું તળાવ જોવા જાવ; ધારાપુરીની ગુફાઓ જોવા લઇ જાવ; મુંબઇનું મ્યૂઝિયમ જોવા કે બંદર જોવા લઇ જાવ. વધારે પૈસા

બચ્ચાં વગર ઘણો આનંદ કરી શકાય છે. તેમાંથી ઉંચી જાતના-આનંદની લત લગાડીએ તો સાધારણ કોટિના આનંદોની લત ઓછી થતી જાય.

"કુકડી જેમ પોતાની પાંખમાં બચ્ચાંને લઈ લે છે, તેમ તમારે તમારી પાસે તમારાં બાળકોને લઇ લેવાં જોઇએ, અને તમારું કુટુંબજીવન ઉભું કરવું જોઇએ. કુટુંબ-ભાવનામાંથી ઘણું સારું નીકળે છે.

"તમે ભણેલાં છો. ત્રણસો ચારસો છોકરીઓની શાળા ચલવો છો. તમે તમારા ચાર છોકરાઓને રાખી નહિ શકું એમ કેમ જ કહી શકો? છોકરાઓની શાળાના શિક્ષકોનો સહકાર સાધો. તેમની નિશાળમાં જઇને તેમનો અભ્યાસ કેમ ચાલે છે તે તપાસો. ટૂંકમાં તમારે જ તમારા છોકરાઓની દેખ-રેખ રાખવાની છે એમ નક્કી કરો, એટલે બધો માર્ગ સૂઝશે." તા.

અક્ષરજ્ઞાન પ્રચાર

આ વર્ષ દરમિયાન અક્ષરજ્ઞાન યોજનાને અંગે કેટલું કામ થયું છે તેનો ટૂંકો અહેવાલ અમારા વાચકો માટે અહીં આપ્યો છે.

કાર્યાલય

આ પ્રયત્નને અંગે એક જુદું અક્ષરજ્ઞાન કાર્યાલય યોજવામાં આવ્યું છે અને અત્યારે તેનું ત્રણ વિભાગોમાં કામ ચાલે છે:—

(૧) ગુજરાતી વિભાગ–કાર્યવાહક : શ્રી. ગિજુભાઈ

(૨) મરાઠી વિભાગ–કાર્યવાહકો : શ્રીમતી તારાબેન મોડક તથા કુમારી રાજસબાઈ ડોંગરે.

(૩) ઉર્દુ વિભાગ–કાર્યવાહક : મીસીસ બદીન શરી તૈયબજી

કારકુન : શ્રી. અનંતરાય જીવનલાલ

અત્યારે અક્ષરજ્ઞાન યોજનાની શાળાઓની સંખ્યા ૨૭૬ ની છે. આ ઉપરાંત શીખવવા માટે ચાલુ વર્ષ દરમ્યાન ૧૯૧ જણાને અક્ષરજ્ઞાન યોજ-નાનું સાહિત્ય માગણી ઉપરથી મફત મોકલ્યું હતું. તેનો તેઓ કેટલો ઉપયોગ કરે છે તેના આંકડા મળ્યા નથી.

જેલોની અંદર કેટલાએક ભાઇઓએ અક્ષરજ્ઞાન યોજના ચલાવી હતી. આ બાબતની પૂરી વિગતો ન મળે તે સ્વાભાવિક છે. જેલમાં આ બાબત આગળ ધપાવવામાં શ્રી. વેણીલાલ છ. બૂચે મહેનત કરી હતી.

અમરેલીમાં તથા વઢવાણમાં તે તે સ્થળોના વિદ્યાધિકારીઓના પ્રમુખપણા નીચે શિક્ષકો સમક્ષ અક્ષરજ્ઞાન યોજનાનો પ્રચાર કરવાનાં વ્યાખ્યાનો અપાયાં હતાં.

વાઘોડિયા તાલુકામાં શ્રી. મણિલાલ કાશીવાળા, શ્રી. ચંદ્રમુખરાય દેસાઈ, શ્રી. કમળાશંકર પંડિત તથા શ્રી. ભાઈલાલભાઇ પટેલ અક્ષરજ્ઞાન યોજનાને આગળ ધપાવી રહ્યા છે.

કચ્છની યંગ મુસ્લીમ એસોસીએશને કચ્છમાં મુસ્લીમ ભાઇઓને અક્ષરજ્ઞાન આપવાનું કામ ચાલુ કર્યું છે.

સત્યાગ્રહની લડત શરૂ થઈ ત્યાં સુધી ધોલેરા તથા ધંધુકા તાલુકાઓમાં સમિતિના સ્વયંસેવકો ગામડે ગામડે અક્ષરજ્ઞાન યોજનાના વર્ગો ચલાવતા હતા. વીરમગામ તાલુકામાં ત્યાંની સમિતિના આગેવાનોએ હેત્રોજ વગેરે સ્થળે અક્ષરજ્ઞાન યોજના ચલાવી હતી.

પરદેશમાં જંગબારમાં ભાઈશ્રી છગનલાલ વ. મલકાણ ત્યાંની જુદી જુદી જ્ઞાતિઓમાં નિરક્ષરતા દૂર કરવાની ભારે જહેમત ઉઠાવી રહ્યા છે. આણા-દાનમાં પણ અક્ષરજ્ઞાન યોજનાનું કામ ચાલે છે.

શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ ગ્રામશાળાઓમાં અક્ષરજ્ઞાન માટે રાત્રે નિયમિત રાત્રિશાળાઓ ચાલે છે.

માંગરોળ (કાઠિયાવાડ) માં શ્રી. જગજીવનદાસ દરણારી, કરાંચીમાં શ્રી. ગોવિંદરામભાઈ, બીલખામાં શ્રી. ગટુલાલભાઈ તથા કિલ્લે સોનગઢમાં ભાઈ સુરેન્દ્રે તે તે બાન્ધુઓમાં અક્ષરજ્ઞાન યોજનાનો પ્રચાર કર્યો છે.

તળ ભાવનગરમાં શ્રીમતી તારાબેન મોડક મારફત જુદે જુદે સ્થળે પાંચ છ અક્ષરજ્ઞાનના વર્ગો ચાલે છે.

મરાઠી વિભાગ

મરાઠી અક્ષરજ્ઞાન પ્રચાર અર્થે ગયે વર્ષે 'કસે શિકવાવે' અને 'માઝે પુસ્તક' બહાર પાડ્યાં હતાં પરંતુ તે વર્ષ દરમ્યાન મહારાષ્ટ્રમાં તેનો બહુ પ્રચાર થયો નહિ. કારણ કે પુસ્તક શીખવવાની પદ્ધતિ સંબંધે માહિતી આપવાની તેમ જ આ કામ પરત્વે જાગૃતિ ઉત્પન્ન કરવાની જરૂર હતી. ચાલુ વર્ષ દરમ્યાન કુમારી રાજસબાઈ ડોંગરેએ ઘણી જગ્યાએ તેનો પ્રચાર કર્યો છે. ખાસ કરીને કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા રજાઓ દરમ્યાન ગ્વાલીઅર, પૂના, શોલાપુર, અહમદનગર, સતારા વગેરે સ્થળોએ અક્ષરજ્ઞાન યોજનાના થોડાએક વર્ગો ચલાવાયા હતા.

તળ મુંબઇમાં નાયગામ સેન્ટરમાં પણ તેમની પોતાની દેખરેખ નીચે અને 'એડલ્ટ એજ્યુકેશન સોસાયટી' દ્વારા પ્રૌઢ સ્ત્રી-પુરુષોને અક્ષરજ્ઞાન આપવાનું કામ ચાલે છે. અને બીજી પદ્ધતિઓ કરતાં આ પદ્ધતિ અને પુસ્તકથી તેમને વાંચતાં લખતાં જલદી આવડે છે એવો એમનો મત છે.

વળી પૂના અને તેની આસપાસનાં મોટાં શહેરોમાં આનો પ્રચાર થવાની જરૂર હોવાથી ગયા ઑકટોબર મહિનામાં શ્રી. તારાબેન મોડક તે તરફ ખાસ એ કામ માટે જ ગયાં હતાં. તેમણે પ્રથમ પૂનાની અનેક સંસ્થાઓના કાર્યકર્તાઓને આમંત્રી એક જાહેર સભામાં આ અક્ષરજ્ઞાન યોજના સમજાવી' અને પૂના તથા મહારાષ્ટ્રમાં આ જાતનું કામ શરૂ કરવા સભાને વિનતિ કરી. પૂનાની મ્યુનિસિપાલિટીના સેક્રેટરી પ્રો૦ શ્રી. ભાગવતે આ યોજનાને વધાવી લીધી, અને પૂનામાં તેઓ અને તેમના સાથીઓએ નિરક્ષરતાને પૂનામાંથી કેવી રીતે હાંકી કાઢવાનું બીડું ઝડપ્યું છે, ને તે માટે કેવા પ્રયત્નો થાય છે, તે સમજાવ્યું. એકંદરે પૂનામાં આ યોજનાને સારું ચલન મળ્યું. આ સભા પછી શ્રી. તારાબેને અખિલ ભારત મહિલા વિદ્યાપીઠ, સેવાસદન, શ્રીશિવાજી મરાઠી હાઈસ્કૂલ, અહિલ્યાશ્રમ વગેરે અનેક જાહેર સંસ્થામાં શિક્ષકોને, સ્ત્રીઓને તથા કોલેજની વિદ્યાર્થિનીઓ અને હાઈસ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓ વગેરેને મળી સાત આઠ જુદાં જુદાં ભાષણો આપી આ કામ કઈ ભાવનાથી ને કઈ રીતે સૌએ ઉપાડવું જોઇએ તે સમજાવ્યું.

એકંદરે તેમને પૂનામાં સારો જવાબ મળ્યો ગણાય. આ બધું ગોઠવવામાં શ્રી. રા. ગ. હર્ષે જેઓ ટિળક મહારાષ્ટ્ર વિદ્યાપીઠના એક વખત મહામાત્ર હતા તેમણે સારી મદદ આપી. બીજા પણ અનેક કાર્યકર્તાઓએ તેમને સાચા દિલથી સહાય આપી છે. આ બદલ આ બધાં ભાઈબહેનોના અહીં આભાર માની લઈએ છીએ.

પૂનાથી તેઓ દૌંડ, બારામતી, ભોર અને સતારા એટલાં ગામો ફરી આવ્યાં; દરેક જગ્યાએ પ્રજાએ બહુ જ ઉત્સાહ પૂર્વક તેમનું કથન સાંભળ્યું અને એ કામ આગળ ધપાવવાની જરૂરિયાત સ્વીકારી. કેટલીએક જગ્યાએ "અમે તે ચલાવશું જ." એવાં વચનો પણ મળ્યાં છે. સતારાની એક હાઇસ્કૂલમાંથી સાઠ વિદ્યાર્થીઓ આ કામ કરવા માટે આગળ આવ્યા. ભોર સંસ્થાનમાં શ્રીમંત રાજસાહેબની હાજરીમાં જ ત્યાંના એક મહોત્સવ પ્રસંગે આ વિષય ઉપર ભાષણ થયું હતું, અને શ્રીમંત રાજસાહેબે તથા પ્રજાએ યોજનાને સહર્ષ વધાવી લીધી હતી.

આ પ્રવાસ પછી ખાતરી થઈ કે આવી રીતે હજી ઘણું જ પ્રચારકાર્ય થવાની જરૂર છે. મહારાષ્ટ્રની કાર્યદક્ષતામાં અમને વિશ્વાસ છે અને

આશા છે કે બહુ જ થોડા વખતમાં મહારાષ્ટ્ર આ કામ જોસથી ઘપાવશે. મહારાષ્ટ્રમાં આ કામનો કાયમ પ્રચાર કરે એવી વ્યક્તિઓ મળી આવે તેવી મહારાષ્ટ્ર પાસે અમારી માગણી છે.

નવું વર્ષ

આવતો અંક વર્ષ સાતમાનો છેલ્લો અંક છે. ફાગણથી પત્રિકાનું આઠમું વર્ષ શરૂ થશે.

અમારાં વાચકોમાંથી જેને જેને પત્રિકાનું વાચન કામનું લાગ્યું હોય, ઉપયોગી લાગ્યું હોય, વાંચવા યોગ્ય લાગ્યું હોય, તે બધાં આ વિચારોને આગળ ફેલાવવાનું થોડું પ્રચાર-કાર્ય નહિ કરે? દરેક ઓછામાં ઓછા એક જ મિત્રને તે સંબંધે વાત કરે, તેને પત્રિકા બતાવે ને તેના ગ્રાહક થવાની વિનતિ કરે તો આ બાલકાર્ય ઉપર ઘણો ઉપકાર થશે.

વાચકો જાણે છે કે આ પત્રિકા માત્ર એક જ ધ્યેયથી પોતાનું કામ કરે છે. "બાળકનું સાચું હિત" એ એક જ લક્ષ્ય તેની આગળ છે. બધાં માબાપોની નજર આગળ પણ તે જ હોઇ શકે. માટે તેમનો સૌનો અમે સાથ માગીએ છીએ.

ઘેર ઘેર બાલયુગનો નવો વિચાર પહોંચાડવાની અમારી અભિલાષા છે. અમારાં વાચકો અમને તે કામમાં સહાય આપે એવી તેમને વિનતિ કરીએ છીએ. તંત્રી

હરિજનપ્રેમીઓને

આ વર્ષમાં હરિજનપ્રેમી ભાઇબેનોએ કુલ બત્રીશ રૂપિયા અમારા તરફ મોકલ્યા હતા. જેમાંથી બત્રીશ હરિજન ભાઇઓને અમે પત્રિકા મોકલી શકયાં છીએ. નવા વર્ષ માટે હરિજનપ્રેમીઓને વિનતિ કરવાની કે જેઓ મદદ આપતા હતા તેઓ તે ચાલુ રાખે, અને જેઓએ હજી સુધી આ કામમાં મદદ આપી નથી તે આ દિશામાં પણ પોતાથી બનતું કરે. ઘણા હરિજનો પત્રિકા વાંચવા માટે ઉત્સુક છે. પરંતુ તે બધાને અમે હજી મોકલી શકતાં નથી. હરિજનપ્રેમીઓ અમને મદદ કરે.

મોન્ટીસોરી સંઘ તરફથી વીશ પત્રિકાઓ હરિજનોને મફત મોકલવાનું નક્કી કર્યું છે. જેમને જોઇતી હોય તેઓ નામો-સરનામાં લખી મોકલે. તંત્રીઓ.

જાણવા જેવું શિક્ષણ પત્રિકાનું વર્ષ ફાગણ સુદિ ૧ થી શરૂ થાય છે. ગ્રાહક થનારને હમેશાં પહેલા અંકથી પત્રિકા મોકલવામાં આવશે.

વાર્ષિક લવાજમ રૂા. ૧-૦-૦ દેશમાં; પરદેશ માટે રૂા. ૧-૮-૦ અથવા અઢી શિલિંગ.

પત્રિકાની નીચેનાં વર્ષોની ફાઇલો મળી શકશે.

વર્ષ ૧ લું નથી.	વર્ષ ૩ જું નથી.	વર્ષ ૫ મું રૂા. ૧)	વર્ષ ૭ મું રૂા. ૧)
વર્ષ ૨ જું ૦-૮-૦	વર્ષ ૪ થું રૂા. ૧)	વર્ષ ૬ ઠું રૂા. ૧)	

વાર્ષિક લવાજમ રૂા. એક. લખોઃ તંત્રી, શિક્ષણ પત્રિકા : શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ બાલમંદિર, ભાવનગર.
આ પત્રિકા શ્રીસરસ્વતી છાપખાનું, અજીજ બિલ્ડીંગમાં પારી, ભીખાભાઇ ગોપાળજીએ છાપી.

શિક્ષણ પત્રિકા

(મોન્ટીસોરી સંઘ)

વર્ષ સાતમું
૧૯૮૯

અંક ૧૨ મો
આઘ

: તંત્રીઓ :
ગિજુભાઇ
તારાબેન

કયો સાચો ઉપાય ?

ગંદી શાળા માટે શિક્ષકને પટાવાળો અપાવીએ તે ઉપાય સાચો ?

ગંદી શાળાને જાતે જઇને રોજ ને રોજ સાફ કરી આવીએ તે ઉપાય સાચો ?

ગંદી શાળા બાળકોને વાળતાં શીખવીએ તે ઉપાય સાચો ?

ગંદી શાળામાં બાળકોને મોકલવાં નહિ એમ સમજાવીએ તે ઉપાય સાચો ?

ગંદી શાળામાં શિક્ષક ભણાવે નહિ તે ઉપાય સાચો ?

ગંદી શાળામાં બાળકોને પેસવા જ ન દેવાં અને બારણાં આગળ ચોકી કરવી એ ઉપાય સાચો ?

ગંદી શાળાને સળગાવી મૂકીએ તે ઉપાય સાચો ?

કયો ઉપાય સાચો ?

શિક્ષણમાં શસ્ત્રબંધી

[મૂળ લેખક : ડૉ. મોન્ટીસોરી]

આપણે એમ માનવાની જરૂર નથી કે આ યુદ્ધ માત્ર શાળામાં જ છે એમ નથી. મોટાંઓના સામાજિક વ્યવહારમાં જ શસ્ત્રબંધીની આવશ્યકતા છે. જગતની શિક્ષણ વિષયક પરિષદે શસ્ત્રબંધીનો એક બીજો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. શિક્ષણ દ્વારા અમે બાળકોના તથા મોટાંઓના સામાજિક જીવનની અટપટી ગૂંચો ઉકેલવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ. આ ક્ષેત્રમાં શસ્ત્રબંધીની ગંભીર આવશ્યકતા છે એમ મને લાગે છે.

મોટાંઓ અને બાળકો વચ્ચે યુદ્ધ

શિક્ષણમાં શસ્ત્રબંધી જોઇએ એમ કહેવું વિચિત્ર લાગશે. પરંતુ અત્યારના બાલમાનસશાસ્ત્રની નવી શોધોએ આપણી ખાત્રી કરી આપી છે કે હાલમાં શિક્ષણમાં યુદ્ધની જ સ્થિતિ છે, ને તેનાં મોટે ભાગે–પૂર્ણ અંશે એમ હું કહેતી નથી–બાળકો જ ભોગ થઇ પડે છે. મોટાંઓ કે જે બળવાન છે અને બાળકો જે નિર્બળ છે, તેઓ વચ્ચે આ લડત ચાલુ છે. મોટાંઓ પાસે ઘણા વિચારો છે, પૂર્વગ્રહો છે; તેમાંથી કેટલાએક તો તેમને શતકોના વારસા રૂપે મળેલા છે કે જેનાથી મનમાં પ્રકાશ પડતો નથી પણ જે માત્ર જૂની અને નવી પેઢીઓમાં કજિયો ઉત્પન્ન કરે છે.

શિક્ષક એ હમેશાં બાળકને પજવનારો–હું કબૂલ કરું છું કે અજાણપણે–છે એમ કહીએ તો અતિશયોક્તિ નથી. પરંતુ તે દરેક સ્થળે છે. ઘરમાં પણ છે જ. માબાપો બળવાન છે અને બાળકો નિર્બળ છે. માબાપો ઘરમાં સરમુખત્યારો છે, સર્વોપરી ન્યાયાધીશ છે કે જેમની વિરૂદ્ધ કયાંઇ ઉપલી કોર્ટમાં અપીલની શકયતા નથી. મોટાંઓ જે જે કાંઇ કહે તે સર્વ બરાબર જ હોય, અને બાળકોનો મત જો જુદો પડે તો નક્કી બાળકોનું જ ખોટું હોય.

અશ્રદ્ધાની સ્થિતિ

આપણે એક વિચિત્ર મનઃસ્થિતિ ધરાવીએ છીએ. તેનાં મૂળ બહુ ઉંડાં છે. આપણે દ્વેષને મળતી આવતી અને પ્રેમની વિરુદ્ધ એવી અશ્રદ્ધાની સ્થિતિમાં છીએ.

આપણે બાળકમાં શું માગીએ છીએ ? આપણે મોટે ભાગે હમેશ તેની ભૂલોની શોધમાં હોઇએ છીએ. માત્ર તેણે કરેલી ભૂલો નહિ પણ જે ભૂલો તે કરશે, તેની શોધમાં હોઇએ છીએ. પોતાના બાળકની ભૂલો–કેવળ નિર્હેતુક ભૂલો માટે પણ માતા હમેશ ખીજીતી હોય છે. તે તેની એક માંદી અવસ્થા જ બની જાય છે.

એટલા માટે જ હું કહું છું કે આપણી દૃષ્ટિમાં બીક અથવા દ્વેષને–નહિ કે પ્રેમને–બાળક તરફ જોવામાં પ્રથમ સ્થાન છે. બીજા પ્રત્યે પ્રેમ રાખીએ તો તેનામાં આપણને બધું સારું જ મળી આવે છે. તેના ગુણો સ્પષ્ટ

દેખાય છે એટલું જ નહિ પણ ઢંકાયેલા ગુણો પણ આપણને દેખાય છે.

એમ પણ કહી શકાય કે પ્રેમીની એક બીજી દૃષ્ટિ હોય છે, જેના વડે પોતાના પ્રેમપાત્રમાં તે સુંદર ગુણો જોઇ શકે છે જે બીજાંઓ જોઇ શકતાં નથી. જો પ્રેમ ઓછો થવા લાગે તો તે હવે વ્હાલું ન લાગવાથી તેનામાં ભૂલો જ ભાળે છે; અને જ્યારે પ્રેમ તદ્દન ચાલ્યો ગયો હોય ત્યારે તેને નવાઈ લાગે છે કે આવા માણસ ઉપર આપણે કેમ પ્રેમ કરી શક્યા.

તમે કહેશોઃ "ત્યારે અમારે શું કરવું જોઇએ એમ તમે કહો છો ? શું સાચે જ તમને ખરાબનો ભય જ નથી ? મનુષ્ય સ્વભાવમાં ઘણું જ અસત છે એ શું તમે જાણતાં નથી ?"

હા. આ હકીકતને ધ્યાન બહાર કાઢવાની તક મને મળી જ નથી; કારણ વારંવાર મારે આ જ પ્રશ્ન સાંભળવો પડ્યો છે. પરંતુ બાળક—ખરાબ નથી. તેને કુદરતનું એક ધર્મ-કાર્ય પાર પાડવાનું છે. તે કાર્ય તે વિકાસ પામી મોટા થવું એ છે. મોટાંઓ અને બાળકો એક બીજાંને સમજી શકતાં નથી, તેથી જ તેમની વચ્ચે લડત હોય છે.

આંતર રાષ્ટ્રીય યુદ્ધ અટકાવવા માટે આપણે કહીએ છીએ કે જુદા જુદા રાષ્ટ્રના લોકો એકબીજાને વધારે સમજે એમ આપણે કરવું જોઇએ. દ્વેષથી એકબીજાને સમજવાની શક્તિ લય પામે છે. જન્મ વખતે જ મનુષ્યહૃદયમાં કલહ શરૂ થાય છે અને તેનો પડઘો બાળક અને મોટાંઓ વચ્ચેના સંબંધમાં પડે છે. આ ઝટાપટી એ જ ભૂલો અને પાપને જન્મ આપનાર છે.

શસ્ત્રબંધીનાં પગલાં

બાલજીવન અને શાળાઓનો અભ્યાસ કરનારા શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ અને આરોગ્યશાસ્ત્રીઓએ બાળક સાથેનું વર્તન કેટલું બધું ભૂલભર્યું થાય છે તે શોધી આપ્યું છે. તે પ્રશ્ન ચર્ચવાનું આ સ્થાન નથી, કારણ આ શોધ એ જ આધુનિક શિક્ષણ વિષયક વિચારોનું વિશેષ લક્ષણ છે. શારીરિક અને માનસિક આરોગ્યને નામે આધુનિક શિક્ષણ એક બાજુથી ભણતરના તથા બીજી બાજુથી અમુક પ્રકારની લાગણીના વધારે પડતા આગ્રહના ભાર નીચે બાળકનો આત્મા દબાઇ ગયો છે તે ભાર હળવો કરવાની ઇચ્છા ધરાવે છે. શસ્ત્રબંધીનું ખરું કાર્ય તે બાળકના આત્મા પરના દબાણને હળવું કરવું એ જ છે.

ખરું જોતાં આધુનિક જગતના બધા સુધારાઓનું લક્ષ્ય આ દબાણને હળવું પાડવું એ જ છે. એટલે જ હવે આપણે ત્યાં ખુલ્લી હવામાં શાળાઓ ચાલે એ શસ્ત્રબંધીનું એક પગલું જ છે.

ઇટલીની શાળાના સુધારામાં આપણે વાર્ષિક પરીક્ષાઓ કાઢી નાંખી છે. આખો અભ્યાસક્રમ પૂરો થયા પછી માત્ર એક જ પરીક્ષા રહી છે, એ પણ એટલા પૂરતી શસ્ત્રબંધી જ ગણાય.

અઠવાડિયામાં ગમે તે વખતે બાળકને અચાનક શિક્ષા કરવાને બદલે કેટલીએક શાળાઓમાં બધી શિક્ષાઓ એક શનિવારે જ કરવામાં આવે છે. એને પણ એક જાતનું

શસ્ત્રબંધી તરફનું પગલું જ ગણવું જ જોઇએ.

રોજ ને રોજ ભણેલું બોલી બતાવવાને બદલે આજકાલ સારી રીતે જાણીતી થયેલી અઠવાડિક કે માસિક સ્વાધ્યાયપદ્ધતિઓ નીકળી છે, તેથી બાળક પોતાની ગતિએ અભ્યાસ કરે છે. આ પણ થોડી ઘણી શસ્ત્રબંધી જ છે.

પરંતુ શિક્ષણ વિષયક સાચા સુધારાનો પ્રશ્ન અત્યંત જટિલ છે, અને તેટલો જ સાદો પણ છે. તે દ્વેષ કે પ્રેમ એનો જ પ્રશ્ન છે. આપણે જે સાચેસાચ કરવું જોઇએ છે તે એટલું જ છે કે આપણે બાળક તરફની આપણી મૂળભૂત દૃષ્ટિ (attitude) બદલી નાખવી જોઇએ; આપણે તેના પર પ્રેમ કરવો જોઇએ. અને તે પ્રેમ એવો હોવો જોઇએ કે તેમાં બાળકના વ્યક્તિત્વ અને સારાપણા વિષે શ્રદ્ધા છે કે જે શ્રદ્ધા બાળકની ભૂલો જોતી નથી પણ તેના ગુણો જ જુવે છે અને તે બાળકને દબાવવાને બદલે તેને ઉત્તેજન આપે છે અને તેને છૂટું કરે છે.

બાળકમાં શ્રદ્ધા રાખો

આપણો હેતુ સારો હોય અને આપણે જોતા થઇએ એટલું બસ નથી. પ્રેમ ગતિમાન છે. આપણે જો કોઇના ઉપર પ્રેમ કરતાં હોઇએ તો તેને માટે કાંઇક કરવાનું આપણને મન થાય છે. આપણે જો બાળક ઉપર પ્રેમ કરતાં હોઇએ તો આપણા ધ્યાનમાં આવવું જ જોઇએ કે જ્યાં ભાતભાતની સુંદર વસ્તુઓની વિપુલતા છે એવી આ સમૃદ્ધ દુનિયામાં બાળક ત્યજાયેલું અને ભૂલાઇ ગયેલું છે. તેથી આપણે હવે નવો જ મોટો રસ્તો લેવો જોઇએ. તેથી માત્ર બાળક વધારે સુખી થશે, એટલું જ નહિ પણ આપણું પોતાનું જીવન સમૃદ્ધ અને તેજસ્વી બનશે.

આમ આપણે જોઇએ છીએ કે પ્રારંભથી જ યોગ્ય એવું સામાજિક વાતાવરણ રચાવું જોઇએ. પ્રેમ આપણને રચનાત્મક બનતાં શીખવે છે. આ એક આશ્ચર્ય ઉપજાવે તેવી વાત છે. પ્રેમ આપણને નમ્ર બનાવે છે તેમ જ આપણને રચનાત્મક બનાવે છે. આપણે મધમાખીઓની જેવા થઇ જઇએ છીએ. મધમાખીઓ માત્ર મધ ભેગું કરે છે એટલું જ નહિ પણ તેઓ મીણનું ઘર પણ બાંધે છે. અને મધ અને મીણ બંને ઉપયોગી છે.

એટલા જ માટે આપણે યોગ્ય એવું સામાજિક વાતાવરણ રચવું જોઇએ. હાલમાં ઘણા એવા શિલ્પશાસ્ત્રી છે કે જેઓ બાળકો માટે ઘર બાંધવામાં વિશેષ જ્ઞાન ધરાવે છે. બાળકોની રુચિ અને જરૂરીઆતો આપણા કરતાં જુદી હોય છે, અને તેમને પણ પોતાને માટે ઘર અને જીવનવિકાસ માટે જે જે જરૂરનું હોય તે બધું મેળવવાનો હક્ક હોય જ.

આપણે નવો મનુષ્યસમાજ બનાવવા માગતા હોઇએ તો આપણે આ દિશા લેવી જોઇએ. કારણ જ્યારે પ્રેમાળ બાળકને એમ લાગે છે કે આપણા ઉપર સામાનું હેત છે ત્યારે તેનો સ્વભાવ ક્રિયાત્મક બને છે. તે બાળક ખૂબ કામ કરે છે. તેને પ્રયત્ન કરવામાં બીક લાગતી નથી. અને કુદરતી તંદુરસ્ત જીવન જીવનારા મનુષ્યને જે નિયમન અને શુદ્ધ શાંતિ સહજ છે તે તે શોધે છે.

આમ પ્રેમ કરનાર બાળક જ્યારે ઉંમર-

લાયક બનશે ત્યારે તે નવો માણસ બનશે.

હું એમ પ્રતિપાદન કરવા માગું છું કે આપણે એક એવો નવો સમાજ કલ્પી શકીએ કે જેમાં મનુષ્ય વધારે ઉપયોગી બનશે. કારણ જ્યારે તે બાળક હતો ત્યારે લોકોને તેનામાં શ્રદ્ધા હતી. હું એમ પણ માનું છું કે જે બાળકોને કામ પ્રત્યે પ્રેમ છે અને તેથી જેઓ સ્વયંસ્ફૂર્તિથી થાકયા વગર કામ કરે છે, તેઓ પંદર વર્ષની ઉંમરનું બાળક મેળવી શકે તેટલું બાર વર્ષની ઉંમરે મેળવે છે.

તેમને પોતાનાં ટૂંકાં ઘરો છોડવા દો.

હું હવે એવું કહેવાની છું કે જે તમને વિચિત્ર લાગશે. પણ મને તે સુંદર લાગે છે, એટલું જ નહિ પણ અત્યંત જરૂરનું લાગે છે. આવાં બાળકોએ જે ત્રણ વર્ષો બચાવ્યાં છે તેટલો વખત તેમને રજા ભોગવવા દો. આ વખત બાળકને ઉંમરમાં આવવાનો છે. તે આ વખતે જુવાનીના ઉંબરામાં ઉભેલું હોય છે, ને તેનું તે વખતનું મુખ્ય કાર્ય પોતાનું જુદું વ્યક્તિત્વ વિકસાવવાનું હોય છે.

બાળકો પોતાનાં નાનાં ઘરો છોડીને બહાર નીકળે, ટેકરામાં ફરે, દરિયે જાય, ગામડામાં જાય, અને કુદરતના સીધા પરિચયમાં આવે અને કાંઇ પણ વ્યવહારમાં ઉપયોગી એવો હુનર શીખે એ મને બહુ ગમે. ત્યાં તેઓ મનન કરી શકશે અને તેમનામાં રહેલી કુદરતની ન્યાયબુદ્ધિ અને જીવનદૃષ્ટિ ત્યાંની શાંતિમાં ખીલી શકશે. વ્યવસ્થિત અંગમહેનત અને કુદરતી રહેણીને લીધે આ સ્વાભાવિક પરિણામ આવશે. આવી પરિસ્થિતિમાં જ માનવતા સ્વાતંત્ર્ય અને પ્રેમ મેળવી શકે; અને આજે જે દુર્ગમ્ય અને અઘરા લાગે છે એવા બધા પ્રશ્નોના જવાબ સ્વાતંત્ર્ય અને પ્રેમમાં જ ભાળી શકાશે.

હું કલ્પી શકું છું કે આ બાળકો સોળ વર્ષની ઉંમરે પાછા પોતાનો રીતસરનો અભ્યાસ કરવા આવશે; પણ તેમને તે વખતે એમ લાગતું હશે કે આપણે દુનિયા જોઇ છે, તેને સમજીએ છીએ અને આપણી પાસે જીવનની દિશા પણ છે.

પણ તમે વાંધો ઉઠાવશો: "આ બાળકો મોટાં થશે ત્યારે તેઓ આધ્યાત્મિક વિકાસમાં જોઇએ તેટલી તાજગી ભોગવનારાં નહિ જ હોય; કારણ તમે માનવી સારાપણામાં વધારે પડતી શ્રદ્ધા રાખી છે."

હું કહું છું: "ના, હું વધારે પડતી શ્રદ્ધા રાખનારી નથી. મારા દુનિયાના અનુભવો મને નિરાશાવાદી બનાવવા માટે પૂરતા છે. પરંતુ આ માત્ર તરંગી સ્વપ્નું નથી પણ હકીકત છે. શકય છે કે આ બાળકો આધ્યાત્મિક ભૂમિકા ઉપર તેટલાં તાજાં કે શુદ્ધ કે ક્રિયાત્મક ન પણ હોય; પણ તેમને આપણને નહિ એવો એક મોટો લાભ મળેલો છે. તે એ કે તેમને જુવાનીમાં શ્રદ્ધા હશે. આત્મા હમેશ જુવાન રહેવો જોઇએ; અને માનવજાતિમાં રહેલું વાસ્તવિક સારાપણું (સત્) એક આત્મા જ ઓળખી શકે છે. [ભાષાંતર]

તા.

નાટકની પ્રસ્તાવના

બાલસાહિત્ય એટલે સહેલા શબ્દોની ગૂંથણી કરવી, ટાબલાં હાંકવાં કે બાલરંજન માટે ગબડાવવાં એ નહિ, એમ તમે અનેક વેળા કહેલું. કહી કહીને તમારી જીભના કૂચા વળી ગયા, ને સાંભળી સાંભળી અમારા કાન પણ કૂટી ગયા. પરંતુ કહેવું એક વાત છે, સાંભળવું બીજી વાત છે, અને સાંભળીને તેને કર્તવ્યમાં ઉતારવું એ ત્રીજી વાત છે. એની મુશ્કેલીનું કંઈક ભાન મને નાટકો લખતાં થયું.

દલિત વર્ગમાં અંત્યજો, ખેડૂતો, મજૂરો, સ્ત્રીઓ કે બાળકોને મૂકી શકાય. પરંતુ આંક કાઢવા બેસીએ તો બાળકોનો નંબર સૌથી છેલ્લો આવે અને તેના ટકા સૌથી ઓછા આવે; કેમ કે બાળકો એ તો દલિતોની પેદાશ (product) છે. એટલે રાજાઓને ગાંધીજી જેમ ગુલામોના ગુલામો કહે છે, તેમ બાળકોને દલિતોના દલિતો આપણે કહીએ તો જરાયે અતિશયોક્તિ આપણે કરીએ છીએ એમ નહિ લેખાય.

બીજા દલિતોને અવશ્ય સહન કરવાનું હોય છે, એ વાતનો કોઇથી અસ્વીકાર થઈ શકે નહિ. પરંતુ સાથોસાથ બીજા દલિતોને એક વાતનું આશ્વાસન છે, અને તે એ કે તેમના પર સત્તા ભોગવનાર વર્ગને તેઓ કોઇ વાર ભૂ પાઇ દે છે.

ઘરમાં દાસીપણું કરવા છતાં સોટીઓથી પતિદેવનાં રોજ સન્માન પામતી સ્ત્રી કોઈ વાર એના પતિદેવને એવા સકંજામાં નાખી દે છે કે પતિદેવને પગે લાગી તેનું વળતર અક્ષત ચંદન સમેત આપવું પડે છે.

રેઅજેય પરસેવાથી પેદા કરેલા પૈસા ખેડૂત કે મજૂરને ન આપવાનું ગુમાન ધરાવતા માલિકને ખેડૂતો કે મજૂરો કોઇ કોઇ વાર એવી છક્કડ ખવરાવી દે છે કે ખેડૂતને જગતના તાતનો અને મજૂરને પોતાના મુગટનો ઇલકાબ મને કમને પણ આપવો પડે છે.

આમ આપણે જોયું કે બીજા દલિતવર્ગની આસપાસ પરાવલંબનની સાંકળો જકડાયેલી છે, છતાં એ સાંકળો કોઈ કોઇવાર ઢીલી કરવાની ફરજ પડે છે. પરંતુ કમભાગ્યે બાળક પાસે એવું સાચું બોટું એકેય શસ્ત્ર નથી કે જે શસ્ત્ર ઉગામીને કે ઉગામવાની ધમકી આપીને મોટેરાંને તે મીના કહેવરાવી શકે. કેવળ કૃપાના ટુકડા ભીખતાં ભીખતાં કોઇ વર્ગને ઉભવું પડતું હોય તો તે એક જ વર્ગ છે અને તે નિર્ભાગી બાળકોનો.

હા, એક વાત કબૂલ છે કે કવિઓએ બાળકો વિષેનાં કાવ્યો લખી કાવ્યસંગ્રહ છલકાવી દીધો છે; લેખકોએ લેખો લખી પોથાં ભરી કાઢયાં છે; અને માબાપોએ તેમના માટે બાદ્ય પદાર્થો અને રમકડાં લાવી ઘર ભરી દીધું છે.

આટલેથી બાળકોનાં મૂલ જગતે આંકયાં છે એમ એકરાર કરીએ તો આપણે મોટી ભૂલ બાઇએ. કેમ કે કવિને મન બાળક એ લખવાનો વિષય છે, લેખકને એ લખવાનું

સાધન છે અને માબાપોને થાક ઉતારવાનું વિનોદનું વાજું છે.

બાળક એ એક સ્વતંત્ર વ્યક્તિ છે. એનું નાનું મગજ સ્વતંત્ર માનસ સંચરીને બેઠું છે અને આપણા જેવો જ આત્મા એમાં વસી રહ્યો છે; એ ઉજળા દીવા જેવા સત્યનો એમાં સ્વીકાર નથી.

કવિ બાળકનું જ કાવ્ય બનાવતો હોય અને એની કલમ એનું જ બાળક બગાડી નાખે તો એ કવિ ધુરકી ઉઠે છે; લેખક એની જ પ્રશંસાની પારાયણ ચીતરતો હોય અને બાળક એક કાગળની ચબરખી ચીતરવા માટે માગે તો એ ડોળા તાણે છે; અને માબાપ પોતાની પ્રવૃત્તિમાં પડ્યાં હોય એ સમયે બાળક કંઈ કાલુંઘેલું બોલે કે અડપલું કરે તો ભાથામાં જે બાવન તીર અનામત પડ્યાં હોય છે તેમાંથી ગમે તે એક તીર ફેંકવા તે તૈયાર બને છે એ કોનાથી અજાણ્યું છે ?

બાળકનું સ્થાન બહુ તો આમોદ પ્રમોદના સાધન તરીકે સ્વીકારાયું છે. શિક્ષક મેળાવડાને પ્રસંગે તેનો ઉપયોગ કરે છે. બાપા બાળકની ચતુરાઈનો બહારના મહેમાનોની સમક્ષ પોતાની મહત્તા સિદ્ધ કરવામાં બપ જુએ છે, અને બા જેમ નાનપણમાં ઢીંગલા ઢીંગલીની રમત રમી પોતાની વાસનાની તૃપ્તિ કરતી હતી તેમ મોટી થતાં બાળકોને જીવતાં પૂતળાં સમજી શણગારવાનું ઉપસ્કર સમજે છે !

કેટલીએક વાર ચોપડીઓના ગંજ ઉથલાવું છું, છાપાંઓનાં પાનિયાં ફેરવી વળું છું અને તેમાં વાંચું છું કે આજે ખેડૂતોએ જંગ માંડ્યો છે, મજૂરોએ માલેકો સામે પોકાર નોંધાવ્યો છે, અને સ્ત્રીઓએ પોતાની જગદંબાની પ્રચંડ શક્તિનો પરચો પુરુષ આલમને કરાવવા બાથ ભીડી છે. પરંતુ બાળકોએ બળવો પોકાર્યો હોય એવું મારા વાંચવામાં આવતું નથી. મારી આંખો ખેંચી ખેંચીને તણાઈ જાય છે તો પણ મોટાંઓ સામે બાળકોએ એક પણ હરફ ઉચ્ચાર્યો હોય એવા અક્ષરો દેખાતા નથી.

આનો અર્થ એમ નથી કે બાળકોને બળવો પોકારવા જેવું કાંઇ હોતું નથી. પોતાને અણગમતું એવું કંઇ પણ બનતાં તેનો અંતરાત્મા વિરોધનો સૂર ઉઠાવે છે, પરંતુ આપણે મોટેરાં તે સાંભળતાં નથી. સાંભળીએ તો ધ્યાનમાં લેતાં નથી, કેમ કે ધ્યાનમાં લેવા જેવી જરૂરીઆત ઉભી થાય એવું એકે બળ બાળકોની પડખે નથી. પશુઓમાં મેંઢાં અને માનવીમાં બાળકોની સ્થિતિ સરખી છે. અને આપણામાંથી તો ડોકર લાગ્યા વિના સમજણ આવવા જેવી સાન તો કયારનીયે નાશ પામી છે ! આમ ન હોત તો સેંકડો વર્ષોથી બાળકોનું સ્થાન લગભગ એક સરખું જ છે તેમાં અંતર પડયું હોત બેરાક આજે કંઇક ફેર પડ્યો છે, પરંતુ એ તો પાશેરામાં પહેલી પૂણી તો શું પણ પહેલા પુંભડા જેટલો જ કહી શકાય.

આજે સૌ કોઇ પોતાના હક્કની માગણી કરે છે. પરંતુ આપણે જ કોઇનો હક્ક દબાવી બેઠા છીએ એનું શું છે ? આપણા પગ તળે રેલો આવે ત્યારે મોઢું કેમ સંતાડીએ છીએ ? આંખ આડા કાન કેમ કરીએ છીએ ?

આજે તો બોલે એનાં બોર વેચાય છે. અને બાળકો તો અબોલ છે, અને આપણા પગ

તળે રેલેાં આણી શકે એવી સ્થિતિમાં નથી. એટલે જ તેમને નાલાયક કહી તેમનેા પણ અધિકાર તેમને આપતા નથી. એમની મામૂલી માગણીને આપણે હસી કાઢતાં જરાયે કંપારી અરેરાટ અનુભવતા નથી.

કુદરત કેાઇને છેાડતી જ નથી. ગામડી ભાષામાં કહીએ તેા 'ઠાકર ગજ અને કાતર લઇને જ બેઠેા છે.' અને કયાં કાપ મૂકવેા અને કયાં ન મૂકવેા તે તે બરાબર પિછાને છે. એટલે જ આપણે પરાધીન છીએ અને પરાધીનતા વજ્રલેપ સમાન થઇ પડી છે. આનું મુખ્ય કારણ આ દલિતવર્ગ પર કરેલા અન્યાય નહિ હેાય એની શી ખાત્રી ? એના શાપથી જ ધાનપાણી આપતી ધરતી માતાએ રસકસ ચેારી લીધા હશે તેાયે શી ખબર ?

ઘણા લેાકેા કહે છે કે બાળકેાને હક્ક જેવું કશુંયે છે જ નહિ; કેાઇ કહે છે કે હક્ક જેવું હેાય તેાયે શું ? હક્ક આપવાનું પ્રયેાજન જ શું છે ? એના વિના માબાપ ઘરનેા કારભાર બરાબર ચલાવી શકે છે, માસ્તર શાળા કેાઇ ભાતની ચલાવી શકે છે, અને રાજા અચ્છી તરહસે પેાતાનું તંત્ર ચલાવી શકે છે !

બાળકેા આપણી પાસે શું માગે છે ? ઘરમાં એકાદ નાનકડેા ખૂણેા; ઘરવખરીમાં છીપલાં કે કેાડીઓ સાચવવા નાનકડું ખેાખું; અને પેાતાનાં મિત્રેાને મળવા હળવાની છૂટ. પરંતુ આટલુંયે આપવું આપણે દુરસ્ત નથી ધારતાં. આપણને વગર શિયાળે ટાઢની ધ્રૂજારી વછૂટે છે. અને આથી પરિણામે બાળક પડદા પાછળ મેાટેરાંઓની વાતેા કરતું થઇ જાય છે. આને આપણે છેાકરેા બગડી ગયેા કહીએ છીએ. બેાલવાનું છૂટાપણું કયા ખૂણામાં સંતાઇ રહે છે એ આપણે નથી જાણતા. બાળકને અંકુશમાં લાવવા આપણે આભપાતાળ એક કરીએ છીએ, નીતિ અને વિવેકના પાઠ પઢાવીએ છીએ, ભય અને લાલચનાં વિકરાળ સ્વરૂપેા લેબાસમાં ઢાળી તેને પાંસરું કરવા ધારીએ છીએ. આ બધું તમને કીડી સામે કટક ચડતું હેાય એમ નથી લાગતું ? અને પરિણામ ? પરિણામ શૂન્ય ! મેાટું બધું મીંડું અને વચમાં ચેાકડી ! બાળક મેાટું થશે અને મેાટેરાંનું વિરેાધી થશે એ કલ્પના તેા દૂર દૂરની છે. એના દસપંદર વર્ષ પછીના પરિણામની વાત આપણે બાજુએ મૂકીએ તેા પણ આપણે જેમ આપણા પર બેાટી સત્તા ભેાગવનારનું વાંકું બેાલી સંતેાષ માનીએ છીએ તેમ તે પણ માનવા તરફ વળે છે.

પરંતુ દુઃખની વાત તેા એ છે કે આપણે બળાપા કાઢવાની જે છૂટ લઇએ છીએ તે પણ તેમની પાસેથી તેા છિનવી જ લઇએ છીએ. બાળક આપણા કરતાં વધારે અપંગ છે. એના ટાંટિયામાં એટલું બધું જેર નથી કે એ હરી ફરી મેાટેરાંઓના અન્યાય વિરુદ્ધ પ્રચાર કરી શકે. એનામાં એટલું જેર નથી કે કલમથી લખી પેાતાનેા રેાષ હાલવી શકે; અને તેની બુદ્ધિમાં એટલું તીક્ષ્ણપણું નથી કે બધા હેરત પામી જાય એવી ભાષામાં બેાલી શકે. છતાં પણ આપણે તેના પર ઓર્ડિનન્સેાથી આકરાં પગલાં લઇએ છીએ.

પરિણામ એ આવે છે કે બાલમાનસ ચારે બાજુથી રૂંધાય છે. એનેા ઉભરેા કાઢવાનાં

દ્વાર ચારે બાજુથી બંધ થાય છે. એટલે એ એકલો એકલો આપણા સામે ઝૂઝે છે, મનમાં અનેક પ્રકારના ઘોડા ઘડે છે, દિવાસ્વપ્નો સેવે છે, તરંગો કરે છે. ચોર, ડાકૂઓ અને ઘાડ-પાડુઓ નિરાંતે ઊંઘી શકે છે, પરંતુ બાળકો જેને પ્રભુની ગાય જેવાં સોજાં અને સુંવાળાં કહીએ છીએ, અથવા પ્રભુના પયગંબરના નામે નવાજીએ છીએ, તે જ નિરાંતે મીઠી નીંદર લઇ શકતાં નથી; કેમ કે આખી રાત એક પછી એક સ્વપ્નના ઘોડા તેમના પર સ્વાર થયેલા હોય છે.

કોઇને લાગશે કે હું વધારે પડતું બોલું છું. બાળક પ્રત્યે માબાપની મમતા છે અને તેનું મોહક હાસ્ય આખા ઘરને કિલકિલતું કરી મૂકવા બસ છે, અને આ જ શસ્ત્ર બધાની સામે ટક્કર ઝીલવા પૂરતું છે, એ વાત તરફ હું દુર્લક્ષ કરું છું.

આ દલીલમાં કંઇક વજુદ છે ખરું. પરંતુ બાળકનું આ શસ્ત્ર બૂંઠું નિવડશે કે નહિ તેનો મને ભય છે. કેમ કે જમાનો આગળ વધ્યો છે, શસ્ત્રો નવાં થયાં છે અને જૂનાં અભરાઇએ ચડવા માંડ્યાં છે. આમ બાળકના આ શસ્ત્રને જૂનું ગણી હાંકી નહિ કાઢવામાં આવે? હાસ્ય અને વિનોદ એ બાળકોનાં શસ્ત્રો. આપણે આ એની અવેજીમાં બીજાં નવાં ઉપજાવી બાળ-કોને નિઃશસ્ત્ર તો નહિ કરી દઇએ?

બાળક પોતાના હાસ્યના બદલામાં બા પાસે એકાદ ગીતની ઉઘરાણી કરે તો મેળા-વડામાં જવું છે, એમ કહી એ માગણી નહિ નકારાય એની શી ખાત્રી? બાપાની પાસે એકાદ વાર્તાની માગણી થાય તો નાટક જોવા જવાનું કહી વાર્તા નહિ કહે એની શી બાંહે-ધારી છે? રાજા પાસે 'અમને ન મારવાં' એવો કાયદો કરવા અરજી કરે તો 'ફુરસદ નથી.' એમ કહી રાજા અરજી ફાઇલે નહિ ચડાવી મૂકે એની કોને ખબર છે?

આમ આજે બાળકોના હક્કો જોખમાય છે. તેનું જૂનુંપાનું કહેવાતું શસ્ત્ર બૂંઠું થવાની અણી ઉપર છે અને આજે આમોદ પ્રમોદનાં વધી ગયેલાં સાધનો એની અવેજીમાં આવી પડે તો તે નડતર રૂપ છે.

આ માટે તો બાળકોની પરિષદ ભરવાનું મન થાય; એનાં સુકાની બાળકો ઘોષણા કરે અને સાથોસાથ લૂલાં લંગડાં, રોગી, અતિ કામઢાં અને બાળકો સાચવવાની શક્તિ વિનાનાં તમામ માબાપોને બાળકો પેદા કર-વાનો અધિકાર નથી એ વાત પણ જોર શોરથી પોકારાય. આપણા દેશમાં બીજા કાલ તો ઠીક, પણ દર વર્ષે લાખોની સંખ્યામાં બાળકોની ટીંગર વધતી જાય છે તે પર અંકુશ મૂકવાની વાત પણ ચર્ચાય.

પરંતુ એ બધું કોણ કરે? બિલ્લીને ઘંટ કોણ બાંધે? બાળકો તો અશક્ત છે, અબોલ છે અને એની જીભે તો લોખંડી તાળાં વાસેલાં છે. એ ખોલવાની ચાવી લાવવી આકરી છે.

હું મારો એક લેખ તમારી પત્રિકામાં આપું ને તમે ન છાપો તો મને માઠું લાગે છે; તમારી પાસે મળવા આવું ને સારે મોઢે ન બોલાવો તો ઓછું આવી જાય છે. ત્યારે બાળક પ્રત્યેક ક્રિયામાં પ્રત્યાઘાત અનુભવે છે, ડગલે ને પગલે અપમાન પામે છે, એને શી શી વેદના થતી હશે?

એની વેદનાનો સાચો ચિતાર આપવાનું કામ કપરૂં છે. અને તેથી જ બાળનાટકો લખવાનું કામ આંટીઘૂંટીવાળું છે. બાલમાનસ તપાસવાને આપણી પાસે શું છે? માત્ર બહારની વર્તણૂક અને ક્રિયાઓ ઉપરથી બધાં અનુમાનો ખેંચવાનાં રહે છે. કિલ્લાના બહારના દેખાવ ઉપરથી કિલ્લામાં અંદર શું બનતું હશે તે કળવા જેટલું આ વિષમ કામ છે.

ગૂંગળાતાં બાલમાનસ ચીતરવાનો મેં મારા નાટકમાં પ્રયાસ કર્યો છે; તેમાં ઘણી ત્રૂટીઓ છે. કેટલેક સ્થળે બાળકોને બદલે હું બોલવા મંડ્યો છું અને બાળકોની મેં વકીલાત જ કરવા માંડી છે. નાટક લખતો હતો અને મને નિરાશા આવી જતી હતી, છતાં લખી તો નાખ્યું જ છે.

ગો. કા.

પાલણપુરને આંગણે બાલકેળવણીનો ઉત્સવ

તા. ૬–૧–૩૩ ના રોજ સવારના નવ વાગે ગુજરાત વિદ્યાપીઠના માજી વાઇસ પ્રિન્સીપાલ, ગુજરાતી સાહિત્યના વિવેચક અને પ્રસ્થાન માસિકના તંત્રી શ્રીયુત રામનારાયણ વિ. પાઠક પાલણપુરનાં કેળવણી રસિક માબાપો સમક્ષ બાલમંદિર અને બાળકેળવણીની ઉપયોગિતા વિષે શ્રી. ચંદુલાલભાઇ કોઠારી સ્મારક બાલમંદિરના કાર્યવાહકોના આગ્રહથી જાહેર વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. શ્રી. વઝીર સાહેબ હામોદરદાસભાઇ પટવારી પ્રમુખપદે બિરાજ્યા હતા, અને રાજ્યના ઉચ્ચ ઓહદેદારો, પ્રતિષ્ઠિત નગરજનો તથા સદ્‌ગૃહસ્થો અને સન્નારીઓ મોટી સંખ્યામાં હાજર હતાં. નીચે મુજબ શ્રી. પાઠકજીના મનનીય ભાષણનો અતિ ટૂંક સાર આપવામાં આવે છે.

શરૂઆતમાં હાઇસ્કૂલના હેડમાસ્તર સાહેબે આપેલ પાઠક સાહેબના પરિચય વિષે પોતે કહ્યું; અહીં પોતે ભાષણ કરવા નહિ પણ આરામ ખાતર આવેલા છે, તેમ જ અત્યારે પોતાના મનમાં 'અસ્પૃશ્યતાનિવારણ અને સ્વદેશી' એ બે વિષયો જ રમી રહેલા હોવાથી એ બે વિષયો ઉપર બોલવાનું મળ્યું હોત તો સારૂં, વગેરે રિમાર્ક પછી સાચી કેળવણીનું સ્વરૂપ સમજાવતાં તેમણે કહ્યું કે માબાપોને એવો મોહ હોય છે કે પોતાનું બાળક પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે જ ઘડાય. પોતે જે ઘરેડમાં ઉછર્યાં હોય અથવા જે ઘરેડ તેમને પસંદ હોય તેવી જ ઘરેડમાં તેઓ બાળકને પણ પાડવા માગે છે. આ નર્યો જુલમ જ કહેવાય. મોટા માણસને તેના સ્વભાવ અને ઇચ્છા વિરુદ્ધ વર્તન કરવાની ફરજ પાડીએ તો તેને તે અસહ્ય અને જુલમી લાગશે. તેમ જ બાળકોની ઇચ્છા અને સ્વભાવ સમજ્યા વિના તેમને અમુક બીબામાં ઢાળવાનો પ્રયત્ન પણ નર્યો જુલમ જ છે. બાળકો જડ માટી કે ધાતુ નથી કે સિક્કાની જેમ તમે તૈયાર કરેલા બીબામાં તેમને ઢાળી શકો. સાચી કેળવણીનું એ કામ નથી. સાચી કેળવણી તો બાળકને પોતાના સ્વભાવ અનુસાર સ્વતંત્ર રીતે વિકાસ સાધવાનાં સાધનો પૂરાં પાડવામાં રહેલી છે.

જ્યાં સુધી આપણાં બાળકોને આપણી જ ઇચ્છાનુસાર ઘડવાના જુલમી ખ્યાલ અને વર્તનનો ત્યાગ નહિ કરીએ, અને જ્યાં સુધી બાળકોને સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા સાથે પોતાના સ્વભાવ અનુસાર વિકાસ સાધી લેવાનાં સાધનો પૂરાં પાડતાં નહિ શીખીએ ત્યાં સુધી સાચી સ્વતંત્રતા શું તેનો આપણને પણ કદી ખ્યાલ આવવાનો નથી. અને આપણાં બાળકો સાચી કેળવણી કદી પ્રાપ્ત કરવાનાં નથી. બાળકો ઉપર ચલાવવામાં આવતો જુલમ આપણને પણ ગુલામ રાખશે, અને બાળકોમાં પણ ગુલામી વૃત્તિ જ કેળવશે.

મોન્ટીસોરી પદ્ધતિ ઉપર ચાલતાં બાલ-મંદિરોનો પાયો બાળકની સ્વતંત્રતા અને સ્વાભાવિક વિકાસ ઉપર રચાયેલો હોય છે. તેમાં બાળક સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાથી રમતગમત અને આનંદ કરતું પોતાની બધી ઇંદ્રિયો અને શક્તિઓને કેળવણી આપે છે. બાલમંદિરનું સંસ્કારભર્યું વાતાવરણ તેને જીવનભરનું નવચેતન બક્ષે છે. સ્વતંત્રતાના આ યુગને આવી જ કેળવણી શોભે છે. પાલણપુરમાં આવી કેળવણીનો પ્રબંધ આટલો વેલાસર થયો છે એ એક આનંદની વાત છે. રાજ્યની સાચી શોભા છે.

પણ મને સાંભળીને ખેદ થાય છે કે અહીંનાં માબાપો પોતાનાં બાળકોને બાલમંદિરના સ્વાતંત્ર્ય અને કિલ્લોલમય વાતાવરણનો લાભ આપવા ભણી બરોબર લક્ષ આપતાં નથી. આનું કારણ બાલમંદિરનો મહિને આઠ આનાનો નાસ્તાનો ખર્ચનો ન જ હોઇ શકે. કારણ કે પાલણપુરનાં માબાપો પોતાનાં પ્રિય બાળકો માટે આઠ આના જેવી નજીવી રકમ ખર્ચ ન કરી શકે એટલાં કંગાલ હોય એમ હું નથી માનતો. તેમ અહીંનાં માબાપોને પોતાનાં બાળકો સાથે એટલો અસાધારણ સ્નેહ હોય કે પોતાની પાસેથી જરા વાર પણ અળગાં ન કરી શકે એ પણ માની ન શકાય. કારણ માબાપો તો મોટે ભાગે એવું ઇચ્છતાં જ હોય છે કે પોતાના કામના સમયે બાળકો જરા વેગળાં જ રહે તો સારું ! કદાચ બાલ-મંદિરમાં મોકલવા માટે બાળકોને સાફસુફ રાખવાં, તેમનાં કપડાં વગેરેની સંભાળ લેવી, વગેરે ખટપટ તેમને નડતી હશે. પણ જે માબાપો પોતાનાં બાળકોની તંદુરસ્તી અને સુઘડતાને ખાતર આટલી પણ મહેનત ન લઈ શકે તે માબાપોનો બાળકો ઉપરનો પ્રેમ કેવો કહેવાય ? તમારે ત્યાં એક ઉત્તમ કેળવણીની સંસ્થા સ્થપાઈ છે; તેના માટે ઉત્સાહી અને હૃદય રેડી કામ કરે એવા દક્ષિણામૂર્તિ જેવી સંસ્થાનો પ્રકાશ લઈ ફરનાર–ગિજુભાઇ, તારાબેનના વિદ્યાર્થી ભાઈ ઉમિયાશંકર જોશીનું કામકાજ જોઇ મને સંતોષ થાય છે. આ બાલમંદિરનાં બાળકોને ભેગાં મળી આનંદ કરતાં જોઈ મને ખૂબ આનંદ થાય છે. માછલાંને મમરા નાખીને કે પક્ષીઓને ચણ નાખીને અને પછી તેમનાં ટોળાંને નિર્દોષ ક્રિડા કરતાં જોવામાં જેમ આનંદ પડે છે તેથી પણ વધારે આવાં સ્વતંત્ર વિકસતાં બાલમંદિરનાં બાળકોને આમતેમ વિહરતાં જોઇ હર્ષ થાય છે. જેમ માછલાં અને પક્ષીઓને મારવાની રમત કરતાં તેમને બચરાવવાની રમત વધારે

નિર્દોષ અને આનંદદાયક છે, તેમ જ કૂદતાં, ખેલતાં, ગેલતાં બાળકોને નિશાળના કેદખાનામાં પાંચ કલાક પૂરી રાખવા કરતાં આમ કિલ્લોલ કરતાં ફેળવણી લેવા દેવામાં વધારે આનંદ તેમ જ વધારે લાભ છે.

શ્રી. પાઠકજીનું વ્યાખ્યાન પૂરું થતાં શ્રીયુત મોતીલાલભાઇ કોઠારી સેક્રેટરીએ બાલમંદિર સંસ્થાનો આવક ખર્ચનો હિસાબ વાંચી સંભળાવ્યો હતો. સંસ્થા પાસે ચાલુ ખર્ચ માટે નાણાં નથી તેમ જણાવ્યું હતું. તે ઉપર વિવેચન કરતાં શ્રી. મણીલાલભાઇ પરીખે કહ્યું હતું કે જો બાલમંદિરની સ્થિતિ આવી જ રહી તો છ મહિના પણ ખર્ચ નિભાવવો મુશ્કેલ થઇ પડશે. તેથી પ્રમુખશ્રીએ નાણાં વગેરે દરેક પ્રકારની સહાય માટે તેમ જ બાલમંદિરને સફળ રીતે ઉપયોગી બનાવવા અપીલ કરી હતી. બાલમંદિરને શાંતિ તથા ચોખ્ખી હવા મળી શકે તે માટે ગઢામણના દરવાજા બહારની જમીન મકાન માટે રાખવાનો કાર્યવાહક કમીટી વિચાર રાખે છે એવી ખુશખબર આપી હતી. એક બહેનના ભાષણ પછી વક્તા તેમ જ પ્રમુખ વગેરેનો આભાર માની સભા વિસર્જન થઇ હતી. સભા પૂરી થયા પછી બાલમંદિરનાં બાળકોનું કામકાજ, બાળકોનાં સર્જનચિત્રો, માટીનાં બનાવેલાં રમકડાંનું પ્રદર્શન વગેરે જોવા માટે બહેનો માટે સગવડ કરવામાં આવી હતી. આ મેળાવડો સંપૂર્ણ ફત્તેહ થયો હતો.

[મળેલું.]

આ મારી બા - - તે - - આવી કેવી ?

આ મારી બા તે આવી કેવી ?

મારા પર એવી ખીજાય છે કે મને મારે છે. જરા ઓછી ખીજાએલી હોય ત્યારે મારી દાંઢી પકડીને મારે. તેથી વધારે ખીજાય ત્યારે કાન આમળે ને ગાલ પર તમાચા ચોડે. ખરેખર એ ખીજાય ત્યારે એનો ચહેરો એવો વિચિત્ર થાય છે કે મને અંદર અંદર હસવું જ આવે છે. હોઠ એના ભીંસીને એનું નાક તો ભારે જોવા જેવું થાય છે. એની આંખ તો પેલા શિદી બાબલાની આંખ જેવી દેખાય છે. હવે મારે કરવું શું ? માર ખાધો માટે રડવું કે મારી બાનું એવું રૂપ જોઇને મારે હસવું ?

પણ ખરેખર મારી બા એવી કેવી હશે ? મારે માટે કેટલાંયે જાતજાતનાં કપડાં શીવડાવે છે–રેશમી ને જરીનાં, આ જાતનાં ને તે જાતનાં. મારી આખી પેટી ભરાય એટલાં કપડાં મારે માટે શીવડાવે છે. મને ફૂલથી ને રિબનથી અનેક રીતે શણગારે છે. મને ભાતભાતનાં નકશીનાં ને હીરામોતીનાં ઘરેણાં ઘડાવી દે છે. મારે માટે મીઠા મેવો લાવે છે. મિઠાઇ ને મિષ્ટાન્ન, ધરાખ ને મુસંબી, કેટલુંયે લાવે છે. છતાં તે મને મારતી કેમ હશે ? મારી સામે આવાં મોઢાં કેમ બગાડતી હશે ? મારા કાન શું કામ આમળતી હશે ? મને તો રોજ થાય છે: 'મારી બા તે આવી કેવી ?'

તા.

પ્રશ્નોત્તર

પ્રશ્નઃ મારો એક દીકરો ભણવામાં બહુ જ ઠોઠ છે. માસ્તર રાખ્યા છે છતાં મગજ-શક્તિ ઘણી જ કમ છે. શરીર એકવડું પણ મજબૂત છે. રમતગમતનો બહુ શોખીન અને એક્કો છે. પોળના છોકરાંઓમાં આગેવાન જેવો છે. આમ ભણવામાં પણ આગેવાન થાય તે માટે હું શું કરું? મહેરબાની કરી જણાવવા કૃપા કરશો.

ઉત્તરઃ માસ્તર રાખવાથી મગજશક્તિ કમ થઇ જાય છે માટે માસ્તર રાખવા નહિ. તેનો રમતગમતનો શોખ ખૂબ કેળવાવા દો. આગેવાની લેવાનો જુસ્સો ભણતરથી નરમ પાડવો નહિ. શેરીમાં જે ક્રિયાશક્તિ અને સાહસ-વૃત્તિ કેળવાય છે તે પુસ્તક વાંચવાથી કેળવાતી નથી. પુસ્તક વંચાવી બાળકમાં જે પ્રેરણા જગાવવા માગીએ છીએ તે સ્વતઃ તેનામાં છે, અને તેને ખીલવા દેવામાં તમારું તથા તેનું ભલું છે. ભણતર એટલે વાંચવું, લખવું અને હિસાબ કરવા. તે માણસ ગમે ત્યારે શીખી શકે છે; પરંતુ જે વયે બાળક પોતાની મેળે જ સાહસ, હિંમત, ચપળતા, સમય-સૂચકતા વગેરે ગુણો કેળવવા માગે છે, તે વયે જો આપણે તેની આડે આવીએ તો તે કાયમનું અપંગ બને છે, અને મોટું થતાં તે ગમે તેટલું ભણેલું થાય તો પણ ક્રિયાહીન અને શક્તિહીન થાય છે. મોટા ભણેલાઓ કંઇ કામકાજ કરી શકતા નથી. અને દરેક સાહસની બાબતમાં પાછા પડે છે તેનું કારણ નાનપણમાં તેમની તે શક્તિ માબાપે અજર શિક્ષકે વિકસવા દીધી હોતી નથી એ છે.

પ્રશ્નઃ મારાં છોકરાંઓ જૂઠું બોલે, ચોરી, ચાડીચુગલી તથા ખરાબ વર્તન ન કરે તે બદલ વારંવાર તેમને કહું છું: "જે કોઇ જૂઠું બોલશે, ચોરી કે ચાડીચુગલી કરશે, ખરાબ વર્તન રાખશે તેને ભગવાન તાવ આપશે અને કડવી દવા પીવી પડશે." તો શું આ મારું વર્તન અઘટિત છે? તમો પણ ઉપરનું જાણવાથી મારા અનુભવ મુજબ તેવું કરતા થશો એવી મારી ખાત્રી છે. તો શું આવી જાતની બીક વ્યાજબી નથી?

કોઇ પણ વખત જો કોઈ મારું છોકરું બિમાર થાય છે તો હું કહું છું કે "ચોરી, ચાડીચુગલી, જૂઠું વગેરે કંઇ કર્યું હશે તેથી ભગવાને તાવ આપ્યો." દવા પાતાં કહું છું કેઃ "બોલો; હે ભગવાન, હું કોઇ દિવસ જૂઠું અને ચોરી વગેરે નહિ કરું ને મારાથી કંઇ થઇ ગયું હોય તો માફ કરો, અને મારો તાવ મટાડી દો." તો શું આ પ્રયત્ન વ્યાજબી નથી?

ઉત્તરઃ જૂઠું, ચોરી, ચાડીચુગલી તથા ખરાબ વર્તન અટકાવવા માટે તમે તેને "ભગવાન તાવ આણશે અને કડવી દવા પીવી પડશે." એવી બીક બતાવો છો તેથી તમે તે દુર્ગુણો અટકાવી શકવાના નથી. અમારો અનુભવ પણ તેવો જ થયો છે અને તે સ્વાભાવિક છે. ભગવાનની બીકથી છોકરાંઓ જૂઠું બોલતાં નથી તેમ સાચુંયે બોલતાં નથી. બાળકો જૂઠું બોલવું વગેરે ખરાબ

વર્તન કરે છે તેનું કારણ ભગવાનની નહિ પણ આપણી પોતાની બીક હોય છે. દિલગીરીની વાત એ છે કે આપણે પોતે ભગવાન થઇને બેઠા છીએ. માણસ ભયથી કદી સત્યનિષ્ઠ થવાનો નથી જ. ભયથી તમામ ગુણો-સદ્‌ગુણો નાશ પામે છે. ભય ભયંકર રાક્ષસ છે. જે માબાપો પોતાનાં બાળકોને ભગવાનના કે પોતાના નામે ડરાવતાં નથી પણ બાળકોને નિર્ભયતાનું વાતાવરણ આપે છે, તે માબાપોનાં બાળકો એની મેળે સાચું બોલનારાં અને પ્રમાણિક બને છે. " હે ભગવાન, હું કોઇ દિવસ ચાડીચુગલી નહિ કરું, અને મારાથી કંઇ થયું હોય તો માફ કરજો, અને મારો તાવ મટાડી દેજો. " એમ તમે બાળકો પાસે બોલાવો છો તે ઘણું હાસ્યાસ્પદ અને નીતિવિરોધી છે. તેમાં તર્કશુદ્ધિ તો નથી જ. તમારું બાળક પણ સમજે છે કે તાવ કાંઇ ભગવાન લાવતો નથી, પણ કંઇક વધારે પડતું ખાવાથી કે એવા કારણથી આવે છે; અને દવા પીવાથી ઉતરી જાય છે, નહિ કે માફી માગવાથી. વળી બાળક જાણે છે કે પોતે અનેક વખત જૂઠું બોલે છે, ચોરી કે ચાડીચુગલી કરે છે છતાં દરેક વખતે ભગવાન તેને તાવ લાવતો નથી. બાળકને કોક મૂરખ ન સમજતા કે આપણું સમજાવ્યું સમજી જાય.

તમે તમારું, તમારા ઘરનું અને આજુબાજુનું વાતાવરણ નિર્દોષ રાખો, નિર્ભયતા સ્થાપો. બાળક કોઇ પણ જાતનો ગુન્હો કરી બેસે તો પણ તેને શિક્ષા કરતા નહિ, પણ શા માટે બગાડ થયો તેનું કારણ શોધો; અને પ્રેમથી તેને આવી રીતે ફરીવાર નુકસાન ન થાય તેમ સમજાવો તો બાળક જરૂર સારું બનશે. આ બાબતમાં મને શંકા નથી.

ગિ.

પ્રત્યુત્તર

ભાઇશ્રી,

આપની પુત્રીની યાદદાસ્ત વિષે આપે મને પૂછ્યું તે બાબતમાં લખવાનું કે જો બાળકના મગજમાં કંઇ ખાસ ખામી ન હોય તો સામાન્ય રીતે દરેક બાળકની યાદદાસ્ત સાધારણ રીતે સારી હોય છે. યાદદાસ્તનો નિયમ આ પ્રમાણે છે. આપણને જેમાં રસ હોય છે તે યાદ રહે છે અને જેમાં રસ નથી હોતો તે ભૂલી જઇએ છીએ. આ રસ ભય અથવા પ્રીતિ બન્નેથી ઉત્પન્ન થાય છે. આ રસનું કારણ વિકાસવૃત્તિ છે. ભય અને પ્રીતિથી ઉત્પન્ન થયેલો રસ જ્યાં સુધી ભય અને પ્રીતિ હોય છે ત્યાં સુધી રહે છે. ભય ઉત્પન્ન કરનાર કે પ્રેમ આપનાર દૂર થતાં રસ ઉડી જાય કે ક્ષીણ બને તો તે પ્રમાણમાં સ્મૃતિ પણ ક્ષીણ બને છે. પણ જ્યારે વિકાસને લીધે માણસ પોતે જે કાંઇ મેળવે છે તે જ્યાં સુધી વિકાસ તેને સ્પર્શે છે ત્યાં સુધી મેળવેલું તેને યાદ રહે છે. વિકાસની ગતિ વધવા સાથે નવા રસો અને સ્મૃતિપ્રદેશ વધતાં જાય છે.

આપનાં બાળકોને ગણિતના આંકડા યાદ રહેતા ન હોય તો ગણિત શીખવાડવાનો

આગ્રહ હમણાં ન રાખો. તેને બીજી જે ઘણી બાબતો યાદ રહી શકે છે તે બાબતો દ્વારા તેના વિકાસની યોજના અથવા ભણતરની રચના કરો. એક નાના બાળકનો વિકાસ અનેકવિધ હોય છે. આપણે બારીક નજરે તેનો રસ કયાં કયાં છે તે જોઇને તેમના રસને પોષે તેવું વાતાવરણ તેમને આપવું. રસપોષણ સાથે જ રસ સાથે જોડાયેલા વિષયો સંબંધે માહિતી યાને જ્ઞાન બાળક સહેજે સમજશે. તમે આ દૃષ્ટિએ બાળકને જોશો, તેને અનુકૂળતા કરી આપશો અને પરિણામ જણાવશો.

ગિજુભાઇ

શિક્ષણશાસ્ત્રનાં પુસ્તકો

નામ	લેખક	પ્રકાશક
૧ વાર્તાનું શાસ્ત્ર	ગિજુભાઈ	દ. મૂ. પ્રકાશનમંદિર, ભાવનગર
૨ શિક્ષણ વ્યાખ્યાનમાળા	... ...	ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ
૩ શિક્ષક અને શિક્ષણ	... ...	દ. મૂ. પ્રકાશનમંદિર, ભાવનગર
૪ જાપાનની કેળવણીની પદ્ધતિ	અતિસુખશંકર કમળાશંકર ત્રિવેદી	ગૂજરાત વ. સો. અમદાવાદ
૫ પરિચય પદ્ધતિ	નૃ. કા. ભટ્ટ	દ. મૂ. પ્રકાશનમંદિર: ભાવનગર
૬ શિક્ષણશાસ્ત્રનાં મૂળતત્ત્વો	કમળાશંકર પ્રા. ત્રિવેદી	
૭ નવી બાળકેળવણી	મીસીસ સ્નેહલતા પગાર	ફ્રીબેલ ટ્રેઇનીંગ કોલેજ, વડોદરા
૮ કેળવણી પ્રકાર	રા. સા. મહિપતરામ રૂ. નીલકંઠ	મેશર્સ કરશનદાસ નારણદાસ,સુરત
૯ કેળવણીની કળા અથવા શાળા તથા શિક્ષણપદ્ધતિની માહિતી	ગાંડાભાઈ પ્રાગજી દેશાઈ	... ...
૧૦ શાળા અને શિક્ષણપદ્ધતિ	ચુનીલાલ મગનલાલ દેશાઈ	એમ. સી. કોઠારીઃ વડોદરા
૧૧ કિન્ડર ગાર્ટન	કાશીરામ પ્રાગજી ઉપાધ્યાય	ઠાકોર ભગુભાઈ લા. અમદાવાદ
૧૨ શિક્ષણચંદ્રિકા	હિંમતલાલ ગણેશજી અંજરીઆ	મંગળદાસ હરકીશનદાસ, સુરત
૧૩ કેળવણીનું શાસ્ત્ર અને તેની કળા ભા. ૧–૨	હરગોવિંદદાસ દ્વા. કાંટાવાળા	
૧૪ શિક્ષણ અને શિક્ષક	કૌશિકરામ વિઘ્નહરરામ મહેતા	એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કો. મુંબઈ
૧૫ શિક્ષાનો આદર્શ	મૂળ લેખક રવિન્દ્રનાથ ટાગોર	જીવનલાલ ચ. મહેતા, અમદાવાદ
૧૬ શિક્ષકનો ભોમિયો	નદવજી માવજી ગાંધી	
૧૭ ઘરની તથા નિશાળની કેળવણી	રૂસ્તમ પેસ્તનજી મસ્તાની	ડી. બી. તારાપોરવાળા એન્ડ સન્સ
૧૮ કિન્ડર ગાર્ટન ગૂજરાતી વાચનમાળા	ગોપાળજી કલ્યાણજી દેલવાડાકર	... ...
૧૯ ચાલણગાડીના શિક્ષકોને	ગિજુભાઈ	ગૂજરાત વિદ્યાપીઠઃ અમદાવાદ
૨૦ ટૉલ્સટૉય અને શિક્ષણ	પાંડુરંગ વિઠ્ઠલ વળામે	દ. બા. કાલેલકરઃ અમદાવાદ
૨૧ સ્વતંત્ર બાલશિક્ષણ	ગિજુભાઈ	વસંતબાલશિક્ષણપ્રચારઃ ભાવનગર
૨૨ વિદ્યાર્થીઓનું માનસ	હરભાઇ ત્રિવેદી	દ. મૂ. પ્રકાશનમંદિરઃ ભાવનગર

૨૩ બાળસ્વભાવ	ગંગાશંકર મણીશંકર	પ્રે. રા. ટ્રેઈનીંગ કોલેજ: અમદાવાદ
૨૪ હિન્દની કેળવણી	વજેશંકર કાનજી	કોટડાસાંગાણી
૨૫ બચપણનો બહાર	એક માતા	... ...
૨૬ મા અને છોકરાં	નારાયણ હેમચંદ્ર	ભીખાભાઈ કુબેરભાઈ: આણંદ
૨૭ બાળશિક્ષણ અને બાળઉછેર ભા. ૨ જો	મિસીસ. જી. કે ઉપાધ્યાય	કરશનદાસ. જે. ચીતળીયા હિંદ સેવકસમાજમંદિર: મુંબઈ
૨૮ વિશ્વભારતી અથવા સંસ્કૃતિનું કેન્દ્ર	હીરાલાલ હરજીવન ગણાત્રા	લોહાણા મિત્ર પ્રેસ: વડોદરા
૨૯ બાળકેળવણી રીતિ:પ્રથમ દર્શન	કિશનલાલ ગોવિંદરામ દેરાસરી	યુનાઇટેડ પ્રી. પ્રે. અમદાવાદ
૩૦ બાળકોનાં રમકડાં	તારાબેન મોડક	બાલમંદિર, ભાવનગર
૩૧ શિક્ષણનો ઇતિહાસ	મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ	એજ્યુકેશન સોસાઈટી: મુંબઇ
૩૨ પહેલી ગૂજરાતી પરિષદ	અમૃતલાલ વિઠ્ઠલદાસ ઠક્કર	દાદાભાઇ લાયબ્રેરી અમદાવાદ
૩૩ ગૂજરાત કાઠિયાવાડ સ્ત્રીકેળવણી	ચંદુલાલ કાશીરામ દવે	ગૂ. સ્ત્રી કેળવણી મંડળ: અમદાવાદ
૩૪ આધુનિક કેળવણી	હરગોવિંદદાસ કાનજી ભટ્ટ	સુંદરદાસ ધરમશી: મુંબઈ-૧
૩૫ ભારતીય શિક્ષણનો ઈતિહાસ	લેખક અને પ્રકાશક	બાળકૃષ્ણ ચુનીલાલ જોશી: વડોદરા
૩૬ બાળકોને કેવી રીતે કેળવવાં	છોટાલાલ જીવનલાલ	શ્રેયસ્સાધક અધિકારીવર્ગ, વડોદરા
૩૭ મોન્ટીસોરી શિક્ષણ પદ્ધતિ	છોટાલાલ બાલકૃષ્ણ પુરાણી	મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ: વડોદરા
૩૮ બાળકલ્યાણ	ભાષાંતર કર્તા હરિપ્રસાદ વ. દેસાઈ	ગૂ. વ. સોસાઈટી: અમદાવાદ
૩૯ પિતૃ ધર્મ	મગનભાઈ ચતુરભાઈ અમીન	વસો
૪૦ દેશી શિક્ષણ પ્રચાર સપ્તાહ	પરમાનંદ	ભાવનગર
૪૧ સ્ત્રીઓ અને તેમનું વાચન	ગિજુભાઈ બધેકા	કરશનદાસ જે. ચિતળીયા: ભગિની સમાજ: સેન્ડહર્સ્ટ રોડ: મુંબઈ
૪૨ ગૃહજીવનની અસર: પ્રેમ દ્વારા શિક્ષણ	મણિલાલ નથુભાઈ દોશી	રતનપોળ અમદાવાદ
૪૩ બાળવાર્તાની ખુબી	દ. બા. કાલેલકર	દ. મૂ. પ્રકાશનમંદિર: ભાવનગર
૪૪ સ્ત્રી કેળવણી અને સદ્વર્તન	મણિલાલ નથુભાઈ	રતનપોળ અમદાવાદ
૪૫ દયાળુ માતા: ને સદ્‌ગુણી પુત્રી	... ...	સ. સા. વ. કાર્યાલય: અમદાવાદ
૪૬ કિન્ડરગાર્ટન સંબંધે છ લેખો	હિંમતલાલ ગણેશજી અંજારીયા	
૪૭ ગુજરાત વિદ્યાપીઠ વિજ્ઞાપક	વિઠ્ઠલદાસ મગનલાલ કોઠારી	ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ અમદાવાદ
૪૮ કેળવણીના પાયા	કિશોરલાલ ધ. મશરૂવાળા	ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ અમદાવાદ
૪૯ ડૉલ્ટન યોજના	હરભાઈ ત્રિવેદી	દ. મૂ. પ્રકાશનમંદિર: ભાવનગર
૫૦ ઘરમાં મોન્ટીસોરી	તારાબેન મોડક	,, ,,

[આગળ ચાલુ]

વાર્ષિક લવાજમ રૂા. એક. લખો: તંત્રી, શિક્ષણ પત્રિકા: શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ બાલમંદિર, ભાવનગર.
આ પત્રિકા શ્રીસરસ્વતી છાપખાનું, અજીજ બિલ્ડીંગમાં પારી. ભીખાભાઇ ગોપાળજીએ છાપી,

ચાંપણી

૫૧૫

શિક્ષણ પત્રિકા

ભેટ અંક : ૧૯૮૯

: તંત્રીઓ :
ગિજુભાઈ
અને
તારાબેન

ચિત્રકાર
સોમાલાલ શાહ

તમને શું કહું?

આપણે નાના હોઇએ કે મોટા હોઇએ તો પણ આપણા અંત્યજભાઇઓની આપણે ઘણી રીતે સેવા કરી શકીએ છીએ. આપણે આપણા શિક્ષકને કહી શકીએ કે અંત્યજ બાળક શાળામાં આવે તો અમને કશો જ વાંધો નથી. માબાપને કહી શકીએ કે દુષ્ટ માણસને અડીને ન્હાવાને માટે અમે તૈયાર છીએ પણ ભલા અંત્યજને અડીને અમે ન્હાવાનાં નથી. આપણે આપણી રમતો ગામને પાદર રમીએ તેમાં ઢેઢ–ભંગીનાં બાળકોને સાથે રમાડી શકીએ. આપણને ભણાવતાં આવડતું હોય તો જેમ ઘેર નાનીબેન કે નાનાભાઇને ભણાવીએ તેમ અભણ અંત્યજના છોકરાની અક્ષરશાળા કાઢીએ. તેમને દાતણ કરતાં, હાથમ્હોં સ્વચ્છ રાખતાં શીખવી શકીએ. જેમ જેમ આપણે તેમને આપણા ભાઇબંધ બનાવશું તેમ તેમ તેઓ આપણાં જેવા થતા જશે, અને આપણી તેમ જ બીજાની ખોટી સૂગ ટળી જશે. આપણાં માબાપો અને વડીલો અંત્યજો માટે ઘણાં મોટાં કામો કરી શકે છે, પણ આપણે તો આટલું કરી શકીએ તો પણ ઘણું બધું કર્યું કહેવાય. જે આ ચોપડી વાંચે અને અંત્યજ માટે કંઇ જ ન કરે તેણે આ ચોપડી વાંચી જ ન કહેવાય.

ગિજુભાઇ

આપણે પાપે

અમે કયાં જોવા આવીએ છીએ ?

એકાદ કારજનો પ્રસંગ આવ્યો. હું અને મારા સગા-સંબંધીઓ જમવા બેસતા હતા. મેં કહ્યું: "મોટાભાઈ! હું તમારાથી દૂર બેસીને જમું તો કેમ ?"

તેમણે કહ્યું: "કેમ ? દૂર બેસીને શા માટે ?"

મેં કહ્યું: "પણ હું તો અંત્યજોને અડું છું, તેમના વાસમાં જઉં છું અને આખી આલમ સાથે જમવામાં માનું છું."

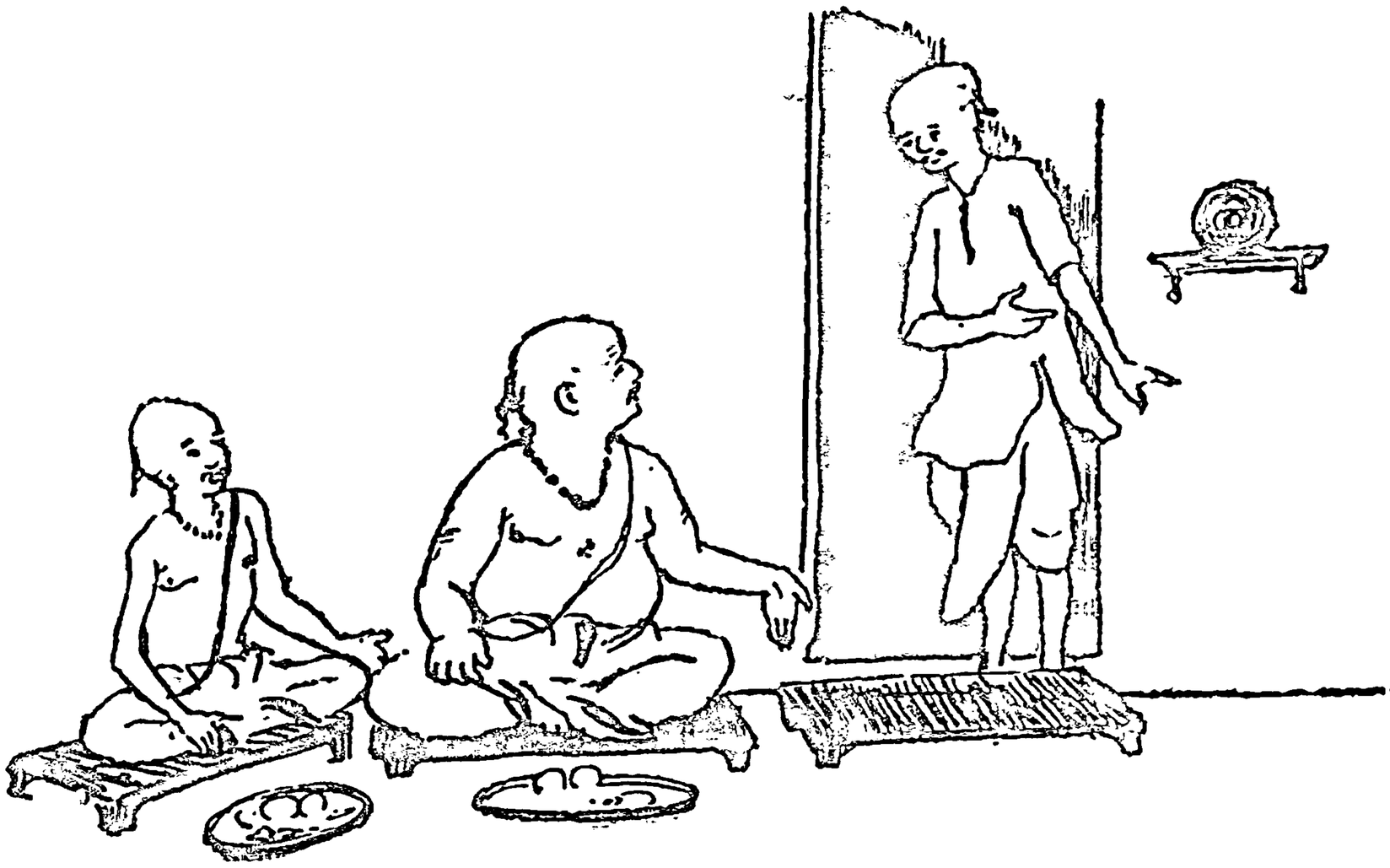

મોટાભાઈ જરાક વિચારમાં પડ્યા. પણ તરત જ બોલ્યા: "બેશ, બેશ! અત્યારે દોઢડાહ્યો થવાનું કોણ તને કહે છે? છાનોમાનો જમવા બેશ."

મેં કહ્યું: "પણ..."

મોટાભાઇ: "પણ પણ શું? તું તારે કરતો હોય તે કર ને! અમે ક્યાં જોવા આવીએ છીએ? ચાલ, બેસી જ જોઇએ!"

હું સૌની સાથે બેસીને જમ્યો.

મારા મનનો પ્રશ્ન તો ઉભો જ છે કે મોટાભાઇ મારાથી અભડાયા કે નહિ?

કારણ કે ન્યાયાધીશ આવ્યા છે

અમારી બ્રાહ્મણની શેરીમાં અંત્યજથી અવાય જ નહિ.

ભોગજોગે જો કદી તે આવે તો માર અને ગાળો બન્ને ખાય.

શેરીમાં કચરાના ઉકરડા ભલે થાય પણ ભંગીથી તે ન કઢાય.

બિલાડું મરી જાય તો તો બ્રાહ્મણો જ પૂંછડી પકડી ઉકરડે નાખી આવે.

પણ કૂતરું મરે તો શું કરવું?

ત્યારે સૌ ભંગીને બોલાવે ને તેની પાસે ઢસરડાવીને કઢાવે. તે વખતે આખી શેરી અભડાય.

કૂતરાને અને ભંગીને રસ્તે પાણી છંટાય અને બ્રાહ્મણશેરી પવિત્ર થાય.

વિવાહવાજમ હોય, પણ ઢોલીથી ઘર પાસે ન અવાય. ઢોલી નાકા પાસે ઉભો રહે ને દૂરથી ઢોલ વગાડે.

વર્ષો વીતી ગયાં. વર્ષો

સુધી બ્રાહ્મણશેરી અને ઉકરડાઓ પવિત્ર રહ્યા.

એક વાર એક ન્યાયાધીશ અમારી શેરીમાં રહેવા આવ્યા. ન્યાયાધીશ બિચારા મુંબઇના. ન્યાયાધીશ સાહેબથી કંઇ લોટો લઇ પાદર થોડું જ જવાય ?

એમણે તો પાયખાનું કરાવ્યું અને ભંગીને બોલાવ્યો. આખો બ્રાહ્મણવાડો કકળી ઉઠ્યો.

"હાયહાય! બ્રાહ્મણશેરી અભડાઇ ગઇ!"

બ્રાહ્મણો ઉંચાનીચા થયા અને ખૂબખૂબા બબડ્યા.

પણ ન્યાયાધીશ એટલે સત્તા, ને સત્તાને તો સલામ!

પણ ન્યાયાધીશ પૂનમે પૂનમે સત્યનારાયણની કથા કરાવે ને બ્રાહ્મણોને જમાડે.

ત્યારે ન્યાયાધીશની સામે કોણ થાય ?

અને એના ભંગીને પણ કોણ રોકે ?

હવે તો રોજ ભંગી આવે છે ને પાયખાનું કાઢે છે.

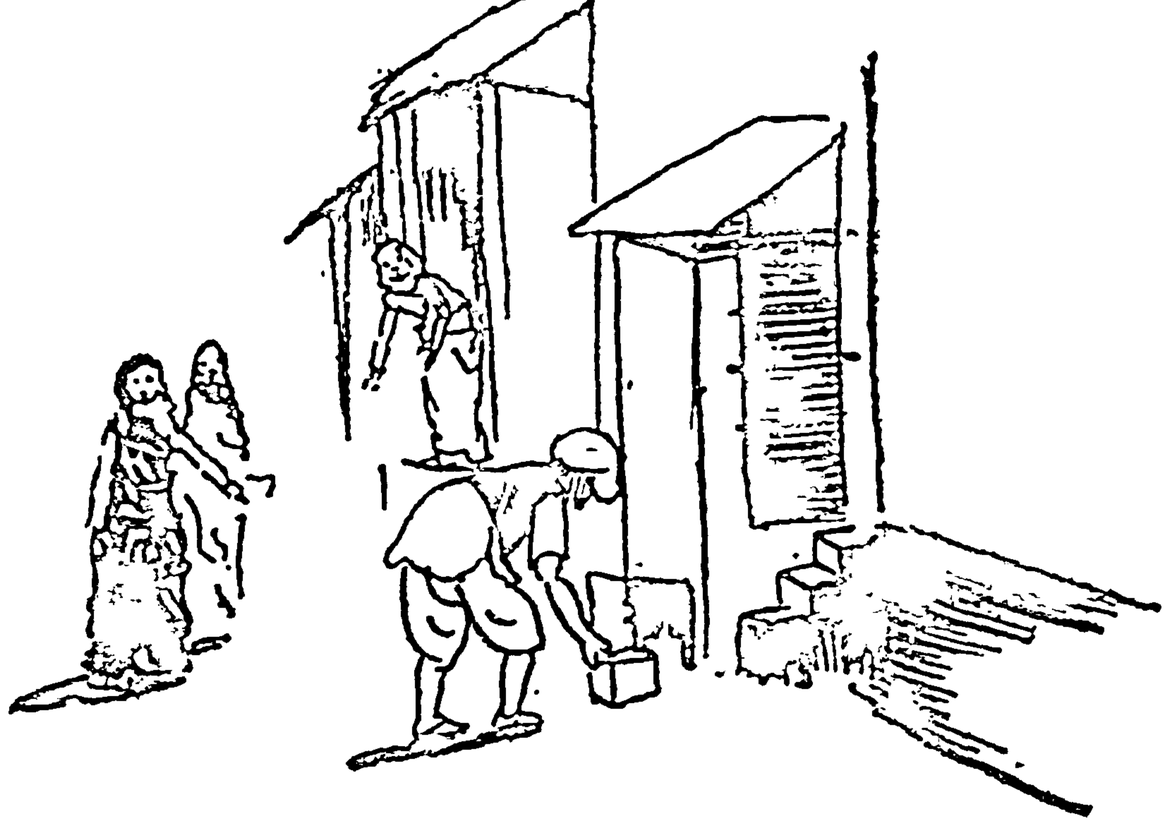

રોજ બ્રાહ્મણની શેરી વાળીચોળીને સાફ કરે છે.

હવે અમારી શેરી અભડાતી નથી. હવે અમારી શેરીમાં ગંદકી નથી. હવે અમારી શેરીમાં ઉકરડા નથી.

કારણ કે અમારી શેરીમાં ન્યાયાધીશ આવ્યા છે.

જેવાં એનાં કરમ

મારા બાપા વકીલાત કરતા.

મને યાદ છે કે મેંડિયો ભંગી બાપા પાસે આવતો અને અરજી લખાવતો.

મારા બાપા અને દાદા એક વાર વાતો કરતા હતા.

દાદા કહેઃ "એ ભગવાન! આ તું ભૂંડું કરે છે, હો. એમાં જેવારો નથી."

મારા બાપા કહેઃ "પણ મોટાભાઈ! ત્યારે એની વકીલાત કોણ કરે? અદાલતમાં એનો 'કેસ' માર્યો જાય ના!"

દાદાઃ "તે એમાં આપણે શું કરીએ? ભંગિયાં થયાં તે ભોગવે. જેવાં એનાં કરમ!"

બાપાઃ "બિચારા ગરીબોનું કામ કરી આપીએ તો રાજી થાય ના. એનું કોણ છે?"

દાદાઃ "તે એમાં હું કાંઇ ન જાણું. હું કહું છું કે તારે એની વકીલાત ન કરવી. એ આપણો ધરમ નહિ."

દાદા ઘણું કહેતા પણ બાપા સાંભળતા જ નહિ. બાપા બધા ઢેઢભંગીની વકીલાત કરતા. ગરીબોની મફત; પૈસાદારની પૈસા લઈને.

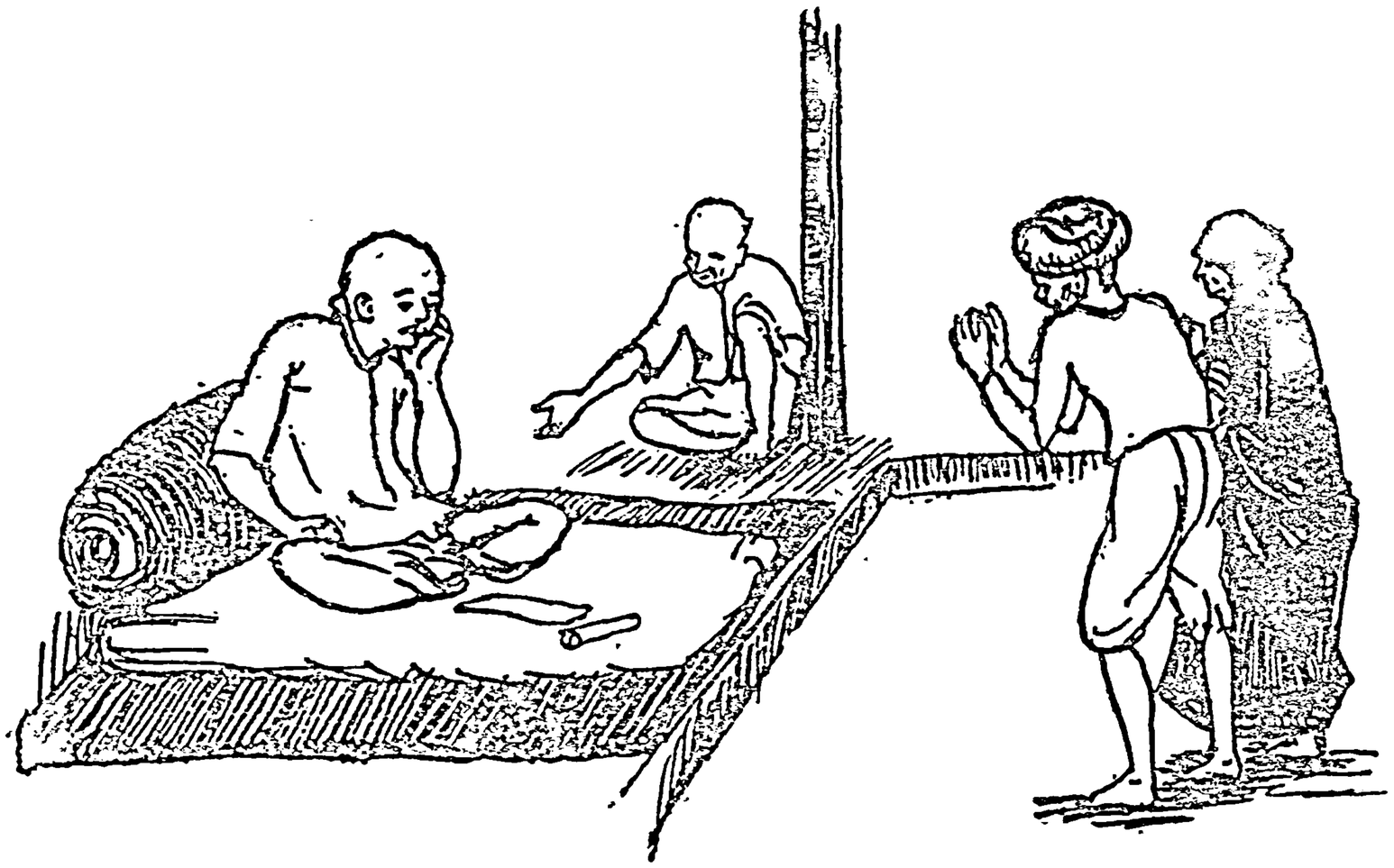

બાપા ઢેઢોની વકીલાતના પૈસા આવે તેની જરા લેતા અને પારેવાંને નાખતા.

એમ જ કરે ના ?

નિશાળેથી પાછા વળતાં હું શેરી વાળતા ભંગીને અડી ગયેા.

મારા પેટમાં ફાળ પડી: "જો ઘેર જઈને કહીશ કે ઢેઢને અડ્યો તેા મામા વઢશે, મામી નવરાવશે અને માશી ઉધડેા લેશે ! ત્યારે હવે કરવું શું ?"

મેં મનમાં નક્કી કર્યું કે કેાઈને કાંઈ કહેવું જ નહિ. કહીએ તેા વઢે ના ?

મેં એમ જ કર્યું અને બધી પીડામાંથી બચી ગયેા.

બે ચાર દિવસ પછી મેં મામીને કહ્યું: "મામી! હું ભંગીને અડેલેા, પણ કેાઈને કહ્યું જ નહિ."

મામા: "કેમ એલા, કેમ ન કહ્યું ? છૂપું કેમ રાખ્યું ? તેં બહુ જ ખેાટું કર્યું કહેવાય."

મેં કહ્યું: "પણ કહું તેા તમે મને વઢેા, મારેા ને નવરાવેા."

મામી કહે: "હશે હવે. એ વાતને બે ચાર દિવસ થઈ ગયા છે ને ?"

માશી: "મેાટાભાઈની બીક લાગે તે છેાકરા એમ જ કરે ના ?"

મારે વાંકે !

કાઠિયાવાડને કિનારે એક ગામ છે.

ત્યાં શિવજીનું મંદિર છે.

હું એક વાર એ ગામ ગયેલેા ને ગામમાં રહેલેા.

વાવ પાસે મેં દાણિયા જેવા રૂપાળા છેાકરા જોયા.

મેં કહ્યું: "એલા, ભણેલા છેા ?"

છેાકરાઓ કહે: "અમને

કોણ ભણાવે ? અમે મેઘવાળ છીએ. ”

મેં કહ્યું: “ હું ભણાવીશ. ”

વડના ઝાડ નીચે મેં નિશાળ માંડી.

ઢેઢના છોકરાંઓ ભણવા લાગ્યા—

“ કાકા સે. દાદા સે.
મામા સે. નાના સે. ”

છોકરાંઓ ભણતા જાય અને હરખાતા જાય. મ્હોં મલકાવતા જાય અને ‘ કાકા દાદા નાના મામા. ’ વાંચતા જાય.

મંદિરના પૂજારી ને છડીદાર જોઈ રહ્યા. તેઓ કહે: “તમારાથી બ્રાહ્મણ થઈને ઢેઢને ન અડકાય. એને તમારાથી ન ભણાવાય. ”

મેં કહ્યું: “ હું ગુરુ છું. ને ગુરુ કોઈથી ન અભડાય. ”

છડીદાર અને પૂજારી ચાલ્યા ગયા.

મંદિરના માણસો જોવા આવ્યા. તેઓ કહે: “ બ્રાહ્મણ થઈને ઢેઢને ન અડકાય. એને તમારાથી ન ભણાવાય. ”

મેં કહ્યું: “ હું ગુરુ છું. ને ગુરુ કોઈથી ન અભડાય. ”

* * *

બપોરે મારો રસોયો કહે: “ આજથી હું ગોપનાથજીના

કોઠારે નહિ જઉં. કહે કે તારો શેઠ ઢેઢને ભણાવે છે તે તને મંદિરમાં આવવા નહિ દઇએ.”

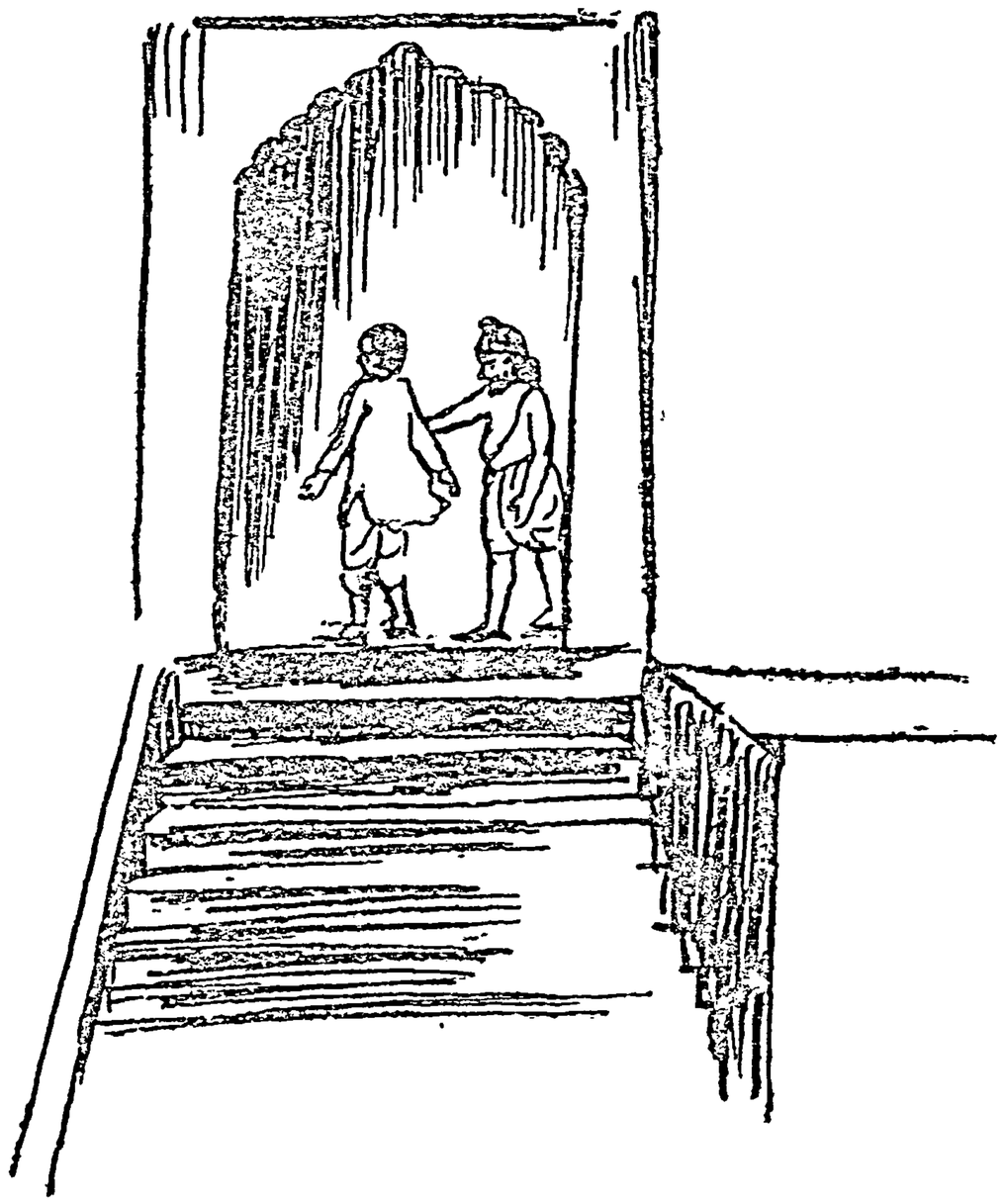

મેં કહ્યું: “આ તો પખાલીને પેટ પીડ ને પાડાને પેટે ડામ!”

સાંજ પડી ને મંદિરમાં આરતી થવા લાગી.

હું શિવજીનાં દર્શન કરવા ગયો.

મને મંદિરમાં જતાં કોઇએ ન રોકયો.

મને બાવાજીએ આરતી ધરી ને મેં લીધી.

પૂજારીએ મારા ખબર પૂછયા ને મેં હસીને જવાબ આપ્યો.

આરતી પછી હું ઓટલે બેઠો ને મિત્રો સાથે વાત કરી.

કોઇએ મને કહ્યું નહિ કે ઢેઢના છોકરાને કેમ ભણાવો છો.

મારા વાંકે રસોયાને આવવાની ના પાડી હતી. પણ મને આવવા જવાની છૂટ હતી!

સ્વપ્નેય પડછાયો ન લેવાય

હું અને મારા માસા ચાલ્યા જતા હતા.

આમ તો મારા માસા ભલા માણસ. પાઠપૂજામાં ધ્યાન રાખવાવાળા પણ ખરા.

ચાલતાં ચાલતાં માસા સાથે

એક છોકરો અથડાયો.

માસાએ સીધી સડાક એક જંગલી ગાળ કાઢી ને છોકરાની પાછળ દોડ્યા.

છોકરો બિચારો ઘ્રુજીને નાસી ગયો.

હું કંઈ સમજી શકયો નહિ.

મેં ધીરેથી માસાને પૂછ્યું: "માસાજી ! એમ એકાએક કેમ છેડાઈ પડ્યા ? છોકરે કંઈ કર્યું તો નથી. જરા ચાલતાં ચાલતાં અડી ગયો હતો તેમાં શું ?"

માસા કહે: "અરે, એણે તો અભડાવી માર્યો. પેલો ભંગિયો ઉભો છે એના પડછાયામાં થઈને હમણાં જ એ ચાલ્યો હતો."

હું તો દિંગ થઈ ગયો !

માસા ગામડાના હતા અને શહેરમાં આવ્યા હતા.

મેં કહ્યું: "અહીં શહેરમાં તો એવું કોઇએ જોતું નથી. અહીં તો બજારે ઢેઢ ને બ્રાહ્મણ બધું સેળભેળ !"

માસા કહે: "ઇ અમારે ગામડામાં ન ચાલે. ત્યાં વાળુકડમાં આવી રીતે છોકરો અડ્યો હોત તો એના બાપ પાસે હાડકાં ભંગાવી નાખત, હાડકાં !"

માસા તો મોટા હતા. એને શું કહેવું ? છતાં મેં કહ્યું: "માસા ! માણસના પડછાયાથી તે કોઈ અભડાતું હશે ? ગાય, ભેંશ, ગધેડું, સમળી, ગીધ, કોઇના પડછાયાથી ન અભડાઇએ

ને માણસના પડછાયાથી તે કેમ અભડાવાય ?''

માસા કહે: ''એની તને ખબર ન પડે ! એ ઇ ઝાંપડાનો તો સ્વપ્નેય પડછાયો ન લેવાય!''

હું ચૂપ જ રહ્યો.

આખરે શરમાયાં

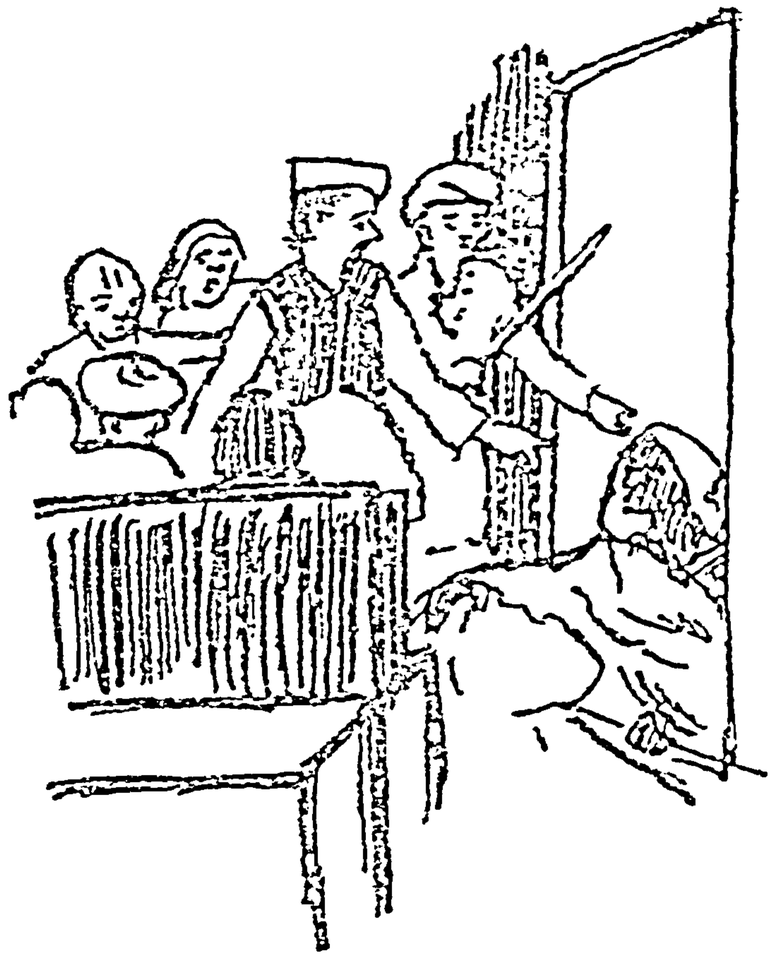

જુવાન હતો ત્યારે હું ભાવનગરથી મુંબઇ જતો હતો.

લીંબડી કે વઢવાણના સ્ટેશનમાં ઉતારૂની ભારે ભીડ હતી. રાતનો વખત હતો અને મુસાફરો એક છેડેથી બીજે છેડે ભટકતા હતા. બધા મુસાફરોને જગા મળી ગઇ, પણ એક ઢેઢડીને જગા ન મળી.

અંધારી રાતે હાંફળી ફાંફળી થઇને ડબ્બો શોધતી ઢેઢડીને મેં દેખી.

ડબ્બે ડબ્બે તેને ના'કારો મળતો હતો. મારી નજર તેના ઉપર પડી. મેં કહ્યું: ''આવો બેન, અહીં બેસો.''

મેં બારણું ઉઘાડ્યું ને ઢેઢડી બ્હીતી બ્હીતી અંદર દાખલ થઈ. મેં મારી ટ્રંક અભરાઇમાં ઉંચે મૂકી. પથારી સંકેલીને એને મારી જગ્યાએ બેસાડી.

આખો ડબ્બો મારા પર ઉતરી પડ્યો. કોઇએ આંખો કાઢી; કોઇએ થોડી થોડી ગાળો કાઢી.

હું શાંતિથી બેસી જ રહ્યો.

વાદળું ઉતરી ગયું. ગાડીએ સ્ટેશન વટાવવા માંડ્યાં.

હું ઢેઢડી બેઠી હતી તે જ પાટિયા પર છેડે બેઠો હતો. મેં તેને સૂવાની જગા આપી હતી.

મારી જ પાસેથી પાયખાને જવાતું હતું.

બે કલાકે મેં સૌને કહ્યું: "બિચારીને આવવા દીધાથી શું બગડી ગયું? સોગન ખાઈને કહો કે તમારામાંથી કોણ ન્હાવાનું કે ધોવાનું છે?"

એક પણ અવાજ આવ્યો નહિ. ડબામાં સૌ શરમાઈને નીચે જોઈ રહ્યાં.

ઢેઢાના વાંસા ફાટ્યા

ત્રીશ વરસ પહેલાં અમારા ગામમાં કોગળિયું આવ્યું.

કોગળિયામાં એક રજપૂતનો નથવો નામે છોકરો મરી ગયો

નથવો જુવાનજોધ હતો. નથવાને મોતે ગામ થરથરી ઉઠ્યું.

કોઈએ ચલાવ્યું: "એ બધા કામા સાળા ઝાંપડાના છે. પૂતળાં

કરે છે ને કૂવામાં દાટે છે તે કોગળિયું ચાલે છે.”

રજપૂતો ઉશ્કેરાયા ને ઢેઢવાડે ઉપડ્યા.

બિચારા ઢેઢાઓને મારી મારીને જેર કર્યા. હાંડલાં ફોડી નાખ્યાં, બારણાં ભાંગી નાખ્યાં, અને વાંસા ફાડી નાખ્યા.

બિચારા ભંગી અને ઢેઢોની વહાર કોણ કરે?

ગામ આખું વહેમી, એમાં કોણ કહે કે નથવો મર્યો એમાં ભંગીનો વાંક નથી?

એક પારસી દાકતર હતો. તેણે બિચારે કહ્યું: “એ પાળિયાઓ! ઢેઢાને તે શા સારૂ મારો છો? વાંક તો તમારાં તળાવ અને કૂવાનો છે. તમે જ એને ગંદાં રાખો છો, એમાં ઢેઢાઓ શું કરે?”

બિચારા પારસી દાક્તરે ત્રણ ત્રણ મહિના ઢેઢાઓને પાટા બાંધ્યા ને સાજા કર્યા.

નથવો મુવો એમાં ઢેઢાઓના વાંસા ફાટ્યા!

પવિત્ર કેમ ન થાયું?

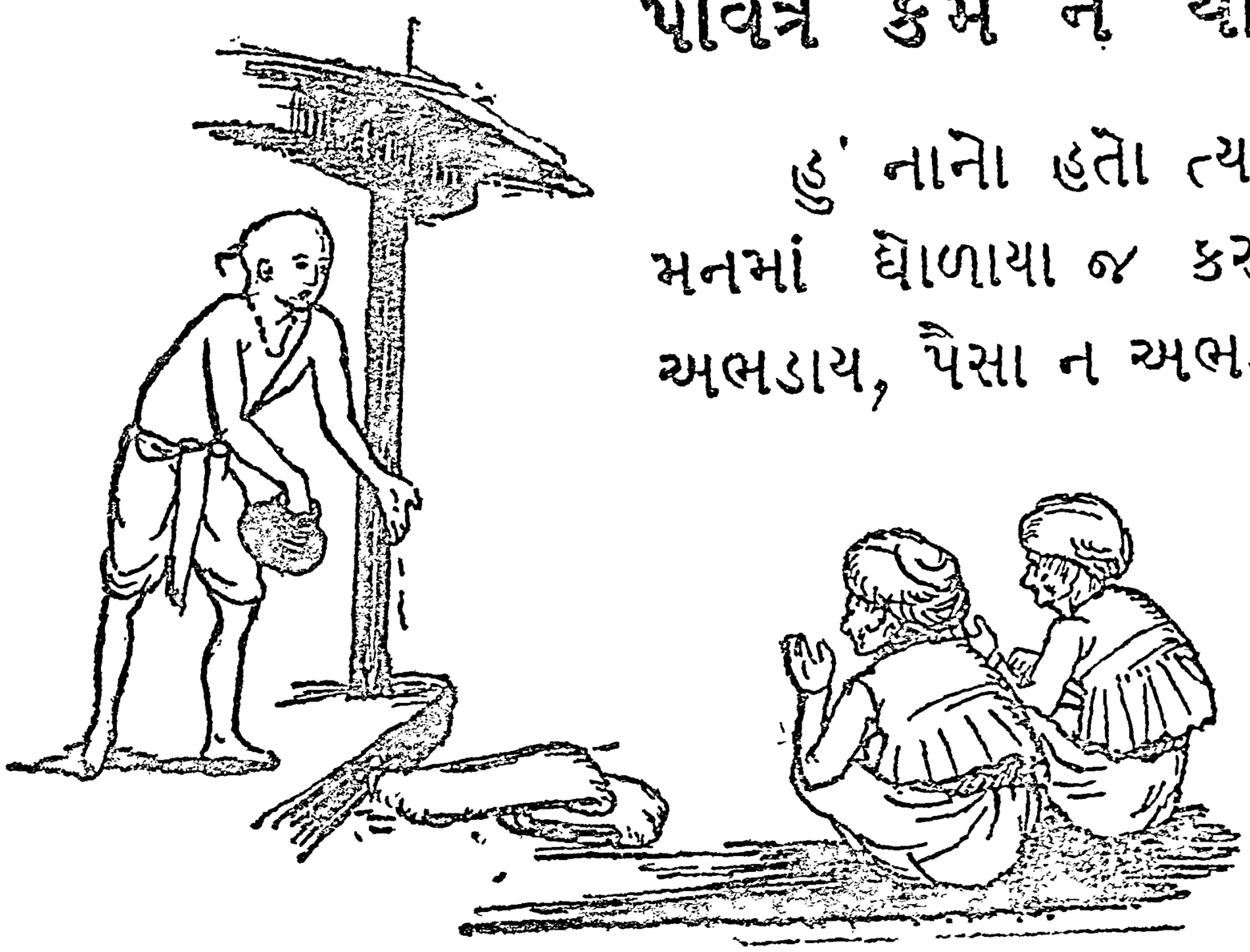

હું નાનો હતો ત્યારે એક પ્રશ્ન મારા મનમાં ઘોળાયા જ કરતો. “લુગડું ન અભડાય, પૈસા ન અભડાય, અને આપણે જ અભડાઇએ?”

કાકા ઢેઢે આણેલું લૂગડું છાંટીને લઇ લેતા.

ભાઈ ઢેઢના

પૈસા છાંટીને બિરદાવતાં મૂકતા.

મારા મનમાં પ્રશ્ન ઉઠતો: "લૂગડું છાંટીએ તો તે પવિત્ર થાય; પૈસાને છાંટીએ તો તે પણ પવિત્ર થાય, તો પછી ઢેઢને છાંટીએ તો તે પવિત્ર કેમ ન થાય?"

વર્ષોની વાત છે

અમારે ઘેર વરો હતો. નાત જમી ગઇ હતી. માત્ર ઢેઢાઓ અને વાઘરાઓને પતાવવાનું બાકી હતું.

જીવી ઢેઢ અને નાજી વાઘરણ રગીરગીને માગતાં હતાં: "એ શાંતુભાઇ! આ તમારાં વાઘરાં ઢેઢડાં બહાર ટાઢે ઠરે છે. હવે તો દયા કરો, મારા બાપા..."

પોષ માસની ઠંડી વરસતી હતી. ચૂલ પાસે બેઠા બેઠા શાંતુભાઇ તાપતા હતા અને ફડાકા મારતા હતા.

ઢેડાં વાઘરાંનો કરગરાટ વધ્યો ને શાંતુભાઇ અકળાઇને ઉઠ્યા: "લે એલા જગુડા, આ દાળ છે તે તું લે, ને આ સંક્રાંત ભગુડા તું લે. જો છેટેથી દેજે; છાંટા ઉડે નહિ. નહિ તો આવી ટાઢમાં કોણ ના'શે? ચાલ, સાળાંઓને પતાવી દઇએ!"

ઢેઢાં અને વાઘરાં બેંઠી દાળ અને બેંઠા લાડવા માટે કલાકો થયાં બેઠાં હતાં. સૌને થોડું થોડું આપી દીધું.

બે ચાર ઢેઢ–વાઘરાં ઉઠીને ચાલ્યાં ગયાં. બિચારાંનાં છોકરાં કયારનાં ટાઢે ઠરતાં હતાં.

જીવી ભંગડી અને મેંડિયો બેઠાં રહ્યાં. જીવીએ હળવેથી કહ્યું: "જગુભાઇ! આ તમારી ભંગડીને તો કંઇએ ન આપ્યું?"

જગુભાઈ કહે: "જા રાંડ, હજી ન ધરાણી ?"

જીવી: "પણ જગુભાઈ ! અમે તમારી ગંદકી કાઢીએ. એ બાપુ ! આ ટાણે નહિ આપો તો કયારે આપશો ? એ માબાપ ! તમારાં ઢેઢડાંને..."

જગુભાઇ કહે: "હવે જાય છે કે નહિ ?"

ભંગડી: "એ જગુભાઇ ! દાદા ! આ તમારાં છોકરાં.."

જગુભાઇ: "જાય છે કે નહિ ? ઉઠે છે કે નહિ ?"

ભંગડી: "દાદા એમ કાં કરો ? તમારૂં બાપા કયાં વરે છે ? અને ભગવાનજી દાદાને ભગવાને ઘણું આપ્યું છે."

જગુભાઇનો પિત્તો ગયો: "ત્યારે રાંડ ! તારૂં વરે છે ? ખસ છેટી !"

ગુસ્સામાં જગુભાઇ ભાન ભૂલ્યા. ઉની દાળની દેરી ભંગડી ઉપર ઝાપટી. જીવી દાળ દાળ થઇ રહી! ડિલે આખે દાઝી ગઇ !

"અરેરે ભગવાન ! મરી ગઇ રે !..બળી ગઇ...રે !..." જીવીના મ્હોંમાંથી ચીસ નીકળી.

જગુભાઇ અંદર ગયા અને ભભકયા: "મારાં સાળાંએ અભડાવી માર્યા. એલા લાવ્ય એ લ્યો પાણીનો હાંડો, જરા નાહી લઉં."

બહાર જીવી રડતી રડતી, બળતી બળતી બેઠી હતી.

અંદર ન્હાઇ ધોઇને જગુભાઇ જીવીને ગાળો દેતા દેતા ચૂલા પાસે તાપતા હતા.

હસનદાદાનાં તે શું હશે ?

સાંજે રમતાં રમતાં ભંગીને અડકાઇ ગયું.

સાથીઓ બૂમો પાડી ઉઠ્યા: "એ ભણુડો ઢેઢને અડ્યો. અભડાયો, અભડાયો !"

છોકરાઓ દોડ્યા ને મારી બાને કહી દીધું.

બ્હીતો, લંપાતો, જરા રડતો હું ઘેર બા પાસે ગયો. મને હતું કે જરૂર બા સાવબોળ નવરાવશે ને વખતે ધબ્બો પણ મારશે.

શિયાળાની સાંજ હતી. ટાઢ વળી હતી.

કોણ જાણે બાના મનમાં દયા આવી કે કેમ, પણ બાએ કહ્યું: "જા રોયા, હવે અડીશ નહિ. અત્યારે નાહીશ કયાં ? બોલ્યા હસનદાદાને અડી આવ એટલે પત્યું."

હું હસનદાદાને અડ્યો અને

આભડછેટમાંથી છૂટ્યો; નહાવામાંથી બચ્યો એટલે બા ઉપર રાજી થયો.

પણ મનમાં સવાલ તો રહી જ ગયો: "હસનદાદાને અડવાથી આભડછેટ કેવી રીતે ગઇ હશે? હસનદાદામાં એવું તે શું હશે?"

અને પાપ નથી લાગતું

બધા રોજ વાતો કરે: "ઢેઢને અડવાથી પાપ લાગે."

મને રોજ થતું: "ઢેઢ પણ માણસ છે. આપણા જેવો માણસ છે એને અડવામાં તે શાનું પાપ?"

એક દિવસ મનનાં વિચાર આવ્યો: "ચાલ ને, આજ તો

અજમાવી જ જોઉં. જોઉં તો ખરો, કે અડવાથી પાપ કેવું લાગે છે?"

કોઇ ન ભાળે એમ હું એક ઢેઢને અડી ગયો.

મને થયું: "હવે પાપ લાગ્યું હોવું જોઇએ."

કલાક ઉપર કલાક જવા માંડ્યા પણ પાપ લાગેલું દેખાયું નહિ. મને કંઈ જ ન થયું. બીજે દિવસે નિશાળના પાઠ પણ આવ-ડ્યા. હું તે દિવસે પહેલો આવ્યો. સાંજે બાએ લાપશી કરેલી તે પણ બાવા મળી. મંદિર દર્શન કરવા ગયો તો બહુચર માતાજી મને બહુ જ કૃપાળાં લાગ્યાં. મારા ઉપર જરાએ ખીજ્યાં હોય એમ લાગ્યું જ નહિ.

મને થયું: "બધા લોકો જૂઠું જ બોલે છે, ને જૂઠું જ સમજાવે છે."

હું તો ત્યારથી ગમે ત્યારે ઢેઢને અડું છું. મને પાપ નથી લાગતું!

કોણે કાઢ્યું હશે?

નાનાકાકા, હું અને નાની બહેન બજારે જતાં હતાં. દીવાળીના દહાડા હતા, એટલે ગામની દુકાનો શણગારી હતી. હું દુકાનોનો શણગાર જોતો જોતો ચાલ્યો જતો હતો.

મને ખબર નથી કે હું ઢેઢને ક્યારે અડ્યો કે ઢેઢ મને ક્યારે અડ્યો!

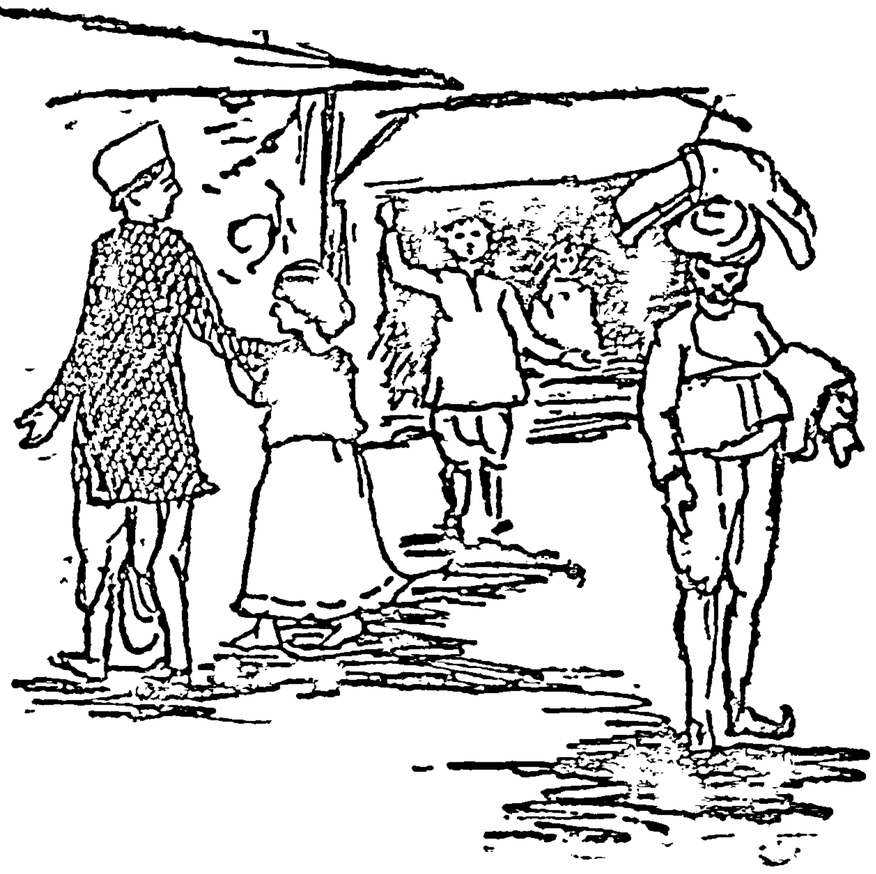

પણ નાનાકાકા કહે: "એ હવે અમને અડીશ મા. તું ઢેઢને અડ્યો ને અભડાયો."

મારા મનમાં ફાળ પડી: "હાય હાય, હવે ઘેર જઈશ ત્યાં મોટાદાદા નવરાવશે અને બધાં કપડાં ધોવરાવશે. અરરર! મારી મામાએ અપાવેલી નવી નક્કોર ટોપી પણ બોળાવશે."

ઘેર ગયો ત્યાં મોટાદાદાએ હુકમ કાઢ્યો: "એ નવરાવજો એને સાવબોળ. બોળી નાખજો એનાં કપડાં."

બાએ પાણી કાઢ્યું, મને ફળિયામાં ઉભો રાખ્યો ને મારા માથા ઉપર પાણી રેડ્યું.

પગથી તે માથા સુધી હું નાહી ગયેા.

મારી નવી નક્કોર ટોપી પલળી ગઇ.

મારી આંખેામાંથી ડળક ડળક આંસુ પડી ગયાં.

મને થયું: " ઢેઢને અડવાથી ન અભડાતું હેાત તેા કેવું સારૂં થાત ? આ આવું અભડાવું તે કેાણે કાઢયું હશે? એવું કાઢનારા કેવા ખરાબ ? "

આ વખતે હું સાત વર્ષની ઉંમરનેા હતેા.

શી રીતે અભડાયેા ?

હું નાનેા હતેા. આભડછેટને જાણતેાયે નહેાતેા.

ઢેઢ દાદાને વેજાં વેચતેા શેરીમાં બેઠેા હતેા.

દાદા વેજાં મૂલવતા હતા અને છાંટી છાંટીને પેાતાની પાસે મૂકતા હતા.

હું બાજુમાં જ રમતેા હતેા. રમતાં રમતાં એક કાંકરેા ઢેડ ઉપર ફેંકાઇ ગયેા.

દાદા બરાડી ઉઠ્યા: " એ ભગવાન ! આ તારેા નાનકેા ઢેઢડાને અડ્યેા છે તે વહુને કહે કે નવરાવે."

હું ચમકી ગયેા. ગભરાટમાં વિચારી રહ્યેા: " હું ઢેઢને કયારે

અડ્યો ?''

અંદરથી બાપુ આવી કડકાઈથી બોલ્યા: ''એલા નાનકા! એમને શું કામ અડ્યો ?''

મેં કહ્યું: ''હું નથી અડ્યો.''

દાદા તાડુકયા: ''હમણાં અડ્યો તારૂં કપાળ. આ ઢેડ ઉપર કાંકરો ફેંકયો ને વળી બરબરિયાં કરે છે કે હું નથી અડ્યો ? જા ભગવાન ! એને નવરાવી નાખ.''

મને થયું: ''દાદા ઢેઢે વણેલાં વેજાંને છાંટીછાંટીને અડે છે તેમાં નથી અભડાતા, ને હું કાંકરો ફેંકતાં શી રીતે અભડાયો ?''

હજી સુધી હું દાદાજીનો ધર્મ સમજી નથી શકયો.

કૂતરૂં કાઢયું તેનો દંડ !

ઘર આગળ ઉભો ઉભો ભંગી દાણા માગતો હતો.

કયારનો દાણા માગતો હતો પણ કોઈ તેનું સાંભળતું ન હતું.

બહુ બહુ વાર તે રગ્યો ત્યારે અંદરથી દાદા તાડુકયા: ''મારો સાળો આ ભંગિયો જો ને, ભંગિયો ! નાહકનો લાગ્યો જ છે !''

ભંગી નાહકનો લાગ્યો ન હતો; તેણે મરેલું કૂતરૂં નાખી દીધું હતું, અને હવે તે દાણા માગતો હતો.

બિચારો ભંગી બોલતો જ હતો: ''દાદા ! આ તમારા ભંગિયાને હવે કંઈક આપો. દાદા ! કયારનો રગું છું !''

દાદા ફરી વાર તાડુકયા: ''કયાં ગયો બોલ્યો ઇચ્છો ? જા ને, જા ને, બોલ્યાને શેરી બહાર કાઢી મૂકય ને ?''

ઇચ્છો બહાર આવ્યો ને ભંગીને દબડાવ્યો: ''જા, જા;

સાળા જાય છે કે નહિ, નહિ તો માર્યો સમજજે !"

ભંગી કહે: "પણ ઇચ્છા કાકા, ભલા થઇને મહેરબાની કરો ને? કૂતરૂં કાઢયું છે, તે દાણા આલો ને !"

ઇચ્છા કાકા: "જા, સૌને ઘેરથી પહેલાં લઈ આવ ને પછી અહીં આવ."

ભંગી: "પણ, ઇચ્છા કાકા ..."

ઇચ્છા કાકાનો મિજાજ ગયો અને હાથમાં લાકડી ઉપાડીને તોળી રાખી. બિચારો ભંગી ગભરાયો ને પાછે પગલે ચાલી નીકળ્યો.

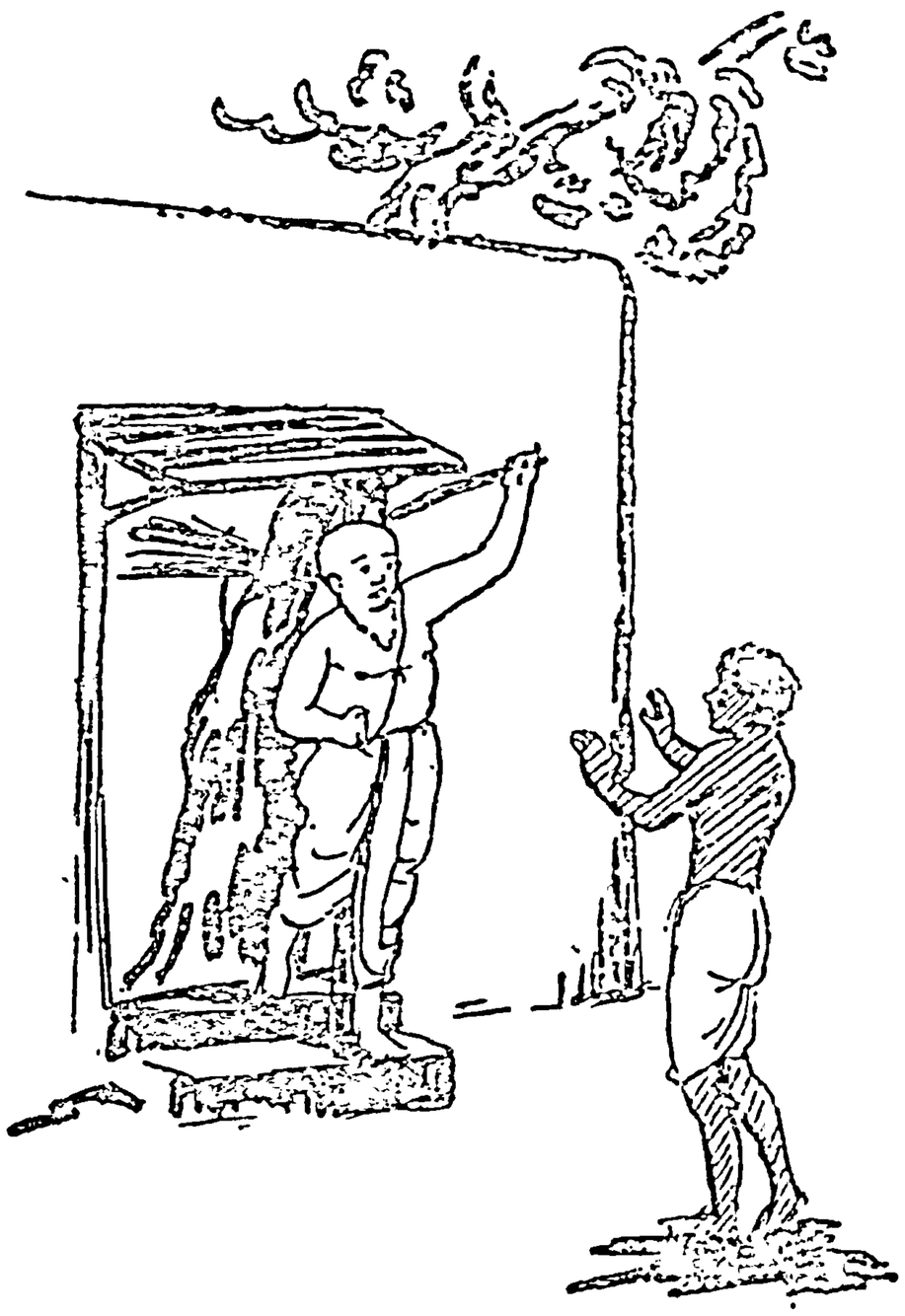

શેરીમાંથી મૂએલું કૂતરૂં કાઢયું તેનો આ દંડ!

અનુક્રમણિકા

૧	અમે કયાં જોવા આવીએ છીએ ?....	૩
૨	કારણ કે ન્યાયાધીશ આવ્યા છે	૪
૩	જેવાં એનાં કરમ	૬
૪	એમ જ કરે ના ?	૭
૫	મારે વાંકે !	૭
૬	સ્વપ્નેય પડછાયો ન લેવાય	૯
૭	આખરે શરમાયાં	૧૧
૮	ઢેઢાના વાંસા ફાટ્યા	૧૨
૯	પવિત્ર કેમ ન થાય ?	૧૩
૧૦	વર્ષોની વાત છે....	૧૪
૧૧	હસનદાદામાં તે શું હશે ?	૧૬
૧૨	અને પાપ નથી લાગતું	૧૭
૧૩	કોણે કાઢયું હશે ?	૧૮
૧૪	શી રીતે અભડાયો ?	૧૯
૧૫	કૂતરું કાઢયું તેનો દંડ !....	૨૦

ગલિઆરા સ્મારક અંક

શ્રી. છગનલાલ વી. ગલિઆરાએ પોતાની હયાતીમાં શિક્ષણ પત્રિકાના તંત્રીઓને 'શિક્ષણ પત્રિકા' જેવું ઉપયોગી પત્ર કાઢવા માટે રૂા. ૫૦૦) ભેટ તરીકે આપેલા. પોતાને મળેલી આ ભેટ તંત્રીઓએ શિક્ષણ પત્રિકાને અર્પણ કરીને તેમાંથી બાળકો માટે સાત અંકો શિક્ષણ પત્રિકાના ભેટ અંકો તરીકે કાઢ્યા.

એમના દુઃખદ અવસાન પછી એમના ચિરંજીવી ભાઇ નિરંજને ભેટ અંક ચાલુ રાખવા માટે દર વર્ષે રૂા. ૧૫૦) અંકે દોઢ સો આપવાનું અમને જણાવ્યું છે. એ ભેટમાંથી આ પહેલો અંક છે. આને અમે "ગલિઆરા સ્મારક અંક" એવું નામ આપ્યું છે.

ભાઈ નિરંજનનો આ સેવા માટે અમે ઉપકાર માનીએ છીએ.

માઘ વદ ૫/૧૯૮૬ ગિજુભાઇ

ભાવનગર, શ્રીસરસ્વતી છાપખાનમાં પારી. ભીખાભાઈ ગોપાળજીએ છાપ્યું.

એક બાલમંદિરમાં એક અંત્યજ બાળકને દાખલ કર્યું: તેની આંખો તેજદાર હતી. ચહેરો સુંદર હતો અને શરીરમાં જોર હતું. કોઇ બાળક જાણી ન શકયું કે આ અંત્યજ બાળક છે.

* * *

એક વિનયમંદિરમાં પાંચ અંત્યજના વિદ્યાર્થીઓ ભણે છે. પાણીદાર છોકરાઓ છે. ભણવામાં હુશિયાર છે. લૂગડેલત્તે સ્વચ્છ, અને સુઘડ ટેવવાળા છે. દોઢસો છોકરામાંથી કયા પાંચ અંત્યજના છોકરા તે શોધવું હરકોઇને અઘરૂં પડે તેવું છે.

* * *

રેલગાડીમાં ઉરેબ સુરવાળ અને પાસાબંધ કડિયા ઉપર ભેટ બાંધેલો એક આદમી બેઠો છે. માથે સુંદર મજનું મોળિયું બાંધ્યું છે. પાંચે આંગળિયે વેઢ છે. હાથમાં હોકો છે અને હોકાની નળી મૂછના આંકડિયા નીચેથી મોઢામાં રહેલી છે. પાણીદાર રજપૂત જેવો આ માણસ મેઘો મેઘવાળ હશે એમ કોઇ કહેશે?

* * *

જેમ જેમ અંત્યજો સ્વચ્છ થવા લાગશે, વિદ્યા લેવા લાગશે, ઉદ્યોગ ધંધા કરીને સમૃદ્ધ થવા લાગશે, તેમ તેમ આભડછેટના તૂતને દૂર ને દૂર જવું પડશે.

આપણે એ તૂતને દૂર કરવામાં આજથી જ પગલાં માંડીએ.

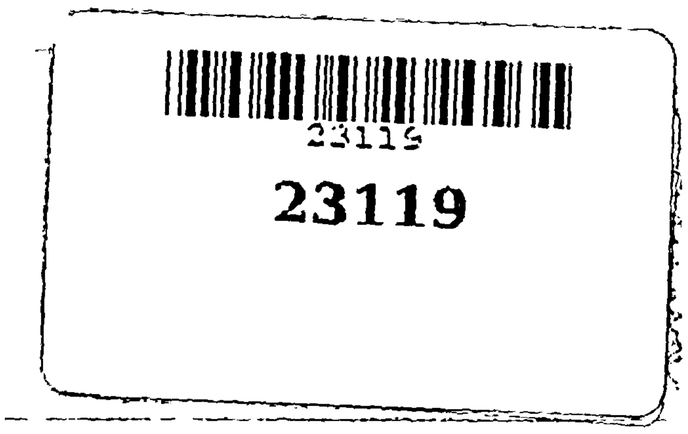
23119
23119